

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

18. YÜZYIL BAŞLARINDA SELANİK’TE SOSYO-EKONOMİK YAPI VE SERVET
DAĞILIMI

Doktora Tezi
Bahadır BAKKALOĞLU

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

18. YÜZYIL BAŞLARINDA SELANİK’TE SOSYO-EKONOMİK YAPI VE SERVET
DAĞILIMI

Doktora Tezi
Bahadır BAKKALOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hülya TAŞ ERDOĞAN

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

18. YÜZYIL BAŞLARINDA SELANİK'TE SOSYO-EKONOMİK YAPI VE SERVET
DAĞILIMI

Doktora Tezi
Bahadır BAKKALOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hülya TAŞ ERDOĞAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Yunus KOÇ**
- 2- Prof. Dr. Hülya TAŞ ERDOĞAN**
- 3- Prof. Dr. Levent KAYAPINAR**
- 4- Prof. Dr. Evgenia KERMELİ ÜNAL**
- 5- Dr. Öğr. Üyesi Ertan ÜNLÜ**

Tez Savunması Tarihi

02.03.2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Prof. Dr. Hülya TAŞ ERDOĞAN danışmanlığında hazırladığım “**18. Yüzyıl Başlarında Selanik’te Sosyo-Ekonomik Yapı ve Servet Dağılımı**” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan alınan bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim

Bahadır BAKKALOĞLU

01.04.2026

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ATIF	i
TEŞEKKÜR.....	iv
TABLolar, GRAFİKLER VE HARİTALAR	v
Tablolar	v
Grafikler	v
Haritalar	vi
Krokiler	vii
Fotoğraf	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
Tezin Amacı.....	3
Tezin Konusu ve İçeriği	5
Tezin Kaynakları	6
Literatür Değerlendirmesi	10
BİRİNCİ BÖLÜM: 18. YÜZYIL SELANİK’İNDE SERVET BİRİKİMİ VE YÖNETİCİ PROFİLİNİN DEĞİŞİMİ.....	23
1.1. 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Değişen Dinamikleri.....	24
1.1.1 Taşra Yönetiminde Yeni Düzen: Yetki Alanı Olarak Mukâta’alar	27
1.1.2. Taşrada Yönetici Profilin Değişmesi: Âyanların Taşra Yönetiminde Yükselişi	31
1.2. 18. Yüzyılda Bir Balkan Kenti: Selanik	35
İKİNCİ BÖLÜM: MEKÂN-MÜLKİYET VE TOPLUM: 18. YÜZYIL SELANİK’İNDE MAHALLE KÜLTÜRÜ VE KONUT HAREKETLİLİĞİ.....	47
2.1. Osmanlı Mahalle Kültürü ve Selanik’in Kent Dokusu.....	48
2.1.1. Aidiyet ve Mesuliyet: Osmanlı Mahallesiinde Mahalleli Olmak.....	48
2.1.2. 18. Yüzyıl Başlarında Selanik: Sosyo-Mekânsal Yapı	57
2.1.3. 18. Yüzyıl’da Selanik Mahalleleri	61

2.2. 18. Yüzyıl Selanik'inin Servet Haritası: Konut Satışları Üzerinden Bir Mekân Analizi.....	65
2.2.1. Taşınmazın Dili: 18. Yüzyıl Selanik'inde Servet Eşitsizliği.....	67
2.3. Konut Mülkiyeti Üzerinden Gelir Dağılımı Analizi.....	78
2.3.1 Alt Gelirli Mahalleler	81
2.3.2. Orta Gelirli Mahalleler	93
2.3.3. Üst Gelirli Mahalleler.....	106
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SELANİK'TE SERMAYE BİRİKİMİ: İLTİZAM SİSTEMİ, KREDİ PİYASALARI VE PARA VAKIFLARI	121
3.1. İltizam Sisteminde Servetin Dağılımı ve Selanik'in Merkezî Konumu.....	123
3.1.1. 18. Yüzyıl Selanik İktisadi Hayatında Mültezim Elitler ve Sermaye Birikim Dinamikleri.....	129
3.1.2. Selanik'te Dinî Kimlik ve İktisadi Erişim	138
3.2. Selanik'te Kredi Mekanizmaları: Vakıflar ve Şahsi Borç İlişkileri	143
3.2.1. Bir Mikro Finans Kuruluşu Olarak Para Vakıfları.....	145
3.2.2. Para Vakfı Dışındaki Kredi İlişkileri.....	158
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	176
EKLER.....	191
ÖZET.....	194
ABSTRACT	195

ATIF

Canım annem ve babama...

TEŞEKKÜR

Eğitim hayatıma başladığımda ileride böyle bir tez yazacağım aklıma gelmezdi. Ancak üniversite hayatım boyunca hocalarımdan aldığım ilham ile bu konuda ilerlemeye karar vermek belki de hayatımın en önemli dönüm noktalarından birisi oldu. Bu süreçte benden desteğini esirgemeyen, Selanik şer'iyye sicilleri ile tanışmamı sağlayan ve Selanik şehrini çalışma konusu yapmamda büyük emeği olan hocam Sayın Prof. Dr. Levent Kayapınar'a sonsuz teşekkür ederim.

Bu süreçte Makedonya Tarih Arşivi bünyesinde bulunan Selanik şer'iyye sicillerini temin etmemde her türlü kolaylığı sağlayan ve desteğini eksik etmeyen Sayın Aikaterini Yannoukakou'ya da teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Doktora hayatım boyunca bizimle yakından ilgilenen, her türlü sorumuza, sorunumuza bütün iyi niyetiyle yaklaşan, belki de benim tezi bıraktığım noktada beni bırakmayan ve tezi bitirmem konusunda beni her daim teşvik eden danışman hocam Sayın Prof. Dr. Hülya Taş Erdoğan'a da canı gönülden teşekkür ederim.

Yine doktora sürecimde tezi bitirmem gerektiğini defalarca dile getiren, adeta başımın etini yiyen ve tez yazım sürecinde her türlü yardımı ve fedakarlığı yapan, benim için çok kıymetli olan Derya Çöndü'ye de çok teşekkür ederim. İyi ki varsın.

Ve son olarak bütün eğitim-öğretim hayatım boyunca her daim bana destek olan, yaptığım ve yapmaya çalıştığım bütün çalışmalarda benimle gurur duymalarını istediğim ve gurur duyduklarını bildiğim aileme, başta 2016 senesinde vefat eden canım babam Zihni Bakkaloğlu olmak üzere, canım annem Tülay Bakkaloğlu'na ve abim Volkan Bakkaloğlu'na da çok teşekkür ederim. İyi ki varsınız. Sizi çok seviyorum.

Bahadır BAKKALOĞLU

30 MART 2026

TABLolar, GRAFİKLER VE HARİTALAR

Tablolar

Tablo 1: 19. Yüzyılda Selanik'teki Müslüman Mahalleleri	62
Tablo 2: 19. Yüzyılda Selanik'teki Hıristiyan Mahalleleri	63
Tablo 3: 19. Yüzyılda Selanik'teki Yahudi Mahalleleri	63
Tablo 4: Gini Katsayısı ve Temel Servet İstatistikleri	69
Tablo 5: Fiyat Aralıklarının Toplam Satışlar İçindeki Yüzdelik Dağılımı	73
Tablo 6: 1678-1733 Yılların Arasında Farklı Şehirlerdeki Ev Satışlarında Ortalama Değerler	77
Tablo 7: Servet Dilimleri × Dinî Kimlik	139

Grafikler

Grafik 1: Selanik'teki Yahudi Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı.....	39
Grafik 2: Lorenz Eğrisi – Selanik Ev Satışları (18. Yüzyıl).....	71
Grafik 3: Selanik'te Ev Satışlarının Akçe Değerlerine Göre Histogramı.....	72
Grafik 4: Selanik'te Ev Satışlarının Fiyat Aralıklarına Göre Dağılımı	73
Grafik 5: En Çok Satış Kaydı Olan 10 Mahallenin Toplam Satışlar İçindeki Payı.....	79
Grafik 6: Alt Gelirli Mahallelerde Ortalama Satış bedelleri.....	81
Grafik 7: Alt Gelirli Mahallelerin Toplam Satış Değeri İçindeki Payı.....	83
Grafik 8: Alt Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Cinsiyet Dağılımı.....	90
Grafik 9: Alt Gelirli Mahallelerde Satışların Dini Yönü	91
Grafik 10: Alt Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Unvan Dağılımı	92
Grafik 11: Orta Gelirli Mahallelerde Ortalama Satış Bedelleri	94
Grafik 12: Orta Gelirli Mahallelerin Toplam Satış Değeri İçindeki Payı.....	95
Grafik 13: Orta Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Cinsiyet Dağılımı.....	102
Grafik 14: Orta Gelirli Mahallelerde Satışların Dini Yönü	103
Grafik 15: Orta Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Unvan Dağılımı	104
Grafik 16: Üst Gelirli Mahallelerin Toplam Satış Değeri İçindeki Payı	107
Grafik 17: Üst Gelirli Mahallelerde Ortalama Satış Bedelleri.....	108
Grafik 18: Üst Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Cinsiyet Dağılımı	116
Grafik 19: Üst Gelirli Mahallelerde Satışların Dini Yönü.....	117
Grafik 20: Üst Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Unvan Dağılımı.....	118

Grafik 21: Bölgelere Göre Toplam İltizam Hacminin Dağılımı.....	124
Grafik 22: Selanik İltizamlarında Servet Sınıflarının Dağılımı	127
Grafik 23: Selanik Elitlerinin Toplam İşlem Hacmi İçindeki Payı.....	130
Grafik 24: Tüm İltizamlarda Dinî Kimliğe Göre Dağılım.....	138
Grafik 25: Selanik Merkezli İltizamlarda Dinî Dağılım (Akçe Bazında).....	141
Grafik 26: 1700-1725 Yılları Arasında Kredi Kullanımının Gruplara Göre Dağılımı	155
Grafik 27: Selanik’te Borç Verme İlişkilerinde Cinsiyet Dağılımı	162
Grafik 28: Birey – Köy – Topluluk Bazında Borçların Cinsiyete Göre Dağılımı	163
Grafik 29: Kredi Kaynağı Sağlayan Kişilerin Cinsiyete Göre Dağılımı	164
Grafik 30: Köylere Verilen Borcun Cinsiyete Göre Dağılımı	167
Grafik 31: Toplam Borcun Kaynağına Göre Dağılımı	170

Haritalar

Harita 1: Selanik’teki Yahudi mahallelerini gösterir.	41
Harita 2: Selanik şehrini ve mahallelerini gösterir	64
Harita 3: Alt Gelirli Mahallelerin Selanik Haritası Üzerinde Görünümü.....	84
Harita 4: Mu’id Alaaddin, Hamza Bey, Tarakçı ve Malta Cedid Mahalleleri.....	85
Harita 5: Ahmed Subaşı ve İki Şerefeli Mahalleleri.....	86
Harita 6: Portakapı ve Musa Baba Mahalleleri.....	87
Harita 7: Kazzaz Hacı Musa, Sinan Paşa ve Koca Kasım Paşa Mahalleleri	88
Harita 8: Akça Mescid ve Burmalı (Mescid) Mahalleleri	89
Harita 9: Orta Gelirli Mahalleler	96
Harita 10: Yahya Bali Mahallesi	97
Harita 11: Saray-ı Atik ve Suluca Mahalleleri	98
Harita 12: Kazzaz Hacı Mustafa, Ayasofya ve Gülmezoğlu Mahalleleri	99
Harita 13: Kara Hacı Mahallesi	100
Harita 14: Kasımiye Mahallesi	101
Harita 15: Üst Gelirli Mahalleler	107
Harita 16: Sarı Müderris ve Cami-i Atik Mahalleleri.....	111
Harita 17: İshak Paşa ve Burhan Hoca Mahalleleri.....	112
Harita 18: Pinti Hasan, Balat, Hacı İskender, Haraçcı Ali ve Cezeri Kasım Paşa Mahalleleri	114
Harita 19: Gelirlerine Göre Mahalleler.....	120

Krokiler

Kroki 1: Selanik Büyük Çarşı Planı 58

Kroki 2: 1855 Tarihli İştira Bölgesi Haritası 59

Fotoğraf

Fotoğraf 1: Selanik deniz surlarını gösterir 19. yüzyıla ait fotoğraf..... 42

KISALTMALAR

AÜ DTCE	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devler Arşivleri (Eski Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
FEF:	: Fen-Edebiyat Fakültesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
HÜTAD	: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
PAUSBED	: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ŞŞS	: Selanik Şer'iyye Sicili
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UÜFEFSBD	: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

GİRİŞ

16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkileyen bazı iç ve dış etmenler görülmeye başlanmıştır. Bunlardan ilki, Avrupalıların Ümit Burnu'nu keşfetmesiyle birlikte Doğu'yla yapılan ticarete Akdeniz'in öneminin azalmaya başlamasıdır. Bu durumun sonucu olarak Osmanlı Devleti gümrük gelirlerini ve ticaret kârlarını önemli ölçüde kaybetmiştir. İkincisi, Amerika kıtasından Avrupa'ya çok miktarda İspanyol gümüşünün gelmesidir. Piyasada dolaşmaya başlayan gümüş miktarı artmaya başlayınca gümüşün altına göre değeri nispeten düşmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da Osmanlı ekonomisinde enflasyon artmış ve geçerli olan akçelerin alım değeri düşmüştür.¹

Diğer yandan askerî alanda Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda olan ilerlemeleri artık sona ermişti. Osmanlı'nın taşrada uyguladığı çok fonksiyonlu bir sistem olan timar sisteminde vergilerin büyükçe bir kısmı bölgede kalıyor ve merkezî hazineye akıyordu. 16. yüzyılın sonlarından itibaren savaşların uzaması,² devleti ve orduyu yıpratırken hazineyi de sıkıntıya sokmaya başlamıştı.³

Uzayan savaşlar ve Avrupa'da yaşanan askerî devrim nedeniyle, devlet; orduda bir düzenleme yapılması gerçeği ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda ilk çözüm; bir yandan Avrupa orduları ile savaşabilecek düzenli ordudaki yeniçeri sayısının artırılması diğer yandan da memâlik-i mahrûsenin pek çok yerinden reaya kökenli olup savaşabilecek yarı zamanlı "mîrî levend"lerin istihdamı olmuş, bu da yine ulufelerin ödenebilmesi için taşradaki gelirlerin hazineye aktarılmasını zorunlu kılmıştır.

Hem uzayan savaşların finansmanı hem de ocaklarda sayıları artan yeniçerilerin ve yarı zamanlı mîrî levendlerin ulufelerinin ödenebilmesi için devletin merkezî hazineye akan sıcak para girdisini artırması gerekiyordu. Devlet; nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla ilk kez Rüstem Paşa (1544-1553/1555-1561) zamanında, vergi gelirlerini timar sistemi içinde dolaylı olarak kullanmak yerine, bazı dirlik alanlarını mukâta'aya çevirmiş ve iltizam usulüyle mültezimlere devretmiştir.⁴ Bu uygulama, zamanla hazinenin sıklıkla başvurduğu bir yöntem haline gelecek ve taşrada yeni yönetici tipinin doğmasına neden olacaktı.

¹ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul 1995, s.53-54

² 1593-1606 yılları arasında süren Osmanlı-Avusturya savaşı, uzayan savaşların ilk adımıdır.

³ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2007, s.119.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12/1, İstanbul 1979, s.329

Uzayan savaşlar, yaşanan başarısızlıklar ve yeni toprakların fethedilememesi, sipahilerin savaşlardan bir ganimet ve tevcih alma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Böylece herhangi bir ganimet veya tevcih alamayacağını gören sipahiler topraklarını terk etmeye başlamıştır.⁵ Savaşlar, toplumsal huzursuzluk ya da kırsal bölgelerdeki ekonomik buhranlar neticesinde yaşanan yerel nüfus hareketlilikleri de ekonomik olarak büyük zararlar vermektedir.⁶ Örneğin celali isyanları sırasında Anadolu'daki pek çok köyün reayasının perakende olması, dirlik sahiplerinin gelirlerinin düşmesine sebep olurken, aynı zamanda toplumsal kaosa da neden olmuştur.⁷

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ülkesinin pek çok bölgesinde devleti temsil eden yönetici profilinde önemli değişimlerin yaşandığı, toplumsal yapıda da bazı çözülme ve dönüşümlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Beşe unvanlı esnafların varlığı, bir yandan dikey hareketliliğin en önemli göstergelerinden biri haline gelirken, diğer yandan toplumsal yapıdaki sınırların ne denli silikleştiğini de ortaya koymaktadır.⁸ Ya da timar sisteminin işlevini yavaş yavaş yitirmeye başlaması ile birlikte herkesin yerli yerinde oturması için konulan kuralların da artık işlememeye başladığı bir dönemde, göç hikayelerini belgelerden takip etmek pekâlâ mümkündür. Her ne kadar kırdan kente göç eden ve kentli olmak için çiftini bozan reayanın varlığına erken dönemlerden itibaren rastlasak da 18. yüzyılda bu alanda ciddi bir hareketliliğin yaşandığı da araştırmacıların malumudur.⁹

⁵ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalıcık - Donald Quataert, Cilt 2, İstanbul 2004, s.563-568.

⁶ Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 2018, s.221.

⁷ Mustafa Akdağ, "Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603 – 1606", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Yıl 1964, s. 10-23. SS.1-49

⁸ Gülay Yılmaz Diko, "Askerler ile Sivil Arasındaki Bulanık Sınırlar: 17. Yüzyıl İstanbul'da Zanaatkar Yeniçeriler", *Ekmek Aslanın Ağzında*, Derleyen: Suraiya Faroqhi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, ss.193-210.; Arif Bilgin – Ümit Ekin, "Bir Kimliğin Dönüşümü: "Asker"likten "Asker-Esnaf"lığa", *Akademik İncelemeler*, Cilt 2, Sayı 1, Yıl 2007, ss.215-229.

⁹ Bkz. Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı İskân Coğrafyasında Harabe Köy ve Mezraları Yeniden Düşünmek: Kaynaklar ve Problemler (16-18. Yüzyıllar)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 19, Sayı 37, Yıl 2025, ss.71-95.; İlker Yiğit-Osman Gümüşçü, "Kayıp Köylere Mekansal Bakış: XVI-XX. Yüzyıl Konya Çevresi Örneği, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 44 (2017), ss.323-338.; Oktay Özel, "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)", (ed. Mehmet Öz-Fatih Yeşil), *Ötekilerin Peşinde, Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Timaş yayınları, İstanbul 2015, ss.557-591.; Alpaslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kayıp Köyler Meselesi", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 11, Sayı 21, Yıl 2017, ss.15-31.; İlker Yiğit, "Anadolu Kırsalında Göçün Dönkü (XVI-XX. Yüzyıl) Yapısı: Manisa ve Konya Çevresi Üzerinden Bir Göç Okuma Denemesi", *Erdem*, Sayı 76. Yıl 2019, ss.205-244.; Yasin Dönder, "Osmanlı İskan Tarihinde Kayıp Köyler Meselesi: Tokat Kazası Örneği (XVI.-XX. Yüzyıl), 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt 11, Sayı 32, Yıl 2022., ss.387-398.

Bu tez, böyle bir dönemde Osmanlı'nın Rumeli'de askerî ve sosyo-ekonomik bakımdan önemli kentlerinden biri olan Selanik'e odaklanmaktadır. Değişen sosyo-ekonomik koşulların kent ve kentlilerin hayatına etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Tezin Amacı

Bu tez; 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Selanik'te sosyal ve ekonomik yapının nasıl işlediğini, ekonomik gücün hangi aktörlerin elinde yoğunlaştığını, bu gücün hangi mekanizmalar aracılığıyla elde edildiğini ve yeniden dağıtıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hedefi, Selanik'i yalnızca bir Osmanlı liman kenti veya ticaret merkezi olarak değil, mülkiyet, kredi, borçlanma ve vergi ilişkilerinin kesiştiği çok katmanlı bir ekonomik ve sosyal mekân olarak analiz etmektir.

Bu doğrultuda tez, şer'iyeye sicillerinde yer alan mikro düzeydeki verilerden hareketle, Selanik'in erken 18. yüzyıldaki makro toplumsal ve ekonomik yapısına dair daha geniş bir tablo çizmeyi hedeflemektedir. Ev satışları, iltizam kayıtları, para vakıfları ve şahıslar arası kredi/borç ilişkileri gibi farklı veri setleri, birbirinden kopuk unsurlar olarak değil, aynı ekonomik sistemin tamamlayıcı parçaları olarak ele alınmıştır. Böylece bireysel işlemler, mahalli örnekler ve tekil davalar üzerinden, Selanik toplumunun genel işleyişine dair yapısal sonuçlara ulaşmak amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda tez, ilk olarak kentte ekonomik gücün kimlerin elinde yoğunlaştığına odaklanmaktadır. Böylece Selanik örneğinde kentli gelir grupları arasındaki servet edinimi ve bunun araçları üzerinde literatüre katkı yapmak amaçlanmıştır. Özellikle ev satış kayıtları üzerinden mahalleler arası servet farklılıkları analiz edilerek, kentin mekânsal dokusu ile ekonomik hiyerarşi arasındaki ilişki incelenmiştir. Mahalleler arası servet dağılımına ilişkin olarak, ev satış bedelleri ve işlem yoğunlukları üzerinden kentsel mekânda görece refah düzeyi yüksek ve düşük bölgelerin haritalandırılması amaçlanmış, bu yolla kentin fiziksel yerleşim düzeni ile ekonomik hiyerarşisi arasındaki muhtemel ilişki sorgulanmıştır.

Çalışmanın bir diğer önemli amacı, iltizam sistemi üzerinden Selanik'in ekonomik elitlerini belirlemek ve bu elitlerin kent ekonomisi ve sosyal hayattaki rollerini analiz etmektir. Bilindiği üzere iltizam uygulaması yalnızca bir vergi tahsil yöntemi olarak değil, aynı zamanda sermaye birikimini hızlandıran ve yerel düzeyde güç ilişkilerini şekillendiren malî-idarî bir mekanizmadır. Bu bağlamda iltizam kayıtları aracılığıyla, Selanik'te idarî-malî yetki

alanı olan mukâta’alarda görev alan şahısların kimlikleri, ekonomik kapasiteleri ve diğer finansal faaliyetlerle (kredi verme, mülk edinme, vakıf kurma gibi) olan bağlantıları incelenmiştir. Bu yaklaşım, “elit” kavramını bir toplumsal kategori olmaktan çıkararak, somut sosyo-ekonomik pratikler üzerinden tanımlamayı amaçlamaktadır.

Tıpkı mültezimler gibi para vakıfları da bir bölgenin sosyo-iktisadi yapısından önemli roller üstlenir. Bu amaçla tezde; para vakıfları ve şahıslar aracılığıyla işleyen kredi ve borç ilişkilerine ilişkin belgeler, önemli bir veri seti oluşturur. Selanik şer‘iyye sicillerinde yer alan kayıtlar, para vakıflarının ve bireysel sermaye sahiplerinin, hem kentli hem de kırsal kesim için önemli birer finansman kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, para vakıflarının yalnızca hayır amaçlı kurumlar olarak değil, aynı zamanda bireylerin nakit ihtiyacını karşılayan, vergi ödemelerini mümkün kılan ve ekonomik istikrarı destekleyen yapılar olarak işlev gördüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Benzer şekilde, şahıslar arası borç ilişkileri de keyfî ve düzensiz uygulamalar olarak değil, belirli hukukî ve sosyal çerçeveler içinde işleyen kredi piyasasının parçası olarak ele alınmıştır.

Bu tezde borçlanma olgusu, bireylerin veya köylerin “yoksulluğu” ya da “iktisadi başarısızlığı” üzerinden açıklanmaktan ziyade, dönemin malî ve idarî yapısının doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Özellikle köy ahalilerinin, cizye, avârız, nüzl ve benzeri vergi yükümlülüklerini yerine getirebilmek amacıyla para vakıflarına ve şahıslara yönelmeleri, borçlanmanın sistematik ve yapısal bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede tez, vergi baskısı ile kredi piyasası arasındaki ilişkiyi görünür kılarak, Selanik’te borçlanmanın sosyal ve ekonomik hayattaki belirleyici rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın bir diğer önemli amacı, Selanik toplumunun dinî ve toplumsal çeşitliliğini ekonomik veriler üzerinden analiz etmektir. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki kredi, borçlanma ve mülkiyet ilişkileri, bu grupların ekonomik hayata katılım düzeyleri ve tercihleri bağlamında ele alınmıştır. Bu yaklaşım, farklı dinî grupların Selanik ekonomisinde nasıl konumlandığını, hangi alanlarda yoğunlaştığını ve birbirleriyle hangi düzeylerde etkileşim içinde olduklarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylece Selanik’in çok dinli yapısının, ekonomik ilişkilerde nasıl bir karşılık bulduğu analiz edilmektedir. Bununla birlikte, ekonomik ilişkilerin cinsiyet boyutu da ihmal edilmemektedir. Kadınların ve erkeklerin mülkiyet, kredi ve borç ilişkilerindeki oranları nicel verilerle analiz edilerek, Selanik’te ekonomik hayatın cinsiyet temelli bir dağılıma sahip olup olmadığı sorgulanmaktadır. Kadınların toplam borç arzı ve mülkiyet içindeki payları görece sınırlı olmakla birlikte, özellikle belirli ölçekler-

de ve belirli alanlarda işlevsel aktörler olarak yer aldıkları görülmektedir. Bu durum, Selanik'te kredi ve mülkiyet piyasasının mutlak biçimde dışlayıcı bir yapıya sahip olmadığını, daha ziyade sermaye büyüklüğü ve ölçek üzerinden işleyen hiyerarşik bir düzen sunduğunu ortaya koymaktadır.

Son olarak bu çalışmamızda, Selanik özelinden hareketle, 18. yüzyıl Osmanlı taşra toplumunun ekonomik ve sosyal işleyişine dair daha genel tartışmalara katkı sunabilmek hedeflenmektedir. Mikro düzeydeki şer'iyeye sicili verilerinin, doğru yöntemlerle analiz edildiğinde, Osmanlı toplumunun servet dağılımı, kredi mekanizmaları ve sosyal ilişkileri hakkında güçlü çıkarımlar yapılmasına imkân verdiği gösterilmektedir. Bu yönüyle çalışma, Selanik'i bir örnek mekân olarak kullanarak, Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihine dair farklı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Tezin Konusu ve İçeriği

Bu tez, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli liman kentlerinden biri olan Selanik'teki sosyo-ekonomik yapıyı, mikro tarihsel analizler yoluyla çok boyutlu olarak incelemeyi konu edinmektedir. Tezin merkezinde, Selanik şer'iyeye sicilleri, iltizam kayıtları ve ilgili arşiv belgeleri gibi birincil kaynaklara dayalı olarak yapılandırılmış nicel ve nitel veriler yer almaktadır. Bu veriler aracılığıyla, kentsel toplumsal yapı, servet dağılımı, kent ekonomisinin öne çıkan aktörleri, finansal ilişkiler ve yönetici-reaya etkileşimi gibi temel temalar eşzamanlı olarak değerlendirilmiştir.

Tezin birinci bölümü, Selanik'in tarihî gelişimi ile birlikte 18. yüzyıl başındaki genel sosyo-ekonomik görünümünü ortaya koymaktadır. Bu bölümde, kentin Osmanlı idaresi altındaki konumu, ticari bağları, etnik ve dini yapısı gibi çerçeveyeleyici faktörler ele alınmaktadır. Aynı zamanda 1700–1725 arası dönemdeki ekonomik dalgalanmalar, savaş sonrası yükümlülüklerin getirdiği ilişkileri, Selanik'in bir liman kenti olması nedeniyle kazandığı ticari ve stratejik avantajlar ile aynı dönemde yaşadığı kırsala yönelme süreci birlikte ele alınarak değerlendirilmektedir. Bu genel çerçeve, ilerleyen bölümlerde analiz edilecek detaylı verilere tarihsel ve yapısal bir zemin hazırlamaktadır.

İkinci bölümde, Selanik'in mahalle kültürü ve mekânsal sosyo-ekonomik örgütlenmesi analiz edilmektedir. Bu kapsamda şer'iyeye sicillerinden derlenen ev satış kayıtları, mahalle ölçeğinde işlenerek fiyat ortalamaları, satış yoğunlukları ve alıcı-satıcı profilleri üzerinden

değerlendirilmektedir. Amaç, servetin kent mekânına nasıl dağıldığını ortaya koymak, hangi mahallelerin görece zenginleştiğini veya ekonomik olarak zayıf kaldığını tespit etmektir. Mahallelerin etnik, dini ve sosyal kompozisyonları da bu ekonomik haritalamayla ilişkilendirilerek, sosyo-mekânsal ayrışma veya entegrasyon dinamikleri sorgulanmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, iltizam kayıtları üzerinden kentteki ekonomik gücün üst düzey temsilcilerini tanımlamayı amaçlamaktadır. Yine aynı bölümde Selanik'teki borç ve kredi ilişkileri üzerinden kent içi finansal ağlar çözümlenmektedir. Bu bağlamda hem para vakıfları hem de bireysel sermayedarlar tarafından verilen borçların kayıtları incelenerek, sermaye akışının aktörleri ve yönü değerlendirilmiştir. Borç verenlerin cinsiyete göre dağılımı (kadın-erkek), borç alanların toplumsal konumu (köylü-şehirli, birey-cemaat) ve borcun veriliş biçimleri (kefalet, rehin, vadeli ödeme) gibi değişkenler üzerinden bir tablo sunulmuştur. Para vakıflarının dışında kalan bireysel kredi kaynaklarının da belirlenmesiyle, kurumsal ve kişisel finansman araçlarının birlikte işlediği bir yapı analiz edilmiştir.

Tezin konusu bu yönleriyle yalnızca belli bir döneme ait ekonomik faaliyetleri tasvir etmeyi değil, aynı zamanda bu faaliyetlerin arkasındaki sosyal ilişkiler ağını, kurumsal yapının işleyişini ve kentteki güç dağılımını çözümlemeyi hedeflemektedir. Kentin mekânsal dokusu ile servet ilişkisi, bireylerin devlete ve birbirlerine karşı ekonomik pozisyonları ele alınmıştır. Böylece tez, 18. yüzyıl başı Osmanlı kentlerinde ekonomik örgütlenmenin çok aktörlü, çok ölçekli ve çok işlevli doğasını Selanik örneği üzerinden görünür kılmayı amaçlayan bir içerikle yapılandırılmıştır.

Tezin Kaynakları

Bu tez çalışmasının temelini, 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait Selanik şer'iyeye sicilleri ve tamamlayıcı Osmanlı arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Söz konusu kaynaklar, dönemin sosyal, ekonomik ve mekânsal yapısını mikro düzeyde analiz etmeye imkân veren, birincil nitelikteki kayıt setleridir. Osmanlı dünyasında kadı sicilleri olarak da bilinen şer'iyeye sicilleri, mülk satışları, tereke defterleri, borç ve alacak anlaşmaları, vasiyetler, vekâletnameler, vakıf kayıtları gibi çok çeşitli belgeleri içeren, yerel idarenin ve gündelik hayatın işleyişine dair eşsiz bilgiler barındıran arşiv malzemeleridir.

Osmanlı Devleti'nin hukukî, iktisadî ve idarî yapısının yerelde nasıl işlediğini belgeleyen bu siciller, hem devlet-toplum ilişkisini hem de bireyler arası ilişkileri somut belgeler

üzerinden izlemeyi mümkün kılmaktadır. Üstelik bu siciller yalnızca hukukî uyuşmazlıkların çözümünde değil, aynı zamanda bireylerin ve toplulukların mülkiyet, miras ve kredi ilişkilerinde nasıl konumlandığını ortaya koymaktadır. Kent tarihçiliği açısından şer‘iyye sicillerinin sunduğu en kıymetli katkılardan biri de bu belgelerin, ekonomik verileri sosyo-mekânsal bağlamda değerlendirmeye imkân tanınmasıdır. Ayrıca, bu sicillerin tarihî mekâna bağlanabilir veri sunması, kent tarihiyle mekân temelli bir analiz arasındaki bağlantıyı kurmak bakımından da önemlidir.¹⁰ Belgelerdeki mahalle adları, mülklerin konumları, tarafların ikamet yerleri gibi detaylar, ekonomik faaliyetlerin kentsel yerleşim üzerindeki dağılımını görselleştirmeye ve haritalandırmaya olanak tanımıştır. Böylece ekonomik gücün yalnızca bireyler arasında değil, mahalleler arasında da nasıl farklılaştığı, somut belgeler ışığında test edilebilmiştir.

Selanik şer‘iyye sicillerinin büyük kısmı bugün Yunanistan’ın Selanik kentinde bulunan Makedonya Tarih Arşivi’nde muhafaza edilmektedir. 1912 yılında Selanik’in Osmanlı idaresinden çıkmasının ardından Osmanlı yerel arşivleri Yunan makamlarının elinde kalmış, belgeler öncelikle adliye binasının tercüme dairesinde, ardından 1954’e kadar savcılık arşivlerinde tutulmuş, nihayet 1955 yılında kurulan Makedonya Tarih Arşivi’ne devredilmiştir. Bu arşivde günümüzde 1694–1912 yılları arasını kapsayan toplam 337 adet Selanik kadı sicili bulunmaktadır. Bu belgeler, kentin uzun vadeli sosyal ve ekonomik dönüşümünü izlemek açısından kıymetli bir bütünlük sunmaktadır.¹¹

Öte yandan, son dönem araştırmaları, Lozan Antlaşması’ndan sonra Türkiye’ye getirilen evraklar arasında büyük kısmı 19. ve 20. yüzyıla ait olan, ancak Makedonya Tarih Arşivi’nde bulunan sicillerin tamamlayıcısı niteliğinde değerlendirilebilecek 86 adet Selanik şer‘iyye sicilinin de varlığını ortaya koymuştur. Böylelikle Türkiye ve Yunanistan’daki arşiv koleksiyonları birlikte ele alındığında, Selanik’e ait sicil literatürünün geniş ve bütüncül bir temele dayandığı görülmektedir. Bu arşiv serüveni, yalnızca belgeye erişim açısından değil, aynı zamanda tarihsel süreklilik ve kıyaslamalı okuma yapabilme imkânı bakımından da son derece kritiktir.¹²

Tezimizde kullanılan defterlerin tamamı, 1700–1725 yılları arasını kapsayan ve Selanik’e ait 1, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 18, 24 ve 25 numaralı siciller oluşturmaktadır. Bu defterler

¹⁰ Yunus Uğur, "Tarihçilikte "Mekânın Yeniden Keşfi": Osmanlı Şehir Çalışmalarının Önemi", *İdealkent*, Cilt 11, Sayı 30, Yıl 2020/2, s.689

¹¹ Levent Kayapınar - Arslan Kılıç, "Selânik Şer'iyye Siciller Kataloğu", *ABAD*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2018. s. 138.

¹² Nuri Adıyeke, "Mübadele İle Türkiye'ye Gelen Selanik Şer'iye Sicilleri", *ANKARAD*, C.2, S.3, 2021, s.1-16.

arasında özellikle 3, 13 ve 24 numaralı siciller, Selanik'teki vakıfların tespiti bakımından ayırt edici bir yere sahiptir. Çalışmamızda kullanılan defterlerin tamamı Selanik Makedonya Tarih Arşivi'nde çalışan (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) Aikaterini Yannoukakou aracılığıyla temin edilmiştir.

Tezimizin ana kaynağını Selanik şer'iyye sicilleri oluşturmakla birlikte, bunun yanı sıra, şehirdeki idarî ve malî yapıyı daha geniş bir çerçevede değerlendirebilmek amacıyla Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden de yararlanılmıştır. Bu kapsamda Ali Emiri (AE), İbnülemin (İE), Cevdet (C), Topkapı Sarayı (TS) ve Evkaf (EV) tasniflerinde yer alan belgeler incelenmiştir. Söz konusu fonlar, Selanik'te taşra yönetimi, mukâta'a uygulamaları, iltizam süreçleri ve vakıf gelirlerine ilişkin verilerin desteklenmesinde kullanılmış, böylece sicil kayıtlarından elde edilen bulgular merkezî arşiv malzemesiyle karşılaştırılarak daha sağlam bir tarihsel bağlama oturtulmuştur.

Şer'iyye sicilleri ve Osmanlı arşiv belgeleri bu çalışmanın temel veri setini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, erken modern dönemde Selanik'in toplumsal ve ekonomik yapısını daha geniş bir tarihsel bağlama yerleştirebilmek için arşiv malzemesinin kronikler ve seyahatlerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira siciller ve merkezî belgeler şehirdeki hukuki, idarî ve malî işleyişi somut veriler üzerinden ortaya koyarken; kronikler dönemin siyasi ve askerî gelişmelerini, seyahatler ise kentin fiziksel görünümünü, nüfus yapısını ve gündelik hayatını betimleyen tamamlayıcı bir perspektif sunmaktadır. Bu nedenle, Selanik'in 17. ve 18. yüzyıllardaki konumunu daha bütüncül biçimde anlayabilmek amacıyla, arşiv kaynaklarını destekleyen kronik ve seyahat metinlerinden de yararlanılmıştır.

17. ve 18. yüzyıllarda Selanik'e dair anlatı kaynakları, şehrin erken modern dönemdeki siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısını anlamada önemli bir literatür zemini oluşturmaktadır. Bu eserler doğrudan bir şehir tarihi kaleme alma amacı taşımamakla birlikte, farklı bakış açıları sayesinde Selanik'in çok katmanlı yapısını görünür kılar. Özellikle şehir tarihçiliği, Osmanlı taşra yönetimi ve Akdeniz ticaret ağları üzerine yapılan çalışmalarda bu metinler tamamlayıcı kaynaklar olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı anlatı geleneği içinde Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*, Selanik'e dair en ayrıntılı tasviri sunan temel metindir.¹³ 17. yüzyıl ortalarında kaleme alınan eser, şehrin mahalle

¹³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı – Robert Dankoff, VIII. Kitap, I. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

düzeni, dini yapıları, limanı ve nüfus bileşimi hakkında zengin bilgiler içerir. Her ne kadar anlatım üslubu yer yer edebî ve mübalağalı unsurlar taşısa da, sunduğu tasvirler arşiv belgeleriyle birlikte okunduğunda Selanik'in fiziksel ve toplumsal görünümünü anlamada güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Merkezî Osmanlı tarih yazımının temsilcilerinden Raşid Mehmed Efendi'nin *Tarih-i Raşid'i*¹⁴ ile Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Nusretnâmesi*¹⁵ ise şehri doğrudan konu edinmemekle birlikte, Balkanlar'daki askerî ve idarî gelişmeler üzerinden Selanik'in sancak merkezi olarak konumunu ve taşra yönetimindeki dönüşümleri izleme imkânı vermektedir.

Avrupalı seyyahlar arasında Paul Lucas¹⁶ ve Richard Pococke¹⁷, 18. yüzyılın ilk yarısındaki Selanik'e dair önemli gözlemler sunmuşlardır. Lucas liman ve ticaret faaliyetlerine dikkat çekerken, Pococke şehrin nüfus yapısını ve özellikle Yahudi cemaatinin demografik ağırlığını vurgulamıştır. Aynı dönemde Rus hacı Vasili Grigoroviç Barski¹⁸ ise Selanik'teki Ortodoks dini yapılar ve Hristiyan topluluklar hakkında ayrıntılı bilgiler kaydetmiştir. Bu anlatılar birlikte değerlendirildiğinde, Selanik'in hem idarî bir sancak merkezi hem de kozmopolit ve çok dinli bir liman kenti olarak kimliği farklı perspektiflerden izlenebilmektedir. Arşiv belgeleriyle birlikte okunduğunda bu metinler, 1650–1750 arasındaki Selanik'in dönüşümünü anlamada önemli tamamlayıcı kaynaklar olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmada şer'îyye sicilleri yalnızca geçmişin hukuki belgeleri olarak değil, aynı zamanda Osmanlı kent toplumunun ekonomik ve sosyal örgütlenmesini açığa çıkaran çok boyutlu birer veri kümesi olarak değerlendirilmiştir. Kullanılan sicillerin içerdiği detay düzeyi hem kent tarihi hem de toplumsal tarih yazımı açısından Selanik gibi çok kültürlü bir taşra kentinde ekonomik ve sosyal yapının çözümlemesine güçlü bir zemin oluşturmuştur. Belgelerin Türkiye ve Yunanistan'daki parçalı yapısına rağmen, bu tezde yapılan derleme ve analiz çalışmaları, kaynakların tarihî sürekliliğini yeniden kurmayı ve bu yolla literatüre içeriksel ve yöntemsel katkı sunmayı hedeflemiştir.

¹⁴ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, Cilt I – II, İstanbul 2013.

¹⁵ Mehmet Topal, *Silâhdar Fındıklı Mehmed Ağa Nusretnâme – Tahlil ve Metin (1106-1133/1695/1722)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

¹⁶ *Deuxième Voyage du Sieur Paul Lucas dans le Levant (Octobre 1704 – septembre 1708)*, haz. Henri Dranton, Publication de l'Université de Saint-Étienne, 2002.

¹⁷ Richard Pococke, *A Description of the East and Some Other Countries*, Vol. II, Part I, London, 1745.

¹⁸ “Thessalonique en 1726: (La relation du moine Russe Basile Barskij)”, Dém. Hemmerdinger-Iliadou, *Balkan Studies*, Vol. 2, No. 2 (1961), s.294-295.

Literatür Değerlendirmesi

Osmanlı kent tarihçiliği bağlamında Selanik, araştırmacıların dikkatini çeken başlıca merkezlerden biridir. Bu ilginin arkasında, kentin çok dinli ve çok kültürlü yapısı, Akdeniz ticaret ağları içindeki konumu ve Osmanlı taşra idaresi açısından oynadığı rol bulunmaktadır. Mark Mazower'ın *Selanik Hayaletler Şehri* adlı çalışması¹⁹, Selanik'i uzun dönemli bir tarihsel perspektifle ele alarak şehrin Hristiyan, Müslüman ve Yahudi topluluklar arasındaki ilişkiler üzerinden şekillenen kimliğini ortaya koymuştur. Mazower'ın yaklaşımı, Selanik'i yalnızca bir Osmanlı şehri olarak değil, çok katmanlı bir hafıza mekânı olarak değerlendirmesi bakımından literatürde önemli bir yer tutmaktadır.

Geç Osmanlı dönemine odaklanan Meropi Anastassiadou ise Selanik'i Tanzimat reformları çerçevesinde bir "Osmanlı kenti" olarak analiz etmiş; idari dönüşüm, kent yönetimi ve toplumsal değişim meselelerini ön plana çıkarmıştır.²⁰ Selanik'in Yahudi topluluğu üzerine yoğunlaşan Devin E. Naar²¹, Yaron Ben-Naeh²² ve Rena Molho'nun²³ eserleri gibi çalışmalar ise şehrin demografik yapısını ve ekonomik hayatını cemaat perspektifinden inceleyerek literatüre katkılar sunmuştur. Bu çalışmalar, Selanik'in özellikle Sefarad Yahudileri açısından bir merkez oluşunu ve kentin ticari dinamizmini anlamada temel başvuru metinleri hâline gelmiştir.

Öte yandan Suraiya Faroqhi'nin özellikle *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri* başlıklı eseri²⁴, her ne kadar doğrudan Selanik'i konu edinmese de konut sahipliği ve ev mülkiyeti üzerinden Osmanlı şehir toplumunun ekonomik yapısını analiz etmesi bakımından bu tez için önemli bir metodolojik referans oluşturmaktadır. Faroqhi'nin şer'iyye sicillerinden hareketle ev sahiplerinin sosyal profillerini, mülkiyet dağılımını ve konutun toplumsal statüyle ilişkisini incelemesi, kent-

¹⁹ Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri (Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950))*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Tarih, Aralık 2013.

²⁰ Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

²¹ Devin E. Naar, *Jewish Salonica: Between The Ottoman Empire and Modern Greece*, Stanford Studies in The Jewish History and Culture. 2016.

²² Yaron Ben-Naeh, *Sultanlar Diyarında Yahudiler*, çev. Nila Özkatalan, GOA Basım Yayın, İstanbul 2009.

²³ Rena Molho, *Selanik Yahudileri 1855-1919 Özel Bir Cemaat*, çev. Panayot Abacı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2015.

²⁴ Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge University Press, New York, 1987; Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, İş Bankası Yayınları, 2009.

sel servetin yalnızca büyük elitler üzerinden değil, “mütevazı varlık sahipleri” üzerinden de okunabileceğini göstermektedir. Bu yaklaşım, Selanik’te ev satış kayıtları üzerinden kentsel servet eşitsizliğini analiz etme fikrinin kavramsal ve metodolojik arka planını güçlendirmiştir. Dolayısıyla Faroqhi’nin çalışması, Selanik özelinde yürütülen bu araştırmaya doğrudan içerik değil, yöntem ve perspektif bakımından ilham veren bir katkı sunmaktadır.

Osmanlı kent tarihçiliği bağlamında Selanik, araştırmacıların dikkatini çeken kentlerden biridir. Yapılan lisansüstü tezlerin sayısı da bu ilginin somut bir göstergesidir.

Selanik’in Osmanlı idaresine geçişinden itibaren şehir, imparatorluğun Balkanlar’daki önemli bir ticaret ve zanaat merkezi olarak gelişmeye başlamıştır. Selanik ile ilgili yapılan tezlerin ilk örneği olarak 1991 yılında Ayhan Pala tarafından hazırlanan *XV-XVI. Yüzyıllarda Selânik Şehri* adlı doktora tezi karşımıza çıkar.²⁵ Ayhan Pala tahrir defterlerinden yola çıkarak, 1478 -1569 tarihleri arasındaki Selanik ile ilgili verileri tezinde değerlendirmiştir. Sekiz bölümden oluşan bu eser, bahsedilen yıllar içerisinde şehrin durumu ve iktisadi hayatı hakkında kısa ama değerli bilgiler vermektedir.

16. ve 17. yüzyıllarda Selanik, Osmanlı İmparatorluğu’nun önde gelen yünlü kumaş üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Özgür Kolçak’ın *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)* adlı yüksek lisans tezinde (2005) incelediği Selanik çuha dokumacılığı, kentin erken dönem ekonomik yapısına ışık tutmaktadır.²⁶ Kolçak, Selanik’teki yünlü kumaş üretim sürecini ayrıntılı olarak ele alarak bu üretimin özellikle 1492 sonrası İspanya’dan sürgün edilip kente yerleşen Sefarad Yahudileriyle olan bağlantısını vurgular. Gerçekten de Selanik’te Yahudi cemaatinin kurulması ve kurumsal gelişimi, şehirdeki dokumacılık faaliyetlerinin itici gücü olmuştur. Tez, Osmanlı Devleti’nin bu dokumacılığa dair politikalarını ve üretimde uygulanan teknikleri ortaya koyarak, küçük sanayi niteliğindeki bu sektörün kentin ekonomisindeki yerini gösterir. Böylece 16-17. yüzyıl Selanik’inde ekonomik üretimin, imparatorluğun talepleri ve kentteki demografik dönüşümler bağlamında nasıl şekillendiği anlaşılmaktadır.

Selanik’in erken Osmanlı dönemindeki gelişimi, aynı zaman diliminde Osmanlı’nın diğer liman kentleriyle de karşılaştırılabilir özellikler gösterir. Neslihan Ünal’ın *İzmir ve Se-*

²⁵ Ayhan Pala, *XV-XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991.

²⁶ Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

lanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650–1750) başlıklı doktora tezinde İzmir ve Selanik’in kent olarak büyümesini etkileyen olgular ve dinamikler karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.²⁷ Ünal, 1650-1750 dönemini seçerek 17. ve 18. yüzyıllarda iki liman kentinin gelişiminde rol oynayan faktörler arasındaki ilişkileri değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda Selanik’in ve İzmir’in coğrafi konumları, ticarî ağlara entegrasyonları, nüfus yapıları ve idarî statüleri karşılaştırılmış, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur. Her iki şehir de 17. yüzyıldan itibaren önemli ticarî merkezlere dönüşmüşlerdir. Ünal’ın çalışması, Selanik’in 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında Osmanlı iç ve dış ticaretindeki konumunu, İzmir gibi bir Ege limanı ile yan yana değerlendirerek, kentin Akdeniz ve Balkanlar arasındaki ticarî rolünü anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Erken modern dönem bağlamında Selanik’in toplumsal ve kurumsal temellerine dair önemli bir katkı da Mehmet Tuğrul’un doktora tezinden gelmektedir.²⁸ *Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya* başlıklı bu çalışma, Selanik ile bir başka Osmanlı Balkan şehri olan Sofya’nın sosyal ve ekonomik yapısını vakıf kurumu perspektifinden incelemektedir. Tuğrul’un araştırması, Osmanlı şehirleşme zihniyetini bu iki kentteki vakıfları merkeze alarak ortaya koymayı hedefler. Sonuç olarak, vakıfların Selanik’in kentsel gelişiminde “lokomotif” işlevi gördüğü gösterilmiştir. Fetih sonrasında Osmanlı idaresinin sağladığı istikrar ile Selanik nüfusunda önemli artış yaşanmış, cami, medrese, han, hamam gibi vakıf eserleri kentin çok kültürlü dokusunun oluşmasına katkı yapmıştır. Tuğrul, arşiv belgelerine dayanarak Selanik’te kurulan vakıfların kurucuları, mal varlıkları ve sağladıkları hizmetleri kronolojik olarak analiz etmiş, bu sayede kentin Osmanlı hâkimiyeti süresince kazandığı kimliğin izini sürmüştür. Bu çalışma, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan bir dönemde, vakıf kurumunun Selanik’in sosyal dokusuna ve fiziki çehresine etkisini ortaya koyar. Dolayısıyla, erken dönemden itibaren vakıflar sayesinde çok-kültürlü bir yapıya kavuşan Selanik’in, Osmanlı şehir düzenindeki yerine ışık tutulmaktadır.

16 ve 17. yüzyıllar boyunca Selanik, Osmanlı Devleti içinde önemli bir ekonomik ve kültürel merkez haline gelmiştir. Kente yoğun Yahudi yerleşimi ve vakıf yatırımları, onun dokusunu şekillendirmiş; yerel üretim (çuha dokumacılığı gibi) imparatorluğun ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Bu dönem, Selanik’in ileride Doğu Akdeniz ticaretinde parlayacak bir liman

²⁷ Neslihan Ünal, *İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650–1750)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2013.

²⁸ Mehmet Tuğrul, *Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020.

kenti olmasının temelini atmıştır. Erken dönem üzerine yapılan tezler, şehrin Osmanlı klasik çağındaki gelişiminin bütüncül bir resmini sunarak, 18. yüzyılda yaşanacak dönüşümlere zemin hazırlayan unsurları ortaya koymaktadır.

18. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu genelinde olduğu gibi Selanik özelinde de hem sürekliliklerin hem değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Yüzyılın başında Osmanlı'nın büyük siyasal sarsıntıları, Selanik şehrini de dolaylı olarak etkilemiştir. Bahadır Bakkaloğlu'nun *H. 1112-1114 [M. 1700-1702] Tarihli 8 Numaralı Selânik Şer'iyye Sicili (Metin ve Değerlendirmesi)* başlıklı yüksek lisans tezi²⁹ ele alınan bu döneme ayna tutmayı amaçlamaktadır. Bakkaloğlu, Selanik şer'iyye sicillerinden 1700-1702 yıllarını kapsayan defteri transkript ve analiz ederek, Osmanlı'nın Karlofça Antlaşması sonrasındaki toplumsal ve ekonomik koşullarını, Selanik örneğinde değerlendirmeye çalışmıştır. Çalışmanın gösterdiği üzere, 1683 Viyana Kuşatması'ndan 1699 Karlofça'ya uzanan “*Felaket Seneleri*” olarak anılan dönem, Selanik'te de izler bırakmıştır. Savaşların getirdiği ağır vergi yükümlülükleri reaya üzerinde belirgindir. Sicilde kayıtlı hüküm ve fermânlar sayesinde, harp tazminatlarının ve artan malî taleplerin halkın yaşamına yansması görülebilmektedir. Ayrıca merkezî otoritenin zayıflamasına paralel olarak bazı devlet görevlilerinin halka zulüm ve keyfi muamelelerinin arttığı defterdeki şikâyet ve kayıtlar aracılığıyla tespit edilmektedir. Bakkaloğlu bu sicildeki belgeler üzerinden, 18. yüzyıl başında Osmanlı klasik düzeninin çözülmeye başladığı temel alanları (toprak sistemi değişimi, vergi düzeni, idari bozulmalar) ortaya koymayı amaçlar. Nitekim 1700-1702 Selanik kayıtları, savaş sonrası şehirde toprak mülkiyetindeki dönüşümü ve timar sisteminin yerini malikâne ya da çiftlik tipi özel tasarruflara bırakmasının ilk işaretlerini içerir. Bu çalışma sayesinde, 18. yüzyılın henüz başında Selanik'in sosyal ve ekonomik durumunda meydana gelen temel kırılmalar somut örneklerle aydınlatılmaya çalışılmıştır.

18. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, Osmanlı yönetiminin taşra tebaasının sorunlarına yaklaşımı ve merkez-taşra ilişkileri önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, şikâyet mekanizması ve kültürü, Selanik örneğinde iki tez çalışmasına konu edilmiştir. Bahadır Acet³⁰ ve Zelal Bayram³¹ tarafından hazırlanan yüksek lisans tezleri, birbirini

²⁹ Bahadır Bakkaloğlu, *H. 1112-1114 [M. 1700-1702] Tarihli 8 Numaralı Selânik Şer'iyye Sicili (Metin ve Değerlendirmesi)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

³⁰ Bahadır Acet, *18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi: Selanik Örneği (1742-1743)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2020.

³¹ Zelal Bayram, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2017.

tamamlar nitelikte, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkının kullanımı ve merkezî bürokrasinin işleyişini Selanik üzerinden incelemektedir. Zelal Bayram'ın *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)* başlıklı çalışması, Rumeli Ahkâm Defteri ile Şikâyet Kalemi belgelerini temel alarak, dönemin şikâyet konularını ve Osmanlı bürokrasisinin bu şikâyetlere verdiği karşılıkları analiz etmektedir. Bayram, şikâyet kültürünün dayandığı kavramsal çerçeveyi inceledikten sonra, 1749-1750 yıllarında Selanik kazasında vuku bulan şikâyetleri tek tek tasnif etmiştir. Sonuçlar göstermektedir ki bu kısa zaman diliminde -Osmanlı ülkesinin pek çok yerinde olduğu gibi³²- Selanik'te en sık rastlanan şikâyet konuları, tasarruf hakkı ihlalleri, vergi anlaşmazlıkları ve yerel idarecilerin zulümleri gibi ekonomik kaynakların idaresine dair meselelerdir. Ayrıca vakıf malı anlaşmazlıkları, miras ve borç ihtilafları, hırsızlık ve mala zarar gibi âdî suçlar da şikâyet konuları arasında yer almıştır. Dikkat çekici bir bulgu, şikâyetlerin büyük ölçüde aynı sosyal gruplar içinde gerçekleşmesidir. Reâyâ en çok diğer reâyâyı, Müslümanlar diğer Müslümanları şikâyet etmiş, erkekler arasındaki şikâyetler, kadınların taraf olduğu şikâyetlerden sayıca fazla olmuştur. Şikâyetlerin Divân-ı Hümâyûn'da değerlendirilmesi sonucunda ise çoğunlukla “mahallinde tahkik ve görülme” kararı verildiği, yani davaların yerel kadı tarafından çözülmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Bahadır Acet'in *18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi: Selanik Örneği (1742-1743)* adlı tez çalışması da benzer şekilde, birkaç yıl öncesine ait şikâyet kayıtlarını ele alarak bu mekanizmanın işleyiş biçimini ortaya koyar. Her iki çalışma birlikte değerlendirildiğinde, 18. yüzyılda Osmanlı yönetiminin adalet sağlama gayesiyle tebaaya şikâyet hakkı tanıdığı³³, bunun sonucu olarak da etkin bir şikâyet kültürünün oluştuğu görülmektedir. Devletin “kanun devleti” olma özelliği, toplumun da hakkını aramak için dilekçe verme yönünde alışkanlık geliştirmesiyle birleşmiş; merkez, taşradan gelen şikâyetleri önceleri mühimmelerde, 17. yüzyıldan itibaren önce şikâyet sonra da ahkâm defterlerinde kayıt altına alarak bürokratik bir işleme tabi tutmuştur. Bu bulgular, Selanik örneğinden hareketle, Osmanlı taşrasında yönetim ve halkın merkeze erişimi konusunda önemli bir perspektif sunar. Şikâyet kültürüne dair bu tezler, aynı zamanda Selanik'in 18. yüzyıldaki sosyo-ekonomik hayatına da ışık tutar.

³² Gül Yörük, *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atık Şikâyet Defteri (1727)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.; Murat Tuğluca, *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010.

³³ Halil İnalcık, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt VII-VIII, Yıl 1988, ss.33-54; Hülya Taş, “Osmanlı'da ‘Şikâyet Hakkı’nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Sayı 3, Yıl 2007, ss.186-204.

İrfan Kokdaş, *When the Countryside is Free: Urban Politics, Local Autonomy and the Changing Social Structure in Ottoman Salonika, 1740–1820*³⁴ başlıklı çalışmasında, 18. yüzyıl Selanik’inde mülkiyet yapısında, yerel kurumsal örgütlenmede, tüketim pratiklerinde ve siyasal tartışma alanlarında gözlemlenen değişimlerin eşlik ettiği toplumsal dönüşümü ele almaktadır. Kokdaş, özellikle kredi ve borçlanma mekanizmalarının yaygınlaşması ile kentin hinterlandında yerel ailelerin güç kazanmasının, Selanik’te kent–kır ilişkilerini yeniden şekillendirdiğini ve mevcut güç hiyerarşisinde önemli kırılmalara yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Hacı Veli Aydın’ın “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”³⁵ ile “Selanik’te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”³⁶ başlıklı çalışmaları da, hem kırsal kesimdeki borçlanma pratiklerini hem de şehir merkezindeki kredi piyasasının işleyişini aydınlatması bakımından literatürde önemli bir yere sahiptir.

18. yüzyıl Selanik’i üzerine yapılan tezler, temelde iki ana tema etrafında şekillenmektedir. Birincisi, Osmanlı devlet düzeninin yaşadığı siyasî-askerî kırılmaların şehirdeki etkileri; ikincisi ise günlük hayatın ve yerel idarenin sosyal-ekonomik işleyişi. Bu sayede, 18. yüzyıl boyunca Selanik’in Osmanlı sistemi içindeki durumu kendi dinamikleriyle anlaşılabilir. 19. yüzyılda gerçekleşecek büyük dönüşümler öncesinde, Selanik’in içinde bulunduğu bu geçiş dönemi, bahsi geçen lisansüstü tezler aracılığıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

19. yüzyıl, Selanik şehri için en çalkantılı ve dönüşümcü dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat ve Islahat reformlarını uygulamaya koyduğu, kapitalist dünya ekonomisine eklemlendiği bu yüzyılda, Selanik de geleneksel Osmanlı şehri kimliğinden modern bir liman kenti kimliğine doğru evrilmiştir.

Bu dönemde Selanik, hala “Osmanlı karakteri”nin baskın olduğu, ancak yavaş yavaş yenilik rüzgarlarının da esmeye başladığı bir kent görünümündedir. Diren Çakılcı’nın doktora tezi *19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri*, tam da bu dönemin kapsamlı bir portresini çiz-

³⁴ İrfan Kokdaş, *When The Countryside Is Free: Urban Politics, Local Autonomy and The Changing Social Structure in Ottoman Salonika, 1740 – 1820*, Doktora Tezi, Binghampton University, New York 2013.

³⁵ Hacı Veli Aydın, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-24 Eylül 2010)*, Cilt IV, Kısım I, Ankara 2015, ss.439-456.

³⁶ Hacı Veli Aydın, “Selanik’te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *TİD*, XXIX/1, Yıl 2014, ss.87-106.

mektedir.³⁷ Çakılcı, Selanik’i askerî, idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla çok yönlü incelemiş, farklı kaynak türlerini bir arada kullanarak kentin dinamiklerini ortaya koymuştur. Bu çalışmadan anlaşıldığı üzere, 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik tam anlamıyla bir Osmanlı şehri görünümündedir. Şehir, askerî bakımdan geleneksel bir garnizon kent niteliğindedir. Kale içindeki düzenli askerler, tabyalar ve kullanılan mühimmat gibi unsurlar titizlikle tasvir edilmiştir. İdarî olarak Selanik, bir eyalet merkezi olduğundan Osmanlı bürokrasisinin taşradaki uygulamalarının aynası durumundadır. Çakılcı’nın araştırması, şehrin sosyal hayatının dinamiklerine özel vurgu yapar. Mahallelerin mekânsal tanımları, tarihî topografya ve kamusal mekânların (çarşılar, pazar yerleri, ibadethaneler) işlevleri detaylandırılmış, bunlar günümüz Selanik’indeki izleriyle birlikte ele alınmıştır. Özellikle şehrin sakinlerinin çok etnili yapısı dikkat çekicidir. Selanik’te 19. yüzyıl ortasında başlıca topluluklar Müslümanlar, Yahudiler ve Rumlar olup, bunların nüfus büyüklükleri ve şehir yaşamına etkileri karşılaştırılmıştır. Çakılcı, bu üç büyük cemaatin yanı sıra, Osmanlı döneminin kozmopolit karakterini yansıtan “Frenk” denilen Avrupalı tüccarlar ve sefirler ile “müste’men” adı verilen yabancı devletlerin tebaası olup Osmanlı himayesinde yaşayan kişilerden, ayrıca şehirde azınlık konumunda bulunan Bulgar, Ulah (Eflak) ve Arnavut gruplardan ve tabi ki Selanik’e özgü “dönme cemaati”nden de bahsederek, sosyal yapının bütün unsurlarını görünür kılmıştır. Bu karma nüfus yapısının, şehir hayatındaki nüfuz mücadelesi de tezde ele alınan konular arasındadır.

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik ekonomisi, yerel üretim ve ticaret ilişkileri çerçevesinde şekillenen çok kültürlü bir doku sunar. Çakılcı, “şehir ve ekonomi” başlığı altında Selanik’in tarihsel olarak öne çıkan ticari potansiyelini hem yerel hem de uluslararası ticaretteki rolü üzerinden incelemiştir. Üretim ilişkileri bağlamında şehirdeki zanaatkarlar, esnaf loncaları ve tarım ürünlerinin pazarlanması üzerinde durulmuş, tüketim kalıplarına dair veriler değerlendirilmiştir. Örneğin, 1840’lara ait temettuat defterlerinden faydalanılarak Selanik ve bağlı kazalardaki üretim fazlası ürünler ve bunların pazarlara akışı analiz edilmiştir. Bu noktada, Sümeyra Duran’ın yüksek lisans tezi³⁸ şehir ekonomisinin kırsal temelini anlamamızı sağlayan mikro bir örnek sunar. Duran, 1845 yılına ait toplam 23 adet temettuat defterini inceleyerek, Selanik sancağına bağlı Vardar-ı Sagir nahiyesinin ayrıntılı bir gelir envanterini çıkarmış-

³⁷ Diren Çakılcı, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya 2021.

³⁸ Sümeyra Duran, *XIX. Yüzyılda Selanik Kazalarından Vardar-ı Sagir Nahiyesinin Sosyo-ekonomik Yapısı (Temettuat Defterleri Işığında)*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2021.

tır. Temettuat kayıtlarına göre bu bölgedeki köy ve çiftliklerde halkın ezici çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla meşguldür. Mezraa olarak anılan ekili topraklarda buğday, arpa, burçak, kerten, bostan gibi ürünler yetiştirilmektedir. Ayrıca büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği, arıcılık gibi faaliyetler de defterlerde gelir kalemi olarak kaydedilmiştir. Duran'ın bulguları, Tanzimat döneminde Selanik'in kırsal hinterlandının ekonomik durumunu net bir şekilde ortaya koyar. Buna göre bölge, klasik Osmanlı tarım yapısını sürdürmekle birlikte, artık nakdi vergilendirme sistemiyle üretimin paraya tahvil edildiği bir sürece girmiştir. Bu çalışma, Çalıkılı'nın kent içi ekonomi analizini tamamlayıcı niteliktedir. Zira Selanik şehrinin 19. yüzyıl ortasındaki refah ve ticaret seviyesini anlamak için, onu besleyen kırsal kesimin üretkenliğini bilmek elzemdir. Temettuat defterleri ışığında Selanik çevresinin durumu, Osmanlı taşra ekonomisindeki dönüşümün somut göstergelerini verir. Böylelikle, 19. yüzyıl başlarında Selanik Osmanlı kimliğiyle varlığını sürdürürken, ekonomi temelinde bir modernleşme potansiyelinin de filizlendiği anlaşılmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısı Selanik'in tarihinde belki de en hızlı değişimlerin yaşandığı, Osmanlı'dan kopuşuna kadar uzanan süreci kapsar. Siyasi olarak Tanzimat ve ardından II. Meşrutiyet yıllarını, ekonomik olarak ise sanayileşme etkilerini, ulaştırma devrimini ve kentte Avrupa sermayesi ile rekabeti içerir. Bu dönemin ilk önemli dönüşümü, ulaşım altyapısının ve liman tesislerinin modernleşmesidir. Selahattin Bayram'ın *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869–1912* başlıklı doktora tezi³⁹, şehrin bu dönemde geçirdiği ekonomik dönüşümü ve liman imar faaliyetlerini derinlemesine inceleyen temel çalışmadır. Bayram, 1869'da başlayan rıhtım inşası ve liman genişletme sürecini arşiv belgeleriyle adım adım takip ederek, 1912'ye kadar uzanan süreçte ihracat ve ithalat hacmindeki büyümeyi ortaya koymuştur. 19. yüzyılın ortalarında henüz küçük bir iskeleye sahip olan Selanik, 1880'lerden itibaren modern bir rıhtıma ve gümrüklü bir liman sahasına kavuşmuştur. Bayram'ın bulgularına göre, bu liman yatırımları büyük ölçüde yabancı şirketlerin imtiyazlarıyla gerçekleşmiştir. Örneğin Selanik rıhtımının inşası ve işletmesi Fransız ve Osmanlı sermayedarların kurduğu bir şirket tarafından üstlenilmiştir. Rıhtımın inşasıyla birlikte gümrük denetimi ve yükleme-boşaltma işlemleri düzene sokulmuş, bu da ticaret hacmini artırmıştır. Özellikle 1890'lardan sonra Selanik Limanı'ndan yapılan ihracat ve ithalat miktarlarında artışlar görülmüştür. Limanın kapasitesinin büyümesi, aynı zamanda 1870'lerde Avrupa'dan kente ulaşan demiryolu hatlarıyla desteklenmiştir. Selanik-Üsküp-Belgrad ve Selanik-İstanbul demiryolu bağlantıları tamamlandığı-

³⁹ Selahattin Bayram, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869–1912*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

da, Selanik limanı Balkan iç bölgelerinin ana çıkış kapısı haline gelmiştir. Bayram'ın tezinden öğrendiğimiz bir diğer kritik nokta, Osmanlı Devleti'nin Hazine-i Hassa aracılığıyla bu liman projelerinde menfaat sağlamaya çalıştığı, ancak yabancı şirketlerle yaptığı imtiyaz sözleşmelerinde zaman zaman devletin çıkarlarının tam korunamadığıdır. Bununla birlikte, 1900'lerin başına gelindiğinde Selanik limanı, modern elektrik tesisatına, vinçlere ve geniş depolara sahip bir uluslararası ticaret merkezine dönüşmüş, kente düzenli uğrayan gemi sayısı ve tonajı katlanarak artmıştır. Özetle, Selahattin Bayram'ın çalışması Selanik'in liman kenti kimliğini belgelemektedir.

Liman ve ulaşım alanındaki bu gelişmeler, Selanik'in ekonomik hayatına dair diğer tez çalışmalarınca da desteklenmektedir. Göksel Zekeriya İsmailoğlu'nun yüksek lisans tezi⁴⁰, şehrin geç 19. yüzyıl ekonomik durumunu “Annuaire Oriental (Şark Ticaret Yıllıkları)” adlı yıllıklar üzerinden analiz etmektedir. Bu yıllıklar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı coğrafyasındaki ticari faaliyetleri, şirketleri, kurumları listeleyen ve istatistiki bilgiler sunan rehberlerdir. İsmailoğlu'nun araştırması, bu kaynakları kullanarak Selanik'te faaliyet gösteren başlıca meslekler, ticaret kurumları, fabrikalar ve örgütler hakkında detaylı veriler ortaya koymuştur. Örneğin, 1890'ların Şark Ticaret Yıllıkları incelendiğinde Selanik'teki un fabrikaları, tekstil imalathaneleri, bankalar, sigorta acenteleri, vapur acenteleri, demiryolu şirketi büroları gibi modern ekonomik unsurlar bir arada görülmektedir. Bu bulgu, Selanik'in artık sadece ham madde ihraç eden bir liman olmaktan çıkıp, aynı zamanda bazı sanayi kollarına ev sahipliği yaptığını gösterir. İsmailoğlu'nun tezine göre, yabancı ve yerli yatırımların birlikteliği şehrin ekonomik durumunu belirlemiştir. Tüm bu veriler, Göksel Z. İsmailoğlu'nun çalışmasında derlenerek Selanik'in 20. yüzyıl eşiğindeki ekonomik manzarasını ayrıntılı ve sayısal bir temelde resmetmektedir. Bu çalışma, Selahattin Bayram'ın liman odaklı makro ekonomik analizini tamamlayıcı nitelikte, mikro düzeyde kurum ve aktör bilgisi sunar. Sonuç itibarıyla, 19. yüzyıl sonu Selanik'i, “Doğu Akdeniz'in yükselen liman kenti” olarak, bir yandan hızlı zenginleşen fakat öte yandan zenginliğin paylaşımı konusunda toplumsal gerilimlere de sahne olan bir yapıya bürünmüştür. İsmailoğlu'nun ve Bayram'ın tezleri birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı modernleşmesinin ve dünya ekonomisine eklemlenmenin Selanik özelindeki somut sonuçları net biçimde anlaşılmaktadır: Kentin fiziki altyapısı, kurumsal yapısı ve toplumsal sınıfları hızla dönüşmüş, 1900'lere gelindiğinde Selanik, imparatorluğun Avrupa'ya en açık ve kozmopolit liman şehirlerinden biri olmuştur.

⁴⁰ Göksel Zekeriya İsmailoğlu, *Selanik'te İktisadi Hayatın İzlenmesinde Bir Rehber Olarak Şark Ticaret Yıllıkları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'in yaşadığı dönüşümleri inceleyen tezler arasında, kırsal ekonomik yapıya dair kapsamlı bir araştırma da bulunmaktadır. Muzaffer Orhan'ın *19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlikleri (Selanik Örneği)* başlıklı doktora tezi⁴¹, Osmanlı tarım ekonomisindeki büyük ölçekli işletmeleri ifade eden çiftliklerin bu bölgede nasıl geliştiğini ve nasıl bir rol oynadığını irdelemektedir. Orhan, Osmanlı ekonomisinin tarıma dayalı yapısından hareketle, klasik dönemde timar sistemi zayıfladıkça ortaya çıkan “ortakçılık temelli işletme” olarak tanımladığı çiftliklerin evrimini ele alır. Çalışma, Celâli isyanlarıyla hız kazanan timar erozyonu sürecinde birçok timarlı arazinin ya ayanların kontrolünde özel çiftliklere ya da malikâne statülü mülklere dönüşmesinin, 19. yüzyıla gelindiğinde büyük çiftliklerin ortaya çıkışına zemin hazırladığını belirtir. Bu bağlamda Selanik sancağı, verimli ovalarıyla 19. yüzyılda birçok büyük çiftliğe ev sahipliği yapmıştır. Orhan'ın tezi, literatürde parça parça incelenmiş bu olguyu bütüncül olarak ele almayı hedefler. Çiftlik sisteminin kökeni, işleyişi, çalışanları, vergilendirilmesi, üretim kalemleri ve yönetimi gibi konuları 600 yıllık Osmanlı tarihi perspektifinde incelenmeye çalışılmıştır. Özellikle 19. yüzyılda çiftliklerin Osmanlı sosyal, ekonomik ve siyasi hayatındaki rolü detaylandırılmıştır. Selanik özelinde, tütün tarımı yapılan çiftlikler, tahıl üreten büyük araziler ve hayvancılık merkezleri incelenmiş, arşiv belgelerinden örneklerle bu kurumların yapısı anlatılmıştır. Orhan'ın çalışması, timar sisteminin çözülmeye başladığı dönemden 19. yüzyıl sonuna dek çiftliklerin geçirdiği değişimi izlerken, Osmanlı devletinin çiftliklere bakışındaki dönüşümü de yansıtır. Orhan'ın tespitleri, 19. yüzyıl Selanik ekonomisinin sadece liman ve ticaretten ibaret olmadığını, aynı zamanda hinterlandındaki tarımsal yapının da büyük bir değişim geçirdiğini gösterir. Bu çalışma, Sümeyra Duran'ın temettuat defterlerinden elde ettiği mikro verileri makro düzeyde tamamlar. Temettuat kayıtlarında görülen büyük kiracı çiftlikleri ve köylerdeki toprak yoğunlaşması, Orhan'ın çiftlik sistemi analiziyle açıklanabilir hale gelir. Sonuç olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik, hem bir sanayi-ticaret merkezi hem de çevresinde geniş tarımsal işletmeler barındıran bir bölgesel ekosistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selanik'in 19. yüzyıldaki dönüşümü sadece ekonomik alanda değil, siyasi ve toplumsal olaylar düzleminde de tez çalışmalarına konu olmuştur. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti büyük güçlerin ekonomik ve siyasi baskılarıyla karşılaşırken, Selanik de zaman zaman uluslararası krize yol açan hadiselerin merkezi olmuştur. Muzaffer Berke Torunoğlu'nun yüksek lisans tezi bu tür bir olayı anlatmaktadır. Literatürde “1876 Selanik Vak'ası” veya “Konsoloslar

⁴¹ Muzaffer Orhan, *19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlikleri (Selanik Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2023.

Olayı” olarak bilinen bu hadisede, Avrethisar kazasından bir Bulgar kızın bir Müslüman gençle evlenebilmek için İslamiyeti seçmek istemesi şehirde büyük bir gerilimi tetiklemiştir.⁴² Berke Torunoğlu’nun tezi, bu olayı ayrıntılı şekilde kronikleştirirken, dinden dönme meselesinin bir yerel asayiş sorunu olmaktan çıkıp nasıl bir uluslararası krize evrildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Selanik Vak’ası, Osmanlı’nın Balkanlar’daki zayıflayan otoritesinin ve büyük güçlerin Doğu’daki çıkar çekişmelerinin bir kesişim noktasıdır. Torunoğlu, arşiv belgeleri, konsolosluk yazışmaları ve uluslararası basın taraması yoluyla, Selanik’teki bu dramatik günü ve sonrasındaki diplomatik gelişmeleri titizlikle analiz etmiştir.

19. yüzyıl, Selanik şehrinin Osmanlı içindeki en parlak ancak en fırtınalı dönemi olmuştur. Bu yüzyılda şehir, bir yandan Tanzimat’ın getirdiği yeniliklerle ve dünya ekonomisinin çekimine kapılarak modern bir metropole dönüşmüş, diğer yandan Osmanlı hakimiyetinin çözümlüşüne tanıklık ederek büyük siyasi ve toplumsal altüst oluşlar yaşamıştır. Görüldüğü üzere lisansüstü düzeyde kaleme alınan araştırmalar; bu süreci ayrıntılı biçimde ele almaya çalışmaktadır. Bir yandan kentin Osmanlı kimliği ve geleneksel yapısına odaklanan çalışmalar, diğer yanda kentin ekonomik modernleşme ve entegrasyon hikayesini ve bu modernleşmenin kırsal arka planını irdeleyen araştırmalar, literatüre ciddi katkı sunmuştur. Bütün bu çalışmalar sayesinde, 19. yüzyıl Selanik’inin çok boyutlu bir portresi çizilmektedir.

20. yüzyılın ilk çeyreği ise, Selanik şehri için tam anlamıyla bir kimlik değişimi dönemidir. 1908’de Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet’in ilanı ile özgürlük ve Osmanlıcılık ideallerinin odağı haline gelen Selanik, sadece birkaç yıl sonra Osmanlı hakimiyetinden çıkarak Yunanistan’a bağlanmış, takiben I. Dünya Savaşı ve 1923 Lozan Mübadelesi ile demografik ve kültürel yapısı kökten dönüşmüştür. Veysel Çolaker’in doktora tezi⁴³ bu sancılı süreci ayrıntılarıyla ele alan bir çalışmadır. Çolaker, Selanik’in 1908’den 1928’e uzanan 20 yıllık dönemde geçirdiği dönüşümü, etnik ve demografik değişim, siyasî-idarî dönüşüm ve kültürel-mimarî yeniden yapılandırma boyutlarında incelemiştir.

⁴² Torunoğlu’nun araştırmasına göre, 6 Mayıs 1876’da kızın tren garında Müslüman olma niyetini açıklaması üzerine Hristiyan (Bulgar ve Rum) ahalinin tepkisiyle başlayan kargaşa, kısa sürede büyüyerek bir linç kalabalığına dönüşmüştür. Olaylar sırasında Selanik’teki Alman Konsolosu Eric Abbott ile Fransız Konsolosu Jules Moulin, öfkeli bir grup tarafından öldürülmüştür. Neticede, Osmanlı hükümeti sorumluları cezalandırmak ve Avrupa’yı yatıştırmak için aceleyle adımlar atmak zorunda kalmış, sadrazam değişikliği ve diğer siyasi sonuçlar gündeme gelmiştir. Bkz. Muzaffer Berke Torunoğlu, *Murder in Salonika, 1876: A Tale of Apostasy Turned into an International Crisis*, Bilkent University Department of History, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

⁴³ Veysel Çolaker, *Bir Kentin Kimlik Değişimi: Selanik (1908–1928)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli 2022.

Tüm bu değerlendirmelerin ardından, çalışmanın neden özellikle 18. yüzyılın ilk çeyreğine ve Selanik'e odaklandığı kısaca açıklanmalıdır. 17. yüzyılda belirginleşen idarî ve malî dönüşümlerin, 18. yüzyıl başlarında taşra şehirlerine nasıl yansıdığı önemli bir sorudur. Selanik, bir Balkan liman kenti olarak hem ticari canlılığı hem de hinterlandı ile kurduğu ilişkiler sayesinde bu dönüşümün izlenebileceği uygun bir örnek sunmaktadır. Bu nedenle çalışma, söz konusu dönemde Selanik'te ekonomik güç ilişkilerinin ve kentsel servet yapısının nasıl şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Selanik üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar büyük ölçüde kent kimliği, demografik yapı, modernleşme süreci, liman ticareti ve çok kültürlü toplumsal yapı üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak kentsel servet eşitsizliği meselesi, özellikle erken modern dönem bağlamında, görece yeni bir araştırma alanı olarak dikkat çekmektedir. Servet ve gelir dağılımı üzerine yapılan çalışmalar daha çok 19. yüzyıl temettüat defterleri üzerinden şekillenmiştir. Ali Aslan'ın Kumanova üzerine yaptığı inceleme⁴⁴, Karaduman ve Tabakoğlu'nun Üsküp/Koçana kazasına ilişkin Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı analizleri⁴⁵, Yereli, Köktaş ve Selçuk'un Sorgun kazasına dair çalışması⁴⁶ bu çerçevede değerlendirilebilir. Erken modern dönem için ise Coşgel ve Ergene'nin Kastamonu üzerine çalışması⁴⁷ ile Canbakal ve Filiztekin'in Osmanlı topraklarında servet ve eşitsizlik üzerine araştırmaları⁴⁸ önemli bir literatür zemini oluşturmuştur. Osmanlı coğrafyası dışından Morrisson ve Snyder'ın Fransa gelir eşitsizliğine dair çalışması⁴⁹ ve Gürer Karagedikli'nin ev fiyatları ve kentsel servet eşitsizliği üzerine TÜBİTAK projesi⁵⁰ ise bu alanın karşılaştırmalı ve metodolojik boyutunu güçlendirmektedir.

⁴⁴ Ali Aslan, "Temettüat Defterlerine Göre Osmanlı Kumanovası'nda Sosyo-Ekonomik Yapı (1844-1845)", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, Aralık 2019, ss.68-100.

⁴⁵ Gökay Karaduman-Ahmet Tabakoğlu, "19. Yüzyıl Temettuat Defterleri'ne Göre Üsküp/Koçana Kazası'nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, Yıl 2021, ss.146-165.

⁴⁶ Ahmet Burçin Yereli – Altuğ Murat Köktaş – Işın Şirin Selçuk, "Sorgun Kazası XIX. Yüzyıl Temettüat Defterleri Üzerinden Gelir Dağılımı ve Görelî Yoksulluk Üzerine Bir İnceleme", *Sosyoekonomi*, Cilt 23, Sayı 23, Yıl 2015, ss.113-138.

⁴⁷ Metin M. Coşgel – Boğaç A. Ergene, "Inequality of Wealth in the Ottoman Empire: War, Weather, and Long-Term Trends in Eighteenth-Century Kastamonu", *The Journal of Economic History*, Vol. 72, No.2, June 2012, ss.308-331.

⁴⁸ Hülya Canbakal – Alpay Filiztekin, *Wealth and Inequality in Ottoman Lands in the Early Modern Period*, AALIMS: https://aalims.org/uploads/Rice_v1.pdf, Erişim Tarihi: 12.02.2026.

⁴⁹ Christian Morrisson – Wayne Snyder, "The Income Inequality of France in Historical Perspective", *European Review of Economic History*, 4, ss.59-83.

⁵⁰ Gürer Karagedikli, *Ev Fiyatları ve Kentsel Servet Eşitsizliği, 1600-1913/House Prices and Urban Wealth Inequality, 1600-1913*, Proje No: 220K344, Destekleyen Kurum: TÜBİTAK ARDEB 1001.

Bu tez, söz konusu literatüre iki yönlü katkı sunmayı amaçlamaktadır. Birincisi, 18. yüzyılın ilk çeyreğine odaklanarak Selanik gibi bir Balkan liman kentinde kentsel servet eşitsizliğini konut satışları üzerinden niceliksel yöntemlerle analiz etmektedir. İkincisi, Selanik çalışmalarında ağırlıklı olarak kimlik, ticaret ve modernleşme ekseninde yürütülen tartışmalara, servet dağılımı ve kentsel tabakalaşma perspektifini eklemektedir. Böylece çalışma hem Selanik şehir tarihine hem de Osmanlı erken modern döneminde eşitsizlik tartışmalarına yeni bir veri seti ve analitik çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: 18. YÜZYIL SELANİK'İNDE SERVET BİRİKİMİ VE YÖNETİCİ PROFİLİNİN DEĞİŞİMİ

18. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından yalnızca askerî ve siyasî meydan okumaların arttığı bir dönem değil, aynı zamanda idarî ve malî yapının yeniden şekillendiği bir süreçtir. Özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren klasik taşra yönetim düzeninde gözlemlenen dönüşüm, merkez ile taşra arasındaki ilişkilerin niteliğini önemli ölçüde değiştirmiştir. Timar sisteminin çözülmesi ve nakit ihtiyacının artması, devletin gelir toplama yöntemlerinde köklü değişimlere yol açmış, iltizam ve ardından malikâne uygulamaları, taşra idaresinin temel araçlarından biri haline gelmiştir. Bu süreçte mukâta'alar yalnızca birer malî gelir kalemi olmaktan çıkmış, aynı zamanda yetki alanı ve güç üretim mekanizması olarak işlev görmeye başlamıştır. Vergi toplama hakkının belirli kişi ve gruplara devredilmesi, taşrada yeni bir yönetici tipinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönüşümün en belirgin sonucu, taşrada âyanların yükselişi olmuştur. Başlangıçta yerel eşraf ve ileri gelenler olarak tanımlanan bu aktörler, zamanla iltizam sistemine dâhil olarak hem ekonomik hem de askerî güç kazanmışlardır. Sekban ve levend gibi maaşlı askerleri istihdam etmeleri, bölgesel güvenliği sağlamaları ve devlet adına vergi tahsil etmeleri, onların yalnızca yerel temsilciler değil, fiilî otorite sahipleri hâline gelmelerine yol açmıştır. Böylece taşra yönetimi, klasik sancak merkezli yapısından uzaklaşarak çok katmanlı ve yerel güç odaklarının belirleyici olduğu bir görünüm kazanmıştır. Mukâta'aların yetki alanı olarak genişlemesi ve âyanların idarî rolünün artması, 18. yüzyıl Osmanlı taşrasının temel dinamiklerini oluşturmuştur.

Bu genel çerçeve, Osmanlı taşrasındaki dönüşümün teorik ve yapısal boyutunu ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu değişimlerin somut yansımalarını anlayabilmek için, bu dinamiklerin belirli bir şehir ölçeğinde nasıl işlediğini incelemek gerekmektedir. Zira taşra yönetimindeki dönüşüm her bölgede aynı biçimde tezahür etmemiş, coğrafi konum, ticari potansiyel ve demografik yapı gibi unsurlar bu sürecin seyrini belirlemiştir. Bu bağlamda Selanik hem Balkanlar'daki stratejik konumu hem de liman kenti kimliğiyle, 18. yüzyıl taşra yönetimindeki değişimlerin izlenebileceği önemli merkezlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Dolayısıyla bu bölümde, önce 18. yüzyıl Osmanlı taşra yönetiminde mukâta'aların bir yetki alanı olarak nasıl işlediği ve âyanların yükselişi ele alınacak, ardından bu yapısal dönüşümün Selanik örneğinde ne şekilde tezahür ettiği incelenecektir. Böylece Osmanlı taşrasın-

daki genel değişim dinamikleri ile Selanik'in yerel tarihsel gelişimi arasında analitik bir bağ kurulacaktır.

1.1. 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Değişen Dinamikleri

17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı ekonomisi, artan savaş harcamalarının ve arka arkaya gelen kıtlıkların etkisiyle ciddi bir sarsıntı sürecine girmiştir. Devletin malî yapısı, peş peşe yaşanan Osmanlı-Habsburg ve Osmanlı-Safevî savaşlarının yanı sıra Anadolu'da uzun yıllar süren Celâli isyanlarının getirdiğı yükü derin bütçe açıklarına sürüklenmiştir. Bu dönemde vergi yükü halkın sırtına daha da ağır bir biçimde bindirilmiş, özellikle 17. yüzyılın ilk çeyreğinde reayanın karşılaştığı malî baskı dayanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Köylüler, başta Anadolu ve Rumeli olmak üzere birçok bölgede köylerini terk ederek dağlık ve ormanlık alanlara kaçmış, literatürde “Büyük Kaçgun” olarak bilinen bu kitlesel hareketlilik hem tarımsal üretimde hem de devletin vergi tahsilatında ciddi kayıplara yol açmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı şehirlerinde iâşe krizi baş göstermiş, tahıl, et ve temel gıda maddelerinde ciddi arz sıkıntıları yaşanmıştır.⁵¹

Bu yüzyıl hem Osmanlı hem de birçok Avrupa devleti açısından toplumsal çalkantıların ve kitlesel ayaklanmaların derinleştiğı bir dönem olarak öne çıkar. Osmanlı özelinde, bu yüzyıl boyunca arka arkaya yaşanan savaş yenilgileri devletin askerî harcamalarını önemli ölçüde artırmış, bu durum malî dengeleri bozarak bütçede ciddi açıkların oluşmasına yol açmıştır. Giderek artan savaş masraflarını karşılamak için halktan alınan vergilerin ağırlaştırılması, taşrada huzursuzlukları körüklemiş ve çok sayıda isyana zemin hazırlamıştır. Süreklilik kazanan savaşlar ve iç karışıklıklar, devletin hem vergi gelirlerine daha fazla yüklenmesine hem de borçlanma ihtiyacının artırmasına neden olmuş, bu da ekonomik istikrarsızlığı derinleştirmiştir.⁵²

Akçenin 17. yüzyıldaki istikrarsızlığı ve daha sonra piyasalardan kayboluşu, Osmanlı yönetimi için önemli sorunlar yaratmıştı. Devlet kendi para birimi üzerindeki kontrolü kaybedince, ekonomi üzerindeki denetimi daha da azalmıştı. Ayrıca devlet, tağşişe başvurarak ek gelir sağlama olanağını da kaybetmişti. Belki hepsinden önemlisi, para düzeninin çözölüşü ve Osmanlı piyasalarında tümüyle yabancı sikkelerin kullanılması, siyasal ve simgesel olarak da

⁵¹ Mustafa Akdağ, “Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2, Sayı 2, Yıl 1964, ss.1-49.

⁵² Ramazan Gökbunar – Ali Rıza Gökbunar – Alpaslan Uğur, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Malî Yapı Üzerine Savaşların Etkisi”, *Malîye Dergisi*, S.159, Temmuz-Aralık 2010, s.72.

olumsuz bir tablo yaratıyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısında devlet yeni bir para birimi oluşturmak için birkaç kez girişimde bulunmuş, ancak bunlar savaşların ve malî sıkıntıların sürmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁵³ Bu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı para sisteminde önemli bir değişikliğe gidilmiş; geleneksel akçe tedavülden kaldırılarak yerine yeni hesap birimi olarak kuruş resmen kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, 1 kuruşun 40 para, her paranın ise 3 akçeye denk geldiği yeni birim sistemi 1690 yılında yürürlüğe girmiş ve bu tarihten itibaren gümüş kuruşlar darphanelerde basılmaya başlanmıştır. Ancak bu parasal reformlar, ekonomideki fiyat istikrarsızlığını durdurmaya yetmemiştir. 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren devletin sık sık başvurduğu taşşış uygulamaları nedeniyle kuruşun gümüş içeriği yaklaşık %40 oranında azaltılmıştır. Özellikle 1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında malî ihtiyaçların artmasıyla birlikte bu değer kaybı daha da hızlanmış; 1808 yılına gelindiğinde kuruşun alım gücü neredeyse yarı yarıya düşmüştür.⁵⁴

Ancak 18. yüzyıla girilirken Osmanlı klasik ekonomik düzeni, önceki yüzyılın sonlarından beri süregelen derin bir bunalımın ve sarsıcı gelişmelerin etkisi altındaydı. Özellikle 16. yüzyılın son yarısından itibaren başlayan iktisadî krizler ve harp teknolojisindeki ilerlemeler, Osmanlı malî yapısını kökten etkiledi. Ateşli silahlarla teçhiz edilmiş ve sürekli maaş alan merkezî yeniçeri ordusunun öneminin artması, devletin askerî harcamalarını katlayarak yükseltmiş; aynı zamanda imparatorluk gelirlerinin daha büyük bir kısmının merkezî hazineye toplanması zarureti doğurmuştu.⁵⁵ Bu şartlar altında klasik timar sistemi hızla çözülme sürecine girdi. Timar sistemi, belirli hizmetler karşılığında askerlere kırsal bölgelerden vergi toplama hakkı devredilmesine dayanarak devletin masraflarını karşılamaya yarayan önemli bir mekanizma idi.⁵⁶ Ne var ki, imparatorluğun büyüklüğü ve merkezî ordunun artan giderleri karşısında, aynî vergi ve hizmet yükümlülükleriyle işleyen timar düzeni yetersiz kalmaya başladı. Özellikle cephe lojistiği, donanma ihtiyaçları, merkezî bürokrasi gibi faaliyetlerin her bir sancaktan aynî ve hizmet tahsisleriyle yürütülmesi imkânsız hale geliyordu. Devlet, artan harcamalarını karşılamak için mevcut aynî gelirleri hızla nakde çevirmek zorunda kaldı. Bu

⁵³ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.174.

⁵⁴ Ali Akyıldız, “Para”, *DİA*, C. 34, 2007, s.164-165.

⁵⁵ Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*, Elazığ 2010, s.39-40.

⁵⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, *İA*, C.XII-I, İstanbul 1979, s.286.

amaçla, öteden beri uygulamada olan iltizam usulüne çok daha sık ve yaygın şekilde başvuruldu.⁵⁷

İltizam, “mukâta’a” adı verilen vergi kaynağının belirli bir süreyle açık artırma yoluyla mültezim denilen kişiye devredilmesi ve mukabilinde hazinenin her yıl sabit bir “mâl” (nakdî vergi tutarı) alması esasına dayanıyordu.⁵⁸ Klasik dönemde iltizam genellikle kısa süreli (bir ila üç yıl) olarak uygulanır ve çoğunlukla timar sistemine dahil olmayan gelir kalemlerini kapsardı.⁵⁹ İltizam bedellerinin peşin ödeme şartı haline gelmesi, ehl-i örf içinden gelen geleneksel mültezimlerin yerini giderek zengin tüccarlar ve sarraflardan oluşan bir sermayedar sınıfın almasına yol açtı.⁶⁰ Yetki alanları olan mukâta’alarda idarî ve malî açıdan görevlendirilen bu kişiler, çoğunlukla iltizamını aldıkları bölgenin vergilerini bizzat toplamaya gitmiyor, onun yerine taşrada bulunan yardımcı mültezimlere veya yerel güç sahiplerine devrediyorlardı.⁶¹ Sınırlı sayıda yerel âyana yükselme fırsatı veren mültezimlik, verginin asıl kaynağı olan reayayı büyük zarara uğratiyordu.⁶²

18. yüzyıl Osmanlı ekonomik yapısının en temel özelliklerinden biri, merkezî hazinenin nakit paraya olan ihtiyacının karşılanması eğilimidir. Maliyenin nakit ihtiyacı o derece kritik hale gelmişti ki devlet, mevcut vergi düzeninde köklü bir değişiklik yapma yoluna gitti. Bu bağlamda 1695 yılında çıkarılan bir ferman ile “mâlikâne” sistemi adı verilen yeni bir uygulama başlatıldı.⁶³ Esasında mâlikâne, mukâta’alarının mültezimlere ömür boyu tasarruf şartıyla devredilmesidir.⁶⁴ Bu sistemde iltizam ihaleleri, önceki usulde olduğu gibi sadece bir-üç yıllık bir dönem için değil, mültezimin hayatı boyunca geçerli olacak şekilde yapılmaktaydı. Ayrıca klasik iltizamdaki farklı olarak ihalede yarışılan bedel, yıllık vergi miktarı değil, muaccele adı verilen peşin ödeme miktarı idi.⁶⁵ Devlet, her bir mukâta’anın yıllık vergisini önceden kendisi tespit ediyor ve müzayede sadece bu geliri ömür boyu toplama hakkı için

⁵⁷ Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, s.39.

⁵⁸ Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA*, C. 22, Yıl 2000, s.154.

⁵⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016, s.35.

⁶⁰ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, s.234.

⁶¹ Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, s.42.

⁶² Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, ed. Halil İnalcık – D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, İstanbul 2006, s.691.

⁶³ Mehmet Genç, “Mâlikâne”, *DİA*, C. 27, 2003, s.517.

⁶⁴ Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, C. 52, S.203, Yıl 1988, s.508.

⁶⁵ Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s.339.

peşin verilecek meblağ üzerinden cereyan ediyordu. En yüksek muacceleli teklif eden kişi, ilgili mukâta'anın mâlikâneci mültezimi olmaya hak kazanıyor ve kendisine bir berat veriliyordu.⁶⁶

1.1.1 Taşra Yönetiminde Yeni Düzen: Yetki Alanı Olarak Mukâta'alar

Osmanlı taşra teşkilatı içerisindeki önemli olgulardan biri timar sistemidir. Timar sahipleri merkez ile taşra arasındaki koordinasyonu sağlarken, aynı zamanda dirlik alanlarında idarî, askerî ve malî konulardaki görevleri yerine getiriyorlardı. 16. yüzyılın sonlarından itibaren ve özellikle 17. yüzyılda timar arazileri mukâta'alaştırılarak iltizama verilmeye başlanmıştır.

Timar sisteminin işlevini giderek yitirmesi ve buna paralel olarak mîrî gelirlerin mukâta'a usulüyle toplanmasının yaygınlaşması, yalnızca idarî bir tercih değil, aynı zamanda dönemin küresel ve bölgesel ekonomik dönüşümlerinin bir sonucudur. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Amerikan gümüşünün Akdeniz ve Osmanlı piyasalarına girmesiyle yaşanan parasal dalgalanmalar ve akçenin değer kaybı, devletin nakit ihtiyacını artırmış, buna karşılık Avrupa ile ticaretin giderek hammadde ihracatına dayanması, yerli üretim yapısını zorlamıştır.⁶⁷ Bu koşullar altında devlet, aynî gelir temelli timar düzeni yerine doğrudan nakit sağlayan mukâta'a ve iltizam uygulamalarına yönelmiş, böylece mali yapı ile taşra idaresi arasındaki ilişki yeniden tanımlanmıştır. Dolayısıyla timar sisteminin fonksiyonlarını yitirmeye başlaması, yalnızca askerî bir zafiyetin değil, daha geniş ölçekli ekonomik dönüşümün taşra yönetimine yansımaları olarak değerlendirilmelidir.

17. yüzyıl layiha yazarlarının hemen hepsi devletin yönetim kadrolarında başlayan “bozulmalara” dikkat çeker ve bunun sonucu olarak timar sisteminin bozulduğunu, askerî başarısızlıkların da bu sebeplerden dolayı olduğunu savunurlar. *Koçi Bey Risalesi*'nde timarlardaki bozulmanın başlangıcı olarak Özdemiroğlu Osman Paşa'nın, 1584'de İran Seferi'nde yararlılık gösteren ve timar almaya ehil olmayanlara dirlikler verilmesi gösterilir.⁶⁸ Ancak bu durumun da nedenleri vardır. 1580 yılından itibaren Amerika'da üretilen ucuz ve bol gümüşün Osmanlı pazarlarında dolaşıma girmesi Osmanlı ekonomisinde büyük bir enflasyon yaratmış

⁶⁶ Genç, “Osmanlı Malîyesinde Malîkane Sistemi”, s.516.

⁶⁷ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, Cilt 1, E Yayınları, İstanbul 2008, s.216-217; Pierre Vilar, *A History of Gold and Money 1450 to 1920*, çev. Judith White, Verso, New York, s.181-185; Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul 1995, s.53-54.

⁶⁸ Görüclü Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, ECDAD Yay., Ankara 1994, s.47.

ve yaşanan devalüasyon ile iktisadî-malî hayat, halkı ve kurumları alt üst etmiştir. 1580'lerde İran ile yaşanan uzun süren savaşlar sonucunda Osmanlı akçesinde büyük bir taşşış yapılmış, bunun sonucu olarak akçenin alım değerinde neredeyse yarı yarıya bir azalma meydana gelmiştir. O zamana kadar 100 dirhem gümüştten 450 akçe kesilirken, bu tarihte 800 akçe kesilmeye başlanmıştır.⁶⁹ Bu durumdan en çok etkilenenler ise devletten ulufe adıyla düzenli maaş almakta olan yeniçeriler ve taşradaki dirlik sahipleri olmuştur. Yeniçeriler, hayat şartlarının zorlaşması ve aldıkları maaşların hayatlarını idame ettirme noktasında yetersiz kalması üzerine isyanlar başlatmışlardır. 1584'te Şehzade Bayezid isyanıyla daha sonraki yıllardaki Celalî ayaklanmalarına zemin oluşturacak olan hareketler silsilesi başlamıştır. İşte bu dönemde gelirleri kanunnameler tarafından belirlenmiş vergilerden oluşan dirlik sahipleri, fiyatların artması ancak gelirlerinin sabit kalmasından dolayı seferlere iştirak edememeye başlamıştır. Bu sürecin neticesi olarak devlet tarafından timarlarına el konulan dirlik sahipleri asiler grubuna katılmışlardır.⁷⁰ Bütün bu durum Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran Seferi'ne çıkarken yeterli askerî toplamasına engel olmuştur. O da gerekli olan askerî, Anadolu halkı arasından ancak kapıkulluğu vermek vaadi ile toplayabilmiştir.⁷¹

Uzayan savaşlar ve bu savaşların finansmanı devleti ne denli yorduysa, teknolojik yetersizlik de bir o kadar Osmanlının iki temel sistemini (kul sistemi ve burada yaşanan değişimler dolayısıyla timar sistemini) derinden etkilemiştir. 1590'larda Avusturya ile girişilen mücadelede ateşli silahlarla donanmış Avusturya ordusu karşısında Osmanlı kuvvetlerinin, özellikle timarlı sipahi ordusunun yetersiz kalması bu sistemin gözden geçirilmesi gerektiğini göstermiştir.⁷² Sipahiler; at, yay ve kılıç gibi silahları, savaşın vazgeçilmez vasıtaları sayarak tüfek kullanmayı reddetmiş ve sipahilik geleneklerini terk etmek istememişlerdir.⁷³ Osmanlı askerinin savaşlarda yetersiz kalışı dönemin layiha yazarları tarafından da belirtilmiştir. *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn*'de⁷⁴ "Bölük halkının ve erbâb-ı timârın... aybları oldur ki yarakları yokdur. İçlerine on nefer yaraklu düşmen girse cemî'si kaçır. Bir kızılbaş on at oğlanının

⁶⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2007, s.118.

⁷⁰ "Öte taraftan kanunâme içi vergilerin hiç değişmeden kalması, dirlik sahiplerinin gelirlerinin de sabit kalmasını gerektirdiğinden küçük timar sahipleri uzak ve masraflı seferlere iştirak edemeyecek kadar fakirleşmişti. Malî olanaksızlıklar nedeniyle yapılan sefer çağrısına olumlu cevap vermeyenlerin timarlarına ise kanun gereği devlet tarafından el konulunca bunlar da rahatlıkla âsiler ve eşkıyalar sınıfına katılmakta tereddüt göstermiyorlardı." Bkz. *Kitâb-ı Müstetâb*, Yay. Yaşar Yücel, AÜ.DTCF Yay., No:216, Ankara 1974, s.IX.

⁷¹ Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozulması", *AÜDTCF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, Ankara 1945, s.424.

⁷² Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, s.119.

⁷³ Halil İnalcık, "Osmanlı Timar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü*, Sayı 118, Yıl X, Ağustos 1972, s.146.

⁷⁴ *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi 'i'l-Mü'minîn*, Yay. Yaşar Yücel, AÜ DTCF Yay, No:307, Ankara 1981, s.63.

ellerin bağlayup esir alub gider..." şeklinde ifadesini bulan satırlarda askerî düşman karşısında ne denli yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Gerçi sonraki bölümlerde kurtuluş reçetesi olarak askere, gerekli ok, yay ve mızrakların verilmesi halinde ordunun tekrardan galibiyetler elde edeceği yönünde⁷⁵ tavsiyeler verse de, gerçekte bu durum; eserin müellifinin, Avrupa'da yaşanan ve literatürde "askerî devrim" olarak yerini bulan teknolojik gelişmelere dair yeterli bilgisinin olmadığı izlenimini vermektedir. Bu askerî yetersizlik karşısında yeniçeri mevcudunun artırılması ve ordunun ateşli silahlarla donatılarak teknik bakımdan yeniden düzenlenmesi zorunlu hâle gelmiş, ancak bu dönüşüm, düzenli ve yüksek miktarda nakit gerektirdiğinden, devletin hazineye sıcak para akışını hızlandıracak yeni finansman yollarına yönelmesine yol açmıştır. Bu süreç ise taşrada timar sistemi aleyhine işlemiş ve iltizam ile nakit temelli gelir mekanizmalarının giderek ağırlık kazanmasına zemin hazırlamıştır.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rüstem Paşa (1544-1553/1555-1561) zamanında ilk olmak üzere devletin nakit gereksiniminin artmasıyla birlikte, vergi gelirlerini timar sistemi çerçevesinde dolaylı olarak kullanmak yerine doğrudan merkezî hazineye toplama çabalarının sonucu olarak timar arazileri mukâta'ya çevrilerek açık artırma yoluyla mültezimlere devredilmeye başlanmıştır. Bu durum timarlı sipahilerin etkinliğini oldukça azaltmıştır.⁷⁶ Bu tarihlerden sonra sipahiler daha çok yaya ve müselleme teşkilatının üstlendiği cephe arkası işlerde görevlendirilmeye başlanmıştır.⁷⁷

Timarlı sipahilere olan güvenin azalmasından sonra beylerbeyi, sancakbeyi gibi yüksek rütbeli devlet adamlarının kendi ordularını teşkil etmeye başlamaları üzerine Anadolu köylüsünün askerî sınıflara geçme mücadelesi ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi kul kapısında asker olan köylüler, sekbân ve sarıca olarak adlandırılmaktadır.⁷⁸ Köylünün kısa yoldan beylerin ordularına katılarak statü atlama hareketleri, köylere bağlı şekilde yaşamalarını ve bulundukları mahallerde iskân edilmelerini zorlaştırmaya başlamıştır. Bu durum timarları işleyen reayanın sayısında azalma yaşanmasına, zaten yaşanan devalüasyon ile büyük bir darbe almış olan timar sahiplerinin gelirlerinin giderek daha da azalmaya başlamasına sebebiyet vermiştir. Bunun sonucu olarak timarlar gelir kapısı olmaktan uzaklaşmış ve birçok timarlı sipahi timarlarını terk etmiştir. Yine aynı zamanda savaşlarda yaşanan başarısızlıklar ve yeni

⁷⁵ *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi 'i'l-Mü'minîn*, s.64.

⁷⁶ Abdullah Mesud Küçükcalay, "Osmanlı Toprak Sistemi - Mîrî Rejim-", *Osmanlı*, Cilt 3, Ankara 1999, s.56; Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, s.146-147.

⁷⁷ Barkan, "Timar", s.329.

⁷⁸ İnalçık, "Osmanlı Timar Rejimi ve Sipahi Ordusu", s.144, Akdağ, "Timar Rejiminin Bozulması", s.424.

toprakların fethedilememesi, sipahilerin savaşlardan bir ganimet ve tevcih alma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Böylece herhangi bir ganimet veya tevcih alamayacağını gören sipahiler topraklarını terk etmeye başlamışlardır.⁷⁹

Yařanan devalüasyon ve uzun süren savaşların getirdiği malî yükümlölükleri karşılamak konusunda sıkıntıya düşen Osmanlı maliyesi; çözümlü, hazineye sıcak para akışını sağlayacak kaynaklar yaratmakta bulmuştur. İlk olarak bir yandan ârizî durumlarda alınan avâriz vergileri her yıl toplanan düzenli vergi haline getirilirken, diğer yandan daha önce hizmet olarak sunulan bazı mükellefiyetlerin “cebelü bedeliyesi” gibi nakdî olarak alınmaya başladığı görölmektedir. Böylece hem reaya hem de dirlik sahiplerinin mükellefiyetleri, aynî (sefere eşmek yerine cebelü bedeliyesi göndermek) ya da düzensiz ödemeler olmaktan çıkarılacak ve hazineye ciddi bir gelir sağlanmış olacaktı.⁸⁰ Devletin bu anlamda başvurduğu ikinci ve belki de en etkili yol, çalışmanın da ana konusunu oluşturan timar alanlarının mukâta‘alaştırılarak iltizama verilmesi sürecidir. Timar alanlarının mukâta‘a haline çevrilmesiyle birlikte devlet, yılda bir kez alınan ve merkezi hazineye girmeyen vergileri beklemek yerine timar arazilerini belli bir büyüklüğe ulaşana kadar biriktirmeye başlamıştır. İşte bu biriktirme süreci layiha yazarlarının eleştirdikleri üzere⁸¹ beylerbeyleri ve yüksek rütbeli devlet adamları eliyle gerçekleşmiştir. Devlet, yükümlölüklerini yerine getirmekte başarısız olan timar sahiplerinin dirliklerini geri almaya başlamış, ayrıca yaşlı timar sahiplerinin vefatıyla boş kalan dirlikleri doğrudan kendi tasarrufunda tutmuştur. Bunun yanında bazı timarlar da bedel karşılığında geri çekilerek merkezî denetime alınmıştır. Bu şekilde devletin kontrolüne gečen toprakların ve daha önce padişah ile üst düzey görevlilerin gelir kaynağını oluşturan hasların vergi toplama hakkı, belirli sürelerle -çoğunlukla üç yıl- en yüksek bedeli taahhüt eden mültezimlere ihale edilmiştir. Böylece dirlik gelirleri, doğrudan askerî hizmet karşılığı tahsis edilmek yerine, nakit gelir sağlayan iltizam sistemine yönlendirilmiştir. Bundaki amaç timarlardaki üretiminin devamlılığını sağlamaktadır. Bir mukâta‘a oluşturacak büyüklüğe gelen timarlar ihale usulüyle 1 ila 3 senelik sürelerle iltizama vermeye başlanmıştır.⁸²

⁷⁹ Faroğhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", s.563-568.

⁸⁰ Hülya Taş, “Osmanlı Maliyesinde “Bedel” Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme”, *İkinci İktisat Tarihi Kongresi 1 (Elazığ, 24-25 Haziran 2010)*, s.296.

⁸¹ Layiha yazarları timar sistemindeki bozulmaların sebeplerini sıralarken, beylerbeylerinin ve diğer devlet adamlarının sepetlerinde hakları olmadan bulunan timar ve zeametleri kendi kullarına peşkeş çektiklerinden yakınmaktadır. Bunun sonucu olarak nice ocağın söndüğünü ve savaşlardaki başarısızlıkların yegâne sebebinin bu durum olduğunu söylemektedirler. Bkz. *Koçi Bey Risâlesi*, s.69; *Kitâb-ı Müstetâb*, s.15.

⁸² Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve ...*, s.58.

Uygulamaya baktığımızda, mukata’alaştırmanın uzun bir süreç içerisinde birkaç dirliğin boşa çıkmasını beklemeden daha radikal ve çok daha büyük mekânları da kapsadığını görürüz. Erzurum örneğinde olduğu gibi. Barkan’ın belirttiğine göre; Erzurum eyaletinde Şubat 1715’te timarların durumunun tespiti için bir yoklama yapılır. Yapılan yoklama sonrasında; toplam değeri 7 milyon akçeyi bulan 2119 timar, defterden çıkarılarak, ayrı bir mukâta’aya dönüştürülür.⁸³ Elbette burada aydınlatılması gereken çok nokta vardır. Örneğin, aynı anda 2119 timarı, devlet hangi gerekçe ile mukata’aya çevirmiştir? Dahası, bu 2119 timarın dirlik sahibine ve onların küçük ölçekli kapı halkına ne olmuştur? Bu insanlar, tamamen boşa mı çıkmıştır? Yoksa, mültezim ve pare mültezimleri sıfatı ile aynı mekânda yeni görevlerine adapte mi olmaya çalışmışlardır? Elbette bu sorular, bu tezin kapsamı dışındadır. Böyle olmakla birlikte bu soruların cevaplanması için, çok daha derin analizlere ve yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

Küçük çaplı ya da yukarıda Barkan’dan aktarılan örnekte olduğu gibi daha büyük ölçekte dirlik alanlarının mukâta’aya çevrilmesi, beraberinde başka ve oldukça önemli olan bir değişimi de beraberinde getirmiştir. İltizam usulü, belli oranda sermaye sahibi olmayı da gerektirdiğinden küçük ölçekli bir örf görevlisi olan timarlı sipahinin sermaye biriktirmesi ve mültezimliğe aday olması çok da beklenemezdi. Son yıllarda literatürde “ekonominin parasallaşması” kavramıyla yeniden üzerinden durulan ve hazineye likit akışının hızlanması meselesinde mukâta’alaşma ile birlikte taşradaki yönetici tipi de değişecektir. Devletin örf mensubu olarak kodladığı dirlik sahibinin yerini artık sermayedar gruplar içinden gelen ayanlar alacaktır.

1.1.2. Taşrada Yönetici Profilin Değişmesi: Âyanların Taşra Yönetiminde Yükselişi

Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde merkezî idarenin taşra üzerindeki mutlak hâkimiyeti, zamanla çeşitli iç ve dış dinamiklerin etkisiyle sarsılmaya başlamış, bu durum taşrada yeni yerel güç odaklarının doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda âyan zümresi, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı taşra yönetiminde önemli bir rol üstlenmiş ve imparatorluğun sosyal, ekonomik ve idari yapısında kayda değer bir dönüşümün taşıyıcısı olmuştur.

⁸³ Barkan, “Timar”, s.328.

Âyanlar, 16. yüzyılda ilk olarak bir yerleşim yerinin seçkin halkını ifade eden bir zümre olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde halk arasında “âyan ve eşraf” terimleri kullanılmakla birlikte, bu zümre devlet tarafından doğrudan tanınmamıştır. Daha çok seçkin taşralıların oluşturduğu ve içlerinden bir kişinin şehir kethüdalığına seçilmesiyle kurumsallaşan bir yapı görünümündeydi. Şehir kethüdası, padişahıtan aldığı berat sayesinde vergilerden muaf hale gelirken, aracılık ve temsil görevleri resmen tanınan ilk âyan temsilcisi olarak sivrilirdi.⁸⁴

Âyanlar, zaman içinde ekonomik güç ve siyasi nüfuzla şekillenen bir sınıf olarak sivrildiler. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı taşrasında ekonomik sıkıntıların derinleşmesiyle birlikte âyanlar daha görünür hale gelmiştir. Âyanların ekonomik yükselişi, 17. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde iltizam sistemine katılmalarıyla daha da pekişti. Mültezimlerin çoğu “ehl-i örf” sınıfının aksine, İstanbul’daki yüksek memurlar, sarraflar ve tüccarlardı. Ancak bu merkezî elit gruplar, ellerindeki mukâta’aları parçalara bölerek taşradaki alt-mültezimlere, yani yerel âyanlara devretmişlerdir. Bu uygulama, âyanlara vergi toplama ve halk üzerinde doğrudan baskı kurma imkânı tanımıştır. İltizam sistemine katılarak genişleyen ekonomik olanaklar, âyanların hem servetlerini hem de nüfuzlarını artırmalarına yol açmıştır.⁸⁵

Uzayan savaşlarla birlikte serhadlerdeki muhafaza görev süreleri de uzayan paşaların, zorunlu olarak yerlerine kendi kapı halkından birini “kâ’im-i makâm” olarak bırakması taşrada vekaleten yönetimin başlangıcı olarak kabul edilir. Zamanla bu uygulama yaygınlaşacak ve 17. yüzyıldan itibaren taşraya üst düzey yönetici olarak atanan paşalar, çoğu zaman yerlerine “mütesellim” adı verilen bir vekil atamıştır. Bu vekiller, önceleri paşaların kendi kapı halkı arasından seçilirken zamanla bölgenin sermayedar grupları arasında yer alan yerel elitleri “mütesellim” kimliği ile reaya karşısına çıkmıştır. Böylece taşrada vekaleten yönetim yaygınlaşmış, merkez tarafından atanan resmî/hukukî görevli olan paşalar yerine, reaya karşısında bölgenin yerel ailelerinden birini yönetici kimliği ile karşısında bulmuştur. Bu dönemle birlikte taşra; uzun sürelerle görev alan âyan kökenli mütesellimler eliyle yönetilmiştir. Bu da malî

⁸⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki ‘Eşraf ve A’yân’ Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.3, İstanbul 1982, s.107.

⁸⁵ Mert Özcan, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, s.174; Yücel Özka-ya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1977, s.23.

açıdan güçlenmeyi, bölgede ve merkez nezdinde güçlenmeyi beraberinde getirdiği için taşrada ayan aileler arasında mütesellimlik üzerinden bir rekabet yaşanmasına sebep olmuştur.⁸⁶

Âyanların taşrada güçlenmesi, sadece mütesellimlik yoluyla değil, özellikle büyük mukâta'aları önce iltizam, daha sonrasında da mâlikâne usulü ile üzerlerine almalarıyla perçinlenmiştir. Devlet, 18. yüzyıla girerken uzun bir harp döneminden ciddi kayıplarla çıkmış, hazine darboğaza düşmüştür. Bu nedenle devlet, halihazırda iltizam sisteminden maksimum fayda sağlayabilmek amacıyla 1695'te mukâta'aların mâlikâne usulü ile tevcih etmeye başlamıştır. Yüksek miktarlarda alınan muaccele bedeli karşılığında mukâta'alar, mâlikânecilere hayat boyu tevcih edilmiştir. Bu durum, malî-idarî açıdan bölgede kalıcı yetki kullanan yeni tip yöneticilerin/ayanların güçlerini daha da artırmasına yol açmıştır. Bu uygulama ile devlet bir yandan hazine açıklarını kapatmayı planlarken diğer yandan da mukâta'aları üç yıllığına üzerine alan mültezimlerin reayayı vergi yükü altında ezmelerinin önüne geçmeyi hedeflemiştir.⁸⁷

Mâlikâne uygulaması, Osmanlı kırsalında ekonomik ve sosyal yapıyı köklü biçimde değiştirmiştir. Miri toprakların mâlikâne olarak verilmesi, bu toprakların fiilen özel mülk gibi kullanılması sonucunu doğurmuştur. Geniş bir alana yayılan mukâta'aları üzerlerine alan mâlikâneciler, alt mültezimlere yetki devri yaparak iş görmüşlerdir. Böylece mâlikâne sistemi, bir rant mekanizmasına dönüşmüş, taşrada sermayedar oldukları için bu mukâta'aları ister iltizam ister mâlikâne uygulaması ile üzerlerine alsınlar, her halükarda sermayelerine sermaye katmışlar ve hem kendi yetki alanlarında hem de merkez nezdinde nüfuzları güçlenmiştir. 18. yüzyıl boyunca özellikle Batı Anadolu ve Balkanlar'daki büyük çiftlikleşme hareketi, bu sis-

⁸⁶ Bu idarî dönüşüm, aynı zamanda klasik taşra hiyerarşisinin çözülmesini ve merkezî otoritenin bölgedeki etkisinin gerilemesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle mütesellimlik tayinlerinde âyanların belirleyici aktöre dönüşmesi, görevlerin belirli ailelerin elinde kalmasına ve zamanla verasetle devredilen bir yapı kazanmasına zemin hazırlamıştır. Hatta a'yânlar öylesine güçlenmiştir ki 18. yüzyıl literatürde "Âyanlar Çağı" olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Bruce McGowan, "Âyanlar Çağı 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.2, İstanbul 2006, ss.759-884; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye – Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet, Cilt IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.75. Taşra idaresindeki değişim dönüşümde havass-ı hümayun içinde yer alan bölgelerin voyvodalar eliyle ya da hanedan mensubu hanım sultanlara/valide sultanlara bırakılan paşmaklıkların veya sancak mutasarrıflarına ve eyalet valilerine arpalık olarak bırakılan yerlerin yine vekiller aracılığı ile yönetilmesi, taşrada yerel aktörlerin güçlenmesine neden olmuştur. Konuyla ilgili bkz. İnalçık, *Devlet-i Aliyye – IV*, s.72.

⁸⁷ Mültezimler, üç yıllığına mukâta'alarını üzerlerine aldıklarında, o mukâta'ayı bir daha elde edememe ihtimaline karşı reayadan haksız vergi taleplerinde bulunmuştur. Bu da reayanın yer yer perakende olmasına kadar istenmeyen sonuçlar doğurmuştur. Devlet, bu durumu da gözetererek çift fayda sağlamak amacıyla bu usulü uygulama sokmuştur. Mâlikâne sistemi ile ilgili genel bilgi için bkz. Genç, "Mâlikâne", s.516-518.

temin doğal sonucudur. Âyanlar mâlikâne sahibi olarak köylü üzerinde ekonomik tahakküm kurmuş, üretimden elde edilen artı değeri kendilerine yönlendirmiştir.⁸⁸

Bu süreçte âyanlar, sadece görevle değil, aynı zamanda sahip oldukları ekonomik ve askerî kaynaklar aracılığıyla da güçlerini artırmışlardır. Sekban ve levend adı verilen maaşlı askerleri bünyelerinde barındırmaları sayesinde bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerini bastırabilmiş ve bu sayede yerel halkın güvenini kazanmışlardır. Âyanlar aynı zamanda, iltizamlarını küçük ölçekli âyanlara veya sadık yerel ileri gelenlere devrederek kendi etki alanlarını genişletmiş ve çok katmanlı bir yerel yönetim ağı oluşturmuşlardır. Bu yapı, devletin ihtiyaç duyduğu vergi, asker, iâşe ve lojistik desteğin sağlanmasında kilit rol oynarken, merkezî otorite ile yerel güç odakları arasındaki güç dengelerinin âyanlar lehine dönüşmesine yol açmıştır.⁸⁹

Bu dönemde âyanlar, yalnızca merkez tarafından tevdi edilen idarî görevler aracılığıyla değil, aynı zamanda sahip oldukları ekonomik kaynaklar ve askerî güç sayesinde taşrada belirleyici aktörler hâline gelmişlerdir. Sekban ve levend adı verilen maaşlı askerleri istihdam etmeleri, onların yerel güvenliği sağlama kapasitesini artırmış, eşkıyalık faaliyetlerinin bastırılmasında aktif rol oynamaları ise bölge halkı nezdinde meşruiyet kazanmalarına imkân vermiştir. Böylece âyanlar, yalnızca devlet adına vergi toplayan araçlar değil, aynı zamanda düzeni sağlayan ve yerel otoriteyi fiilen temsil eden güç odakları olarak öne çıkmışlardır.

Öte yandan iltizam sisteminin yaygınlaşması, âyanların ekonomik nüfuzunu daha da pekiştirmiştir. Büyük ölçekli iltizamları daha küçük yerel aktörlere devretmeleri, onları hem malî hem de idarî bakımdan merkezî bir konuma taşımış, bu durum taşrada çok katmanlı bir güç yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Vergi tahsilatı, asker temini ve lojistik destek gibi devlet için hayati öneme sahip işlevlerin büyük ölçüde bu yerel aktörler aracılığıyla yürütülmesi, merkezî otorite ile taşra arasındaki ilişkinin niteliğini değiştirmiştir. Böylece 18. yüzyılda mütesellimlik kurumu ve iltizam uygulamaları, klasik sancak idaresinin sınırlarını aşarak âyanların güç biriktirdiği bir zemine dönüşmüştür. Bu gelişme, Osmanlı taşrasında otoritenin merkezden çevreye doğru kademeli biçimde yeniden dağıldığını göstermektedir.

Bu yeni tip yöneticilerin Selanik örneğinde nasıl tezahür ettiği, hangi aile ve şahısların iltizam, mukâta'a ve malî görevler üzerinden kentsel elitliğe yükseldiği çalışmamızın üçüncü

⁸⁸ Tabakoğlu, *Osmanlı Malî Tarihi*, s.478-479.

⁸⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye – IV*, s.74; Nagehan Üstündağ, “Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Current Research in Social Sciences*, 4(1), 2018, s.35.

bölümünde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Ancak söz konusu dönüşümün Selanik özelindeki yansımalarını sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için, öncelikle kentin tarihsel gelişimini ve 18. yüzyıl başındaki genel yapısını ortaya koymak gerekmektedir. Bu nedenle bir sonraki başlıkta, Selanik'in Osmanlı egemenliğine girişinden itibaren geçirdiği idari ve ekonomik değişim incelenerek, 18. yüzyılda bir Balkan kenti olarak taşıdığı özellikler ana hatlarıyla ele alınacaktır.

1.2. 18. Yüzyılda Bir Balkan Kenti: Selanik

Bilindiği gibi "şehir" in çeşitli açılardan tanımları yapılmıştır. İlk akla gelen ve çok tekrarlanan tanım ile genellikle nüfus yoğunluğu fazla olan ve yerleşiklerinin iş bölümüne tabi olarak tarım dışı üretimde bulundukları yerleşme alanları, "şehir" diye adlandırılmıştır. Bu kalabalık nüfus ve iş hayatında uzmanlaşma, şehirde yaşayanlara kırsal alandakilerden farklı özellikler kazandırmıştır. Kırsal alanda, farklılaşmamış bir hayat tarzı, zümreleşme ve toplumsal açıdan tabakalaşma yokluğu⁹⁰ ve birbirine benzer tarımsal meşgaleler söz konusuyken; şehirde yaşayanlar sözü edilen bu özelliklere göre farklılaşmışlardır. Bu bakımdan şehir, içinde yaşayanlarla birlikte, fiziki açıdan da değişiktir. Şehir, farklı işlevlere sahip bölümlerden oluşur. Aynı zamanda yerleşiklerinin yaşama mekânı olan mahallelere bölünmüş olmak, bu yerleşme birimini karakterize eden en önemli özelliklerdendir.⁹¹

İslam şehirlerini inceleyen Batılılar, kendi şehirleriyle kıyaslamalar yaptıklarında, Weber'in görüşleri doğrultusunda⁹² Doğu şehirlerinin, Batı şehrinin özelliklerini taşımadığını ve bu nedenle şehir sayılamayacakları görüşünü ileri sürmüşlerdir.⁹³ Weberci görüşün aksine Avrupa merkezli bu oryantalist fikri benimsemeyen ve İslam şehrini belirleyen tek unsurun dinsel faktörler olmadığını, kentin oluşumunda bölgesel özelliklerin ve kültürlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini, yani "kent özgünlüğünü" savunan çalışmalar da yapılmaktadır.

⁹⁰ Weber, Doğu şehirlerinin en önemli eksiği olarak burjuva benzeri bir siyasi topluluğun yokluğundan bahsetmektedir. Bkz. Max Weber, *Economy and Society*, ed. Guenter Roth and Claus Wittich, Berkeley: University of California Press, 1978, s.1228-1230.

⁹¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?", *Şehir Toplum Devlet – Osmanlı Tarih Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s.25.

⁹² Weber'e göre şehir denilince, yerleşiklerinin iş bölümüne tabi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi ya da daha geniş bir alan için pazarladığı yerleşme birimi akla gelir. Böyle bir yerleşme birimini, sur, pazar yeri, kısmi otonomiye dayanan şehrsel yönetim kurumlarının binaları ve şehirliğin genel toplanma yerleri karakterize eder. Bkz. Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul 2010.

⁹³ A.H.Hourani, "The Islamic City in the Light of Recent Research", *The Islamic City: A Colloquium*, ed. A.H. Hourani and S. M. Stern, Near Eastern History Group, Oxford, and the Near East Centre, University of Pennsylvania, London 1970, s.12-13.

Buna göre tek tip bir İslam kenti modelinden ziyade, farklı bölgelerde farklı kent tipolojilerinin oluşacağı ortaya konmaya çalışılmaktadır.⁹⁴

Bu genel çerçevede içinde Osmanlı şehirlerinin kendine özgü yapıları, içinde bulundukları coğrafi, tarihsel ve sosyo-kültürel koşullar doğrultusunda şekillenmiştir. Her Osmanlı şehri, imparatorluk sistemi içinde belirli ortak özellikler taşımakla birlikte, bulundukları bölgenin ihtiyaçlarına, tarihi birikimine ve toplumsal dokusuna göre farklı kimlikler geliştirmiştir. Bu çalışmanın odak mekânı olan Selanik; tarihsel sürekliliği, stratejik konum, çok kültürlü yapısı ve canlı ticaret hayatıyla önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla Selanik, Osmanlı şehir tipolojisi içinde yalnızca mekânsal bir birim değil; aynı zamanda siyasal, sosyal ve ekonomik işlevleriyle çok yönlü bir kent modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Selanik'in tarih sahnesine çıkışından itibaren geçirdiği dönüşümler, onu "şehir" kavramının Osmanlı coğrafyasındaki somut karşılıklarından biri hâline getirmiştir.

Bugün Selanik olarak andığımız şehri; Osmanlı coğrafyacıları, “*İstanbul’un bir parçası*”, Yahudiler ise “*şehirlerin anası*” diye tanımlamışlardır.⁹⁵ Selanik, M.Ö. 315 yılında Makedonya Kralı Kassander tarafından kurulmuş ve kısa sürede bölgenin önemli yerleşim merkezlerinden biri hâline gelmiştir.⁹⁶ MÖ 168’de Pidna Savaşı sonrasında Roma hâkimiyetine giren şehir, Roma döneminde Balkanlar’daki yol ağı üzerinde stratejik bir kavşak noktası olarak öne çıkmıştır. Tuna hattındaki istilalar ve Doğu–Batı eksenli askerî hareketlilik karşısında taşıdığı jeopolitik önem, özellikle geç Roma döneminden itibaren Selanik’i savunma ve idare açısından öncelikli merkezlerden biri hâline getirmiştir.⁹⁷ 4. yüzyılda surlarla tahkim edilen şehir, Orta Çağ boyunca çeşitli askerî ve siyasî müdahalelere maruz kalmıştır. 1185’te Norman saldırısıyla ağır bir tahribata uğrayan Selanik, 13. yüzyılın başlarında Haçlıların kont-

⁹⁴ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.X-XI; Ayrıca bkz. Yunus Uğur, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *TALİD*, C.3, S.6, 2005, ss.9-26; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

⁹⁵ Selanik’in Evliya Çelebi’nin söylediği üzere “Bizim Selanik” ve Yahudi dünyasında “*Ir va-Em be-Israel*” (şehirlerin anası/İsrail’in anası) olarak anılması, kentin özellikle 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasındaki en büyük ve en örgütlü Yahudi merkezlerinden biri hâline gelmesiyle ilişkilidir. Bu tanımla kentin hem demografik üstünlüğüne hem de liman ticareti, zanaat ve tekstil üretimi gibi alanlardaki ekonomik belirleyiciliğine atıf yapılmaktadır. Aynı zamanda Selanik’in çok sayıda sinagog, haham ve dinî eğitim kurumu barındırması, onu Balkanlar ve Doğu Akdeniz Yahudiliği için bir dinî ve entelektüel merkez konumuna taşımış, bu nedenle şehir “ana” bir merkez olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri (Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950))*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Tarih, Aralık 2013, s.70-94; Devin E. Naar, “Fahioning The “Mother of Israel”: The Ottoman Jewish Historical Narrative and Image of Jewish Salonica”, *Jewish History*, Vol.28, No.3/4, Special Issue on Salonica’s Jews (2014), pp. 337-362; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı – Robert Dankoff, VIII. Kitap, I. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.141.

⁹⁶ Machiel Kiel, “Selânik” *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s.352.

⁹⁷ Çolaker, *Bir Kentin Kimlik Değişimi..*, s.4-5.

rolüne geçmiş ve Latin Selanik Krallığı'nın merkezi olmuştur.⁹⁸ Daha sonra Epir Despotluğu'nun idaresine giren şehir, 13. yüzyıl ortalarında yeniden Bizans hâkimiyetine bağlanmıştır. Bu süreç, Selanik'in Bizans dünyasında askerî, siyasî ve ekonomik bakımdan merkezi bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.⁹⁹

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara geçişiyle birlikte Trakya ve Makedonya hattında gerçekleştirilen fetihler, Selanik'in ele geçirilmesini mümkün kılan stratejik zemini hazırlamıştır. 14. yüzyılın ikinci yarısında Gelibolu'nun alınmasıyla başlayan süreç, kısa süre içinde Dime-toka ve çevresindeki merkezlerin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle genişlemiş, Evrenos Bey'in akınları sayesinde Meriç havzasından Makedonya içlerine kadar uzanan bölge kontrol altına alınmıştır. Bu gelişmeler Selanik'i askerî ve siyasî bakımdan kuşatılmış bir konuma sürüklemiştir. Nitekim 1387 yılında Çandarlı Hayreddin Paşa komutasındaki kuşatma sonucunda şehir Osmanlı idaresine geçmiştir. Ancak bu ilk Osmanlı hâkimiyeti uzun sürmemiş, 1402 Ankara Savaşı sonrası yaşanan siyasî buhran döneminde Selanik yeniden Bizans yönetimine bırakılmıştır. 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Bizans idaresi altında kalan şehir, 1423'te Venedik'e devredilmiş ve nihayet II. Murad'ın 1430'daki fethiyle kalıcı olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihten itibaren Selanik, 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı idari ve ekonomik sistemi içinde yer almıştır.¹⁰⁰

İstanbul'dan Dubrovnik'e devam eden tarihi Egnatia Yolu'nun¹⁰¹ Rumeli'deki en önemli durağı olan Selanik, bu rolüyle bölgenin önemli ticaret ve askerî üslerindendi. Akdeniz coğrafyasında stratejik konumda bulunan bir limana sahip olması, kara taşımacılığından çok deniz taşımacılığının kolay yapılabilmesi; kenti, 14. yüzyıl öncesinde Balkanların başat şehirleri arasına yerleştirmişti.¹⁰² Selanik; coğrafi konumunun sağladığı imkânlar, ticaret po-

⁹⁸ Levent Kayapınar, "Kuruluşundan Günümüze Selanik Şehri", *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*, ed. Okan Yeşilot – Bihter Gürışık Köksal, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s.450-451.; Kiel, "Selânîk", s.352.

⁹⁹ Timothy E. Grigory, "Thessalonike", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, Oxford University Press, New York 1991, s.2072.

¹⁰⁰ Kayapınar, "Kuruluşundan Günümüze Selanik Şehri", s.458.; Bakkaloğlu, *H.1112-1114 [M.1700-1702] Tarihli 8 Numaralı Selânîk Şer'iyye Sicili...*, s.21.

¹⁰¹ Batı ile Doğu Adriyatik ile Ege ve Çanakkale Boğazı, Roma ile Bizans – Konstantinopolis arasındaki bağlantıları sağlayan Via Egnatia, Roma döneminden kalma adı altında çok daha eski bir gerçek barındırıyordu. Roma döneminde Via Egnatia, her şeyden önce askerî bir yol, imparatorluğun posta hizmetinde kullanılan bir yoldu; fakat aynı zamanda tüccarlar ve başka yolcular da bu yoldan yararlanabiliyordu. Bkz. Anna Avramea, "M.Ö. 2. Yüzyıl ile M.S. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia'nın Güzergahı ve İşlevi", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.3.; Nicolas Oikonomidis, "Ortaçağda Via Egnatia", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.8.

¹⁰² Diren Çakılcı, *Selanik Şehri 1800-1860*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023, s.2.

tansiyeli ve zengin hinterlandı ile dikkatleri üzerine çeken bir şehir oldu. Bu doğal zenginlik yanında pek çok kültüre ev sahipliği yapan Selanik, bu kültürel çeşitliliğin yarattığı altyapı sayesinde kendinden söz ettirmeyi ve tarihteki yerini almayı başardı.

Osmanlı Devleti'nin 1430 yılında Bizans'ın "ikinci şehri" olan Selanik'i (Salonica) kesin olarak fethinden sonra merkez, öncelikli olarak harap olmuş kentsel alanları canlandırmaya odaklanmıştır. Bu değişim dalgasının ilk adımları I. Mehmed döneminde atılmış ve Müslüman toplulukların şehre yerleştirilmesiyle sistemli bir yeniden nüfuslandırma süreci başlatılmıştır. Ancak fethin ilk yarım yüzyılında Selanik, henüz eski ihtişamından uzak, orta ölçekli bir yerleşim yeri görünümündeydi. 1478 yılına ait ilk güvenilir Osmanlı tahrir kayıtları, Selanik'te askerî ve idarî sınıfa mensup olmayan 1119 hane bulunduğunu teyit etmektedir. Bu dönemde nüfusun yaklaşık 6000-7000 civarında olduğu tahmin edilmekte ve sakinlerin 584'ünün dokumacı, demirci, terzi gibi çeşitli esnaf gruplarına mensup Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Dikkat çekici bir şekilde, bu tarihlerde şehirde tek bir Yahudi ailesi dahi kayıtlı değildir. Zira Selanik Yahudileri 1423-1430 yılları arasındaki savaş ve kuşatma yıllarında şehri terk etmişlerdi.¹⁰³ 1492'den itibaren Yahudilerin şehre gelişi, liman üzerinden yapılan ticaretin yoğunlaşması, yüzyıllar boyunca bölgede barışın hüküm sürmesi Selanik'i durağan bir şehir olmaktan korumuştur. Ancak kentin kozmopolit bir karakteri vardı ve bu karakter, çok sayıda Yahudi'nin şehre yerleşmesinden sonra daha da belirginleşmişti.

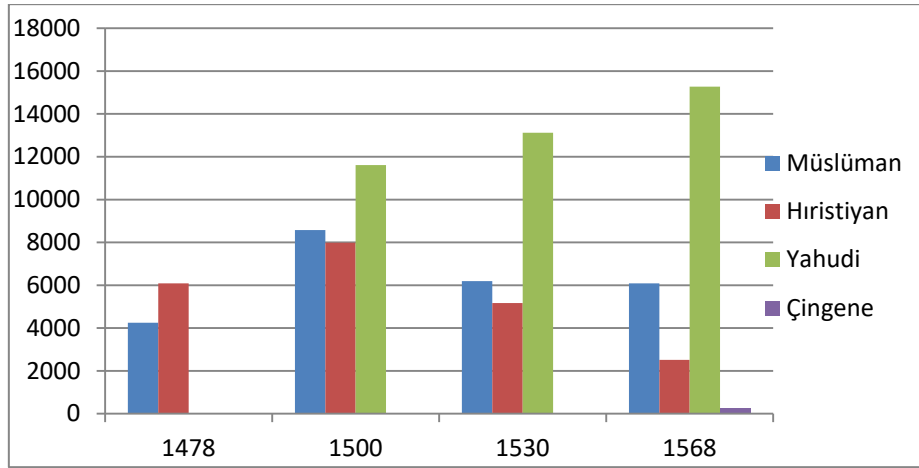
Selanik, imparatorluğun ana Avrupa limanı olduğundan, birçokları buradan geçmek zorundaydı. İberyalı mülteciler dalgalar halinde limana vardıkça, kent büyük bir hızla büyüdü. 15. yüzyılın sonundan 16. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam eden bu göç hadisesi, şehrin görünümünde olduğu gibi demografik düzeninde de önemli bir değişim başlatmıştı. 16. yüzyıl itibarıyla Selanik artık hatırı sayılır bir oranda kalabalık Yahudi grubunun yurdu olmuştu. 1520'ye gelindiğinde, 30.000 sakinin yarısından fazlası Yahudi'ydi ve kent, Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından birine dönüşmüştü.¹⁰⁴ Doğu Roma İmparatorluğu idaresinde sahip olduğu ticari ve sınai faaliyetlerini Osmanlı Devleti hâkimiyetinde daha da genişletme ve zenginliğini arttırma fırsatı bulmuştu. Bunda etkili olan şey, demografik yapı içerisinde yer alan her grubun ahenk ve güven içerisinde birlikte yaşayabilmesiydi. Sosyal barış ve refahı berabe-

¹⁰³ M. Kiel, "Notes on Some Turkish Monuments in Thessaloniki", *Balkan Studies*, C: XI, No: 1, 1970, s.126.

¹⁰⁴ Mazower, *Selanik...*, s.74.; M. Tayyib Gökbilgin, "Selânîk", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, 1966, s.343-344.

rinde getiren bu özellik, Yahudilerin girişimciliği ve bilhassa çuha üretiminde ortaya koydukları marifetle daha da güçlenmişti.¹⁰⁵

1500 ve sonrasına ait tahrir kayıtlarından anlaşıldığı üzere, 15. yüzyılın sonlarında İspanya ve Portekiz'den sürgün edilen Yahudiler ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu sınırları içinde yer alan ve bugünkü Almanya topraklarına tekabül eden bölgelerden gelen Yahudilerin iskânı sonucunda Selanik'te Yahudi nüfusu Müslüman ve Hristiyan nüfusun önüne geçmiştir. Bu tarihten sonra Yahudiler, Selânîk şehrinde en kalabalık grubu teşkil ettiler. Bu sebeple Selânîk, Yahudiler tarafından “*İkinci Kudüs*” olarak anılır olmuştur.¹⁰⁶ 16. yüzyılın başlarında Selanik, 2645 Yahudi, 1229 Müslüman ve 989 Hristiyan hanesiyle toplamda 27.000-30.000 kişilik bir nüfusa ulaşmıştır. Bu büyüme ivmesiyle Selanik, İstanbul ve Edirne'den sonra Balkanlar'ın en büyük üçüncü şehri konumuna yükselmiş, 17. yüzyılda ise nüfus 70.000-80.000 bandına oturmuştur.¹⁰⁷

Grafik 1: Selanik'teki Yahudi Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı¹⁰⁸

¹⁰⁵ Çakılcı, *Selanik Şehri 1800-1860*, s.3.

¹⁰⁶ Ayhan Pala, “Selânîk Yahudilerinin Fetihten Sonra İstanbul'da İskânı”, *Cihannüma Dergisi*, C. 7, S. 2, 2021, s.35.

¹⁰⁷ Kiel, “Notes on Some Turkish Monuments...”, s.127.

¹⁰⁸ 1478 yılında Selanik şehir merkezinde 10.339 kişi yaşamaktadır. Bunlardan 4.250'si Müslüman'dır ve şehir nüfusunun %41'ini ihtiva etmektedir. Şehir nüfusunun kalanı olan ve %59'unu oluşturan 6.089 kişiye “*Gebrân*” adı altında Hristiyanları kapsamaktadır. Selanik şehrinin XVI. yüzyılın başına ait eksik olan mufassal defterine göre nüfusu 17.301 olarak hesaplanmıştır. Bu rakam Selanik'te hızlı bir nüfus artışının da işaretidir. Artık Müslümanlar cemaat olarak değil, mahalle statüsünde kaydedilmiştir. Nüfusu 8.575 kişiye ulaşan Müslümanlar, 28.171 olarak hesaplanan toplam Selanik nüfusunun %30'unu oluşturmuştur. Hristiyanlar ise 7.986 kişiyle Selanik nüfusunun %28'ini oluşturmuyorlardı. Kent nüfusunun kalanıysa Selanik tarihinde daha sonraki yüzyıllarda ağırlıklı olarak yer alacak Yahudilere aitti. Selanik'in 1568 yılına ait son mufassal tahrir defterindeyse Müslümanlar 49 mahallede 6.090 kişi olarak Selanik'in %25'ini teşkil ederken Hristiyanlar 2.515 kişi olarak

Kentteki Yahudi nüfusunun artmasıyla birlikte Selanik çuhası, dönemin aranılan ve özellikle iç piyasada yüksek miktarda tüketilen yünlü kumaşları arasına girmişti. Selanik yünlü dokumacılığının ticari başarısının altında yatan başlıca etken, hiç şüphesiz “çuha” adı verilen bu ince yünlü kumaşları üretmesiydi.¹⁰⁹ Becerikli, küçük sanayici ve tüccar kimlikleriyle öne çıkan Sefarad Yahudileri; başlıca madeni eşya, tekstil (draperos) ve halı imalatıyla (manderos) uğraşmaktaydılar. Öyle ki Yahudiler çok kısa zamanda, yukarıda adı geçen ürünlerin sadece hazırlanmasında değil, aynı zamanda ticaretine de egemen oldular. Böylece göçmen Yahudiler; Bizans döneminde, fakir işçi ve küçük sanayici olan eski Roma Yahudilerine kıyasla Osmanlı egemenliğinde Selanik’in büyük ekonomik ilerleyişinin temel taşıyıcıları oldular.¹¹⁰

Bilindiği üzere ordunun ve sarayın iâşesi ve her tür tüketim maddesinin temini, Osmanlı Devleti’nin en önemli meselelerden biri olmuştur. Devletin 16. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, Dergâh-ı âli yeniçerileri için Selanik’ten yünlü kumaş satın aldığı bilinmektedir. Görünüşe göre, Osmanlı Devleti’nin Selanik yünlü piyasası ile kurduğu bu erken tarihli ilişki, kentteki dokumacılık faaliyetlerinin kısa sürede gelişmesinin önde gelen sebeplerinden biridir.¹¹¹ 1568’te Selanik’te 15.000 faal durumda işyeri ve 27 pazar alanı bulunmaktadır. Bu pazar alanları, şehrin en uzak yerlerine kadar genişlemiştir.¹¹²

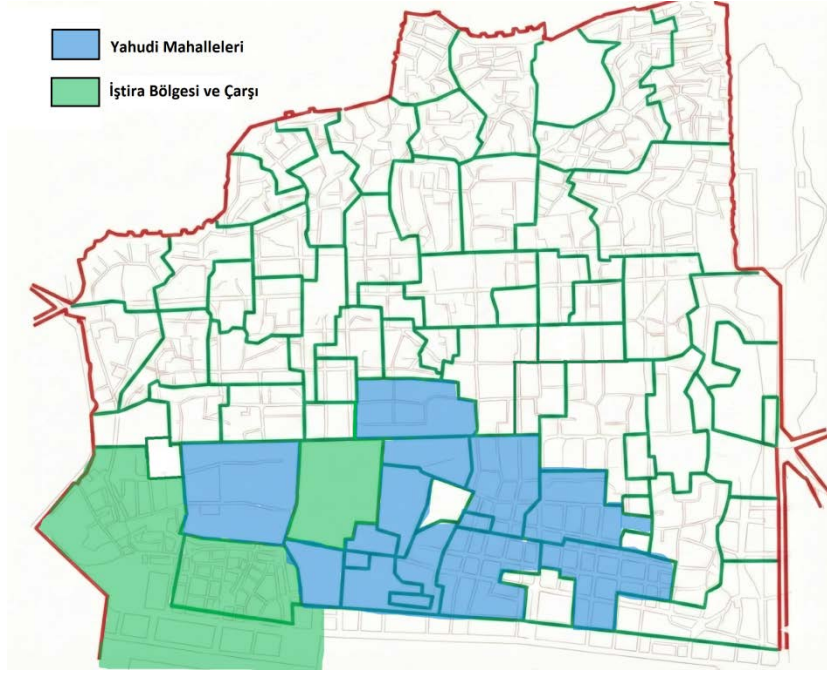
%10’unu, 27 cemaat hâlinde kaydedilen Yahudiler ise 15.275 kişiyle %64’ünü oluşturmuştur. Kalan %1’lik nüfusu ise Çingeneler teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayhan Pala, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991.

¹⁰⁹ Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s.36.

¹¹⁰ Georgios I. Mintsis, “Selanik’in İspanya Yahudileri (Yerleşim, Yükseliş, Büyük Yıkım)”, çev. Esin Ozansoy, *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, cilt 27, sayı 2, Yıl 2017, s.115.

¹¹¹ Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği ...*, s.43.

¹¹² Nur Umar, “Osmanlı Döneminde Selanik (15.YY – 18.YY)”, *Mimarlık & Planlama & Tasarımda Araştırma ve Değerlendirmeler-I*, Aralık 2022 s.116-117.

Harita 1: Selanik'teki Yahudi mahallelerini gösterir.¹¹³

Selanik'in Osmanlı Devleti açısından yalnızca ekonomik bir merkez değil, aynı zamanda stratejik ve askerî bakımdan da son derece önemli bir şehir olduğu görülmektedir. Özellikle dokumacılık gibi zanaat alanlarında gelişen üretim kapasitesi, şehrin iâşe ve lojistik bakımından orduya katkısını artırmış; hatta bu katkı yalnızca tedarik düzeyinde kalmamıştır. Selanik'in coğrafi konumu, onu Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetini koruma ve genişletme stratejisinin merkez noktalarından biri haline getirmiştir. Bu bağlamda şehir, yalnızca bir üretim ve ticaret noktası değil, aynı zamanda askerî altyapının güçlendirildiği bir garnizon kent hüviyetine bürünmüştür. Özellikle burada inşa edilen baruthane, Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat ihtiyacını karşılayan önemli tesislerden biri olarak dikkat çekerken; şehrin etrafını çevreleyen kale ve surlar, bölgedeki askerî tahkimatın bir göstergesi olmuştur. Selanik Kalesi hem iç güvenliği sağlama hem de dış tehditlere karşı caydırıcı bir savunma hattı oluşturma işlevi görmüştür. Dolayısıyla, Selanik'in Osmanlı askerî organizasyonu içindeki yeri, yalnızca ikmal ve lojistik açısından değil, aynı zamanda savunma ve askerî harekât planlaması açısından da merkezi bir rol oynamaktadır.

Bu askerî ve lojistik önem, şehrin fiziki yapısında da kendini açık biçimde göstermektedir. Özellikle Selanik'in etrafını kuşatan, antik döneme dayanan ve uzunluğu 7 kilometre-

¹¹³ Bu harita Vasilis Dimitriadis'in, *Topografia Tis Thessalonikis Kata Tin Epohi Tis Tourkokratias 1430-1912*, Makedonya Araştırmaları Derneği, 2008, adlı kitabından alınıp, ardından renklendirilmiştir.

yi¹¹⁴ bulan surlar, Osmanlı idaresinde yalnızca korunmakla kalmamış; çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen tamiratlar ve takviyelerle işlevselliğini sürdürmüştür.¹¹⁵ Osmanlı Devleti, fethettiği birçok şehirde olduğu gibi, mevcut Bizans savunma altyapısını muhafaza ederek onu kendi güvenlik sistemine entegre etmiştir. Selanik, bu yaklaşımın tipik örneklerinden biridir. Zira şehir, Balkanlar'daki stratejik konumu nedeniyle deniz ve kara yönünden gelebilecek tehditlere karşı sürekli teyakkuz hâlinde tutulmuştur. Bu bağlamda, surların özellikle deniz kıyısında yer alan kısımları hem ticaret limanını hem de şehir merkezini koruma işlevi görmüş; dolayısıyla kentin askerî savunma planlamasında merkezi bir yere sahip olmuştur.

Fotoğraf 1: Selanik deniz surlarını gösterir 19. yüzyıla ait fotoğraf¹¹⁶

Kale ve sur sistemleriyle güvenliği sağlanan Selanik'te, askerî yapılanmanın önemli bir diğer unsuru da barut üretimi ve depolamasına yönelik tesisler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, sınır hattına yakın ve stratejik öneme sahip bu kentte baruthane bulundurması, Selanik'in yalnızca savunma açısından değil, aynı zamanda askerî lojistik bakımından da ne denli hayati bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Selanik'te ilk baruthanenin ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte 16. yüzyılda Selanik Kalesi'nde böyle bir yapının varlığını bilmekteyiz. 1597'de yıldırım

¹¹⁴ Evliya Çelebi; Seyahatnamesinde deniz kıyısında uzunluğu 3 mil (4,8 km) ve karada eni 2 mil (3,2 km) olarak belirtmektedir. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı – Robert Dankoff, VIII. Kitap, I. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.143.

¹¹⁵ Çakılcı, *Selanik Şehri 1800-1860*, s.11-13.

¹¹⁶ Abdullah Biraderler tarafından 1860 yılında çekildiği kaydedilen bu fotoğraf Macaristan Ulusal Arşivi'nde yer almaktadır.
https://mnl.gov.hu/sites/default/files/schmidt_7.jpg?fbclid=IwAR25OXD9zk9LQYz3zWnJikCqz2Uw7n5UAJT_YmKLAIsPoWITBaMgdAwUZgk (Erişim Tarihi: 20.02.2026)

düşmesi sonucu kale mahzeninde bulunan 1300 kantar barut patlamış ve hayli tahribat yaratmıştır.¹¹⁷ Bunun üzerine 20 Şubat 1664 tarihli bir yazı ile Selanik'te kale dışında barut yapımı için bir tesis kurulması istenmiş ve Söğüdlü Suyu adındaki akarsu kenarında, Müftü Değirmeni denilen yerde bir baruthane inşa edilmiştir.¹¹⁸ Selanik Baruthanesi, daha ziyade Rumeli ve yakın çevredeki kalelerin ve donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır.¹¹⁹ 1683-1699 yıllarını kapsayan Osmanlı-Avusturya savaşları döneminde ve sonrasında da Selanik, stratejik önemini korumaya devam etmiştir. Çatışmalar henüz devam ederken 1695 Mora Seferi için Selanik baruthanesinden barutlar gemilere yüklenmiş ve deniz yoluyla Mora'ya gönderilmiştir.¹²⁰ Savaş sonrası dönemde de kalelerin tamir edilmesi ve yolların güvenli hale getirilmesi görevi Selanik Alaybeyi'nin emri altındaki sipahiler ve Evlâd-ı Fâtihân taifesi tarafından gerçekleştirilmiştir.¹²¹

18. yüzyıl başlarında Rus hacı Barski; Selanik'i sadece bir ticaret ve din şehri değil, aynı zamanda mermer yansımali saf suları, termal kaynakları ve her daim karlı Olimpos Dağı'nın gölgesindeki doğal güzellikleriyle imparatorluğun en görkemli köşelerinden biri olarak anlatmaktadır. Barski'nin verdiği bilgilere göre, ekonomik düzlemde Selanik, Akdeniz ve yükselen Atlantik ticareti arasında stratejik bir kavşak noktasıdır. Şehir limanı; İstanbul, Mısır, Venedik, Fransa ve İngiltere'den gelen gemileri ağırlarken, karadan Alman, Eflak, Bulgar ve Ukraynalı tüccarlarla ticaret yapmaktaydı. Özellikle Yahudi toplumu, takas ve para piyasalarını ellerinde tutarak şehrin iktisadî lokomotifine haline gelmiş, felsefe ve çeşitli bilimlerin öğretildiği akademiler kurarak kenti entelektüel bir merkez kılmışlardır. Bölgenin tarımsal verimliliği de yüksektir; Fransa her yıl Selanik'ten yüklü miktarda buğday ithal etmektedir. Ancak 17. yüzyılda Yahudi iş gücünün en büyük kaynağı olan yünlülük endüstrisi derin krizler yaşamaya başlamış, bu durum toplumun maddi temelini sarsmıştır.¹²²

¹¹⁷ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, Haz. Prof. Dr. Mehmet İpşirli, c.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.676.

¹¹⁸ Semavi Eyice, "Baruthane", *DİA*, c.5, 1992, s.94.

¹¹⁹ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmirî (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s.11.

¹²⁰ *Selanik Şer'iyye Sicili-I*, s.94/5. Selanik Şer'iyye Sicilleri, bundan sonra "ŞŞS" olarak kısaltılacaktır. Önce sayfa numarası, ardından sayfadaki kaçınıcı belge olduğu belirtilecektir.

¹²¹ Belgrad Kalesi ve çevresinin tamiri meselesi için bkz. ŞŞS-8, s.129/1., Temeşvar Kalesinin tamiri meselesi için bkz. ŞŞS-10, s.147/2.

¹²² "Thessalonique en 1726 : (La relation du moine Russe Basile Barskij)"..., s.294-295.

Kentte gelişen sanayi ve pazar ağı, Selanik'in Osmanlı üretim sistemi içindeki yerini pekiştirirken, baruthane gibi askerî yapılar da onun sadece bir ticaret kenti değil, aynı zamanda askerî lojistik ve savunma merkezi olarak da değerlendirildiğini göstermektedir.

Özetle; Selanik'in fiziki yapısı, kale ve surlarıyla tahkim edilmiş; denizden ve karadan gelebilecek tehditlere karşı Osmanlı'nın Balkanlardaki güvenlik politikasının kilit noktalarından biri olmuştur. Bu doğrultuda Selanik, yalnızca bir liman kenti değil; farklı toplumsal grupların barış içinde bir arada yaşadığı, üretim ve ticaretin iç içe geçtiği, askerî ve stratejik yatırımlarla desteklenen çok yönlü bir Osmanlı kentidir. Bu çok boyutlu kimliği, Selanik'i klasik Osmanlı şehirlerinden ayıran temel unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Selanik'in kent kimliği, sadece coğrafi ve demografik özelliklerle değil, aynı zamanda Osmanlı idari yapısı, ekonomik politikaları ve askerî stratejileriyle şekillenen, dönemin dinamiklerine özgü kompleks bir yapıyı yansıtmaktadır.

Osmanlı şehirleri, yalnızca idarî birimler değil, aynı zamanda ekonomik ağların, toplumsal ilişkilerin ve kültürel aidiyetlerin kesişim noktaları olarak işlev gören dinamik mekânlardı. Klasik literatürde Osmanlı kenti; çarşı, mahalle, dinî yapılar ve idarî merkez etrafında örgütlenen bir yerleşim modeli üzerinden tanımlanmıştır.¹²³ Ancak bu genel çerçeve, imparatorluğun farklı coğrafyalarında şehirlerin aynı biçimde geliştiği anlamına gelmez. Balkan coğrafyasında yer alan şehirler hem Bizans ve Ortaçağ mirası hem de Osmanlı fetih sonrası yeniden iskân ve idarî örgütlenme politikaları nedeniyle Anadolu şehirlerinden belirgin bazı farklılıklar göstermiştir.

“Balkan kenti” kimliği, her şeyden önce çok dinli ve çok etnisiteli yapısıyla dikkat çeker. Selanik, Manastır, Üsküp ve Sofya gibi merkezlerde Müslüman, Ortodoks, Yahudi ve zaman zaman Katolik toplulukların bir arada yaşadığı, mahallelerin her ne kadar dinî aidiyet ekseninde şekillense de mutlak bir ayrışma göstermediği görülür.¹²⁴ Bu durum, Balkan şehirlerini homojen bir İslam şehri modelinden ayırır. Özellikle Selanik'te 15. yüzyıl sonlarından

¹²³ Halil İnalcık, “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica*, No 2, Year 1954, s.103-129; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, c.IV., İstanbul 1984, s.71-76.

¹²⁴ Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik..*, s.18-28.

itibaren Yahudi nüfusun demografik ağırlık kazanması, şehrin toplumsal dokusunu özgün bir yapıya kavuşturmuştur.¹²⁵

Balkan kentlerinin bir diğer belirgin özelliği, liman ve ticaret fonksiyonlarının güçlü olmasıdır. Anadolu'daki birçok iç kent, tarımsal hinterlandına dayalı bir ekonomik yapı sergilerken, Selanik gibi Balkan liman şehirleri hem Akdeniz hem de Orta Avrupa ticaret ağlarına entegre olmuştu. Bu durum, şehirdeki ekonomik elitlerin yalnızca toprak gelirine değil, gümrük, ticaret ve mukâta'a gelirlerine dayalı bir sermaye birikimi geliştirmesine imkân sağlamıştır.¹²⁶ Dolayısıyla Balkan kent kimliği, tarımsal hinterland ile uluslararası ticaret ağları arasında köprü kuran bir ekonomik karakter taşır.

İdarî açıdan bakıldığında da Balkan şehirleri, 17. yüzyıldan itibaren taşra yönetiminde yaşanan dönüşümün daha görünür olduğu merkezler arasında yer alır. Timar sisteminin çözümlmesi, mukâta'alaşmanın yaygınlaşması ve mütesellimlik kurumunun güç kazanması, özellikle sancak merkezlerinde yeni bir yönetici profilinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹²⁷ Bu dönüşüm, Balkan kentlerinde yerel eşraf ve ayan tipi aktörlerin ekonomik güç ile idarî nüfuzu birleştirmesine olanak tanımış; böylece şehir elitleri yalnızca ticari aktörler değil, aynı zamanda siyasal paydaşlar hâline gelmiştir.

Selanik'in Osmanlı idarî sistemi içindeki konumu, şehrin siyasal ve ekonomik işlevlerini anlamak açısından belirleyicidir. 1430 fethinden sonra Selanik, Rumeli eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak teşkilatlanmış, sancakbeyi idaresinde klasik Osmanlı taşra yönetim yapısına entegre edilmiştir. Erken dönemde askeri-idarî otorite sancakbeyi üzerinden yürütülürken, kadı ise hem adlî hem de kısmen idarî işlevler üstlenmiştir.¹²⁸

16. yüzyıl boyunca Selanik'te klasik sancak sistemi geçerliliğini korumuş, ancak 17. yüzyıldan itibaren timar sisteminin zayıflaması ve mukâta'a uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte taşra idaresinde dönüşüm başlamıştır. Dirlik gelirlerinin iltizama verilmesi ve mali kaynakların merkezileşmesi, taşrada mültezim ve ayan tipi aktörlerin güç kazanmasına zemin

¹²⁵ Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and The World Around It*, I.B.Tauris, New York, 2004, s.137-160.; Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s.64-85.

¹²⁶ Mazower, *Selanik...*, s.161-172.

¹²⁷ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet – Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.57-86.

¹²⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.108-111.

hazırlamıştır.¹²⁹ 18. yüzyıla gelindiğinde Selanik'te daha belirgin hale gelmiştir. Artık sancakbeyi figürü eski askeri karakterini büyük ölçüde yitirirken, malî-idarî ağırlık mütesellim, ayan ve mukâta'a sahipleri üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Selanik gibi ticari ve liman fonksiyonu güçlü bir şehirde bu yeni aktörler, yalnızca vergi tahsil eden görevliler değil; aynı zamanda ekonomik yatırımcılar ve kredi sağlayıcılar olarak da öne çıkmışlardır.¹³⁰

Bu çerçevede Selanik, Balkan kenti kimliğinin en belirgin örneklerinden biridir. Hem çok dinli demografik yapısı hem liman fonksiyonu hem de 18. yüzyılda güçlenen mali-idarî aktörleriyle, Osmanlı taşrasındaki dönüşümün şehir ölçeğinde izlenebileceği bir temsil gücü yüksek bir örnek niteliği taşır. Dolayısıyla Selanik'i yalnızca bir Osmanlı şehri olarak değil, Balkan coğrafyasının özgül tarihsel dinamiklerini yansıtan bir kent tipi olarak ele almak hem şehir tarihçiliği hem de taşra yönetimi literatürü açısından anlamlı bir metodolojik tercihtir.

Osmanlı taşra kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısını anlamlandırmada, söz konusu kentin mekânsal örgütlenmesi ve yerel dinamikleri kuşkusuz belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Selanik, 18. yüzyılda sahip olduğu çok kültürlü yapısı, dinî ve etnik gruplar arası etkileşim ağı, ticaretin yönlendirdiği ekonomik çeşitlilik ve liman kenti kimliğiyle dikkat çeken bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu çok katmanlı toplumsal ve iktisadî yapının şehir dokusuna nasıl yansıdığı, mahalle ölçeğinde gelir düzeyi, mülkiyet yapısı ve servet birikimi gibi göstergeler üzerinden daha yakından incelenmeye muhtaçtır. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde, Selanik'in mahalleler arası gelir dağılımı odağa alınarak ev satışları, mülkiyet devirleri ve işlem hacimleri üzerinden mekânsal bir servet dağılım haritası oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece kentteki mekân ile sosyal hiyerarşi arasında anlamlı bir bağ olup olmadığı tartışılacak ve 18. yüzyıl Selanik'inin içsel iktisadî dinamikleri görünür kılınacaktır.

¹²⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s.102-106.

¹³⁰ Ariel Salzman, "An Ancien Regime Revisited: "Privatization" and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", *Politics & Society*, Vol 21, No 4, December 1993, s.403-407.

İKİNCİ BÖLÜM: MEKÂN-MÜLKİYET VE TOPLUM: 18. YÜZYIL SELANİK'İNDE MAHALLE KÜLTÜRÜ VE KONUT HAREKETLİLİĞİ

Osmanlı döneminde dinamik bir kent kimliği sergileyen Selanik gerek Balkanlar'daki stratejik konumu gerekse liman kenti karakteri dolayısıyla tarih yazımında önemli bir yer edinmiştir. Şehir, Osmanlı fetih süreci, çok dinli toplumsal yapısı, ticaret ağları ve özellikle 16. yüzyıldan itibaren Yahudi nüfusun ağırlığı gibi yönleriyle pek çok akademik çalışmanın odağı hâline gelmiştir. Selanik üzerine yapılan araştırmalar, çoğunlukla kentin liman fonksiyonunu, ticari canlılığını, Avrupa ile kurduğu ekonomik bağlantıları ve çok kültürlü sosyal dokusunu merkeze almıştır. Bununla birlikte, kent içi mülkiyet ilişkileri ve mahalle ölçeğinde toplumsal hareketlilik meselesi, literatürde görece sınırlı biçimde ele alınmıştır.

Oysa bir kentin ekonomik ve toplumsal yapısını anlamanın en somut yollarından biri, mülkiyet hareketliliğini incelemektir. Ev satışları, yalnızca taşınmaz devri anlamına gelmez. Aynı zamanda servetin dolaşımını, toplumsal konum değişimlerini, mahallelerin sosyal bileşimini ve ekonomik güç dengelerindeki kaymaları da görünür kılar. Konut, Osmanlı şehir toplumunda yalnızca bir barınma alanı değil, aynı zamanda statü, güvenlik ve ekonomik istikrarın sembolüdür. Bu nedenle ev satış kayıtları, kentsel yapının dinamiklerini izlemek açısından son derece kıymetli bir veri alanı sunar.

Bu tezde, 1700–1725 yılları arasındaki Selanik şer'iyeye sicillerinde yer alan ev satış kayıtlarından hareketle, kentsel mülkiyet üzerinden ekonomik hareketlilik meselesi ele alınacaktır. Çalışma, ev örnekleminde mahalle ölçeğinde toplumsal tabakalaşmanın izlerini sürmeyi amaçlamaktadır. Özellikle şu sorulara cevap aranacaktır: Belirli mahallelerde mülkiyet el değiştirme sıklığı artmış mıdır? Orta ve üst gelirli mahallelerde alıcı-satıcı profili değişmiş midir? Mülkiyet devri, belirli zümrelerin yükselişini ya da gerileyişini yansıtmakta mıdır? Kentsel mülkiyetin dağılımı cinsiyet ve din ekseninde nasıl şekillenmektedir? Kadın–erkek ve Müslüman–gayrimüslim ayrımları, mahalle ölçeğinde ekonomik güç ve konut sahipliği üzerinde belirgin bir etki yaratmakta mıdır? Bu sorular, Selanik'te ekonomik gücün hangi ellerde yoğunlaştığını ve zaman içerisinde bir dönüşüm yaşanıp yaşanmadığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Kentsel mülkiyetin el değiştirmesi, aynı zamanda mekânsal bir yeniden yapılanma anlamına da gelebilir. Bir mahallede yoğunlaşan satışlar, o bölgenin ekonomik değerindeki artış ya da azalışın göstergesi olabilir. Üst gelir gruplarının belirli mahallelerde yoğunlaşması veya

tam tersine, belirli zümrelerin mahalle dışına itilmesi, kent içi toplumsal coğrafyanın yeniden şekillenmesine işaret eder. Dolayısıyla konut hareketliliği yalnızca bireysel ekonomik tercihlerle açıklanamaz, Bu hareketlilik daha geniş ölçekte sosyal ve ekonomik dönüşümlerin izdüşümüdür.

Bu nedenle ikinci bölüm, mekân, mülkiyet ve toplum arasındaki ilişkiyi Selanik örneğinde incelemeyi amaçlamaktadır. Öncelikle Osmanlı mahalle kültürü ve Selanik kent dokusu ele alınacak; mahallelerin idari, sosyal ve kültürel yapısı ortaya konacaktır. Ardından konut hareketliliği verileri üzerinden mahalleler arası ekonomik farklılaşma ve toplumsal dağılım analiz edilecektir. Böylece 18. yüzyıl Selanik’inde kentsel mülkiyetin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm aracı olup olmadığı değerlendirilecektir.

2.1. Osmanlı Mahalle Kültürü ve Selanik’in Kent Dokusu

2.1.1. Aidiyet ve Mesuliyet: Osmanlı Mahallesinde Mahalleli Olmak

Osmanlı şehir dokusunun en küçük idarî ve sosyal birimi olan mahalle, bireyin hem barınma ihtiyacını karşılayan mekânsal bir yapı hem de gündelik hayatın toplumsal örgütlenmesini sağlayan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Mekânsal düzeyde mahalle, doğrudan şehrin bir parçası olarak teşekkül etmekte, daha geniş bağlamda ise “memâlik-i mahrûse” dâhilindeki idarî yapının temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Mahallenin teşkilatlanması, onu yalnızca kendi iç dinamikleriyle sınırlı bir topluluk olmaktan çıkarır. Zira mahalle, kaza merkezli idarî yapıya, dolayısıyla da devlet otoritesine bağlıdır. Bu bağlamda mahalle, hem toplumsal yaşamın örgütlenme zeminidir, hem de şehir idaresi aracılığıyla devletin toplum üzerindeki denetim mekanizmasının bir uzantısıdır.¹³¹ Özer Ergenç, Osmanlı mahallesini, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer olarak belirtmektedir. Bir diğer tanımla, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir.¹³²

Erken dönemde, kamusal ve özel alan sınırlarının modern şehir tasavvuruna kıyasla daha geçirgen olduğu dikkate alındığında, mahallenin, sosyal ilişkilerin örgütlendiği ve toplumsal kuralların oluştuğu başlıca zeminlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Mahalle, bu işle-

¹³¹ Hülya Taş, "Osmanlı Şehrinde 'Mahalleli'nin Ortak Sorumluluğu Nasıl Değerlendirilebilir?", *XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara:20-24 Eylül 2010), Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.IV/I, Ankara 2015, s.610.

¹³² Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, s.69; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.40.

viyle hem toplumsal dayanışmanın hem de düzenin sürdürülmesinde merkezî bir rol üstlenmiştir.¹³³

Geleneksel Osmanlı şehirlerinde mahalle, henüz toplumsal tabakalaşma ve statü farklılıklarının mekânsal ayrışmaya dönüşmediği bir yerleşim birimi olarak teşekkül etmekteydi. Aynı mahallede, yüksek rütbeli bir devlet adamının konağı ile sıradan bir evkaf kâtibinin mütevazı meskeni yahut ilmiye sınıfına mensup bir efendinin geniş evi ile bir mahalle suyuolcunun kulübesi yan yana bulunabilmekteydi. Bu sosyal çeşitlilik içerisinde, farklı statülerden bireyler, günlük hayatın akışı içinde karşı karşıya gelir, toplumsal etiket farklılıklarına rağmen birbirleriyle doğrudan temas kurarlardı. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk dönemlerinde dahi, büyük şehirlerin mahallelerinde bile, belirgin bir sosyal sınıf ayrımına dayalı mekânsal ayrışma görülmemekteydi. Mahalle mescidi ve kahvehane ise söz konusu mahallelerin sosyal hayatında toplantı ve müzakere mekânları olarak işlev görmekte; bu mekânlar, aynı zamanda mahalle halkı arasında kamuoyunun teşekkül ettiği merkezî noktalar olarak dikkat çekmekteydi.¹³⁴

Cami ve mescitler, Osmanlı şehir dokusunda mahalle halkının yalnızca ibadet ihtiyaçlarını karşıladığı dinî mekânlar olmanın ötesinde, mahalle sakinlerinin birbirlerini tanıdıkları, tanımladıkları ve sosyal ilişkilerini pekiştirdikleri kamusal alanlar olarak işlev görmektedir. Özellikle Müslüman mahallelerde, akşam ve yatsı namazlarının cemaatle kılınması, mahalle erkekleri arasında düzenli bir sosyal temas zemini oluşturmakta ve bu müşterek ibadet pratiği mahalleye cemaat niteliği kazandırmaktaydı. Nitekim şer‘iyye sicillerinde mahallelerin karşılığı olarak zaman zaman “cemaat” kavramının kullanılması, bu toplulukların hem dinî hem de toplumsal bir birliktelik formunda algılandığını göstermektedir.¹³⁵

Osmanlı şehirlerinde mahalle, yalnızca ikamet edilen bir mekân olmanın ötesinde, sosyal düzenin ve güvenlik mekanizmasının temel yapı taşı olarak işlev görmektedir. Mahalle ölçeğinde sağlanan barış ve dayanışma ortamı, zamanla şehrin tamamına yayılmakta; farklı din ve milletlerden bireyler arasında hoşgörü ve karşılıklı güvene dayalı bir toplumsal dokunun oluşmasına zemin hazırlamaktaydı. Mahalle, bu niteliğiyle, “birbirini tanıyan ve birbirine

¹³³ Beyza Topuz Demir-Yunus Uğur, “Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet İlişkisi Osmanlı Şehirleri ve Kefalet Örneği”, *Kent ve Maneviyat*, ed. Seyfettin Erşahin – Zehra Erşahin, İdealken, Ankara 2020, s.461.

¹³⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul 2000, s.22.

¹³⁵ Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve ...”, s.72-73; Topuz Demir-Uğur, “Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet ...”, s.463.

kefil olan bireylerin bir arada yaşadığı” bir sosyal birim olmasının yanı sıra, Osmanlı şehir yönetiminin en alt düzeydeki idarî organizasyonu olarak da tanımlanabilir.¹³⁶

Mahallede yaşayan birey, cemaatin yazılı olmayan normlarına uymakla yükümlüyken, cemaat de kendi hâlinde yaşayan bireyi hem iç tehditlere hem de dış müdahalelere karşı korumakla mükellefti. Bu karşılıklı sorumluluk anlayışı, mahallenin içsel dayanışma yapısını güçlendirirken, aynı zamanda merkezi idarenin şehir üzerindeki denetimini dolaylı yoldan tesis etmesini mümkün kılmıştır. Bu pratik, bir yandan mahalle cemaatinin iç denetim gücünü gözler önüne sererken, diğer yandan devletin güvenlik ve vergi toplama mekanizmalarının mahalle ölçeğinde nasıl işlerlik kazandığını göstermektedir. Mahalle sakinleri, Osmanlı hukuk düzeni çerçevesinde birbirlerinin fiillerinden müştereken sorumlu tutulmuş; failin tespit edilemediği durumlarda cemaatin tamamı mesul addedilmiştir.¹³⁷

Mahalle halkının müşterek sorumluluğu, öncelikle cemaatle birlikte yaşama iradesi ve bu iradenin doğurduğu karşılıklı yükümlülükler çerçevesinde şekillenmekteydi. Osmanlı toplumsal yapısında bireye yüklenen en temel görev, cemaat huzurunu bozacak her türlü davranıştan kaçınmak; diğer bir ifadeyle “kendi hâlinde” bir hayat sürmektir. Bu tür bir toplumsal disiplinin zemininde ise kuşaktan kuşağa aktarılan ve “*âdet-i kadîme*” olarak ifade edilen geleneksel normlar yer almakta; bu normlar bireylerin toplumsal hayatı gönüllü kabulleri ve “*rızâ ve şükrân üzere*” bir yaşamı mümkün kılmaktaydı.¹³⁸

Mahalle halkının üstlendiği sorumluluklar yalnızca toplumsal normların içselleştirilmesiyle sınırlı kalmayıp, mekânsal aidiyet ve mali yükümlülükler çerçevesinde de şekillenmiştir. Osmanlı merkezi idaresi, timar sistemi dışında kalan ve doğrudan toplumu ilgilendiren savaş, doğal afetler, imar faaliyetleri gibi kamu hizmetlerini finanse etmek amacıyla bireyleri değil, doğrudan cemaat yapısını muhatap almayı tercih etmiştir. Bu bağlamda mahalle, devlete karşı kolektif bir vergi ödeme birimi olarak örgütlenmiş, avârız adı verilen olağanüstü vergilerin tahsilinde temel dayanak noktası hâline gelmiştir.¹³⁹

¹³⁶ Canberk Bulut – Pınar Savaş Yavuzçehre, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Yapısı ile Mahalle”, *PAUSBED*, Sayı 48, Denizli, 2022, s.290.

¹³⁷ Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *UÜFEFSBD*, Yıl 4, Sayı 5, 2003/2, s.100; Ergeç, “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve ...”, s.72-73.

¹³⁸ Taş, “Osmanlı Şehrinde ‘Mahalleli’nin Ortak Sorumluluğu ...”, s.611.

¹³⁹ Taş, “Osmanlı Şehrinde ‘Mahalleli’nin Ortak Sorumluluğu ...”, s.617.

Zamanla bu uygulama kalıcı bir mali düzene dönüşmüş; özellikle tekâlif-i örfiyye kapsamındaki yükümlülüklerin yoğunlaşması, mahalle halkının dayanışma temelinde örgütlenen mali sorumluluklarını daha da derinleştirmiştir. Bu gelişmenin doğal bir uzantısı olarak, mahalle ölçeğinde avâriz akçesi vakıfları veya halk arasında bilinen adıyla avâriz sandıkları kurulmuştur. Bu vakıflar, mahalle sakinlerinin kolektif yükümlülüklerini karşılayabilmesi için hem maddî kaynak yaratma hem de mali devamlılığı sağlama işlevi görmüş; aynı zamanda mahalle içi sosyal dayanışmanın kurumsal zeminlerinden biri olmuştur.¹⁴⁰

Mahalle ölçeğinde ortaya çıkan bu mali organizasyon, başlangıçta mahalle halkının nakdî katkılarıyla¹⁴¹ şekillenmiş, zamanla taşınmaz malların vakfedilmesiyle daha kurumsal ve kalıcı bir yapıya kavuşmuştur. Söz konusu sistem, toplumsal yardımlaşma, kamusal malların bakımı, yol ve su gibi ortak hizmetlerin yürütülmesi gibi işlevlerin finansmanında kullanılmıştır. Böylelikle mahalleli, yalnızca bir arada yaşayan bireyler topluluğu değil; karşılıklı güvene dayalı, kolektif sorumluluk üstlenen bir cemaat kimliği kazanmıştır.¹⁴²

Bu yapının temelinde yer alan güven ilişkisi, sadece soyut bir dayanışma duygusuyla değil, aynı zamanda kefalet müessesesiyle de somutlaştırılmıştır. Şer’iyye sicillerinde sıkça rastlanan “*kefilsiz adam oturtulmaması*” şeklindeki kayıtlar, bu kolektif güvenlik ve sorumluluk anlayışının mahalle düzeyinde ne derece ciddi şekilde uygulandığını göstermektedir.¹⁴³ Mahalle içi toplumsal ağlar, bu doğrultuda yalnızca sosyal kontrolün değil, aynı zamanda mali yardımlaşmanın da garantörü hâline gelmiştir. Özellikle, ihtiyaç sahibi bireylere dinî aidiyet gözetilmeksizin destek sağlanması, bu yapının çok kültürlü Osmanlı toplumu içerisinde kapsayıcı niteliğini ortaya koymaktadır.

19. yüzyılda muhtarlıklar¹⁴⁴ kurulana dek Osmanlı mahalle düzeninde, özellikle Müslüman mahallelerde yönetsel ve toplumsal işlevlerin merkezinde imam yer almaktaydı. Padişah beratıyla tayin edilen imam, yalnızca bir din görevlisi değil, aynı zamanda kadının mahalle ölçeğindeki temsilcisi olarak mülki-idari sorumluluklar da üstlenmekteydi. Gayrimüslim

¹⁴⁰ Mehmet İpşirli, “Avâriz Vakfı”, *DİA*, c.4, 1991, s.109.

¹⁴¹ Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, s.287.

¹⁴² Lütfi Bergen, “Medeniyetin Cüzü: Mahalle”, *İdealkent*, Sayı 2, Aralık 2010, s.162-163.

¹⁴³ Bergen, “Medeniyetin Cüzü: ...”, s.163.

¹⁴⁴ Osmanlı toplumunda muhtarlık teşkilatı ilk kez II. Mahmud döneminde 1829’da Bilâd-ı Selâse denilen İstanbul, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarında kurulmuş, ardından tüm memlekete yayılmıştır. Konuyla ilgili ilk çalışmalardan biri olması hasebiyle bkz. Musa Çadırcı, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, 34(135), 1970, ss.409-420.

mahallelerinde ise bu işlev ruhani liderler ve cemaatin kocabaşısı tarafından yerine getirilmekteydi. Her iki durumda da mahalleye yerleşim, sıradan bir mekânsal yer değiştirme olarak değil, cemaatin onayı ve denetimiyle mümkün olabilmekteydi. Bu nedenle, mahalleye taşınmak isteyen bir kişinin hem mevcut sakinlerden birinin hem de imamın kefaletini temin etmesi zorunlu kılınmıştı. Böylelikle imam, bir anlamda mahalle sakinlerinin zincirleme kefaleti üzerinden tüm mahalle ahalisine kefil konumuna yükselmiş oluyordu.¹⁴⁵

İmamın sorumlulukları yalnızca kefaletle sınırlı kalmayıp oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktaydı. Mahalle halkının vergi yükümlülüklerinin dağıtımı ve tahsili, yeni gelenlerin ve yabancıların gözetimi, konut hareketlerinin izlenmesi, yol hükmü ya da daha sonraki adlandırmasıyla mürur tezkiresi gibi belgelerin kontrolü gibi görevler, mahallenin güvenliği ve düzeni açısından imamın aslî yükümlülükleri arasındaydı. Ayrıca, devlet merkezinden gelen emirlerin mahalle halkına duyurulması gibi işler de yine imam aracılığıyla yürütülmekteydi. Bu görevlerin ifasında imamın cemaati tanınması, mahalledeki bireyler hakkında detaylı bilgi sahibi olması ve toplumsal itibarı yüksek kişilerle güçlü ilişkiler kurması zorunluydu.¹⁴⁶

Bu çerçevede, kefalet sisteminde kişinin iyi hâl üzere olduğuna dair imam başta olmak üzere mahalleli arasında oluşan ortak kanaat, yalnızca ahlaki bir değerlendirme değil, aynı zamanda hukuki bir teminat anlamına gelmekteydi. Kadı sicillerinde şahitlik eden ya da kefil olarak kayda geçen kimselerde sıklıkla rastlanan "Seyyid", "Hacı", "Beşe", "Çelebi" veya "Efendi" gibi unvanlar, kefilin taşınması beklenen toplumsal prestij, ahlaki güven ve kamuoyu nezdindeki itibarı da yansıtmaktaydı. Bu unvanlar yalnızca sosyal saygınlığı değil, aynı zamanda kamusal güvenin temsili açısından önem arz etmekteydi.¹⁴⁷

Mahalle yaşamında, bireyin "hüsn-i hal" yani iyi hâl sahibi olması, sosyal normlara uygunluk göstermesiyle doğrudan ilişkiliydi. Bu normlara riayet eden kimseler hakkında mahalleli tarafından olumlu tanıklıklar sunulması ve gerektiğinde onların lehine kefalet verilmesi, mahalle içi sosyal denetimin ne denli etkin işlediğini gösterir. Mahkeme kayıtlarında sıklıkla görüldüğü üzere, mahallelinin bir bireyin ahlaklı, dürüst ve toplumla uyum içinde yaşa-

¹⁴⁵ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s.22.

¹⁴⁶ Topuz Demir-Uğur, "Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet ...", s.464-465.

¹⁴⁷ Topuz Demir-Uğur, "Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet ...", s.471.

dığına dair ifadeleri, o bireyin mahkemede meşru bir toplumsal konumda değerlendirilmesini sağlamaktaydı.¹⁴⁸

Osmanlı şehir toplumunda bireyin kimliği, öncelikle mekânsal aidiyet üzerinden tanımlanmaktaydı. Kadı sicillerindeki dava kayıtlarında şahısların tanıtımı yapılırken izlenen sıralama dikkat çekicidir. Önce şehir ve kaza adı, ardından mahalle, sonra kişinin ismi ve lakabı belirtilir; dinî kimlik, meslek veya unvan ise bu mekânsal tanımlamanın ardından gelir. Bu hiyerarşik sıralama, bireyin kamusal kimliğinin en temel belirleyicisinin yaşadığı mahalle olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla mahalle, yalnızca fizikî bir yerleşim birimi değil, bireyin toplumsal tanınırlığını, güvenilirliğini ve hukuki statüsünü şekillendiren bir aidiyet çerçevesidir. Bireyin “iyi hâl” sahibi olarak kabul edilmesi de çoğu zaman bu mekânsal aidiyet içinde, mahalleli tarafından yapılan tanıklık ve değerlendirmeler aracılığıyla mümkün olmaktadır. Bu noktada, mahalleyi bireyin kimliğini belirleyen temel aidiyet çerçevesi hâline getiren unsurların neler olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Zira mahalle, yalnızca bireyin tanımlandığı bir mekân değil, aynı zamanda çeşitli sosyal, dinî ve meslekî aidiyetlerin kesiştiği bir örgütlenme alanıdır.

Osmanlı şehirlerinde mahallelerin oluşumunda birçok belirleyici faktör devreye girmiştir. Dini aidiyet, mezhep farklılığı ya da tarikata mensubiyet gibi unsurlar bu faktörlerin başında gelirken, mesleki dayanışmalar da mahalle örgütlenmesini şekillendirmiştir.¹⁴⁹ Bu durum, mahalleyi yalnızca mekân değil, aynı zamanda aidiyet üretme zemini hâline getirmiştir. Ancak tüm bu unsurların mutlak bir ayrışma yarattığı söylenemez. Nitekim Selanik gibi çok kültürlü şehirlerde, farklı dönemlerde, aynı mahalle içerisinde etnik ve dini farklılık taşıyan toplulukların bir arada yaşadığı örnekler mevcuttur. Anadolu’nun çeşitli kentlerinde de özellikle 18. yüzyıldan itibaren Müslüman ailelerin gayrimüslimlere evlerini ya da bazı odalarını kiraya verdikleri, böylelikle mekânsal kaynaşmanın hızlandığı gözlenmektedir.¹⁵⁰

Her ne kadar belirli cemaat gruplarının kendi mahallelerinde yoğunlaştığı bilinse de uygulamada bu ayrım her zaman kesin çizgilerle sürdürülmemiştir. Özellikle 17. yüzyıl Ankara’sı üzerine yaptığı çalışmalarda Hülya Taş’ın da ortaya koyduğu gibi, gayrimüslimlere ait

¹⁴⁸ Taş, "Osmanlı Şehrinde 'Mahalleli'nin Ortak Sorumluluğu ...", s.613; Topuz Demir-Uğur, “Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet ...”, s.474.

¹⁴⁹ Taş, "Osmanlı Şehrinde 'Mahalleli'nin Ortak Sorumluluğu ...", s.615.

¹⁵⁰ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti – Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarîsi*, Çev. Aslı Ataöv, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.72.

müstakil mahallelerin yanı sıra, Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı mahalleyi paylaştığı örnekler de mevcuttur.¹⁵¹ Bu mahallelerde komşuluk ilişkileri, sadece gündelik yaşamın değil, sosyal huzurun da belirleyici unsurlarından biri haline gelmiştir. Farklı cemaatlerin bir arada yaşadığı mahallelerde toplumsal dayanışma, çoğu zaman mahalle sakinlerini rahatsız eden bir olaya karşı birlikte hareket etme şeklinde kendini göstermiştir.

Osmanlı Anadolu şehirlerindeki gayrimüslim mahalleleri, Orta Çağ ve erken modern Avrupa'daki gettolardan farklı bir karakter taşımaktaydı. Mahalleler dinî aidiyet temelinde şekillenebilmekle birlikte, ayrımcılık katı ve geçirimsiz değildi. Müslüman mahallelerindeki evler gayrimüslimlere, gayrimüslim mahallelerindeki evler de Müslümanlara satılabilmekteydi ve zaman içinde mahallelerin dinî bileşimi değişebiliyordu. Ayrıca hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin çoğunlukla kendi konutlarının sahibi olmaları, spekülâtif kiralama ve mülkiyet yoğunlaşmasını sınırlayan bir unsur olarak işlev görmekteydi. Bu nedenle Osmanlı şehirlerinde “getto etkisi” olarak tanımlanabilecek keskin ve kalıcı mekânsal ayrışmaların nadiren belirginleştiği, konut piyasasının daha geçirgen ve karma bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.¹⁵²

Mahallenin fizikî yapısı da bu sosyal dokuyu yansıtan önemli bir göstergedir. Ev ve sokak kültürü ile şekillenen mahalleler, dini veya etnik kökenlerden ziyade toplumsal eşitliğe dayalı bir yerleşim karakteri sergilemiştir. Nitekim Osmanlı'da zimmilerin, bilhassa Yahudilerin, kentlerin belirli bölgelerinde yoğunlaşarak mahalleleşmeleri tarihsel bir eğilimdir. Bu durum, çoğu zaman merkezi otoritenin yönetsel rasyonelliği ile cemaat taleplerinin kesiştiği bir noktada biçimlenmiştir. Bursa örneği, bu eğilimin erken bir tezahürüdür. Şehrin fethinden sonra kentte kalmak istemeyen Rum nüfusun aksine, Yahudiler yalnız kalmamış; kendi istekleriyle komşu bölgelerden dindaşlarını getirerek bir Yahudi mahallesi kurmuşlardır. Benzer mahalleleşme biçimleri İstanbul, Halep, Kudüs ve Kahire gibi büyük Osmanlı şehirlerinde de görülmüştür. Bu mahalleler çoğu zaman Yahudi, Hıristiyan veya Ermeni adlarıyla anılmış, yerel cemaat kimliklerini mekânsal düzlemde somutlaştırmıştır.¹⁵³ Selanik, bu yönüyle karmaşık ve zengin bir sosyal yapının temsili niteliğindedir. 19. yüzyıl itibarıyla şehrin nüfus

¹⁵¹ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara: Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı*, TTK Yayınları, Ankara 2006, 206-209.

¹⁵² Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owner And House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge University Press, 1987, s.120

¹⁵³ Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, s.100.

yapısı içerisinde Yahudiler önemli bir ağırlık kazanmış ve nüfusun yaklaşık yarısını oluşturmuşlardır.¹⁵⁴

Nil Tekgöl'ün Osmanlı kent mekânını “mahremiyet halkaları” kavramı üzerinden okuma girişimi, şehir tarihine yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir perspektif kazandırmaktadır. Tekgöl, Konya ve Bursa şer'iyeye sicilleri ile Rasih Efendi'nin *Amasya Tarihi* adlı eserinden hareketle, Osmanlı kentinde mekânın katmanlı bir yapı arz ettiğini ileri sürmektedir. Ona göre ev, bireyin en içteki ve en yüksek mahremiyet derecesine sahip alanıdır; sokak, evlerin bir araya gelmesiyle oluşan ikinci halkayı; mahalle, daha geniş bir sosyal çevreyi kapsayan üçüncü halkayı; kent ise en dış ve en kamusal halkayı temsil etmektedir. Bu model, Osmanlı şehirlerinde mekânsal düzenin yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve sınırlar üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Tekgöl'ün yaklaşımı, mahremiyetin sabit ve tek boyutlu bir olgu olmadığını, aksine evden kente doğru genişleyen halkalar içinde dereceli biçimde değiştiğini göstermektedir. Ev içi alan, aileye özgü kapalı bir mahremiyet alanı iken; sokak ve mahalle düzeyinde kontrollü bir kamusal söz konusudur. Kent ölçeğinde ise farklı toplumsal grupların karşılaştığı daha açık bir kamusal alan ortaya çıkar. Anadolu'nun farklı şehirlerinden verdiği örneklerle Tekgöl, bu halkalar arasındaki geçişlerin sosyal normlar, komşuluk ilişkileri ve toplumsal denetim mekanizmaları tarafından belirlendiğini göstermektedir. Böylece Osmanlı şehir dokusu, yalnızca idari birimler üzerinden değil, mahremiyet derecelerinin belirlediği bir mekânsal-toplumsal örgütlenme biçimi olarak anlaşılabilir.¹⁵⁵

Osmanlı şehirlerinde farklı dinî toplulukların bir arada yaşadığı mahalle yapısı, zaman zaman bu grupların gündelik yaşam pratiklerine ve mekânsal düzenlemelerine dair belirli idari müdahaleleri de beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, devletin bazı dönemlerde farklı cemaatlara ait konutların mimarî görünümüne yönelik düzenleyici fermanlar yayımladığı görülmektedir. 1724 tarihli bir fermanla, Müslümanların evlerinin diğer cemaatlerin evlerinden daha yüksek inşa edilmesi gerektiği belirtilmiş; III. Selim dönemine ait bazı kayıtlarda ise

¹⁵⁴ Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri...*, s.55-56.

¹⁵⁵ Nil Tekgöl, “Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Halkaları”, ed. Ümit Ekin, *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, ss.411-432.

gayrimüslimlere ait evlerin dış cephelerinin koyu renklerde boyanmasına dair talepler yer almıştır.¹⁵⁶

Evlerin çevresini saran sokak dokusu ise Osmanlı mahallesinin ikinci önemli fizikî ögesini teşkil eder. Sokaklar, bireyler arası ilişkiyi tesis eden ve mahalleyi adeta damarlar gibi besleyen sosyal arterlerdir. Bu sokaklar içerisinde özellikle “tarîk-i hâss” denilen “çıkamaz sokaklar”¹⁵⁷ dikkat çekicidir. Gelişi güzel yerleşim düzeninden doğan bu sokaklar, mahalle içindeki gündelik hayatın mahremiyetle iç içe geçtiği alanlara dönüşmüştür. Arsa mülkiyetinin henüz modern anlamda tanımlanmadığı bu dönemlerde, sokak planlaması daha çok mahallelinin ihtiyaçları ve sosyal algılar doğrultusunda şekillenmiştir. İslami şehir kültüründe önemli bir yer tutan mahremiyet kaygısı, bu çıkamaz sokakları sadece fizikî sınırlar olarak değil, aynı zamanda sosyal aidiyetin ve komşuluk bağlarının pekiştirildiği mekânlar olarak da anlamlı kılmaktadır.¹⁵⁸

Mahallenin ölçeği de bu içe dönüklüğü ve sosyal bağları kuvvetlendiren bir çerçevede kalmıştır. Nüfusu birkaç on haneden ibaret olan Osmanlı mahalleleri, genellikle 150 ila 2000 kişilik bir yoğunluk göstermektedir. 19. yüzyıl itibarıyla mahallelerin yüzölçümleri 1 ila 5 hektar arasında değişmekte olup, bu alanlara ortalama 250–450 kişi düşmektedir. Kuruluş döneminde ise hektar başına düşen kişi sayısının 50–100 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu ölçekteki yoğunluk, mahalle sakinlerinin birbirini tanımasını kolaylaştırmış ve sosyal kontrol mekanizmalarının işlerliğini artırmıştır.¹⁵⁹

Mahalle, Osmanlı toplumunun mekâna, toplumsal normlara, kimlik inşasına ve kamu otoritesine dair geliştirdiği özgün yaklaşımların bir yansımasıdır. Farklı etnik ve dini toplulukların yüzyıllar boyunca aynı sosyal örgü içinde yaşayabilmesini mümkün kılan bu yapı, yalnızca Osmanlı tarihine değil, çok kültürlü şehir yaşamına dair modern tartışmalara da derinlemesine katkılar sunmaktadır. Dolayısıyla, Osmanlı mahallesini anlamak, yalnızca geçmişe

¹⁵⁶ Yelda Demirağ, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, OTAM, Sayı 13, Ankara 2002, s.27.

¹⁵⁷ “Mahalleyi oluşturan ve mahalleleri birbirine ve şehre bağlayan sokaklara bakıldığında, özel adlara sahip olmadıkları ve genellikle iki farklı şekilde gruplandırıldıkları görülmektedir: *tarik-i amm* veya *tarik-i hass* ... bu türlerden birincisi herkesin geçiş hakkı olan ‘kamusal’ sokakları ifade eder. Daha çok çıkamaz sokaklara karşılık gelen ikinci grup ise o sokakta oturanların yarı özel alanı sayılmaktadır.” Bkz. Topuz Demir-Uğur, “Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet ...”, s.467.

¹⁵⁸ Bulut –Savaş Yavuzçehre, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Yapısı ile Mahalle”, s.288.

¹⁵⁹ Cerasi, *Osmanlı Kenti* ..., s.72.

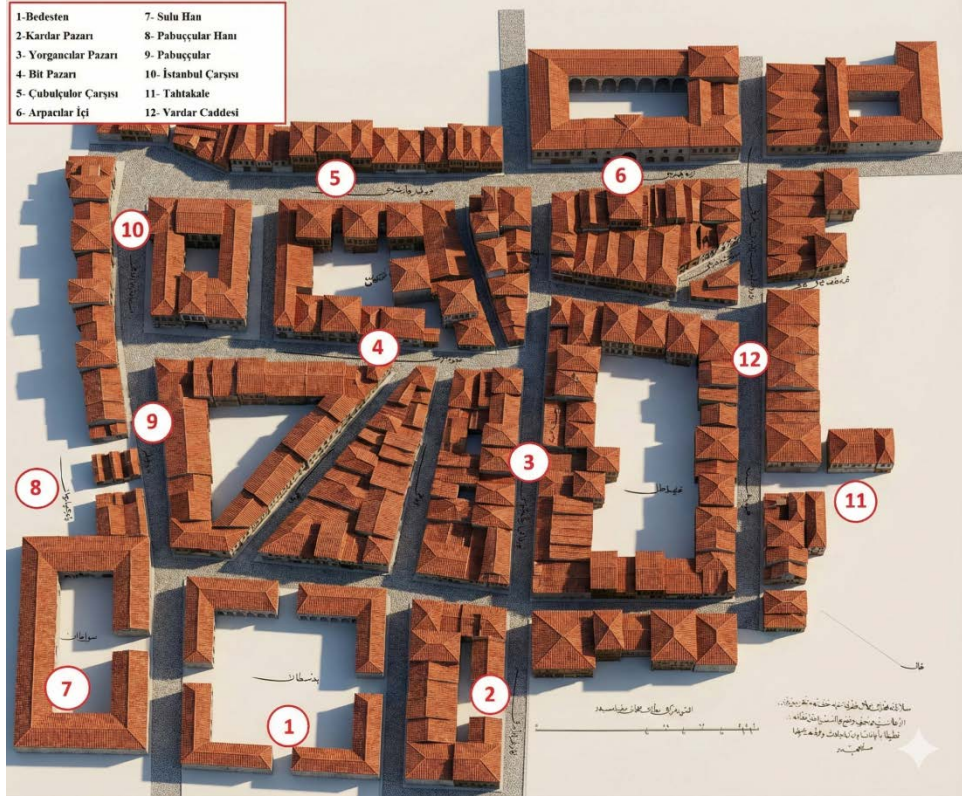
dönük bir arayış değil, aynı zamanda toplumsal uyum, kentlilik bilinci ve mekânsal adalet gibi çağdaş sorunlara tarihsel bir perspektiften yaklaşmanın da kapısını aralamaktadır.

Bu yönüyle mahalleler, Osmanlı kent tarihinin hem sosyal hem de ekonomik dokusunu anlamada vazgeçilmez bir analiz birimi sunmaktadır. Selanik, 18. yüzyılda bu bakımdan oldukça zengin ve katmanlı bir yapı sergilemektedir.

2.1.2. 18. Yüzyıl Başlarında Selanik: Sosyo-Mekânsal Yapı

18. yüzyılın ortalarında bir ticaret gemisiyle Ege'nin kuzey sularından Selanik Körfezi'ne yaklaştığımızı tasavvur edelim. Daha açık denizden bakıldığında, kentin surlarla çevrili silueti ve kuleleri ufukta belirir. Kıyı boyunca uzanan yerleşim dokusu, Bizans'tan devralınan sur sistemi ile Osmanlı döneminde eklemlenen cami kubbeleri ve minarelerin birlikte oluşturduğu çok katmanlı bir manzara sunar. Denizden gelen birinin Selanik'i ince beyaz minareleriyle tam bir Türk şehri olarak görür. Şehir, 1430'daki fethin ardından Osmanlı idaresi altında hem idari hem de ticari bir merkez olarak gelişmiş, limanı sayesinde Balkan hinterlandını Akdeniz ve Avrupa ticaret ağlarına bağlayan başlıca çıkış kapılarından biri hâline gelmiştir. Bu nedenle Selanik, denizden bakıldığında yalnızca bir sahil kenti değil, kara ile deniz arasında bir geçiş mekânı olarak algılanır.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Semavi Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selânik", *Prof. Dr. Semavi Eyice Külliyyatı*, II/2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2023, s.390.

Kroki 1: Selanik Büyük Çarşı Planı¹⁶¹

Kroki 1’de görüldüğü gibi Selanik büyük çarşısı içinde ilerleyen bir tüccar, mekânsal düzenin aynı zamanda toplumsal ve dini ayrışmayı yansıttığını kolaylıkla fark edebilirdi. Venizelou Caddesi çarşayı iki ana bölüme ayırıyor; doğu kesim büyük ölçüde Yahudi tüccar ve zanaatkârların kontrolünde bulunurken batı kesim Müslüman Türklerin ekonomik hâkimiyet alanını oluşturuyordu. Bununla birlikte bazı sokaklarda Yahudilere, Türklere ve Rumlara ait mülklerin karışık biçimde bulunması, ekonomik ilişkilerin mutlak bir ayrışmadan ziyade işlevsel bir iç içelik taşıdığını göstermektedir. Bu durum, Selanik’in çok dinli ve çok etnikli yapısının ticari mekâna yansıyan pragmatik bir boyutunu ortaya koymaktadır. Çarşının gündelik yaşamı yalnızca büyük ticari işlemlerden ibaret değildi. Ortadaki küçük meydana Vlach çobanlarının getirdiği canlı kuzuların ve kümes hayvanlarının satıldığı küçük hayvan pazarı kuruluyor, bu da bölgenin Balkan hinterlandı ile olan ekonomik bağlarını gözler önüne seriyordu. Çarşı içinde Kadınlar Pazarı (Gynaikopazaro) ve İstanbul Çarşısı gibi uzmanlaşmış ticaret alanlarının bulunması ise mekânsal ihtisaslaşmanın ileri bir düzeye ulaştığını göster-

¹⁶¹ Selanik Büyük Çarşı planının tarafımızdan oluşturulan 3 boyutlu hali. BOA, *PLK*, p. 800.

mektedir. Çok sayıda dükkân, atölye ve hanın yer aldığı bu bölgeler hem yerel üretimin hem de dış ticaret mallarının dolaşıma girdiği ara mekânlar olarak işlev görmekteydi.¹⁶²

Kroki 2: 1855 Tarihli İştirâ Bölgesi Haritası¹⁶³

Şehre deniz tarafından gelen veya limana yönelen bir tüccar için ise ekonomik faaliyetlerin ikinci büyük odağı iştırâ bölgesiydi. Bugünkü limanın üst kısmından Olympiou Diamanti'ye kadar uzanan bu alan, Bizans dönemindeki eski limanın yerini almış ve Osmanlı döneminde bir pazar bölgesine dönüşmüştü. Surların dışında yer alması nedeniyle Evliya Çelebi'nin "Varoş-ı İskele" olarak adlandırdığı bu bölge¹⁶⁴, 19. yüzyılın sonlarına kadar şehir dışındaki tek yerleşim alanı olma özelliğini korumuştur. Bu durum, liman ticaretinin şehir morfolojisini nasıl dönüştürdüğünü göstermesi açısından dikkat çekicidir.

İştirâ aynı zamanda Selanik'in toptan ticaret merkeziydi. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre burada yaklaşık üç yüz tüccar faaliyet göstermekte, keten, kına, şeker, pirinç, kahve ve özellikle Mısır'dan gelen mallar satışa sunulmaktaydı.¹⁶⁵ Lonca adı verilen meydana esnaf teşkilatlarının merkezi bulunuyor, bu durum Osmanlı şehir ekonomisinde loncaların

¹⁶² Dimitriadis, *Topografia Tis Thessalonikis* ..., s.190-194.

¹⁶³ 1855 tarihli haritanın tarafımızdan 3D haline getirilmiş halidir. BOA, *PLK*, p – 797.

¹⁶⁴ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, VIII. Kitap..., s.148.

kurumsal gücünü açıkça ortaya koyuyordu. 17. yüzyıl ortalarında giyim ticaretinin yapıldığı bu meydan, 18. yüzyıldan itibaren tahıl ticaretinin toplanma noktası hâline gelmiş; buradan hem İstanbul'a sevkiyat yapılmış hem de Avrupa'ya ihracat için yabancı tüccarlara satış gerçekleştirilmiştir. Böylece Selanik, Akdeniz ticaret ağında bir dağıtım merkezi işlevi kazanmıştır.¹⁶⁶

İştira'nın batı kısmında bulunan tabakhaneler ve dericiler ise ekonomik gücün önemli bir başka kaynağını temsil etmekteydi. Dericiler loncasının şehir yönetimi üzerinde etkili olması, üretim sektörlerinin yalnızca ekonomik değil siyasi ağırlık da taşıdığını göstermektedir. Liman, çarşı ve üretim alanlarının bu şekilde birbirine eklemlenmiş olması, Selanik'in Osmanlı dünyasında hem bölgesel hem uluslararası ticaret açısından stratejik bir konum kazandığını ortaya koymaktadır.¹⁶⁷ İskeleden içeri doğru ilerlediğimizde çarşı dokusu başlar. Dar sokaklar boyunca sıralanan dükkânlar, lonca örgütlenmesine dayalı üretim ve satış faaliyetlerinin sürdürüldüğü alanlardır. Selanik'te klasik Osmanlı şehir modeline uygun biçimde bir bedesten ve onu çevreleyen çarşılar bulunmaktadır. Bedesten, kıymetli malların alınıp satıldığı, ticaretin güvenli ve denetimli merkezidir; adeta ekonomik kalp işlevi görür. Çevresinde konumlanan hanlar ise Balkan hinterlandından gelen tüccarların konakladığı, mallarını depoladığı ve ticari ilişkilerini kurduğu yapılardır.¹⁶⁸ Böylece kentte doğrusal bir ticari omurga oluşur:

İskele → Gümrük → Bedesten → Hanlar → Çarşılar

Bu sistem boyunca hareket eden bir yolcu, kentin ekonomik hiyerarşisini mekân üzerinden okuyabilir. Çarşı ve bedestene yakın mahallelerde konutların daha yüksek ekonomik değer taşıması, bu mekânsal yakınlıkla yakından ilişkilidir.

Kıyıdan yukarı doğru tırmandıkça mahalle dokusu belirginleşir. 18. yüzyılda Müslüman mahallelerinin daha çok iç kesimlerde ve nispeten yüksek kotlarda yoğunlaştığı¹⁶⁹ Yahudi mahallelerinin ise ticaret merkezine ve limana daha yakın alanlarda kümелendiği görülür.

¹⁶⁶ Dimitriadis, *Topografia Tis Thessalonikis* ..., s.199-200.

¹⁶⁷ Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik*..., s.288-290.;

¹⁶⁸ Çakılcı, *Selanik Şehri 1800-1860*, s.246-270.

¹⁶⁹ Söz konusu bölge şehir eşrafının ve bilhassa önde gelen ailelerin de yoğun olarak ikamet ettiği mahalleler ile komşuydu. Meşhur Evrenoszâdelerin önemli bir kısmı hemen Paşakapısı'nın yanındaki Hacı İskender Mahallesi'nde otururken, çevredeki Yılan Mermeri, Kazzaz Hacı Mustafa ve Şehabeddin mahalleleri eşraf ve tüccarın sakin olduğu önemli bölgelerdi. Bkz. Çakılcı, *Selanik Şehri 1800-1860*, s.130.

Rum mahalleleri ise çoğunlukla doğu ve kuzeydoğu kesimlerde, kiliseler etrafında örgütlenmiştir. Bu dağılım hem ekonomik işlevlerle hem de tarihsel iskân politikalarıyla ilişkilidir. Liman ve çarşıya yakın mahallelerde ticaretle meşgul cemaatlerin yoğunlaşması, ekonomik sermaye ile mekânsal konum arasında doğrudan bir bağ kurar. Yukarı mahalleler ise hem savunma avantajı hem de sembolik statü göstergesi bakımından önemlidir; idari ve askerî elitlerin bu kesimlerde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁰

Sonuç olarak, 18. yüzyıl Selanik'ine denizden giren bir yolcu, kenti kıyıdaki ticari canlılıktan başlayarak yukarı kotlardaki mahalle örgütlenmesine kadar katman katman deneyimler. Liman ve çarşı aksı ekonomik hareketliliği temsil ederken, mahalleler dini ve toplumsal aidiyetleri yansıtır; hamam, kahvehane ve hanlar ise bu farklı unsurları birbirine bağlayan sosyalleşme mekânlarıdır. Böylece Selanik hem bir Balkan liman kenti hem de çok dinli Osmanlı şehir modeli içinde özgün bir mekânsal kurgu sunar. Bu mekânsal yapı, konut satışları ve servet dağılımı gibi meseleleri anlamlandırmak için gerekli olan tarihsel ve toplumsal zemini de hazırlamaktadır.

2.1.3. 18. Yüzyıl'da Selanik Mahalleleri

17. yüzyıl ortalarında Selanik'i ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde 48 Müslüman, 16 Hristiyan ve 56 Yahudi mahallesinin bulunduğunu aktarır.¹⁷¹ 19. yüzyıla ait resmi kayıtlarda ise 47 Müslüman mahallenin varlığı tespit edilmiştir ki bu durum, en azından Müslüman mahalleleri bağlamında Çelebi'nin aktardığı bilgilerin doğruluğunu teyit eder niteliktedir. Bu istikrarlı tablo, şehrin mahalle yapısının uzun bir dönem boyunca köklü bir değişim geçirmediğini ortaya koymaktadır. Nitekim 18. yüzyılda Selanik'in çehresi, büyük ölçüde 17. yüzyılın devamı niteliğinde kalmış; mahalle sınırları, isimleri ve sosyo-demografik yapıları önemli ölçüde korunmuştur.¹⁷²

Bununla birlikte, şehir zaman zaman veba ve benzeri salgın hastalıkların etkisiyle ciddi nüfus kayıplarına uğramış, bu durum mahallelerin demografik canlılığını sekteye uğratmıştır. Bazı mahallelerin zamanla ortadan kalkması ya da başka gruplar tarafından iskân edilmesi bu dönüşümün mekânsal izlerini de taşımaktadır. Örneğin Haraccı Kemal Mahallesinin, 19.

¹⁷⁰ Molho, Selanik Yahudileri Özel Bir Cemaat, s.103-104.; Diren Çakılcı, s.95; Dimitriadis, *Topografia Tis Thessalonikis* ..., s. 17-18.

¹⁷¹ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, s.159-160.

¹⁷² Dimitriadis, *Topografia Tis...*, s.54-85.

yüzyılın başlarında artık defterlerde görünmemesi, yerine Yanık Manastır gibi yeni yerleşim adlarının ortaya çıkması, kentsel dinamiklerin yavaş ama sürekli bir evrim geçirdiğini gösterir.¹⁷³

Bu tarihsel süreklilik ve dönüşüm dengesini görünür kılmak adına, çalışmamızda Selanik mahalleleri, sadece birer mekânsal birim olarak değil, aynı zamanda mülkiyet ilişkilerinin, servet birikiminin ve sosyal statü dağılımının gözlemlenebileceği mikro-ekonomik birimler olarak ele alınmıştır. Mahallelerdeki ev satışlarının yoğunluğu, mülklerin el değiştirme biçimleri ve bedelleri, satış işlemlerine konu olan tarafların toplumsal konumları ve etnik-dinî aidiyetleri gibi göstergeler, bize o mahallenin sosyal ve ekonomik karakterine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Tablo 1: 19. Yüzyılda Selanik'teki Müslüman Mahalleleri¹⁷⁴

Abdullah Kadı	İshak Paşa	Sinancık
Ahmet Subaşı	Kara Hacı	Suluca
Akça Mescid	Kara Hacı-oğlu	Sulu Paşa
Ali Paşa	Kasımiye	Şehabeddin
Astarcı	Katib Müslihiddin	Tarakçı
Balat	Kazzaz Hacı Musa	Timurtaş
Burmalı Cami	Kazzaz Hacı Mustafa	Yakup Paşa
Cezeri Kasım Paşa	Koca Kasım Paşa	Yahya Bali
Dabağ Hayreddin	Mes'ud Hasan	Yılan Mermer
Gülmezoğlu	Mu'id Alaeddin (Çınarlı)	*Cami-i Atik
Hacı İskender	Musa Baba	*Sarı Müderris

¹⁷³ Dimitriadis, *Topografia Tis Thessalonikis* ..., s.88.

¹⁷⁴ Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3, Vasilis Dimitriadis'in *Topografia Tis Thessalonikis Kata Tin Epohi Tis Tourkokratias 1430-1912* başlıklı eseri kaynak alınarak hazırlanmıştır.

*18. yüzyıl Selanik sicillerinde rastladığımız, ancak 19. yüzyıl haritasında görünmeyen mahalleler.

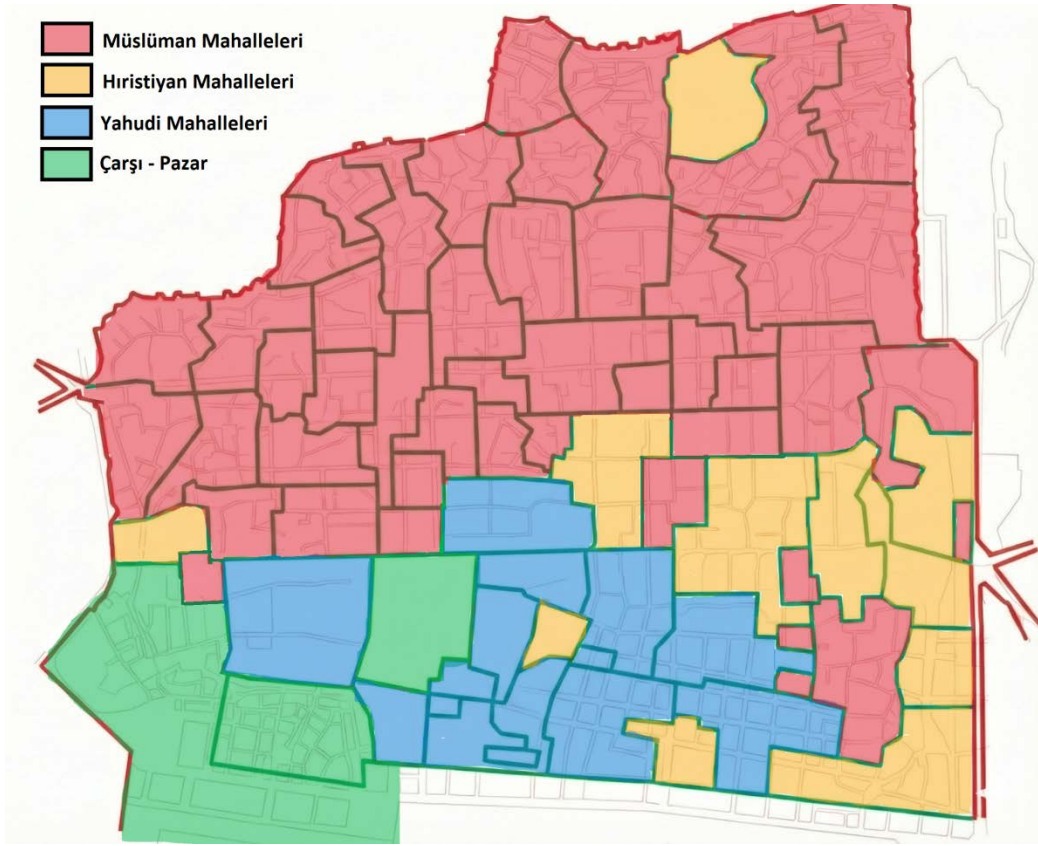
Hacı İsmail	Pinti Hasan	*Burhan Hoca
Hacı Mu'min	Porta Kapı	*Haraçcı Ali
Hamza Bey	Sarı Hatib	
Hayreddincik	Saray-ı Atik	
İki Şerefeli	Sinan Paşa	

Tablo 2: 19. Yüzyılda Selanik'teki Hristiyan Mahalleleri

Agios İpatios	Çavuş Manastır	Panaguda
Agios Konstantinos	Kebir Manastır	Tavşan Manastırı
Agios Athanasios	Kızlar Manastırı	Tuzlu Çeşme
Agios Nikolaos	Metropolid	Yanık Manastır

Tablo 3: 19. Yüzyılda Selanik'teki Yahudi Mahalleleri

Ağuda	Ez-Haim	Külhan	Rogos
Ayasofya	Fındık	Leviye	Salhane
Baru	Kadı	Malta-Cedid	Tophane
Bedaron	Kaldırgöç	Pulya	Yeni Havlu

Harita 2: Selanik şehrini ve mahallelerini gösterir¹⁷⁵

Selanik'in mahalle yapısına dair bu tarihsel süreklilik ve dönüşüm dengesini daha somut biçimde ortaya koyabilmek için, aşağıda 18. yüzyıla ait mahalle isimlerini içeren tablo ile kentin mekânsal dağılımını gösteren haritaya yer verilmiştir. Bu tablo ve harita, mahalleleri yalnızca isim listesi olarak sunmak amacıyla değil, mülkiyet hareketliliğinin ve servet dağılımının hangi mekânsal birimler üzerinden analiz edildiğini görünür kılmak için hazırlanmıştır. Zira konut satışlarına dayalı yapılacak ekonomik çözümlemeler, ancak mahallelerin konumu, birbirleriyle ilişkisi ve kent içindeki yerleşim hiyerarşisi dikkate alındığında anlam kazancaktır.

Tablo ve harita birlikte değerlendirildiğinde, Selanik'in mahalle dokusunun belirli akslar etrafında yoğunlaştığı, ticaret merkezine, limana ve ana kamusal yapılara yakın mahallelerle daha iç ve çevresel konumdaki mahalleler arasında mekânsal bir farklılaşma bulunduğu görülmektedir. Bu mekânsal dağılım, konut değerlerinin ve mülkiyet yoğunlaşmasının mahalleler arasında eşit dağılmadığı varsayımını güçlendirmektedir. Dolayısıyla mahalleler, yalnız-

¹⁷⁵ Bu harita Vasilis Dimitriadis'in, *Topografia Tis Thessalonikis Kata Tin Epohi Tis Tourkokratias 1430-1912*, adlı çalışmasındaki haritasının yeniden çizilmesiyle oluşturulmuştur.

ca idari veya dini temelli yerleşim birimleri değil; aynı zamanda ekonomik farklılaşmanın ölçülebileceği analitik alanlar olarak değerlendirilmelidir.

Bu noktadan hareketle, bir sonraki aşamada mahalle bazlı konut satış kayıtları üzerinden mülkiyet devri, satış bedelleri, tarafların toplumsal statüleri ve dinî aidiyetleri gibi göstergeler analiz edilecektir. Amaç, mahalle ölçeğinde servet yoğunlaşmasının izlerini sürmek ve Selanik’te ekonomik gücün mekânsal dağılımını nicel veriler üzerinden ortaya koymaktır. Böylece mahalle haritası, yalnızca coğrafi bir çerçeve sunmakla kalmayacak, aynı zamanda konut piyasası aracılığıyla kentsel servet eşitsizliğinin okunabileceği temel referans zemini haline gelecektir.

2.2. 18. Yüzyıl Selanik’inin Servet Haritası: Konut Satışları Üzerinden Bir Mekân Analizi

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli liman şehirlerinden biri olan Selanik, sahip olduğu çok kültürlü sosyal yapısı, dinî gruplar arası etkileşimleri ve ekonomik faaliyet çeşitliliğiyle dönemin kentleşme dinamiklerine ışık tutan bir örnek teşkil etmektedir. Bu başlık altında, 18. Yüzyılın ilk çeyreğine dair şer’iye sicilleri incelenmekte olup, yalnızca Selanik merkez mahallelerine ait 153 mülk satış kaydı üzerinden kentsel sosyolojinin mekânsal ve ekonomik izdüşümleri analiz edilmektedir. Araştırmanın temelini oluşturan bu belgeler, sadece mülklerin el değiştirme sürecini değil; aynı zamanda mahalle içi ve mahalleler arası ekonomik farkları, toplumsal cinsiyetin mülkiyet üzerindeki etkisini, dinî gruplar arası mülk satış ilişkilerini ve evlerin fiziksel özelliklerinin mülk değerleriyle kurduğu bağlantıyı açığa çıkarmaktadır.

Veri setinde yer alan her bir kayıt, satışa konu olan mülkün meblağını (kuruş ve akçe cinsinden), tarafların cinsiyet ve dinî kimliklerini, mülkün konumlandığı mahalleyi ve barındırdığı yapısal özellikleri içermektedir. Satış bedelleri 1 esedî kuruşun 120 akçeye eşit¹⁷⁶ olduğu sabit kur üzerinden akçeye çevrilmiş ve yalnızca “Meblağ” ile “Birim” sütunları esas alınarak hesaplama yapılmıştır.

İncelediğimiz sicillerde elde ettiğimiz veriler ile Selanik örneğinde, 18. yüzyılın başında kentteki servet edinimi ve gelir dağılımı konusunda literatüre bir katkı sunmak amaçlanmıştır.

¹⁷⁶ Halil Sahillioğlu, “Esedî”, *DİA*, c.11, 1995, s.369.

Zira son yıllarda, Osmanlı kentlerinde gelir dağılımı eşitsizliğini, farklı bölgeler üzerinden inceleyen projeler yürütüldüğü bilinmektedir.¹⁷⁷ Servet eşitsizliği üzerine erken dönem çalışmalarda temel argüman, ekonomik büyüme ile servet dağılımı arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu yönündeydi. Bu yaklaşıma göre ekonomik genişleme dönemlerinde servetin daha fazla yoğunlaştığı, büyümenin eşitsizliği artırabildiği varsayılmaktaydı. Ancak sonraki araştırmalar, servet dağılımını yalnızca ekonomik büyüme ile açıklamanın yetersiz olduğunu ortaya koymuş, demografik hareketlilik, kentleşme süreçleri, emek piyasasının yapısı, siyasal iktidara yakınlık ve mülkiyet edinme imkânları gibi faktörlerin belirleyici rolünü vurgulamıştır. Özellikle iktidar-mülkiyet ilişkisine odaklanan çalışmalar, devletle bağlantılı grupların veya yerel güç odaklarının ekonomik kaynaklara daha kolay erişebildiğini, bunun da servetin belirli kesimlerde yoğunlaşmasına yol açtığını göstermektedir. Bu çerçevede servet eşitsizliği, yalnızca ekonomik performansın bir sonucu değil; toplumsal güç ilişkileri ve kurumsal yapıların şekillendirdiği tarihsel bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Osmanlı toplumunda servet analizini konu edinen çoğu araştırmanın odağı kentler yer alırken Hülya Canbakal ve Alpay Filiztekin'in "tereke defterlerini" kullanarak yaptığı ve 1460 – 1870 arası yılları kapsayan çalışmalarıyla Osmanlı kırsalındaki servet eşitsizliğini açıklamaya çalışmışlardır.¹⁷⁸

Osmanlı şehirlerinde konut değerlerini belirleyen unsurlar yalnızca fiziksel koşullarla sınırlı değildi. Sosyal ve mekânsal tercihler de en az bunlar kadar etkiliydi. Genel kabul gören görüşe göre Osmanlı şehirlerinde "zengin" ve "fakir" kesimler arasında Avrupa şehirlerindeki kadar keskin mekânsal ayrımlar bulunmamaktaydı. Farklı gelir gruplarından insanlar aynı mahallede ikamet edebilmekteydi. Bununla birlikte, şehir merkezlerinde kamu yapılarının - cami, medrese, kütüphane, çeşme gibi vakıf eserlerinin - yoğunlaşması, varlıklı kesimlerin bu imkânlarla yakın mahalleleri tercih etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca surlarla çevrili alanın darlığı ve güvenlik faktörü de arsa ve konut fiyatlarını etkileyen unsurlar arasındaydı. Nitekim 17. yüzyıl Ankara'sında yerleşimin büyük ölçüde sur içiyle sınırlı kalması nüfus yoğunluğunu artırmış olmalı. Buna karşılık Edirne örneğinde görüldüğü üzere, güvenliğin daha iyi sağlandığı ve yeni anıtsal yapıların (örneğin Selimiye çevresi) ortaya çıktığı alanlara Müslüman nüfusun yönelmesi, eski ve dar sur içi mahallelerin ise zamanla gayrimüslim nüfu-

¹⁷⁷ Hülya Canbakal (2008-2012), *Distribution of Wealth in the Ottoman Empire, 1500-1840 / Osmanlı İmparatorluğu'nda Servet Dağılımı, 1500-1840*, Proje No. 108K034, Destekleyen Kurum: TÜBİTAK; Gürer Karagedikli, *Ev Fiyatları ve Kentsel Servet Eşitsizliği, 1600-1913/House Prices and Urban Wealth Inequality, 1600-1913*, Proje No: 220K344, Destekleyen Kurum: TÜBİTAK ARDEB 1001.

¹⁷⁸ Hülya Canbakal ve Alpay Filiztekin, "Wealth Inequality in Northwestern Anatolia Under the Ottomans, 1460-1870.", *European Review of Economic History*, 2024, ss.1-42.

sun yoğunlaştığı bölgeler hâline gelmesi gibi mekânsal kaymalar yaşanabilmektedir. Bu tür eğilimlerin, her zaman açık biçimde izlenemese de konut fiyatları üzerinde yansımaları olması muhtemeldir.¹⁷⁹

Bu mikro-tarihsel çözümleme ile amaçlanan, bireysel mülk satışları üzerinden makro ölçekte kentsel sosyal yapı hakkında çıkarımlarda bulunmaktır. Aynı mahalle içinde bulunan ve farklı fiyatlara satılan yapılar hem yapısal özellik farklarını hem de toplumsal konumlanmalara göre şekillenen mekânsal değer farklılıklarını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde kadınların satışlardaki rolü, farklı dinî cemaatler arasındaki ekonomik ilişkiler ve belirli mahallerin daha yüksek ya da düşük meblağlı satışlara sahne oluşu gibi göstergeler üzerinden Selanik'teki sınıfsal ve sosyal ayrışmaların mekânda nasıl tezahür ettiğine dair bir perspektif geliştirilmiştir.

2.2.1. Taşınmazın Dili: 18. Yüzyıl Selanik'inde Servet Eşitsizliği

Taşınmazlar, özellikle konutlar, yalnızca ekonomik değer taşıyan fizikî varlıklar değildir; bir kentin toplumsal yapısını, servetin dağılımını ve güç ilişkilerini yansıtan somut göstergelerdir. Bu çalışmada “taşınmazın dili” ifadesi, ev satış kayıtlarının bireysel vakalar üzerinden değil, niceliksel analiz araçları aracılığıyla okunmasını ifade etmektedir. Şer‘iyye sicillerinde yer alan konut satış bedelleri tek tek ele alındığında sınırlı bir anlatı sunar; ancak bu veriler Gini katsayısı ve Lorenz eğrisi gibi istatistiksel araçlarla analiz edildiğinde, kentsel servet dağılımının yapısal boyutu görünür hâle gelir. Böylece taşınmaz, yalnızca mülkiyet devrini değil, servetin hangi ölçüde yoğunlaştığını ve ekonomik tabakalaşmanın ne derece keskinleştiğini ortaya koyan analitik bir veri setine dönüşür.

Erken modern dönem şehir tarihçiliğinde gelir ve servet eşitsizliği, son yıllarda niceliksel yöntemlerin artan kullanımı sayesinde daha sistematik biçimde incelenmektedir. Osmanlı tarih yazımında da temettüat defterleri, tereke kayıtları ve şer‘iyye sicilleri üzerinden farklı şehirler için Gini katsayısı hesaplamaları yapılmış, Anadolu ve Balkan coğrafyasındaki merkezler arasında karşılaştırmalar ortaya konmuştur. Bu literatür, kent ekonomilerinde servet yoğunlaşmasının derecesini ölçülebilir göstergeler üzerinden tartışmaya imkân tanımaktadır.

Bu bölümde gelir dağılımı meselesine yönelmenin temel amacı, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Selanik'te servetin hangi ölçüde yoğunlaştığını nesnel bir ölçüt üzerinden ortaya koy-

¹⁷⁹ Faruqi, *Men of Modest...*, s.119

maktır. 1700–1725 yılları arasında gerçekleşen ev satışlarından elde edilen veriler üzerinden hesaplanan Gini katsayısı ve çizilen Lorenz eğrisi, Selanik’te kentsel tabakalaşmanın düzeyini belirlemeye imkân sağlamaktadır. Çalışma, eşitsizliği tereke kayıtları yerine konut satış bedelleri üzerinden ölçerek mülkiyet hareketliliğini ekonomik güç dağılımı ile ilişkilendirmesi bakımından literatüre farklı bir katkı sunmaktadır. Böylece Selanik örneği, erken modern dönemde bir Balkan liman kentinde servet eşitsizliğinin niceliksel görünümünü ortaya koyan özgül bir vaka olarak değerlendirilmektedir.

Kent içi gelir ve servet eşitsizliğini ölçmede yaygın olarak kullanılan Gini katsayısı¹⁸⁰, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Selanik’e ait 153 konut satış kaydı üzerinden uygulandığında, şehir içindeki servet dağılımının belirgin ölçüde eşitsizliğe daha yakın yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Analize dâhil edilen tüm kayıtlar, yalnızca “Şehir/Kaza” sütununda Selanik ibaresi bulunan ve “Mülkün Türü” hanesinde açık biçimde “Ev” olarak tanımlanan satışlardan oluşmaktadır. Böylece dükkân, arsa, bağ ve bahçe gibi farklı mülk türleri kapsam dışı bırakılmış; yalnızca konut mülkiyeti üzerinden kentsel servet yapısı incelenmiştir. Satış bedelleri, “Birim” sütunundaki bilgiler esas alınarak kuruşların akçeye çevrilmesiyle (1 guruş = 120 akçe hesabı üzere) tek para birimi standardına indirgenmiş ve hesaplamalar yalnızca Meblağ–Birim ikilisi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, farklı para birimlerinin yarattığı sapmaları ortadan kaldırarak doğrudan karşılaştırmalı bir analiz imkânı sunmaktadır.

¹⁸⁰ Gini katsayısı, bir toplumda gelir dağılımının adaletli olup olmadığını ölçen istatistiksel bir araçtır. Gini katsayısı 1’e yaklaştıkça, o ülkede servetin azınlık bir grupta toplandığına işaret etmektedir. Rakam, 0’a yaklaştıkça gelir dağılımında belli düzeyde bir adaletin varlığının göstergesi olarak algılanır. Bkz. Gökay Karaduman-Ahmet Tabakoğlu, “19. Yüzyıl Temettuat Defterleri’ne Göre Üsküp/Koçana Kazası’nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, Yıl 2021, ss.146-165.

Metrik	Değer
Toplam Satış Sayısı	153
Ortalama Satış Bedeli	24.800 Akçe
Medyan Satış Bedeli	12.000,00 Akçe
Minimum Satış Bedeli	1.150 Akçe
Maksimum Satış Bedeli	159.000 Akçe
Gini Katsayısı	0,61 – 0,63

Tablo 4: Gini Katsayısı ve Temel Servet İstatistikleri

Selanik için hesaplanan 0,61 düzeyindeki Gini katsayısı, Balkan coğrafyasındaki bazı kazalarla kıyaslandığında dikkat çekici bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Nitekim 1844–1845 Temettuat Defterleri üzerinden Kumanova kazasında hesaplanan 0,449’luk Gini katsayısı¹⁸¹ ile Koçana kazasında belirlenen 0,449–0,452 aralığındaki değerler¹⁸², bu bölgelerde gelir dağılımının görece daha dengeli seyrettiğini göstermektedir. Bu iki Balkan yerleşiminde eşitsizlik orta düzeyde kalırken, Selanik’te 0,61 seviyesine ulaşan oran, kentsel ölçekte servet yoğunlaşmasının daha belirgin olduğunu düşündürmektedir. Selanik’in bir liman ve ticaret merkezi olarak nakit ekonomisine daha güçlü biçimde entegre olması, mali elitlerin ve ticari sermaye sahiplerinin kent içinde belirli mahallelerde yoğunlaşmasına zemin hazırlamış olabilir. Bu yönüyle Selanik, Balkan iç kazalarına kıyasla daha keskin bir ekonomik tabakalaşma sergilemektedir.

¹⁸¹ Ali Aslan, “Temettuat Defterlerine Göre Osmanlı Kumanovası’nda Sosyo-Ekonomik Yapı (1844-1845)”, *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, Aralık 2019, ss.68-100.

¹⁸² Gökay Karaduman-Ahmet Tabakoğlu, “19. Yüzyıl Temettuat Defterleri’ne Göre Üsküp/Koçana Kazası’nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, Yıl 2021, ss.146-165.

Anadolu kentleriyle yapılan karşılaştırma da benzer biçimde anlamlıdır. Sorgun kazasında 0,3743 gibi görece düşük bir Gini katsayısı tespit edilmiş olması, kırsal ağırlıklı ve iç pazar odaklı ekonomilerde gelir dağılımının daha dengeli olabildiğini göstermektedir.¹⁸³ Buna karşılık Kastamonu’da 1713–1802 yılları arasında 0,60 seviyesine ulaşan katsayı, Selanik’e oldukça yakın bir eşitsizlik düzeyine işaret etmektedir.¹⁸⁴ Canbakal ve Filiztekin’in çalışmasında 1500-1840 yılları arasında Bursa, Manisa, Diyarbakır ve Kayseri gibi ticari merkezlerde 0,70 ve hatta 0,80’i aşan oranlar ise, ticaret hacmi yüksek kentlerde servet eşitsizliğinin daha da keskinleşebildiğini ortaya koymaktadır.¹⁸⁵ Bu bağlamda Selanik’in 0,61’lik değeri, Anadolu’nun kırsal kazalarına kıyasla belirgin biçimde daha yüksek bir eşitsizlik düzeyine işaret etmektedir. Ancak büyük ticari merkezlerde gözlenen aşırı uç değerlerle karşılaştırıldığında, Selanik’in bu eşitsizlik yapısı görece daha sınırlı bir yoğunlaşma sergilemektedir. Bu durum, Selanik’in 18. yüzyıl başlarında önemli bir ticaret ve finans merkezi olduğunu ve konut mülkiyetine dayalı servetin dar bir elit zümrede yoğunlaştığını açıkça ortaya koymakla birlikte, bu yoğunlaşmanın henüz en uç düzeylere ulaşmadığını göstermektedir.

Osmanlı coğrafyası dışındaki örnekler de Selanik’in konumunu daha net görmemizi sağlar. Morrison ve Snyder’in 18. yüzyıl Fransa’sı için hesapladıkları 0,60–0,62 aralığındaki Gini katsayısı, sanayi öncesi Avrupa’da gelir eşitsizliğinin oldukça yüksek seviyelerde seyrettiğini göstermektedir.¹⁸⁶ Selanik’te tespit edilen 0,61’lik oran, bu bakımdan çağdaş Avrupa örnekleriyle benzer bir düzeye işaret etmektedir. Dolayısıyla Selanik’in 18. yüzyıl başındaki ekonomik yapısı, ne kırsal Balkan kazaları kadar dengeli ne de bazı Anadolu ticaret merkezleri kadar aşırı eşitsiz; ancak erken modern dönemin ticaret ve liman kentlerine özgü belirgin bir servet yoğunlaşmasını yansıtan bir profile sahiptir. Bu sonuç, Selanik’in Balkan coğrafyasında hem ticari dinamizmi hem de toplumsal tabakalaşma düzeyi bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

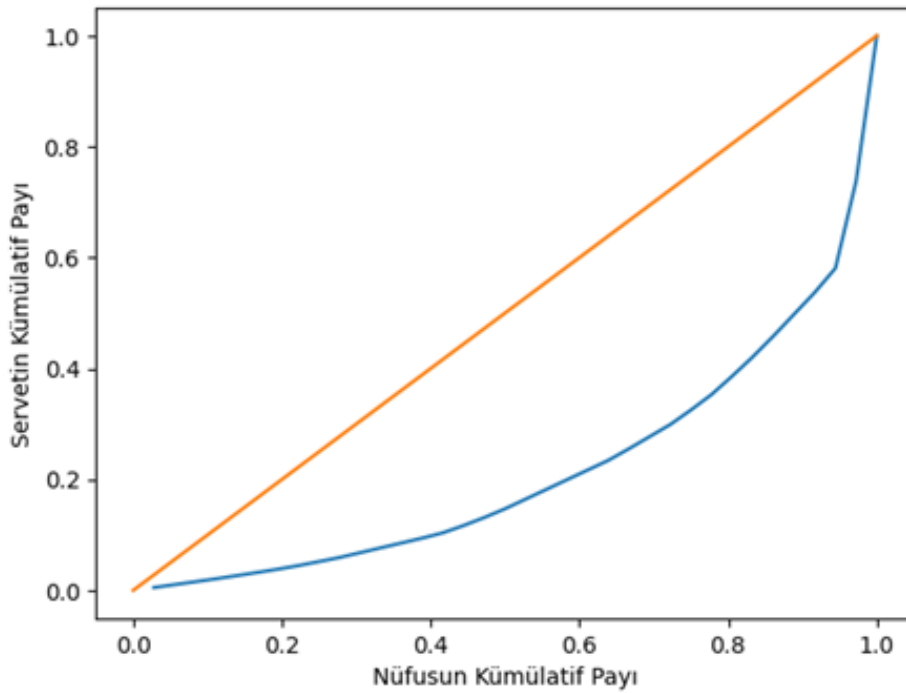
¹⁸³ Ahmet Burçin Yereli – Altuğ Murat Köktaş – Işın Şirin Selçuk, “Sorgun Kazası XIX. Yüzyıl Temettüat Defterleri Üzerinden Gelir Dağılımı ve Görelî Yoksulluk Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyoekonomi*, Cilt 23, Sayı 23, Yıl 2015, ss.113-138.

¹⁸⁴ Metin M. Coşgel – Boğaç A. Ergene, “Inequality of Wealth in the Ottoman Empire: War, Weather, and Long-Term Trends in Eighteenth-Century Kastamonu”, *The Journal of Economic History*, Vol. 72, No.2, June 2012, ss.308-331.

¹⁸⁵ Hülya Canbakal – Alpay Filiztekin, *Wealth and Inequality in Ottoman Lands in the Early Modern Period*, AALIMS: https://aalims.org/uploads/Rice_v1.pdf, Erişim Tarihi: 12.02.2026.

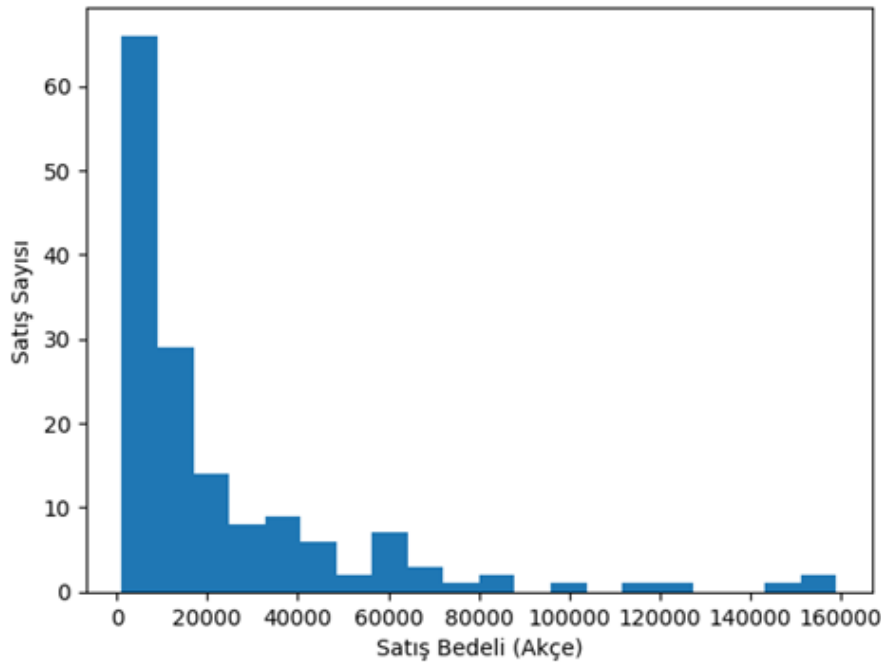
¹⁸⁶ Christian Morrisson – Wayne Snyder, “The Income Inequality of France in Historical Perspective”, *European Review of Economic History*, 4, ss.59-83.

Selanik'te 18. yüzyıla ait ev satış kayıtları üzerinden yapılan nicel analizler, kentsel servetin dağılımına ilişkin son derece çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Yalnızca “Selanik” kazasında yer alan ve “ev” niteliği taşıyan 153 satış kaydına dayalı hesaplamalar, konut mülkiyetinin şehir genelinde homojen bir biçimde dağılmadığını; aksine belirgin bir eşitsizlik yapısı sergilediğini göstermektedir. Bu çerçevede hesaplanan Gini katsayısının yaklaşık 0,61 düzeyinde olması, konut servetindeki eşitsizliğin tesadüfi ya da önemsiz bir düzeyde değil, aksine yapısal bir karakter taşıdığına işaret etmektedir. Gini katsayısının 0,60'ın üzerinde seyretmesi, Selanik'te konut mülkiyetinin önemli ölçüde belirli bir mülk grubunda yoğunlaştığını, buna karşılık geniş bir kesimin görece düşük değerli taşınmazlara sahip olduğunu göstermektedir. Bu eşitsizlik, ortalama ve medyan satış bedelleri arasındaki farkta da açık biçimde gözlemlenmektedir. İncelenen satışlarda ortalama konut bedeli yaklaşık 25.000 akçe düzeyinde gerçekleşirken, medyan satış bedelinin 12.000 akçe civarında kalması, dağılımın güçlü biçimde sağa çarpık olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, çok sayıda düşük ve orta bedelli konut satışına karşılık, sınırlı sayıdaki yüksek bedelli satış, toplam parasal hacmi belirgin biçimde yukarı çekmektedir. Bu durum, Selanik'te konut piyasasının niceliksel olarak yaygın, ancak değer bakımından son derece yoğunlaşmış bir yapı sergilediğini göstermektedir.

Grafik 2: Lorenz Eğrisi – Selanik Ev Satışları (18. Yüzyıl)

Lorenz eğrisi¹⁸⁷ üzerinden yapılan değerlendirme, bu eşitsizlik yapısını daha görünür hâle getirmektedir. Satış bedelleri küçükten büyüğe sıralandığında, en düşük bedelli %50’lik kesimin toplam konut değerinin yalnızca yaklaşık %15–17’sini temsil ettiği görülmektedir. Buna karşılık, en yüksek bedelli %10’luk dilim toplam satış değerinin yaklaşık yarısını, en üst %5’lik kesim ise tek başına üçte birinden fazlasını kontrol etmektedir. Lorenz eğrisinin mutlak eşitlik doğrusundan belirgin biçimde uzaklaşması, Selanik’te konut mülkiyetine dayalı servetin dar bir elit zümrede yoğunlaştığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, eğrinin orta bölümündeki görece yumuşak kırılma, şehirde yalnızca keskin bir zengin–yoksul ikiliği değil, aynı zamanda dikkate değer bir orta tabakanın varlığını da ima etmektedir.

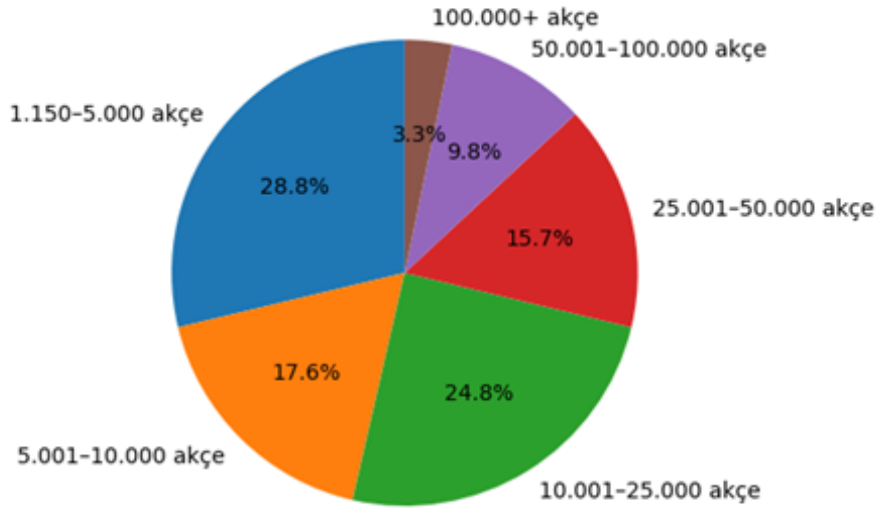
Grafik 3: Selanik’te Ev Satışlarının Akçe Değerlerine Göre Histogramı

¹⁸⁷ Lorenz eğrisi belirli bir dönemde yaratılan reel gelirin yüzde olarak kişisel bölüşümünü inceleyen ve gösteren bir eğridir. Eğri bir karenin köşegenini uç noktalarda keser. Karenin dikey kenarında gelirin birikimli payları, yatay kenarında ise nüfusun birikimli payları yüzde olarak gösterilir. Köşegen doğru, gelirin nüfus arasında eşit dağılımını (mutlak eşitlik) gösterir. Lorenz eğrisi, mutlak eşitlik doğrusuna ne kadar yakın olursa gelir dağılımında o kadar az, mutlak eşitlik doğrusundan ne kadar uzak olursa gelir dağılımında o kadar çok eşitsizlik vardır. Karaduman – Tabakoğlu, “19. Yüzyıl Temettuat Defterleri’ne Göre Üsküp/Koçana Kazası...”, s.153.

Fiyat Aralığı (Akçe)	Satış Sayısı	Oran (%)
1.150 – 5.000	44	%28,8
5.001 – 10.000	27	%17,6
10.001 – 25.000	38	%24,8
25.001 – 50.000	24	%15,7
50.001 – 100.000	15	%9,8
100.000+	5	%3,3
TOPLAM	153 ¹⁸⁸	%100

Tablo 5: Fiyat Aralıklarının Toplam Satışlar İçindeki Yüzdelik Dağılımı

Ev satış bedellerinin belirli fiyat aralıklarına göre dağılımı, Selanik’te 18. yüzyılda konut piyasasının yapısal karakterini anlamak bakımından son derece açıklayıcı bulgular sunmaktadır. Akçe cinsinden yapılan değer analizleri, konut sahipliğinin şehir geneline yayılmış bir görünüm arz ettiğini, ancak toplam servetin büyük ölçüde sınırlı sayıda, yüksek bedelli mülk üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir.

Grafik 4: Selanik’te Ev Satışlarının Fiyat Aralıklarına Göre Dağılımı

¹⁸⁸ İki kayıta fiyat belirtilmediği için bu tablo 153 kayıt üzerinden yapılmıştır.

İncelenen 155 satışın yaklaşık %46'sı 10.000 akçenin altında gerçekleşmiştir. Bu grup, ağırlıklı olarak 1.150–5.000 akçe ve 5.001–10.000 akçe aralığında yer alan küçük ve orta ölçekli evlerden oluşmaktadır. Bu durum, Selanik'te konut piyasasının önemli ölçüde dar gelirli ve alt-orta gelirli hanelerin erişebildiği mülkler üzerinden işlediğini göstermektedir. Özellikle 1.150–5.000 akçe aralığında yoğunlaşan satışlar, tek ya da iki odalı, sınırlı yapısal donanımına sahip evlerin şehir dokusunda yaygın olduğunu düşündürmektedir.

Buna karşılık, 10.001–25.000 akçe aralığındaki satışlar (%24,8) dikkate değer bir orta segment oluşturmaktadır. Bu fiyat aralığı, Selanik'te yalnızca yoksul ve elit konutlardan ibaret olmayan, aksine güçlü bir orta gelirli konut piyasasının varlığına işaret etmektedir. Bu evlerin genellikle birden fazla oda, avlu ve zaman zaman çeşme gibi unsurlar barındırdığı, dolayısıyla hem mekânsal hem de sosyal açıdan daha nitelikli bir yaşam düzeyini temsil ettiği söylenebilir. Bu orta segment, Lorenz eğrisinde gözlemlenen görece yumuşak kırılmanın da maddî karşılığını oluşturmaktadır.

25.000 akçe üzerindeki satışlar, toplam satışların yaklaşık %29'unu oluşturmakta; ancak bu grubun parasal ağırlığı, sayısal oranının çok ötesine geçmektedir. Özellikle 50.000 akçenin üzerindeki satışlar, nicel olarak sınırlı olmalarına rağmen, Selanik'teki toplam konut servetinin önemli bir bölümünü kontrol etmektedir. 100.000 akçenin üzerindeki yalnızca beş satış, şehirde dar fakat son derece güçlü bir üst konut zümresinin varlığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu tür yüksek bedelli evler, genellikle çok odalı, avlulu, sofa ve ek yapılar içeren, prestij unsuru taşıyan konutlar olup, konut mülkiyetinin aynı zamanda toplumsal statünün güçlü bir göstergesi olarak işlediğini düşündürmektedir.

Bu dağılım, Selanik'te konut piyasasının nicel olarak yaygın, ancak değer bakımından belirgin biçimde yoğunlaşmış bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Çok sayıda küçük ve orta ölçekli mülk el değiştirirken, şehirdeki toplam konut servetinin önemli bir bölümü az sayıdaki yüksek değerli taşınmaz üzerinden şekillenmektedir. Dolayısıyla fiyat aralıklarına dayalı bu dağılım, Gini katsayısı ve Lorenz eğrisi ile tespit edilen eşitsizlik yapısını somut ve okunabilir bir biçimde desteklemektedir.

Elde edilen bulgular, Selanik'te 18. yüzyılda konut mülkiyetine dayalı servetin derin bir hiyerarşik yapı sergilediğini ortaya koymakla birlikte, bu eşitsizliğin tek başına mekânsal ayrışma üzerinden okunamayacağını da göstermektedir. En düşük ve en yüksek satış bedelleri arasındaki geniş aralık, konut piyasasında belirgin bir değer farklılaşmasına işaret ederken, bu

farkın aynı zamanda evlerin fiziksel nitelikleri, donanımları ve kullanım biçimleriyle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu eşitsizlik, modern kentlerde gözlemlenen katı sınıfsal bölünmeler ya da homojen gettolaşma biçimleriyle birebir örtüşmemektedir. Aksine, Selanik örneğinde, farklı gelir gruplarına ait konutların çoğu zaman aynı mahalle sınırları içerisinde bir arada bulunduğu, düşük bedelli evlerle yüksek değerli taşınmazların yan yana var olabildiği karmaşık bir kentsel yapı söz konusudur.¹⁸⁹

Bu durum, Osmanlı kent dokusunun ayırt edici özelliklerinden biri olan mahalle biriminin, yalnızca ekonomik statüye göre şekillenen kapalı bir yerleşim alanı olmadığını göstermektedir. Zira mahalle, Selanik'te farklı gelir düzeylerine, farklı mülkiyet kapasitelerine ve farklı toplumsal konumlara sahip bireylerin aynı mekânsal çerçeve içinde bir araya gelebildiği esnek bir sosyal alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla konut fiyatları üzerinden tespit edilen servet eşitsizliği, kentsel mekânda tam bir ayrışma yaratmamakta; aksine, eşitsizliğin gündelik yaşam pratikleri içerisinde iç içe geçtiği bir yerleşim düzenine işaret etmektedir.

Selanik'te konut piyasasına ilişkin elde edilen bulgular, mevcut Osmanlı şehir araştırmalarıyla karşılaştırıldığında, bu kentin konut mülkiyeti bakımından farklılık arz edebilecek bazı özgün dinamiklere sahip olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim 18. yüzyılın ilk yarısında Konya örneğinde menzil fiyatlarının 26–205 kuruş (yaklaşık 3.120–24.600 akçe) aralığında yoğunlaştığı, en düşük ve en yüksek değerler dışarıda bırakıldığında ortalamanın 87 kuruş (10.440 akçe) düzeyinde kaldığı görülmektedir.¹⁹⁰ Bu değerler, Konya'da konut piyasasının büyük ölçüde orta halli bir denge etrafında şekillendiğini, aşırı uçların sınırlı kaldığını göstermektedir. Buna karşılık Selanik'te, yalnızca orta gelirli mahallelerin ortalama ve median satış bedelleri dahi Konya'daki genel ortalamanın üzerine çıkmaktadır. Bu durum, Selanik'te konutun farklı gelir grupları arasında çok daha keskin bir biçimde ayrıştığını ve fiyat dağılımının daha parçalı bir yapı sergilediğini düşündürmektedir.

Benzer bir karşılaştırma 17. yüzyıl son çeyreğinde Kayseri örneği üzerinden de yapılabilir. Kayseri'de en düşük ev fiyatlarının 15 kuruş, en yüksek fiyatların ise 510 kuruş (yak-

¹⁸⁹ Örneğin, İshak Paşa mahallesinde Fatma bint Halil adlı kadın 1 tahtani oda, 1 avlu ve 1 kileri olan evini Yusuf Çelebi'ye 5160 akçeye satarken (SŞS-25, 122/1), yine aynı mahallede bulunan ve Selanik gümrük emini Çavuşzâde Hüseyin Ağa'nın 4 tahtani ve 6 fevkani oda, 2 avlu, 1 çeşme, 3 sofa, 1 bahçe, 1 mutfak, 1 ahır, 1 samanlık, 3 kenef ve 1 çardaktan müştemil evi Abullah Çelebi ibn Hüseyin adlı kişiye 75.600 akçeye satılmıştır. Bkz. SŞS-18, 71/1.

¹⁹⁰ Hicran Hanım Halaç, “45 Numaralı Konya Şeriyeye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715), *Turkish Studies*, Vol 7-3, s.1445.

laşık 61.200 akçe) seviyesine ulaştığı bilinmektedir.¹⁹¹ Her ne kadar bu veriler, şehir içinde belirli bir fiyat farklılaşmasına işaret etse de Kayseri'deki üst sınırların Selanik'teki orta-üst gelirli mahallelerin alt sınırına ancak yaklaşılabildiği görülmektedir. Dahası, Kayseri konut piyasasında Selanik'te gözlemlenen ölçekte, dağılımı belirgin biçimde bozan aşırı uç değerler söz konusu değildir. Bu karşılaştırma, Selanik'te konut piyasasının sadece gelir farklılıklarını yansıtan bir alan değil, aynı zamanda servetin belli grupların elinde kalmasını sağlayan bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Diyarbakır örneği de Selanik ile karşılaştırıldığında önemli bir perspektif sunmaktadır. 1732–1733 yıllarına ait verilere göre Diyarbakır'da konut satış bedellerinin 7.200 akçe ile 126.000 akçe arasında değiştiği görülmektedir.¹⁹² Bu aralık, şehir içinde belirli bir fiyat farklılaşmasının mevcut olduğunu göstermekle birlikte, dağılımın üst sınırının Selanik'te gözlemlenen yüksek değerli satışlarla kıyaslandığında daha sınırlı bir yoğunlaşmaya işaret ettiği söylenebilir. Diyarbakır'da alt ve üst sınırlar arasında yaklaşık on yedi katlık bir fark bulunmasına rağmen, Selanik'te özellikle ticaret aksına ve limana yakın mahallelerde ortaya çıkan yüksek bedelli satışların piyasa genelini daha güçlü biçimde yukarı çektiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Diyarbakır'da konut piyasasının daha çok bölgesel ve iç tüketime dayalı bir ekonomik yapı içinde şekillendiğini; Selanik'te ise liman ticareti, uluslararası bağlantılar ve sermaye birikimi dinamikleri nedeniyle konut mülkiyetinin daha keskin bir servet ayrışmasını yansıttığını düşündürmektedir.

Selanik'te konut piyasasına ilişkin bulgular, Bursa örneğiyle karşılaştırıldığında ticaret merkezlerinin konut değerleri üzerindeki etkisini daha net biçimde ortaya koymaktadır. 1700–1725 yılları arasında Bursa'da minimum satış bedelinin 1.000 akçe, maksimum satış bedelinin ise 148.200 akçeye kadar yükselmesi, şehir içinde ciddi bir fiyat aralığının bulunduğunu göstermektedir. Bu geniş bant, Bursa'nın ipek üretimi ve uluslararası ticaret bağlantıları sayesinde oluşan güçlü ticari karakteriyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle hanlar, bedesten ve üretim merkezlerine yakın mahallelerde yüksek değerli konutların yoğunlaşması, ticaret sermayesinin konut piyasasına yansıdığını düşündürmektedir. Ancak Bursa'daki fiyat farklılaşması bü-

¹⁹¹ Emine Güldüoğlu, “Şer’iye Sicillerine Göre Kayseri’de Mülk Satışları Üzerine Bir Değerlendirme (1678-1679), *History Studies*, Vol. 2/2, s.75.

¹⁹² Serkan Sarı, “Diyarbakır’da Mülk Satışları ve Şehir Dokusuna Etkileri (1732-1733)”, *Akademik Bakış*, c.5, s.9, Kış 2011, s.165

yük ölçüde üretim temelli bir ekonomik yapının ve yerleşik ticaret elitinin etkisiyle şekillenmektedir.¹⁹³

Buna karşılık Selanik’te gözlemlenen eşitsizlik, yalnızca yüksek ve düşük değerli konutlar arasındaki farkla sınırlı değildir. Liman merkezli dış ticaret yapısının mekânsal etkisi çok daha belirgin bir ayrışma üretmektedir. Bu durum, Selanik’te konut piyasasının yalnızca ticari canlılığın değil, aynı zamanda liman üzerinden akan uluslararası sermayenin mekânsal yoğunlaşmasının bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Bursa da güçlü bir ticaret şehri olmasına rağmen, Selanik’teki fiyat dağılımı daha parçalı ve daha dışa açık bir ekonomik yapının ürünü olarak, servetin mekânsal yoğunlaşmasını daha keskin biçimde yansıtmaktadır.

ŞEHİR	YIL ARALIĞI	MİNİMUM (AKÇE)	MAKSİMUM (AKÇE)
Selanik	1700 – 1725	1150	159.000
Bursa	1700 – 1725	1000	248.200
Konya	1714 – 1715	3100	24.000
Kayseri	1678 – 1679	1800	61.200
Diyarbakır	1732 – 1733	7200	126.000

Tablo 6: 1678-1733 Yılların Arasında Farklı Şehirlerdeki Ev Satışlarında Ortalama Değerler

Bu şehirler birlikte değerlendirildiğinde, Selanik’in konut piyasası açısından üç temel noktada ayrıştığı söylenebilir. İlk olarak, ortalama ve medyan ev fiyatları diğer Osmanlı şehirlerine kıyasla belirgin biçimde daha yüksektir. İkinci olarak, fiyat aralığının olağanüstü genişliği, Selanik’te servet eşitsizliğinin yalnızca mahalleler arasında değil, aynı mahalle sınırları içerisinde dahi iç içe geçmiş bir biçimde var olabildiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle liman şehri olmanın getirdiği sermaye birikimiyle, fiyatların ve eşitsizliğin Orta Anadolu kentlerine oranla "uçlara" savrulduğu, tabiri caizse bir “metropol kent” görünümündedir. Üçüncü olarak ise, yüksek değerli konutların sayıca sınırlı olmasına rağmen toplam servet hacmi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olması, kentin konut piyasasında elit bir mülk grubunun ağırlığını açıkça hissettirmektedir.

¹⁹³ Sema Keleş Yıldız, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2019, s.130.

Bu çerçevede Selanik, Osmanlı şehirleri arasında ne yalnızca “zengin bir ticaret kenti” ne de sıradan bir sancak merkezi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Selanik’in konut piyasası, sıradan bir taşra şehrindeki mülkiyet ilişkilerinden farklı olarak, büyük ölçekli yatırımların ve servet transferlerinin gerçekleştiği bir ekonomik alan işlevi görmüştür. Bu durum, kentin bir liman şehri olarak uluslararası ticaret ağlarına dâhil olması, çok dinli ve çok aktörlü toplumsal yapısı ile taşınmazların giderek daha fazla alınıp satılabilen ve kazanç sağlayan ekonomik varlıklar olarak görülmesiyle ilişkilidir.

Bu noktada, şehir genelinde gözlemlenen eşitsizlik örüntüsünün hangi mahallelerde yoğunlaştığı, hangi mahallelerin görece homojen ya da heterojen bir yapı sergilediği ve yüksek değerli konutların belirli mahallelerde kümelenip kümelenmediği soruları önem kazanmaktadır. Zira genel Gini katsayısı ve Lorenz eğrisi, kentsel ölçekte servet dağılımının çerçevesini sunmakla birlikte, bu eşitsizliğin şehir içindeki farklı mahallelerde nasıl biçimlendiğini, hangi alanlarda yoğunlaştığını ya da hangi bölgelerde daha dengeli bir dağılım sergilediğini ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır.

Bu nedenle bir sonraki aşamada, Selanik’teki ev satışları mahalle bazında ele alınacak, mahallelerin ortalama ve medyan satış bedelleri, içsel eşitsizlik düzeyleri ve gelir gruplarına göre konumları ayrıntılı biçimde incelenecektir. Böylece kentsel servetin yalnızca genel düzeyde değil, mahalle ölçeğinde nasıl dağıldığı, belirli mahallelerin elit konut alanları olarak öne çıkıp çıkmadığı ya da farklı toplumsal katmanların aynı mahallelerde nasıl bir arada yaşadığı daha net biçimde ortaya konulacaktır. Bu mahalle bazlı çözümleme, Selanik’te konut mülkiyetinin sosyal tabakalaşma, komşuluk ilişkileri ve kentsel prestij üretimiyle olan bağlarını daha derinlemesine tartışmaya imkân tanıyacaktır.

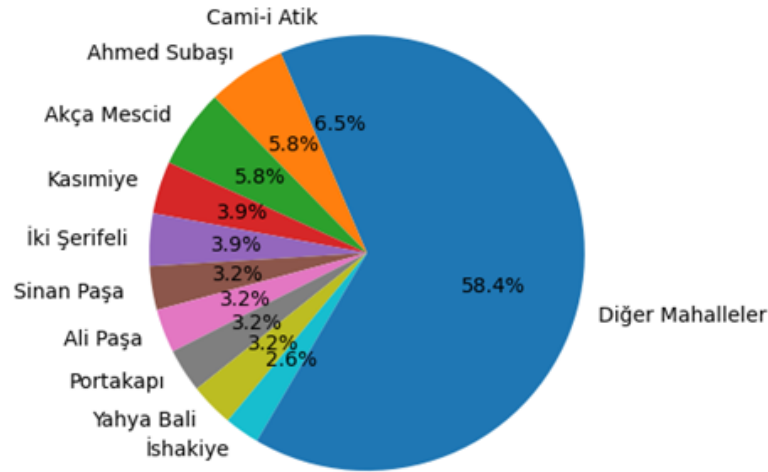
2.3. Konut Mülkiyeti Üzerinden Gelir Dağılımı Analizi

Mahalle yapısı, Osmanlı kent düzeninin en temel ve süreklilik arz eden mekânsal birimlerinden birini teşkil etmektedir. Bununla birlikte mahalle, modern kent literatüründe sıklıkla varsayıldığı üzere sosyo-ekonomik bakımdan homojen bir yerleşim alanı olmaktan ziyade, farklı gelir ve statü gruplarının gündelik yaşamda bir araya gelebildiği, çok katmanlı bir sosyal alan niteliği taşımaktadır.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s.22.

Konut satışlarına dair şer'iyeye sicillerinde yer alan kayıtlar, Selanik'in sosyo-ekonomik yapısındaki katmanlaşmayı somut veriler üzerinden izlemeye olanak sunmaktadır. Satış bedelleri temelinde yapılan istatistiksel incelemeler, ekonomik ayrışmanın sadece mahalle ölçeğinde değil, aynı yerleşim birimi içinde dahi önemli ölçüde değişkenlik gösterdiğine işaret etmektedir. Bu durum, servet dağılımındaki dengesizliklerin yalnızca mahalleler arası bir farktan ibaret olmadığını, aynı zamanda her mahallenin kendi içinde sosyo-ekonomik çeşitliliğe sahip olabileceğini düşündürmektedir.

18. yüzyılın ilk çeyreğine ait konut satış verileri ışığında yapılan değerlendirme, Selanik'te taşınmaz mülkiyetinin oldukça eşitsiz bir biçimde dağıldığını ve bu eşitsizliğin kentsel alanlara belirgin biçimde yansıdığını göstermektedir. Ortalama satış değerinin 25.000 akçeye ulaşmasına karşın, medyanın 12.000 akçede kalması, kentte konut fiyatlarının birkaç yüksek bedelli işlem nedeniyle yukarı çekildiğini, dağılımın belirgin biçimde dengesiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tablo, konutun Selanik'te yalnızca barınmaya yönelik değil, aynı zamanda ekonomik birikimin ve kent içi farklılaşmanın bir aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Grafik 5: En Çok Satış Kaydı Olan 10 Mahallenin Toplam Satışlar İçindeki Payı

Mahalle ölçeğine inildiğinde ise bu eşitsizliğin basit bir “zengin mahalle–yoksul mahalle” karşıtlığı üzerinden okunamayacağı açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Bazı mahalleler toplam satış hacmi ve ortalama fiyatlar bakımından öne çıkmakta, ancak bu mahallelerin kendi içlerinde de son derece geniş bir fiyat aralığı barındırdığı görülmektedir. Özellikle satış

sayısı ve toplam değer bakımından kentte merkezi bir konumda yer alan mahallelerde, birkaç bin akçeye satılan mütevazı evlerle on binlerce, hatta yüz binlerce akçeye ulaşan konutların aynı mekânsal sınırlar içerisinde yer alabilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, mahallenin yekpare bir sosyo-ekonomik bloktan ziyade, farklı toplumsal tabakalara ait bireylerin bir arada yaşadığı bir mikro-evren niteliği taşıdığını göstermektedir.

Bu bulgular, Osmanlı şehirlerinde toplumsal tabakalaşmanın modern kentlerde görülen türden katı mekânsal ayrışmalara dönüşmediğini düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle, Selanik'te zenginlerin yalnızca belirli mahallelerde, yoksulların ise bütünüyle farklı alanlarda yoğunlaştığı kapalı bir yerleşim düzeni söz konusu değildir. Aksine, aynı mahallede ve kimi zaman birbirine komşu konutlarda, farklı gelir ve servet düzeylerine sahip bireylerin varlığı mümkündür.

Bu geçirgenliğin arkasında yatan nedenler yalnızca ekonomik faktörlerle sınırlı değildir. Aile içi miras yoluyla mülkiyetin parçalanması, vakıf mülkleriyle kurulan ilişkiler, borç-alacak ağları, iltizam sistemi etrafında şekillenen servet birikimleri ve dönemsel nakit ihtiyacı gibi unsurlar, mahallelerin sosyo-ekonomik kompozisyonunu sürekli olarak dönüştürmektedir. Dolayısıyla bir mahallede yüksek bedelli konutların bulunması, o mahallenin bütünüyle elit bir yerleşim alanı olduğu anlamına gelmediği gibi; düşük bedelli satışların varlığı da mahallenin tamamının yoksul bir karakter taşıdığını göstermemektedir. Selanik'in 18. yüzyıldaki kent yapısı, bu yönüyle durağan değil, aksine dinamik ve çok katmanlı bir nitelik arz etmektedir.

Konutların yapısal özellikleri, bu ekonomik farklılaşmanın maddî zeminini oluşturan temel unsurlar arasında yer almaktadır. Oda sayısı, tahtani ve fevkani mekânların varlığı, sofa, avlu, bahçe, mutfak, kiler, ahır ve benzeri ek birimler, evlerin yalnızca fiziksel büyüklüğünü değil, aynı zamanda kullanım kapasitesini ve toplumsal statüyle kurulan ilişkisini de belirlemektedir. Yapılan nicel analizler, özellikle sofa, bahçe, mutfak ve ahır gibi alanlara sahip konutların, ortalama satış bedelinin üzerinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, fiziksel donanım ve konfor unsurlarının konut fiyatları üzerinde belirleyici etkiler yarattığını göstermektedir.

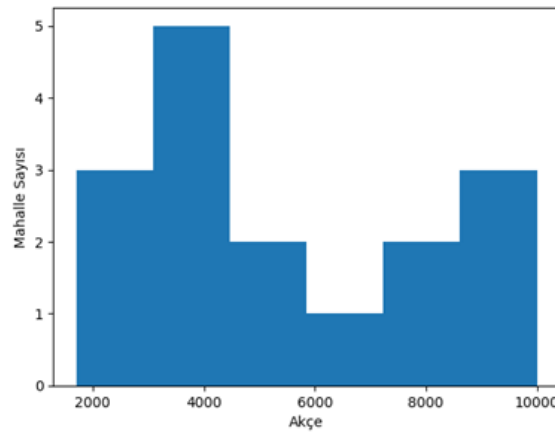
Bununla birlikte, yapısal bakımdan daha donanımlı bazı evlerin görece düşük bedellerle el değiştirebilmesi, fiyatların yalnızca fiziksel nitelikler üzerinden açıklanamayacağını da ortaya koymaktadır. Satışın tarafları arasındaki sosyal ilişkiler, pazarlık gücü, borç ilişkileri,

miras tasfiyesi ya da acil nakit ihtiyacı gibi faktörler, konut piyasasında önemli dalgalanmalara yol açabilmektedir. Bu nedenle aynı mahallede, hatta benzer yapısal özelliklere sahip konutların farklı bedellerle satılması Selanik örneğinde istisnai bir durum değil, yapısal bir özelliktir.

Bu genel çerçeve, Selanik'te mahallelerin ekonomik profillerini değerlendirirken hem mahalleler arası farklılıkları hem de mahalle içi çeşitliliği birlikte ele almayı zorunlu kılmaktadır. Takip eden bölümde yapılacak mahalle bazlı analiz, her bir mahallenin toplam satış değeri, ortalama ve medyan fiyatları ile birlikte, bu mahallelerin ağırlıklı olarak hangi gelir gruplarına hitap ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece Selanik'te konut mülkiyetine dayalı servetin mekânsal dağılımı, yalnızca nicel bir tablo olarak değil, kentin sosyal ve ekonomik dokusunu anlamaya yönelik analitik bir araç olarak ele alınacaktır.

2.3.1 Alt Gelirli Mahalleler

Selanik'te ev satışlarına dayalı veriler, kentsel servet dağılımının yalnızca genel ölçekte değil, mahalle ölçeğinde de belirgin bir farklılaşma sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, medyan satış bedeli 10.000 akçenin altında kalan mahalleler, çalışmada “alt gelirli mahalleler” olarak tanımlanmıştır. Bu sınıflandırma, mahallelerin tekil satışlarındaki uç değerlerden ziyade, genel fiyat düzeyini ve tipik konut değerlerini esas almayı amaçlamaktadır. Alt gelirli mahalleler, Selanik'te konut piyasasının en geniş tabanını oluşturmakta, satış sayısı bakımından önemli bir paya sahip olmalarına rağmen, toplam servet hacmi içinde görece sınırlı bir ağırlık taşımaktadır.

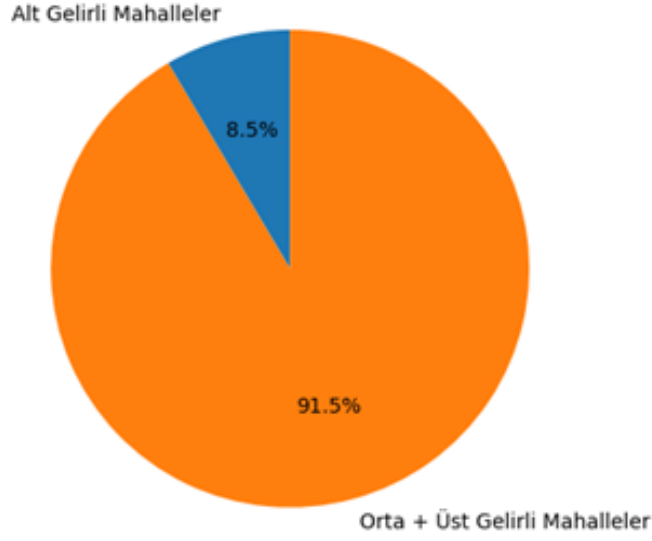

Grafik 6: Alt Gelirli Mahallelerde Ortalama Satış bedelleri

Alt gelirli mahallelerde gerçekleşen ev satışları 1.150–10.000 akçe aralığında yoğunlaşmaktadır. Bu fiyat bandı, Selanik genelinde en yaygın satış aralığını oluşturmakta ve konut mülkiyetinin geniş halk kesimleri için erişilebilir olduğunu göstermektedir. Bu mahallelerde satılan evler, çoğunlukla bir ya da iki odalı, sınırlı yapısal donanımına sahip, temel barınma ihtiyacını karşılamaya yönelik taşınmazlardan oluşmaktadır. Tahtani veya fevkani tek oda, küçük bir avlu ve nadiren mutfak ya da kiler gibi ek birimlerin varlığı, bu konutların tipik özellikleri arasında yer almaktadır. Bu durum, alt gelirli mahallelerin dahi kendi içlerinde belirli bir çeşitlilik barındırdığını ve konut piyasasının tekdüze bir alt sınıf yapısından ibaret olmadığını göstermektedir. Ancak bu çeşitlilik, orta ve üst gelirli mahallelerde gözlemlenen ölçekte bir servet yoğunlaşmasına dönüşmemekte, fiyat farkları daha dar bir bant içerisinde kalmaktadır.

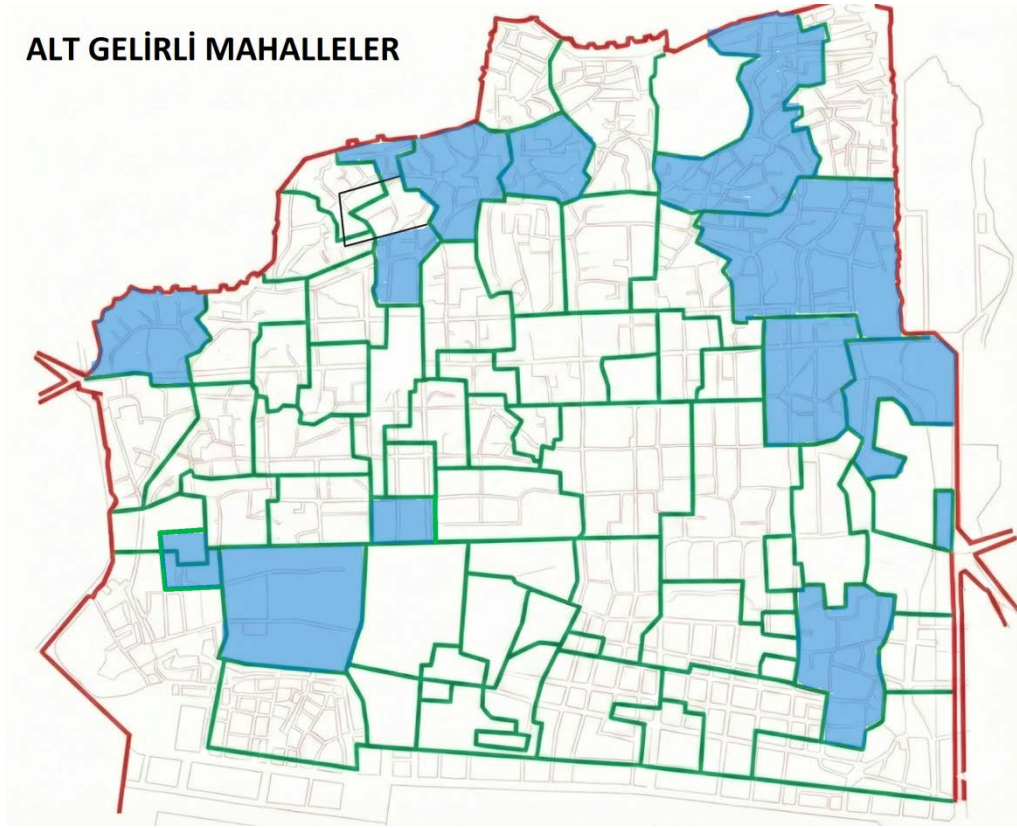
Selanik'in 18. yüzyıldaki mahalle ölçekli kentsel dokusu, alt gelirli mahalleler özelinde incelendiğinde dahi, yekpare ve homojen bir yoksulluk tablosu sunmamaktadır. Aksine, bu mahallelerde küçük ölçekli, düşük bedelli konutların baskınlığına rağmen, zaman zaman orta düzeyde veya görece yüksek bedelli evlerin de piyasaya girdiği, dolayısıyla ekonomik açıdan katmanlı bir yapının varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Çalışmamız kapsamında, en az iki satış kaydı bulunan ve genel fiyat dağılımı içerisinde alt gelirli kategoride sınıflandırılan mahalleler üzerinde örneklem temelli ayrıntılı incelemeler yapılmıştır. Bu mahallelerin her birinde en düşük, görece orta ve en yüksek bedelli satışlar karşılaştırmalı olarak ele alınmış, söz konusu konutların yapısal özellikleri ile alıcı ve satıcı profilleri birlikte değerlendirilmiştir. Böylece alt gelirli mahallelerin yalnızca düşük fiyatlarla tanımlanamayacak, kendi içlerinde ayrışan bir ekonomik yapıya sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Çalışmamız kapsamında, ortalama satış bedeli 0–10.000 akçe aralığında kalan mahalleler, alt gelirli mahalleler olarak sınıflandırılmış ve bu mahalleler ayrıntılı biçimde karşılaştırmalı analize tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırma, tekil uç satışlar yerine, mahallelerin genel fiyat düzeyini yansıtan ortalama değerleri esas almakta; dolayısıyla konut piyasasının tipik işleyişini daha sağlıklı biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Grafik 7: Alt Gelirli Mahallelerin Toplam Satış Değeri İçindeki Payı

Bu ölçüte göre Mu'îd Alaaddin (Çınarlı), Portakapı, Musa Baba, Kazzaz el-hac Musa, Sinan Paşa, Koca Kasım Paşa, Malta Cedid, Tarakçı, Orta Mescid, Hamza Bey, Ahmed Subaşı, Akça Mescid, Burmalı (Mescid) ve İki Şerefeli gibi mahalleler, Selanik'te konut piyasasının en alt fiyat bandını oluşturmaktadır. Bu mahallelerde kaydedilen konut satışlarına bakıldığında, yapıların çoğunun oldukça sade ve temel yaşam koşullarını karşılamaya yönelik olduğu görülmektedir. Satışa konu evlerin büyük bir kısmı küçük metrekareli, sınırlı mekânsal donanımına sahip, çoğunlukla yalnızca yaşam alanından ibaret yapılardır. Eklenti niteliğindeki alanlar ya hiç bulunmamakta ya da oldukça nadir görülmektedir. Bu tablo, söz konusu konutların daha çok gündelik ihtiyaçları karşılamaya dönük bir kullanım amacıyla el değiştirdiğini, yani barınma işlevinin öne çıktığını düşündürmektedir. Dolayısıyla bu tür mülkiyetin, yatırım aracı olarak değil, ağırlıklı olarak temel ihtiyaçlar çerçevesinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Harita 3: Alt Gelirli Mahallelerin Selanik Haritası Üzerinde Görünümü

Özellikle Mu'îd Alaaddin (Çınarlı) ve el-Hac Hamza (Hamza Bey) mahalleleri, ortalama satış bedellerinin son derece düşük olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu mahallelerde konut fiyatlarının 2.000 akçe civarında yoğunlaşması, küçük ölçekli mülklerin hâkimiyetini ve mülkiyetin büyük ölçüde dar gelirli haneler arasında el değiştirdiğini göstermektedir. Mu'îd Alaaddin Mahallesinde bir tahtani oda, bir avlu ve bir sofa olan ev 1700 akçeye satılırken¹⁹⁵, Hamza Bey Mahallesinde iki fevkani oda, bir diğer oda, bir avlu, bir pınar ve bir fırın olan ev 2400 akçeye satılmıştır.¹⁹⁶ Orta Mescid Mahallesi¹⁹⁷, alt gelirli kategori içinde bir üst basamağı temsil etmektedir. Ortalama satış bedellerinin 3.600–4.000 akçe düzeyine yükselmesi, bu mahallelerdeki konutların yapısal açıdan bir miktar daha donanımlı olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bu mahallelerde zaman zaman birden fazla oda, daha geniş avlu veya sınırlı da olsa ek mekânlara sahip evlerin satışa konu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte

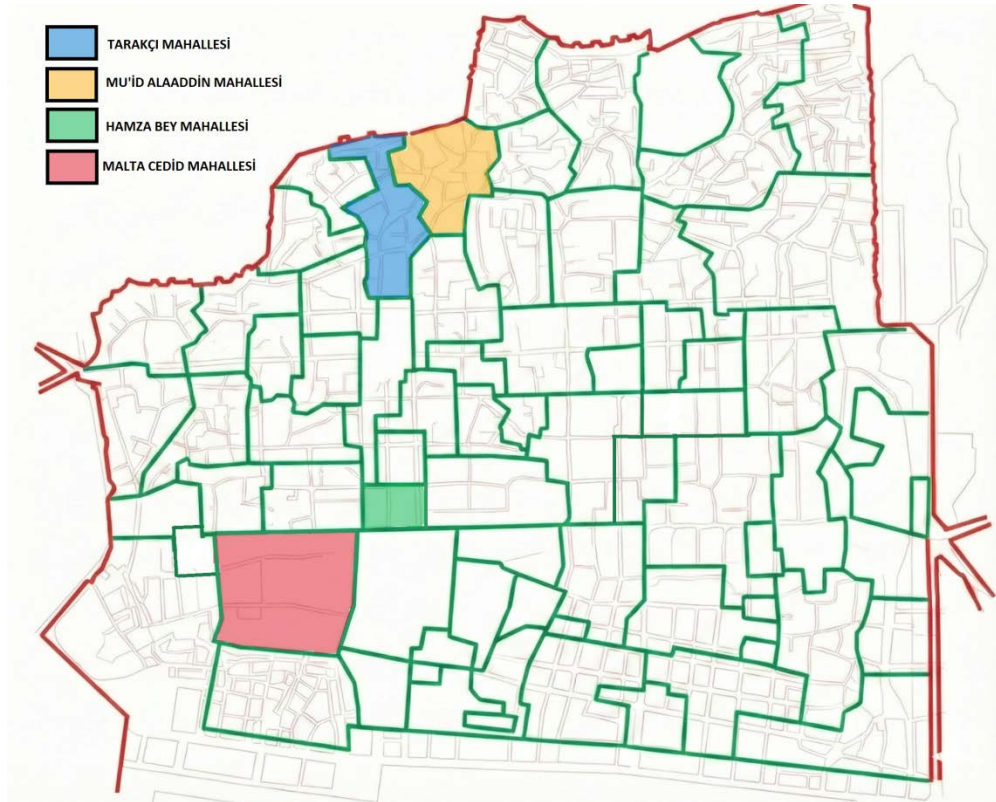
¹⁹⁵ SŞS-6, 80/2.

¹⁹⁶ SŞS-1, 6/2.

¹⁹⁷ Kal'a-i Balâ sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Bkz. Vasilis Dimitriadis, *Topografia Tis Thessalonikis...*, s.349.

fiyat aralığının hâlâ dar kalması, bu mahallelerin de genel olarak alt gelirli konut piyasasının sınırları içinde yer aldığını teyit etmektedir.

Benzer şekilde Malta Cedid ve Tarakçı mahallelerinde de ortalama değerlerin 3.000–3.200 akçe bandında seyretmesi, bu mahallelerin Selanik’in alt tabakasına hitap eden yerleşim alanları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mahallelerde mülkiyet devrinin yüksek olması, konutun sabit bir servet unsuru olmaktan ziyade, gündelik ekonomik ihtiyaçlarla ilişkilendirilen bir varlık olarak algılandığını göstermektedir.

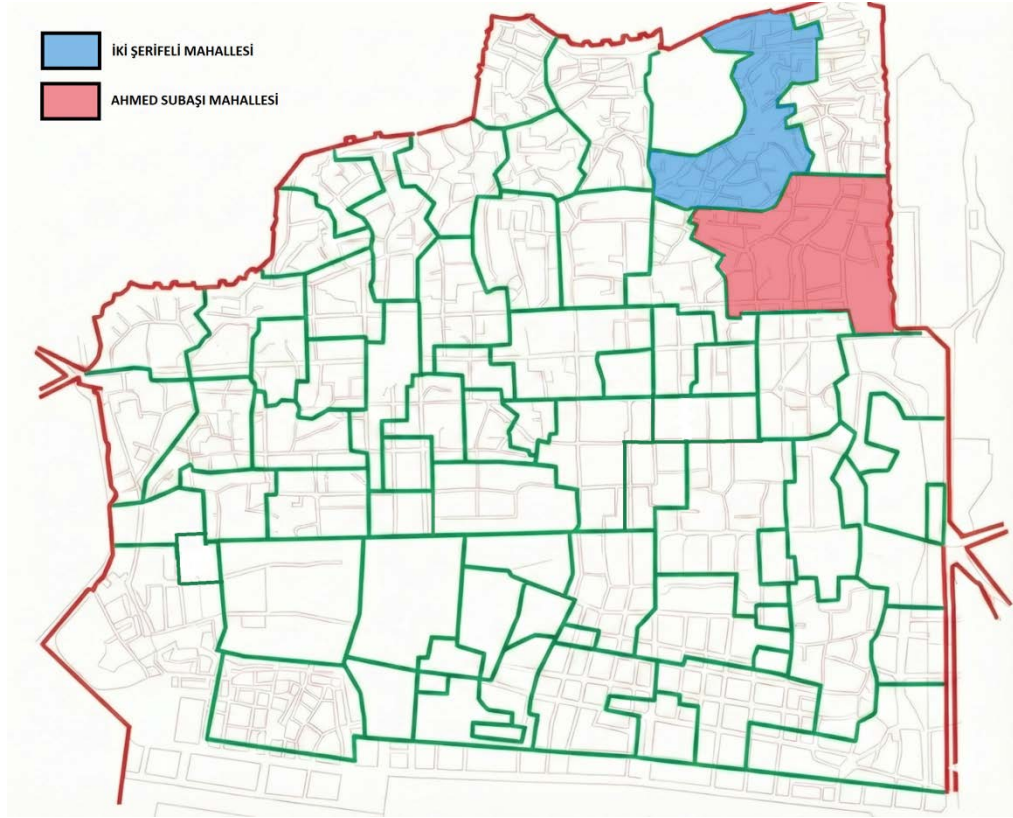
Harita 4: Mu’id Alaaddin, Hamza Bey, Tarakçı ve Malta Cedid Mahalleleri

Ahmed Subaşı ve İki Şerefeli mahalleleri, alt gelirli kategorinin orta-alt bandını oluşturmaktadır. Bu mahallelerde kaydedilen satışlar, çoğunlukla 2.000–9.000 akçe aralığında yoğunlaşmaktadır. Bu da hem düşük hem de görece daha donanımlı konutların bir arada bulunduğunu göstermektedir. İki Şerefeli mahallesinde en düşük satış¹⁹⁸, 1.560 akçe ile yalnızca bir tahtani oda, bir fevkani oda ve bir avludan oluşan bir yapıdır. Taraflar Müslümandır, satıcı kadın, alıcı ise erkektir. En yüksek satış¹⁹⁹ ise 9.000 akçe olup, bu evde iki tahtani

¹⁹⁸ SŞS-18, 18/1.

¹⁹⁹ SŞS-1, 87/1.

oda, bir sofa, bir kiler ve bir avlu bulunmaktadır. Ahmed Subaşı Mahallesi'nde yapısal bakımdan farklı evlerin benzer fiyatlarla el değiştirebilmesi, konut fiyatlarının yalnızca fiziksel özelliklerle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Mahallede kaydedilen en düşük bedelli satış²⁰⁰, 2.000 akçe ile gerçekleşmiştir. Bu ev yalnızca bir mümtaz oda ve bir avludan ibarettir. Satıcı Müslüman bir kadın, alıcı ise Müslüman bir erkektir. Bu kayıt, küçük ölçekli konutların büyük ölçüde el değiştirdiğini göstermektedir. Mahalledeki en yüksek bedelli satış²⁰¹ ise 9.240 akçe olup, bu evde üç tahtani oda, bir avlu ve bir çeşme bulunmaktadır. Bu satış Müslüman bir erkekten, yine Müslüman bir erkeğe yapılmıştır.

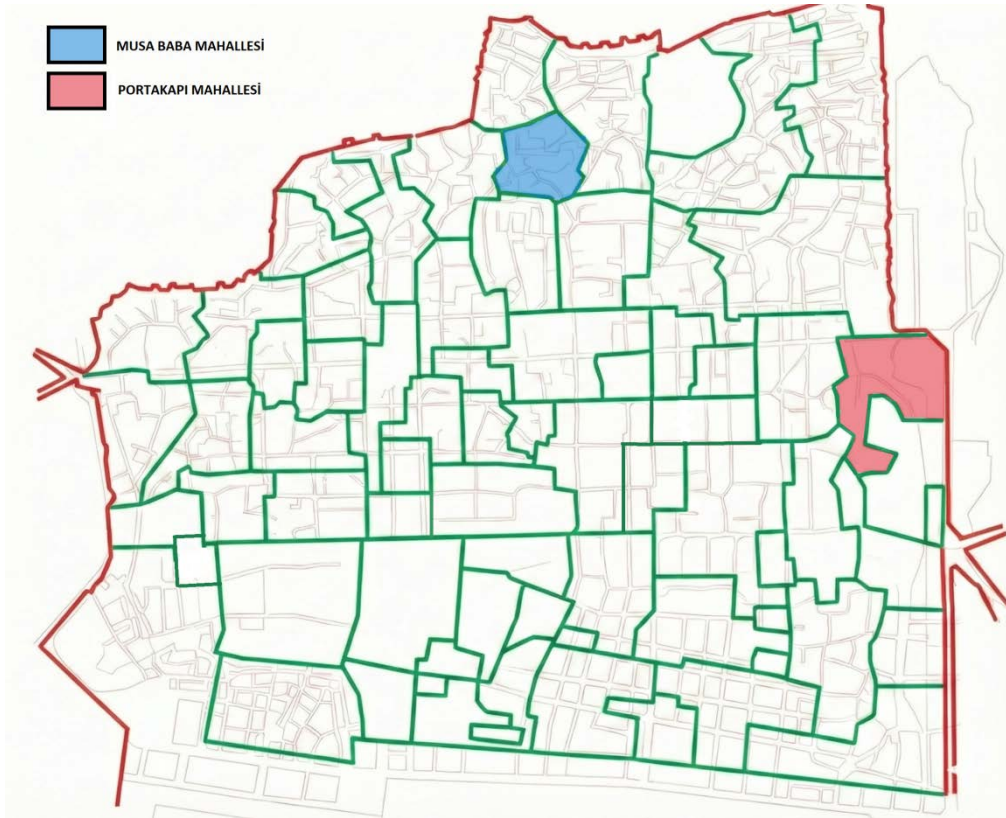
Harita 5: Ahmed Subaşı ve İki Şerefeli Mahalleleri

Alt gelirli mahallelerin üst sınırına yaklaşıldığında Portakapı ve Musa ba mahalleleri dikkat çekmektedir. Bu mahallelerde ortalama satış bedellerinin 5.000 akçenin üzerine çıkması, konutların daha işlevsel ve nispeten daha konforlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Sofa, kiler ve küçük bahçe gibi mekânların bu mahallelerde daha sık görülmesi, konutların yalnızca barınma değil, gündelik yaşamın farklı ihtiyaçlarına da cevap verdi-

²⁰⁰ SŞS-6, 6/1.

²⁰¹ SŞS-25, 117/2.

ğini ortaya koymaktadır. Buna rağmen, bu mahalleler hâlâ alt gelirli kategori içinde değerlendirilmektedir. Zira fiyat düzeyleri Selanik genelindeki orta ve üst gelirli mahallelerin belirgin biçimde altında kalmaktadır. Portakapı mahallesinde en düşük bedelli satış Müslüman bir erkekten gayrimüslim bir erkeğe 2760 akçe²⁰² ile gerçekleştirilmiştir. Bu satışıdaki evde iki tahtani oda, bir avlu ve bir çeşme bulunmaktadır. Bu mahalledeki diğer evlere baktığımızda elde ettiğimiz verilere göre hepsinde en az iki oda bulunmaktadır.

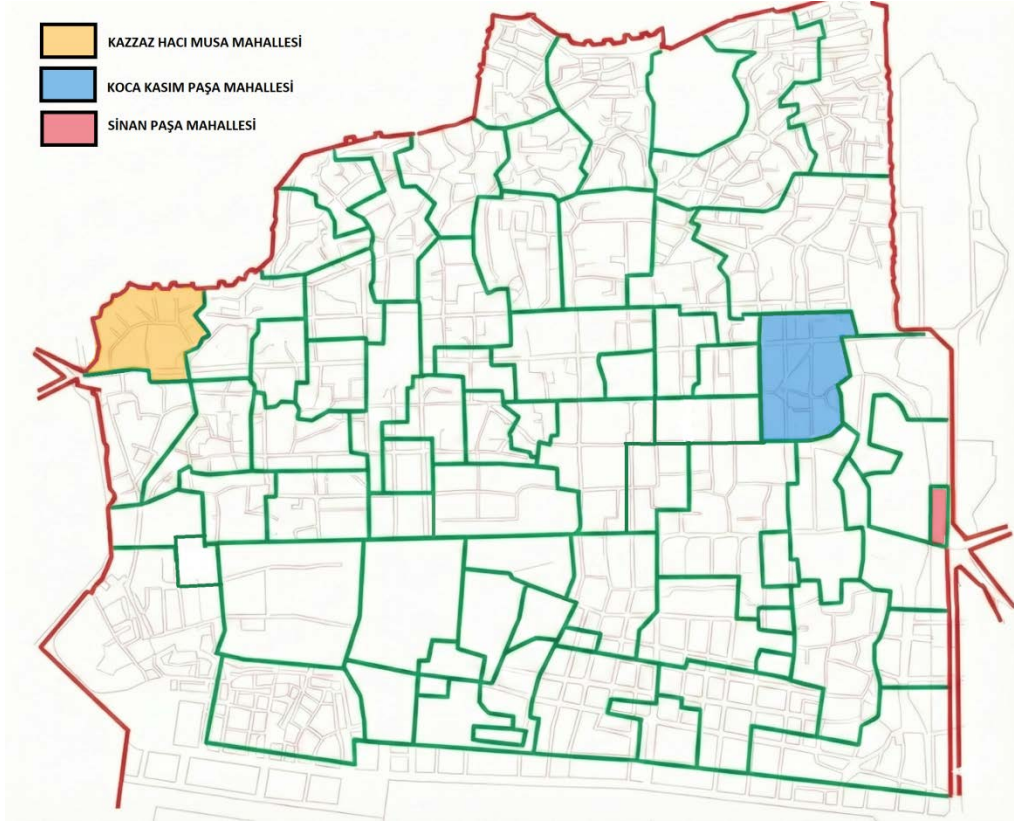
Harita 6: Portakapı ve Musa Baba Mahalleleri

Kazzaz el-Hac Musa, Sinan Paşa ve Koca Kasım Paşa mahalleleri ise alt gelirli grubun üst eşiğini oluşturmaktadır. Bu mahallelerde konut fiyatlarının zaman zaman 20.000–30.000 akçeye ulaşabilmesi, ortalama ile tekil satışlar arasındaki farkın ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Sinan Paşa Mahallesi, mahalle içi ekonomik çeşitliliğin en çarpıcı örneklerinden birini sunmaktadır. Nitekim aynı mahalle sınırları içerisinde, yalnızca bir mümtaz oda ve bir avludan ibaret, 1.150 akçelik²⁰³ son derece mütevazı bir konut satışı ile dört tahtani oda,

²⁰² SŞS-1, 47/1.

²⁰³ SŞS-6, 47/2.

üç fevkani oda, bir avlu, bir çeşme ve bir fırın gibi çok sayıda donanımına sahip bir başka evin 36.000 akçeye²⁰⁴ el değiştirmesi mümkündür. Bu geniş fiyat ve yapı yelpazesi, Sinan Paşa Mahallesi'nde farklı gelir ve servet düzeylerine sahip hane halklarının mekânsal olarak iç içe yaşadığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum, mahallelerin sosyal sınıfları mekânsal olarak ayırmadığını, aksine farklı gelir katmanlarının iç içe yaşadığı bir kentsel düzenin varlığını teyit etmektedir.

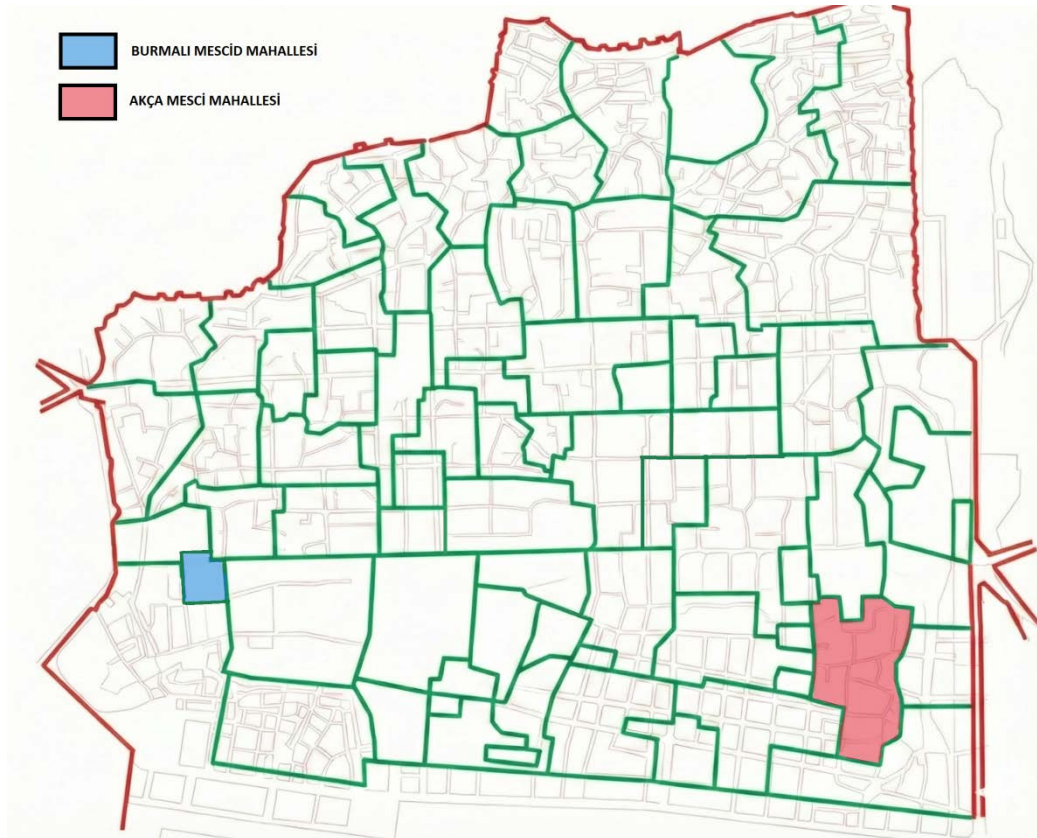
Harita 7: Kazzaz Hacı Musa, Sinan Paşa ve Koca Kasım Paşa Mahalleleri

Benzer biçimde Akça Mescid ve Burmalı²⁰⁵ (Mescid) mahalleleri, ortalama değerleri bakımından alt gelirli kategoriyle orta gelirli kategori arasında bir geçiş alanı oluşturmaktadır. Akça Mescid Mahallesi'nde kaydedilen en düşük bedelli satış, Müslüman bir erkek tarafından Gayrimüslim bir kadına devredilen, iki fevkani oda, bir avlu, bir pınar ve sınırlı miktarda bahçeye sahip bir evin 4.800 akçeye satılmasıdır. Buna karşılık mahalledeki en yüksek bedelli satış, Müslüman bir erkekten yine Müslüman bir erkeğe gerçekleştirilen bir tahtani oda, üç

²⁰⁴ ŞŞS-6, 145/1.

²⁰⁵ Vardar Kapısı yakınlarında, bugünkü Egnatia Yolu üzerinde, Burmalı Camii olarak da bilinen camiinin etrafında şekillendiği düşünülmektedir. 16. Yüzyılda “Yenice” adıyla da anılmıştır. Bkz. Dimitriadis, *Topografia Tis Thessalonikis...*, s.27.

fevkani oda, bir avlu, bir çeşme ve bir ahır içeren daha donanımlı bir konutun 28.800 akçeye el değiştirmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu mahallelerde birkaç istisnai yüksek satışın genel ortalamayı yukarı çektiği, buna karşın satışların yarısının bu değerin oldukça altında gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, ortalama kavramının mahalle analizlerinde dikkatle kullanılması gerektiğini, medyan ve dağılımın genel yapısıyla birlikte okunmadığı takdirde yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir.

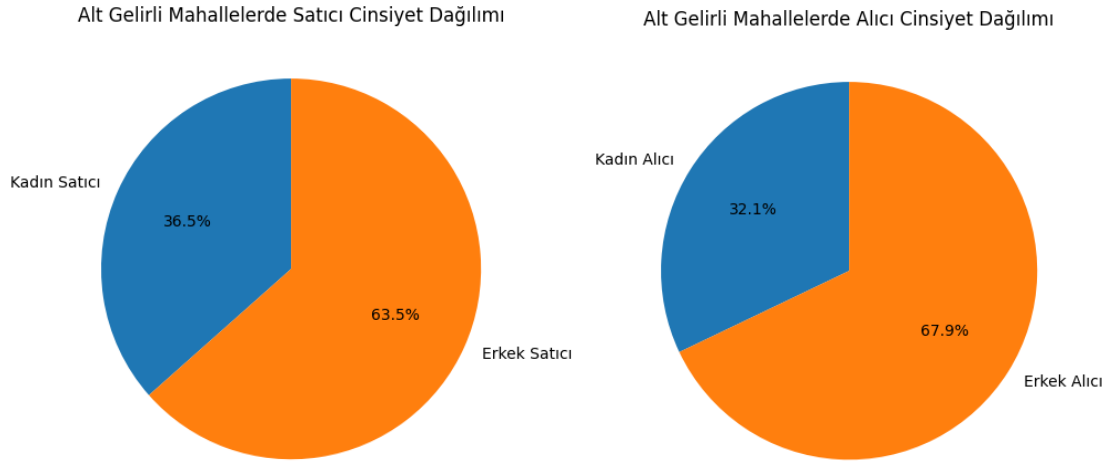

Harita 8: Akça Mescid ve Burmalı (Mescid) Mahalleleri

Alt gelirli mahallelerdeki komşuluk ilişkileri de ekonomik yapıyla uyumlu bir çeşitlilik sergilemektedir. Aynı mahallede Müslüman ve gayrimüslim isimlerin yan yana zikredilmesi, bu mahallelerin mikro ölçekte dinsel veya etnik bloklara ayrılmadığını göstermektedir. Bunun yerine, benzer ekonomik koşullara sahip küçük mülk sahiplerinin bir arada yaşadığı, gündelik yaşam pratiklerinin mahalle ölçeğinde kesiştiği bir sosyal çevre söz konusudur. Bu çevre, Selanik'te alt tabakanın kentsel ölçekteki temel yaşam alanını oluşturmaktadır.

Alt gelirli mahallelerde gerçekleşen ev satışları, Selanik’te konut piyasasının en temel ve gündelik işleyişine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu mahallelerde alıcı ve satıcı profilleri incelendiğinde, erkeklerin sayısal olarak daha baskın bir konumda olduğu görülmekle

birlikte, kadınların da mülk piyasasında dikkate değer bir görünürlük sergilediği anlaşılmaktadır. Satıcıların büyük çoğunluğunu erkeklerin oluşturması, taşınmaz mülkiyetinin ağırlıklı olarak erkekler adına kayıtlı olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, kadınların da mülkiyet ilişkilerinde yer aldığı ve satış işlemlerine zaman zaman dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Aynı şekilde alıcı profillerinde de erkekler ağırlıklı olmakla birlikte, kadınların tamamen dışlanmış olmadığı, alt gelirli mahallelerde kadınların da doğrudan mülk edinebildiği bir piyasa yapısının varlığı dikkat çekmektedir.

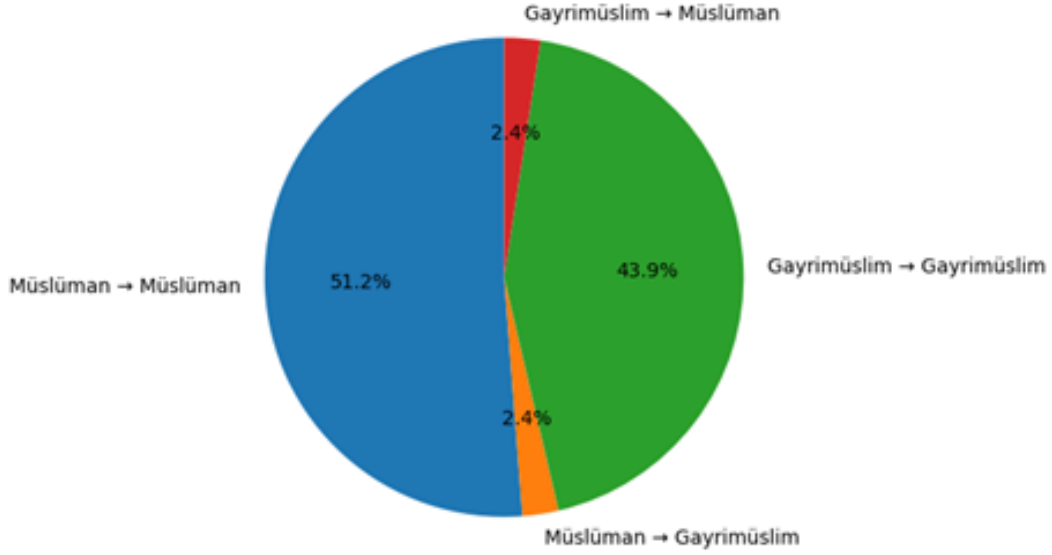

Grafik 8: Alt Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Cinsiyet Dağılımı

Alt gelir grubuna ait mahallelerde gerçekleşen konut satışları, mülkiyetin daha sınırlı ekonomik kapasiteyle el değiştirdiği bir yapıyı ortaya koymaktadır. Satış işlemlerinde erkeklerin ağırlıkta olduğu görülmekle birlikte, kadınların da hem alıcı hem satıcı olarak çeşitli düzeylerde piyasa içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu tablo, konutun sadece yüksek sermayeye dayalı bir yatırım nesnesi değil, aynı zamanda daha geniş bir sosyal kesimin erişebildiği bir ekonomik araç olarak da işlev gördüğüne işaret etmektedir. Özellikle daha düşük bedelli taşınmazların el değiştirdiği mahallelerde, mülkiyetin farklı toplumsal aktörler arasında daha yaygın biçimde dağıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, kentsel konut piyasasının alt diliminde görece daha fazla toplumsal hareketliliğe ve çeşitliliğe alan açtığını düşündürmektedir.

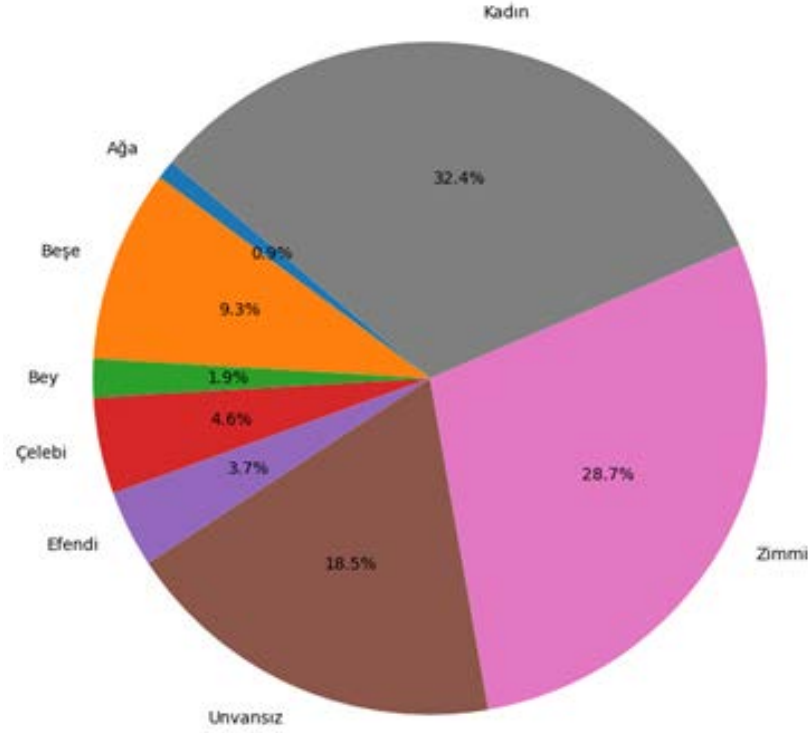
Dini aidiyet açısından bakıldığında ise alt gelirli mahallelerde satışların büyük ölçüde cemaat içi dolaşım üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Müslümandan Müslümana ve Gayrimüslimden Gayrimüslime yapılan satışlar belirgin bir çoğunluk oluştururken, dinler arası mülk transferlerinin sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu tablo, alt gelirli mahallelerde konut

piyasaının büyük ölçüde güven ilişkileri, mahalle içi sosyal ağlar ve cemaat bağları üzerinden işlediğini düşündürmektedir. Dini sınırlar, bu gelir grubunda mülk dolaşımını tamamen engellememekle birlikte, konutun el değiştirme sürecinde belirleyici bir çerçeve sunmaktadır.

Grafik 9: Alt Gelirli Mahallelerde Satışların Dini Yönü

Alt gelirli mahallelerde gerçekleşen konut satışları, Selanik’te kentsel servetin en alt düzeyinde işleyen mülkiyet ilişkilerinin büyük ölçüde düşük bedelli, sınırlı ölçekli ve güçlü sosyal bağlar etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede elde edilen bulgular, konut piyasasında gözlemlenen yapısal dönüşümün başlangıç noktasını temsil etmekte ve orta gelirli mahallelerde ortaya çıkan mülkiyet ilişkilerinin anlaşılabilmesi için sağlam bir karşılaştırma zemini sunmaktadır.

Grafik 10: Alt Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Unvan Dağılımı

Alt gelirli mahallelerde gerçekleştirilen mülk satışlarında alıcı ve satıcıların taşıdığı unvanlar incelendiğinde ise en yüksek payın “kadın” (%27,1) ve “zimmi” (%24,0) kategorilerinde olduğu görülmektedir. Ancak bu iki grubun ardından gelen ve daha çok askerî veya idarî itibarı temsil eden unvanların dağılımı, kentsel hiyerarşi ve toplumsal temsiliyete ilişkin önemli ipuçları barındırmaktadır.

Bu bağlamda en sık rastlanan unvan “Beşe”dir (%7,8). Beşe unvanı, yeniçeri kökenlilerin kullandığı bir unvandır.²⁰⁶ “Çelebi”²⁰⁷ (%3,9) ve “Efendi”²⁰⁸ (%3,1) unvanları ise özellikle eğitilmiş, ulemadan veya bürokratik gelenekten gelen bireyleri işaret eder. Bu grupların düşük de olsa varlığı, alt gelirli mahallelerde zaman zaman mülkiyet devrinde daha üst sınıfların da rol oynayabildiğini göstermektedir.

“Bey” (%1,6) ve “Ağa” (%0,8) gibi yüksek itibarlı unvanların ise oldukça düşük oranlarda temsil edilmesi, bu sosyal grupların bu tür mahallelerde doğrudan taraf olma eğiliminde

²⁰⁶ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.171.

²⁰⁷ Mehmet İpşirli, “Çelebi”, *DİA*, c.8, 1993. S.259.

²⁰⁸ Orhan F. Köprülü, “Efendi”, *DİA*, c.10, 1994, s.455-456.

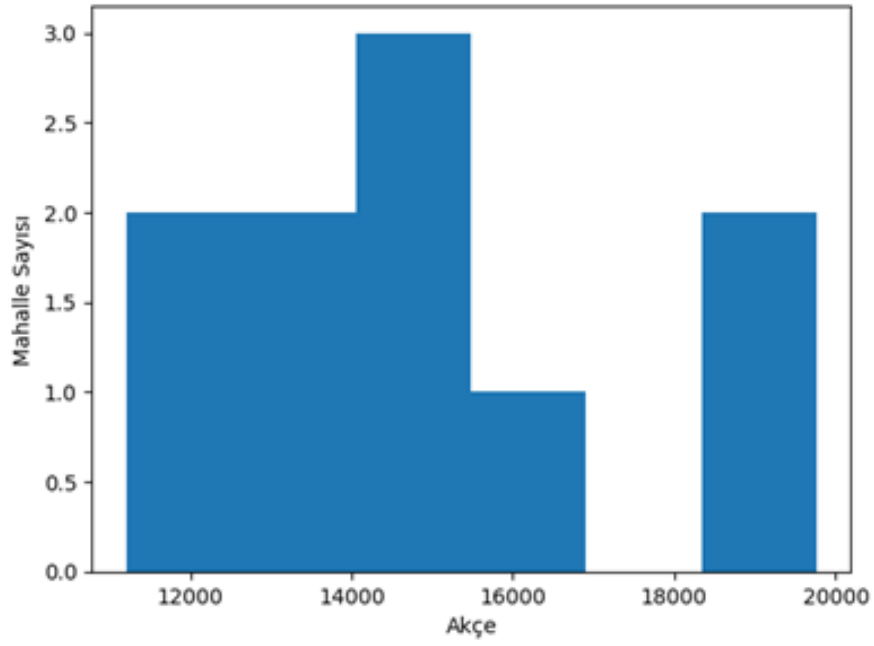
olmadıklarını düşündürmektedir. Bununla birlikte, bu grupların adlarının az da olsa geçmesi, kimi zaman bu çevrelere yatırım veya aracılık düzeyinde temas ettiklerini akla getirebilir.

En dikkat çekici grup ise “unvansız” bireylerdir (%15,5). Bu oran, alt gelirli mahallelerde mülk sahibi olan ya da mülk devredenlerin önemli bir kısmının resmî veya toplumsal bir sıfat taşımadığını, yani günlük hayatın sıradan aktörleri olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer unvanlara kıyasla bu kitlenin büyüklüğü, alt sınıfların mülkiyet pazarında belirli bir yer tuttuğunu teyit etmektedir.

Genel olarak bu dağılım, alt gelirli mahallelerde toplumsal temsilin görece geniş bir yelpazeye yayıldığını, ancak itibar temelli unvanların görece olarak daha az temsil edildiğini göstermektedir. Satışlar daha çok kadınlar, gayrimüslimler ve unvan taşımayan sıradan kentliler üzerinden şekillenmekte, yüksek sosyal prestij taşıyan unvanların etkisi ise oldukça sınırlı kalmaktadır.

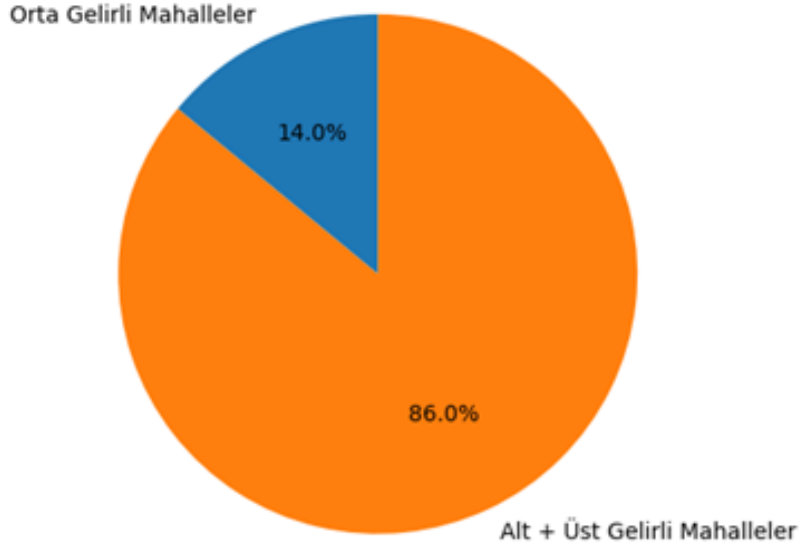
2.3.2. Orta Gelirli Mahalleler

Selanik’te ev satışlarına dayalı servet dağılımı incelendiğinde, orta gelirli mahalleler kentsel yapı içerisinde özel bir konuma sahiptir. Ortalama satış bedelleri 10.001–20.000 akçe aralığında kalan bu mahalleler, alt gelirli mahallelerle üst gelirli mahalleler arasında bir geçiş bölgesi oluşturmakta hem mütevazı konutların hem de görece donanımlı evlerin bir arada bulunduğu karmaşık bir piyasa yapısı sergilemektedir. Bu mahallelerde konut, yalnızca temel barınma işlevini yerine getiren bir mekân olmaktan çıkarak, sınırlı da olsa statü, konfor ve yatırım değeri taşıyan bir unsur hâline gelmektedir.

Grafik 11: Orta Gelirli Mahallelerde Ortalama Satış Bedelleri

Orta gelirli mahallelerdeki ortalama satış bedelleri, Selanik'teki konut piyasasının farklı gelir grupları arasında nasıl katmanlaştığını anlamak açısından önemli bir gösterge sunmaktadır. Grafikte ortalamaların büyük ölçüde 12.000–15.000 akçe bandında yoğunlaşması, bu mahallelerde konut piyasasının ne alt gelirli mahallelerdeki gibi dar ve homojen ne de üst gelirli mahallelerdeki kadar geniş ve değişken bir yapı sergilediğini göstermektedir. Bu sıkışık dağılım, orta gelirli mahallelerde fiyatların görece istikrarlı seyrettiğini ve aşırı uç değerlerin henüz belirleyici hâle gelmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu mahalleler, kentsel servet dağılımı içinde hem alt hem de üst gelirli alanlarla temas hâlinde olan bir “ara alan” niteliği taşımaktadır.

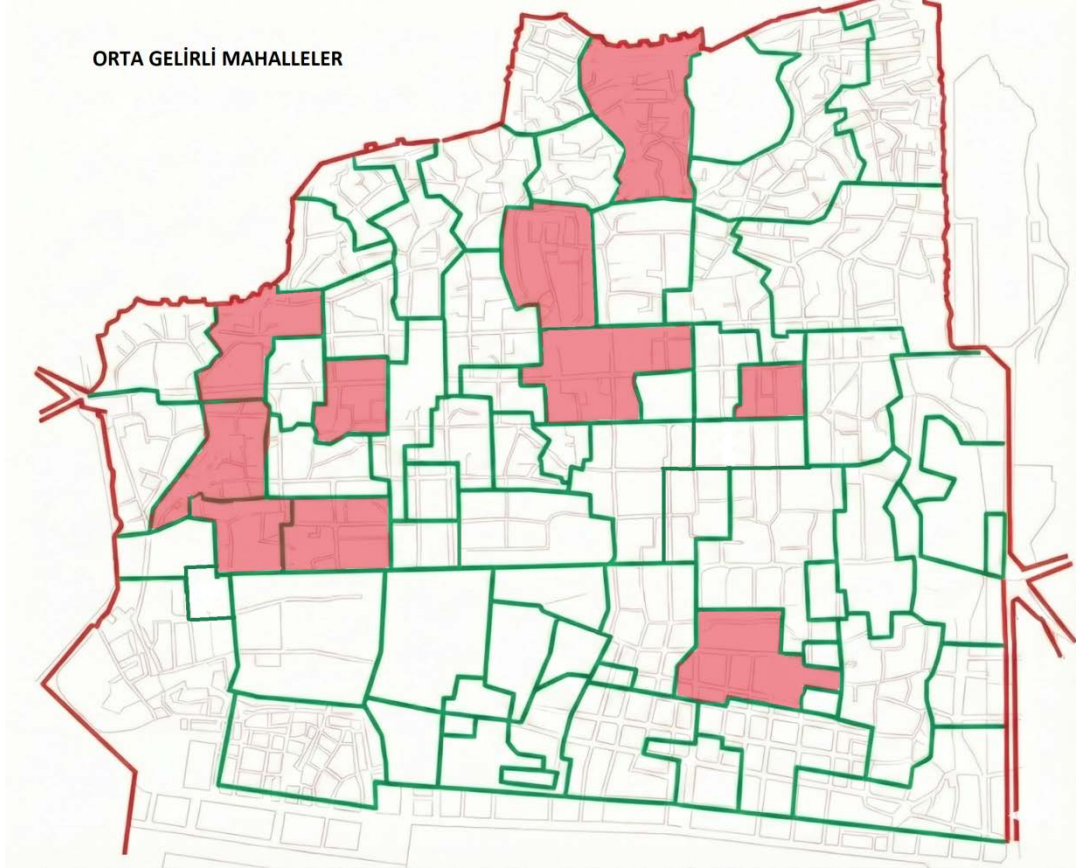

Grafik 12: Orta Gelirli Mahallelerin Toplam Satış Değeri İçindeki Payı

Bu geçiş özelliği, konutun kullanım amacında gözlemlenen değişimle yakından ilişkilidir. Alt gelirli mahallelerde konut, çoğunlukla günlük yaşamın sürdürülebileceği mütevazı fiziksel bir mekân olarak öne çıkarken, orta gelirli mahallelerde, konutun aynı zamanda sahip olunan mal varlığını koruma ve güvence altına alma aracı olarak önem kazandığı görülmektedir. Ortalama bedellerin belirli bir değer aralığında yoğunlaşması, konutun bu mahallelerde henüz yüksek kazanç beklentisiyle el değiştiren bir yatırım aracı hâline gelmediğini, ancak ekonomik statünün korunmasına hizmet eden daha hesaplı ve güvenli bir tercih biçiminde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu yönüyle orta gelirli mahalleler, konutun barınmanın ötesine geçerek maddî istikrarı sürdürmeye yönelik stratejik bir unsur olarak kullanıldığı ara bir alan niteliği taşımaktadır.

Ayrıca bu dağılım, orta gelirli mahallelerde toplumsal hareketliliğin sınırlı ama istikrarlı bir zeminde gerçekleştiğine de işaret etmektedir. Ortalama satış bedelleri arasındaki farkların görece dar olması, bu mahallelerde yaşayan hane halklarının birbirine yakın ekonomik profillere sahip olduğunu düşündürmektedir. Buna karşılık alt ve üst gelir gruplarına doğru belirgin eşiklerin varlığı, bu mahallelerin kentsel yapı içinde sosyal ve ekonomik bir dengeleme alanı işlevi gördüğünü göstermektedir. Bu yönüyle orta gelirli mahalleler, Selanik'te konut mülkiyetine dayalı servetin nasıl kademeli biçimde yoğunlaşmaya başladığını izlemek açısından, hem analitik hem de tarihsel olarak ayrıcalıklı bir konumda yer almaktadır.

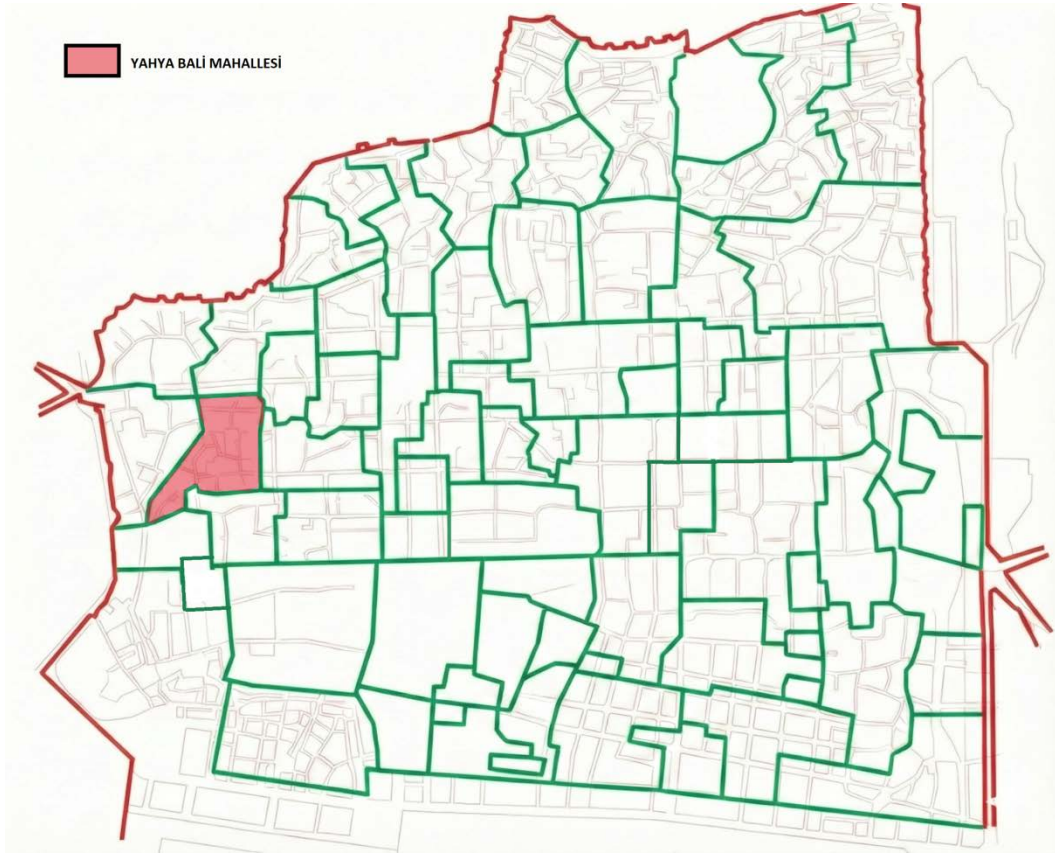
Bu çerçevede Yahya Bali, Şahab, Saray-ı Atik, Suluca, Kazzaz el-Hacfa, Ayasofya, Gülmezoğlu, Kara Hacı, Kasımiye ve Ali Paşa mahalleleri orta gelirli mahalleler kategorisi içerisinde değerlendirilmiştir. Bu mahalleler, ortalama değerleri itibarıyla alt gelirli grubun belirgin biçimde üzerinde, ancak üst gelirli mahallelerin altında konumlanmaktadır.

Harita 9: Orta Gelirli Mahalleler

Yahya Bali Mahallesi'nde en düşük bedelli satışlar genellikle 3.000–5.000 akçe bandında gerçekleşmiştir. Yahya Bali Mahallesi'nde en düşük bedelli satış 4.200 akçe karşılığında gerçekleşmiştir. Bu satışta iki tahtani oda, bir avlu, bir çeşme ve bir fırına sahip bir ev Müslüman bir kadından gayrimüslim bir erkeğe devredilmiştir. Buna karşılık mahalledeki en yüksek bedelli satış 30.000 akçe ile dikkat çekmektedir. Söz konusu satış, Müslüman bir kadından Müslüman bir erkeğe yapılmış olup, dört fevkani oda, üç “diğer oda”, iki avlu ve iki çeşme gibi oldukça zengin yapısal unsurlar içeren bir konutu kapsamaktadır. Bu iki uç örnek, Yahya Bali Mahallesi'nde hem mütevazı hem de oldukça donanımlı konutların aynı piyasa içinde yer alabildiğini göstermektedir. Şahab Mahallesi de benzer bir yapı sunmaktadır. En düşük satışlar daha mütevazı, en yüksek satışlar ise yapısal bakımdan daha donanımlı konutla-

rı kapsamaktadır. Bu mahallede fiyat aralığının genişlemesi, konut piyasasının tek tip olmadığını, farklı gelir gruplarının mahalle içinde bir arada bulunduğunu göstermektedir.

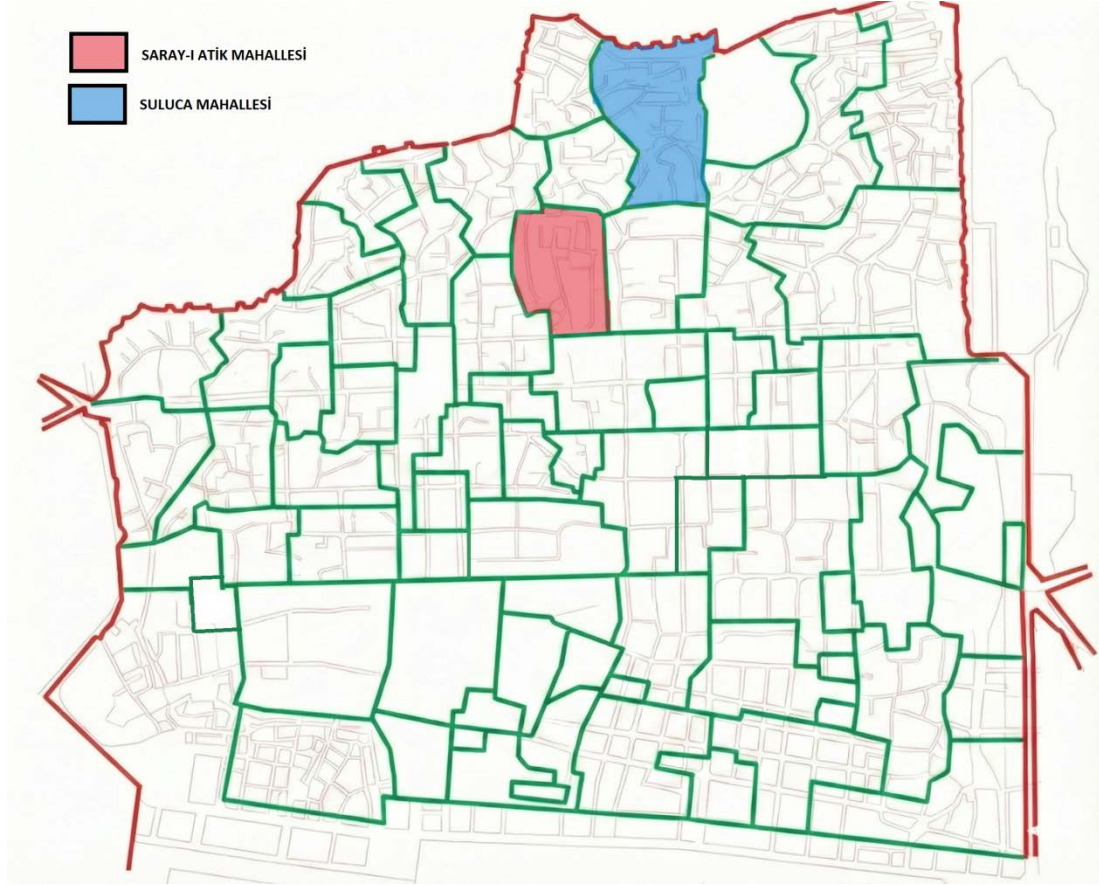

Harita 10: Yahya Bali Mahallesi

Saray-ı Atik ve Suluca mahallelerinde en düşük satışlar, alt gelirli mahallelerde görülen örneklerle yaklaşmakta, tek veya iki odalı, avlulu evler bu grubu oluşturmaktadır. Buna karşılık en yüksek bedelli satışlar 20.000 akçeye yaklaşmakta ve bu evlerde sofa, kiler ve bazen bahçe gibi unsurlar yer almaktadır. Suluca Mahallesi'nde kaydedilen en düşük bedelli satış²⁰⁹, 1.200 akçe ile gerçekleşmiş ve bu işlemde bir tahtani oda ile bir fevkani odadan oluşan bir ev, Müslüman bir kadından Müslüman bir kadına satılmıştır. Mahalledeki en yüksek bedelli satış²¹⁰ ise 36.000 akçe olup, iki tahtani oda ve bir avluya sahip bir evin Müslüman bir erkekten Müslüman bir erkeğe devri şeklinde gerçekleşmiştir. Bu iki satış arasındaki büyük fark, Suluca Mahallesi'nde konut piyasasının son derece heterojen bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

²⁰⁹ SŞS-6, 50/1.

²¹⁰ SŞS-18,14/1.

Harita 11: Saray-ı Atık ve Suluca Mahalleleri

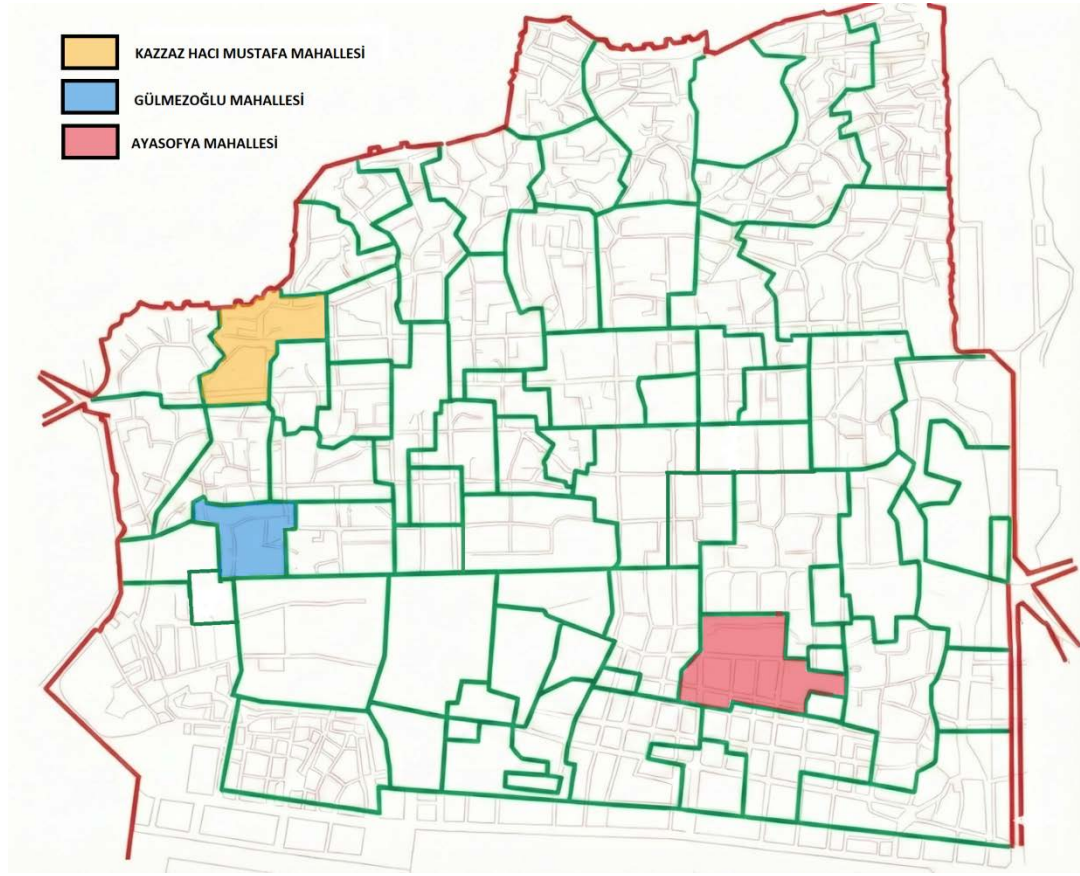
Kazzaz el-Hac Mustafa, Ayasofya ve Gülmezoğlu mahalleleri, orta gelirli bun merkezini oluşturmaktadır. Bu mahallerde satışlar genellikle 12.000 – 15.000 akçe bandında seyretmiştir. Evlerin fiziksel özelliklerine bakıldığında, çok odalı yapılar ile birlikte sofa, avlu ve zaman zaman çeşme gibi bölümlerin yaygın olduğu görülmektedir. Kazzaz el-Hac Mustafa Mahallesi’nde tespit edilen en düşük satış, bir tahtani ve iki fevkani odanın yanı sıra bir avlu ve iki kilerden oluşan bir evin 12.000 akçeye el değiştirmesidir.²¹¹ Ayasofya Mahallesi’ne ilişkin kayıtlarda ise yalnızca bir satış yer almakta, buna göre iki tahtani odadan ve bir çeşmeden oluşan bir ev 14.400 akçeye satılmıştır.²¹² Benzer şekilde, Gülmezoğlu Mahallesi’ne dair de tek bir satış kaydına ulaşılmıştır. Bu işlemde, iki tahtani, iki fevkani oda, bir avlu, bir çeşme ve iki ahırdan oluşan bir evin yine 14.400 akçeye satıldığı görülmektedir.²¹³ Kayıtlara göre, Ayasofya ve Gülmezoğlu mahallelerindeki satışlar gayrimüslimler arasında

²¹¹ SŞS-18, 80/1

²¹² SŞS-25, 121/1.

²¹³ SŞS-18. 79-2.

gerçekleşmişken, Kazzaz el-Hac Mustafa Mahallesi'ndeki satış Müslümanlar arasında yapılmıştır.

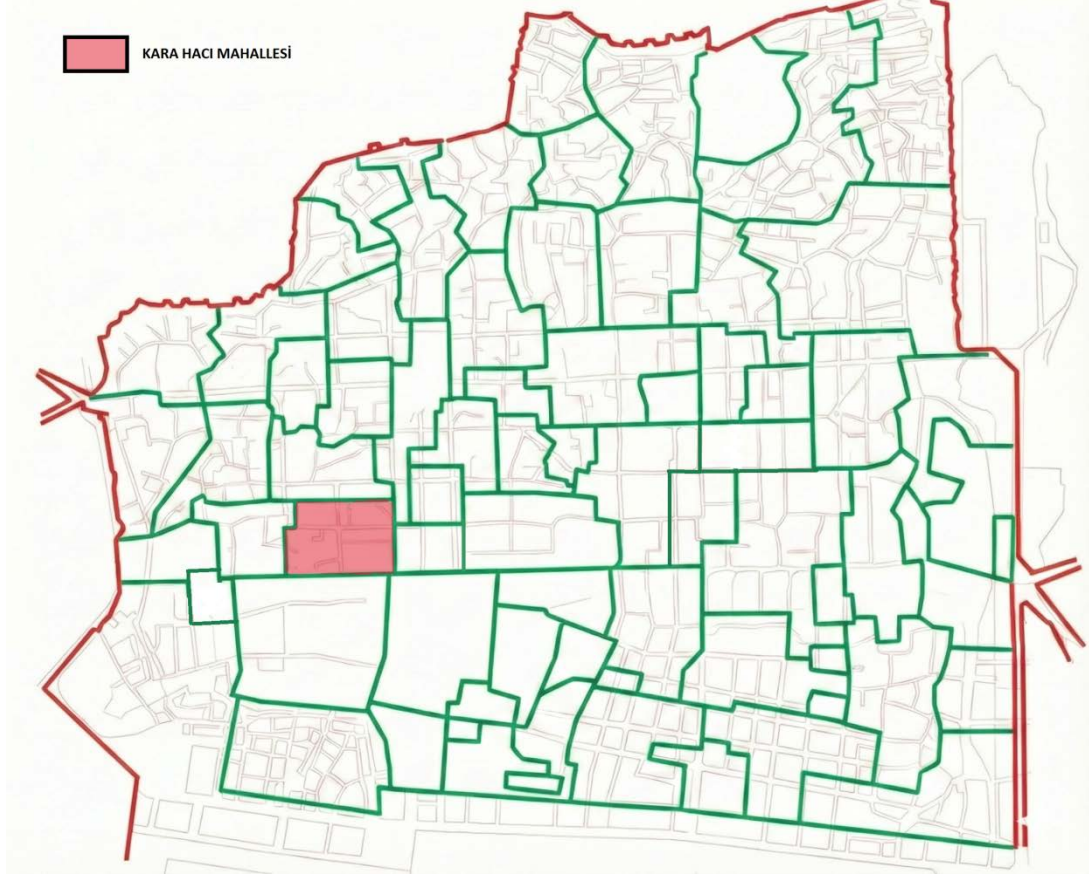

Harita 12: Kazzaz Hacı Mustafa, Ayasofya ve Gülmezoğlu Mahalleleri

Kara Hacı Mahallesi'ndeki en düşük bedelli satış²¹⁴, 4.000 akçe karşılığında yapılmış olup, bu satışa konu olan ev iki tahtani oda, üç fevkani oda, bir çeşme ve bir fırın gibi oldukça kapsamlı yapısal unsurlara sahiptir. Satışın Müslüman bir kadından Müslüman bir erkeğe gerçekleşmiş olması ve bu denli donanımlı bir konutun görece düşük bir bedelle el değiştirmesi, söz konusu işlemin aile içi bir devir, borç tasfiyesi ya da zorunlu bir satış olabileceği ihtimallerini gündeme getirmektedir. Aynı mahalledeki en yüksek bedelli satış²¹⁵ ise 40.800 akçe ile gerçekleşmiş. Bu satışta iki tahtani oda, iki fevkani oda, bir avlu, bir çeşme, iki sofa, bir kiler ve asma ağaçları bulunan bir ev, Müslüman bir erkekten Müslüman bir erkeğe devredilmiştir. Bu örnek, Kara Hacı Mahallesi'nde konutun hem gündelik yaşam ihtiyacını karşılayan bir mekân, hem de toplumsal statü ve ekonomik güç göstergesi olarak değerlendirilebildiğini ortaya koymaktadır.

²¹⁴ SŞS-18, 68/3.

²¹⁵ SŞS-6, 129/1.

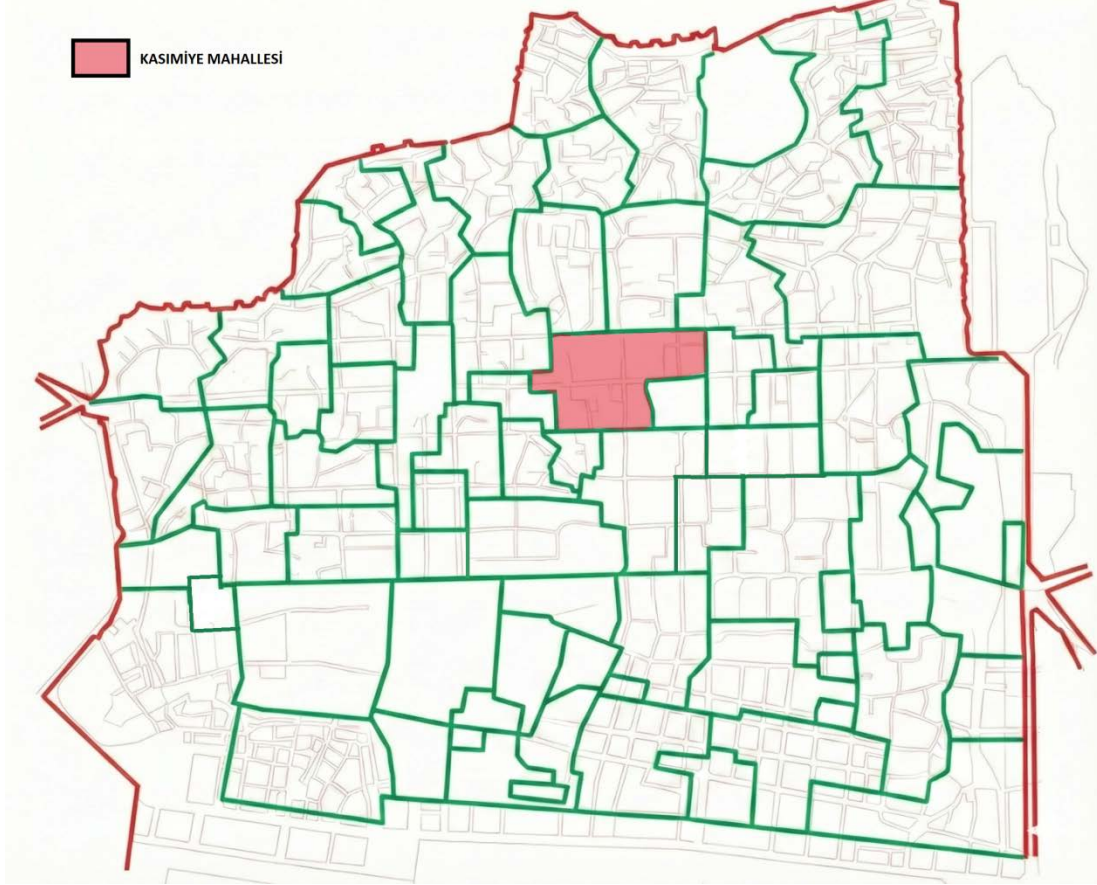

Harita 13: Kara Hacı Mahallesi

Kasımiye Mahallesi'nde en düşük bedelli satış²¹⁶, 3.600 akçe karşılığında gerçekleşmiş olup, bu satışa konu olan ev bir tahtani oda, bir fevkani oda ve bir avludan oluşmaktadır. Mahalledeki en yüksek bedelli işlem²¹⁷ ise gayrimüslim erkekler arasında gerçekleşmiş ve üç tahtani oda, iki fevkani oda, bir avlu, bir çeşme ve bir izbeyi içeren bir evin üçte bir hissesinin 14.400 akçeye satılması şeklinde kaydedilmiştir. Bu kayıttan hareketle taşınmazın toplam değerinin 43.200 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu satış, yüksek değerli bir konutun tam mülkiyet yerine hisseli şekilde el değiştirdiği örneklerden biri olması açısından dikkat çekicidir.

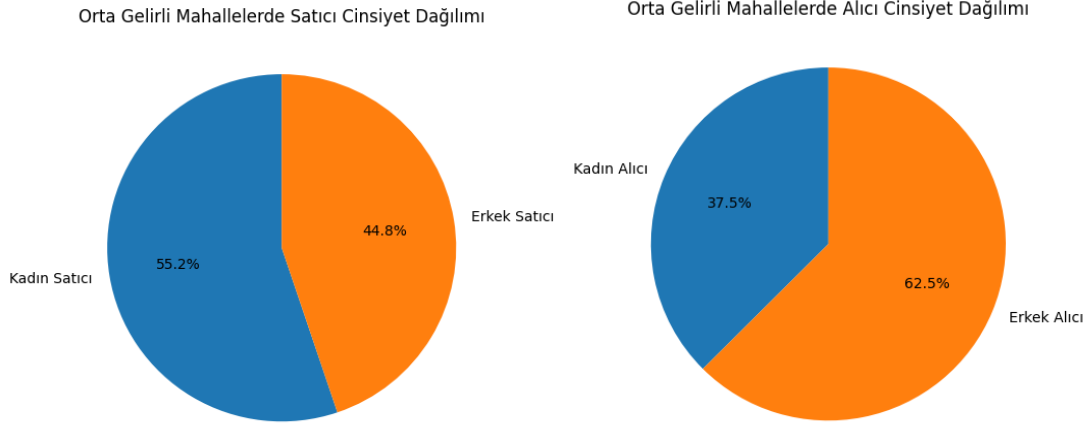
²¹⁶ ŞŞS-1, 27/1.

²¹⁷ ŞŞS-6, 124/1.

Harita 14: Kasımiye Mahallesi

Orta gelirli mahallelerdeki konut satışları, Selanik’te barınma odaklı alt gruptan sermaye ve prestij unsurlarının belirginleştiği üst grupta doğru uzanan dönüşümün en görünür olduğu alanlardan biridir. Bu mahallelerde alıcı ve satıcı profilleri, cinsiyet bakımından alt gelirli mahallelere kıyasla daha dengeli bir dağılım sergilemektedir. Erkekler hâlen sayısal çoğunluğu oluşturmakla birlikte, kadınların hem satıcı hem de alıcı olarak piyasadaki görünürlüğü belirgin biçimde artmaktadır. Bu artış, orta gelirli mahallelerde konutun yalnızca zorunlu bir barınma ihtiyacını karşılamadığını, hane halkı için ekonomik güvenlik, mirasın yönetimi ve sınırlı ölçekte yatırım işlevleri de üstlendiğini düşündürmektedir.

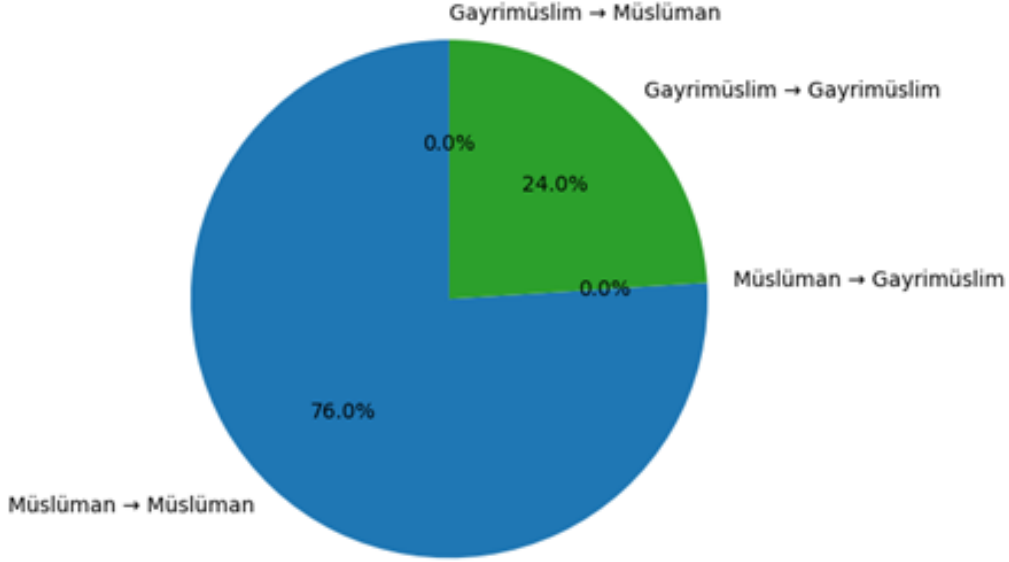
Grafik 13: Orta Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet temelli akış yönleri (kadından kadına, kadından erkeğe, erkekten erkeğe, erkekten kadına) incelendiğinde, erkekten erkeğe gerçekleşen satışların ağırlığı sürmekle birlikte, kadından erkeğe ve kadından kadına işlemlerin kayda değer bir paya ulaştığı görülmektedir. Bu durum, kadınların orta gelirli mahallelerde yalnızca mülk devreden pasif aktörler olmadığını, pazarlık, mülkiyet devri ve edinim süreçlerinde aktif özne olarak yer alabildiklerini ortaya koymaktadır.

Kadınların mülkiyet devri süreçlerinde hem alıcı hem de satıcı olarak kayıtlarda yer alması, onların konut piyasasında pasif değil, karar verici aktörler arasında bulunduğunu göstermektedir. Satıcı olarak kaydedilmeleri çoğunlukla miras yoluyla edinilen taşınmazların elden çıkarılması veya akrabalık ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirilen devirlerle ilişkili görülmektedir. Alıcı konumundaki örnekler ise kadınların kendi adlarına taşınmaz edinimi konusunda belirli bir mali kapasite ve hukuki ehliyete sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle, orta gelirli mahallelerde konut mülkiyeti, cinsiyet temelli mülkiyet kalıplarının kısmen esnediği ve kadınların görünürlük kazandığı bir alan olarak dikkat çekmektedir.

Dinî aidiyet ekseninde bakıldığında ise orta gelirli mahallelerde satışların büyük ölçüde cemaat içi dolaşım üzerinden gerçekleştiği, Müslümandan Müslümana ve Gayrimüslimden Gayrimüslime yapılan işlemlerin baskın olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, alt gelirli mahallelere kıyasla Gayrimüslim aktörlerin hem alıcı hem satıcı olarak daha görünür olduğu; bazı mahallelerde Gayrimüslimden Gayrimüslime satışların belirgin bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu tablo, orta gelirli mahallelerin ne tamamen homojen ne de keskin biçimde ayrılmış

bir dinî yapıya sahip olduğunu, farklı cemaatlerin kendi iç dolaşımlarını sürdürürken, kentsel ölçekte aynı piyasa içinde yer aldıklarını göstermektedir.

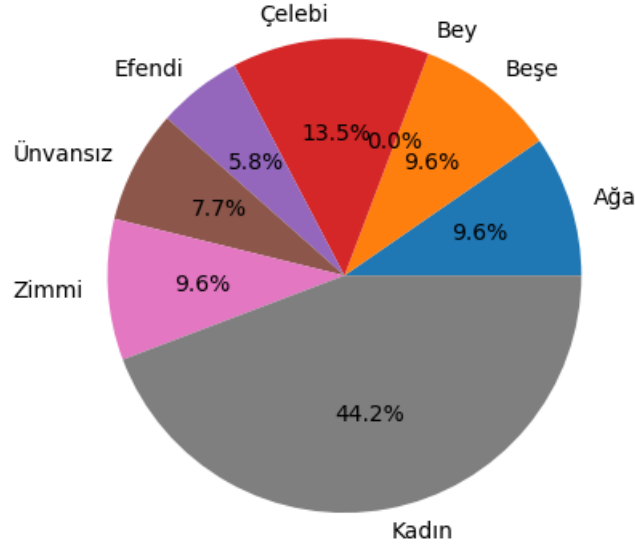

Grafik 14: Orta Gelirli Mahallelerde Satışların Dini Yönü

Orta gelirli mahallelerde dinler arası (Müslüman–Gayrimüslim) mülk satışlarının sınırlı kalması, konut piyasasında güven ilişkileri, sosyal ağlar ve cemaat bağlarının hâlâ belirleyici olduğunu düşündürmektedir. Ancak gayrimüslim aktörlerin bu mahallelerdeki istikrarlı varlığı, mülkiyet ilişkilerinin cemaat sınırlarıyla mutlak biçimde çizilmediğini göstermektedir. Bu durum, konut piyasasının belli ölçüde geçişken bir yapıya sahip olduğunu ve ekonomik ilişkilerin toplumsal gruplar arasında belirli bir etkileşime imkân tanıdığını düşündürmektedir. Bu çerçevede orta gelirli mahalleler hem cemaat içi dayanışma hem de farklı toplumsal grupların bir arada mülk edinebildiği alanlar olarak iki yönlü bir işleyiş sergilemektedir.

Orta gelirli mahallelerdeki konut satışlarına ilişkin cinsiyet ve din temelli dağılımlar, Selanik’te konut piyasasının barınma odaklı bir yapıdan giderek daha karmaşık ve çok işlevli bir mülkiyet rejimine doğru evrildiğini açık biçimde göstermektedir. Alt gelirli mahallelerde baskın olan temel geçim ve barınma odaklı mülkiyet ilişkileri, bu mahallelerde yerini kısmi yatırım, ekonomik güvenlik ve sınırlı ölçüde statü kaygılarını da içeren bir konut anlayışına bırakmaktadır. Kadınların hem alıcı hem satıcı olarak artan görünürlüğü ile Gayrimüslim ak-

törlerin istikrarlı biçimde piyasada yer alması, orta gelirli mahallelerin toplumsal sınırların daha esnek biçimde işlediği bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 15: Orta Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Unvan Dağılımı

Orta gelirli mahallelerde alıcı ve satıcıların unvan dağılımı, Selanik’te konut piyasasının ne tamamen elitlere özgü ne de yalnızca alt tabakalara ait bir alan olduğunu göstermektedir. Bu mahalleler, kentin sosyo-ekonomik yapısında geçiş bölgesi niteliği taşımakta, farklı toplumsal katmanların bir arada mülkiyet edinebildiği karma bir alanı temsil etmektedir. Dağılımın genelinde kadınların %44,2 gibi yüksek bir paya sahip olması dikkat çekicidir. Ancak bu oran, orta gelirli mahallelerin kadınlar tarafından domine edildiği anlamına gelmemektedir. Aksine, geri kalan %55,8’lik kesimi oluşturan erkek gruplarla birlikte düşünüldüğünde, mülkiyet piyasasının iki cinsiyetin birlikte aktif olduğu bir alan olarak işlediğini ortaya koymaktadır.

Kadınların orta gelirli mahallelerde bu ölçüde görünür olması, onların özellikle orta ölçekli konutlar üzerinde yoğunlaştıklarını düşündürmektedir. Bu durum, kadınların ekonomik hayata katılımının daha çok aile ekonomisini güvence altına alma ve mevcut varlığı koruma yönünde şekillendiğine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, orta gelirli mahalleler, kadınların yüksek riskli ve büyük sermaye gerektiren yatırımlardan ziyade, görece istikrarlı ve sürdürülebilir mülkleri tercih ettikleri alanlar olarak öne çıkmaktadır.

Erkekler içerisinde çelebi, ağa ve beşe unvanlılarla zimmi gruplarının birbirine yakın oranlarda temsil edilmesi, orta gelirli mahallelerin belirli bir zümrenin tekelinde olmadığını açık biçimde göstermektedir. Bu çeşitlilik, Selanik'te orta gelirli konut piyasasının tek merkezli bir güç yapısı tarafından değil, çok sayıda küçük ve orta ölçekli aktör tarafından paylaşıldığını düşündürmektedir. Özellikle çelebilerin varlığı, bu mahallelerin kentli ve eğitimli kesim için cazip olduğunu gösterirken, ağa ve beşe gibi unvanların mevcudiyeti, yerel nüfuz sahibi kişilerin de bu mahallelerde yatırım yaptığını ortaya koymaktadır.

Zimmilerin orta gelirli mahallelerdeki kayda değer payı, Selanik'in çok dinli yapısının gündelik ekonomik pratiklere yansıdığını göstermektedir. Gayrimüslimlerin konut piyasasında bu ölçüde yer alması, mülkiyet ilişkilerinin dinî aidiyete göre sert biçimde ayrışmadığını, aksine ortak bir kentsel ekonomi içinde şekillendiğini düşündürmektedir. Bu durum, orta gelirli mahallelerin Selanik'te farklı topluluklar arasında temasın ve etkileşimin yoğun olduğu alanlar olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Unvansız kişilerin varlığı ise, orta gelirli mahallelerin yalnızca statü sahibi bireylerin değil, daha mütevazı kesimlerin de erişebildiği mekânlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Selanik'te sınırlı da olsa bir toplumsal yükselme imkânının bulunduğu işaret etmektedir. Herhangi bir resmî unvan taşımayan bireylerin mülk edinebilmesi, kentin ekonomik yapısının belirli ölçülerde esnek olduğunu göstermektedir.

Orta gelirli mahallelerdeki unvan dağılımı, Selanik'te mülkiyet piyasasının ne tamamen üst tabakaya mahsus ne de bütünüyle alt sınıflara özgü olduğunu, aksine farklı toplumsal grupların kesiştiği ara bir ekonomik alan oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Kadınların güçlü temsiliyeti, erkek grupları arasındaki çeşitlilik ve gayrimüslimlerin görünürlüğü birlikte değerlendirildiğinde, orta gelirli mahalleler Selanik kent ekonomisinin en dinamik ve en kapsayıcı katmanlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Bu mahallelerde konut, bir yandan gündelik yaşamın sürdürüldüğü işlevsel bir mekân olma niteliğini korurken, diğer yandan hane halkı için geleceğe dönük bir güvence ve sınırlı bir servet birikim aracı hâline gelmektedir. Mülkiyetin bu çift yönlü işlevi, orta gelirli mahalleleri Selanik'teki konut piyasasının en dinamik alanlarından biri hâline getirmektedir. Bu mahallelerdeki konutlar, alt gelirli mahallelerde olduğu gibi yalnızca temel yaşamsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik değildir. Ancak üst gelirli mahallelerde rastlanan yüksek sermaye

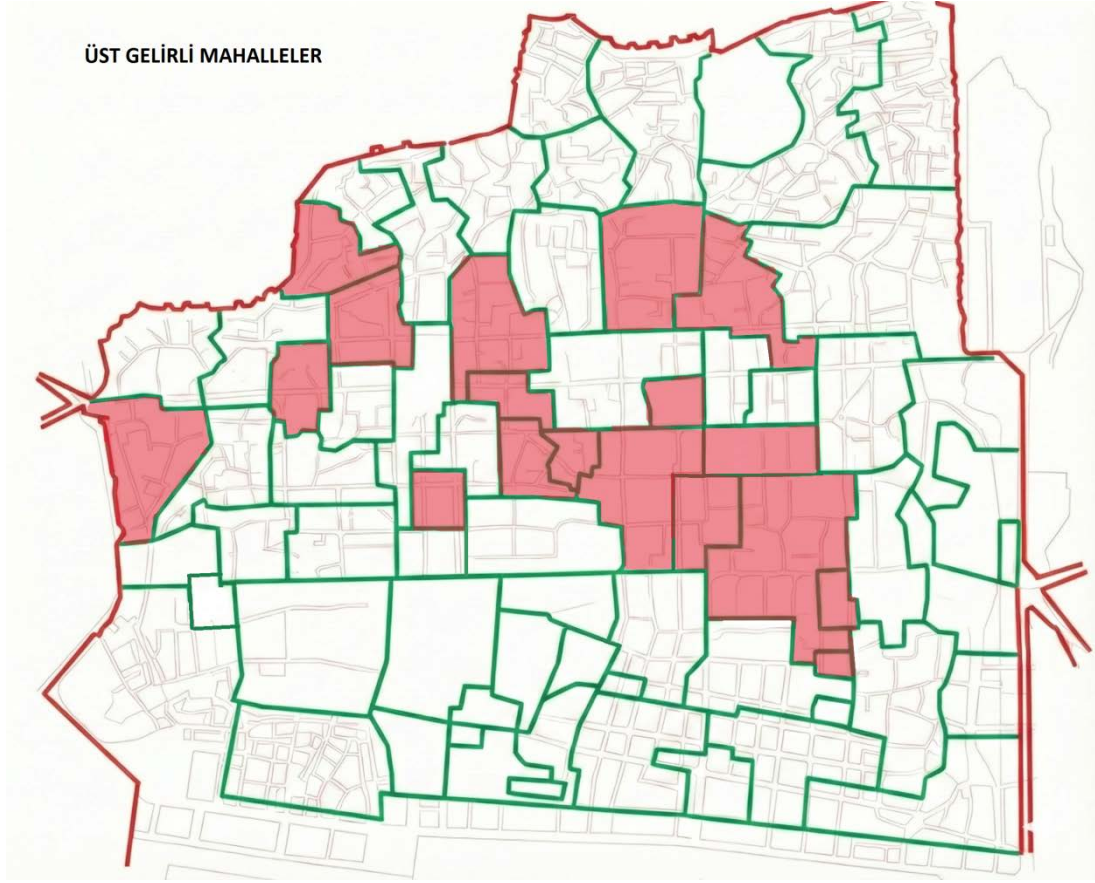
yatırımı, toplumsal statü göstergesi ve temsil aracı olma işlevini de tam anlamıyla taşıyamamaktadır.

Bu nedenle orta gelirli mahalleler, Selanik'te kentsel servetin nasıl ve hangi aşamalarda yoğunlaşmaya başladığını, bu yoğunlaşmanın henüz modern anlamda katı bir mekânsal ayrışmaya dönüşmeden önce hangi toplumsal ve mekânsal dinamikler üzerinden ilerlediğini izlemek açısından kritik bir analitik eşik sunmaktadır. Orta gelirli mahallelerde gözlemlenen bu ara yapı, bir sonraki aşamada üst gelirli mahallelerde belirginleşecek olan sermaye yoğunlaşması ve prestij temelli konut piyasasının zeminini hazırlayan geçiş evresini temsil etmektedir.

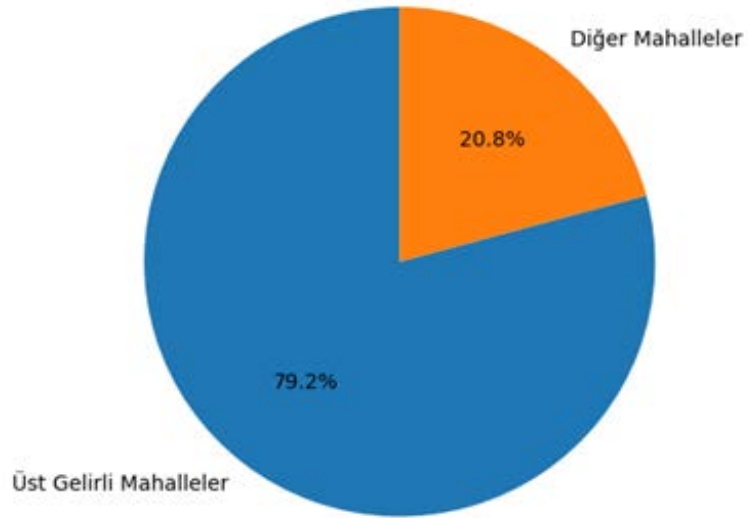
Bu çerçevede üst gelirli mahallelere odaklanmak, konutun artık yalnızca barınma veya geçim aracı olmaktan çıkarak, yüksek sermayenin dolaşıma girdiği, mülkiyetin daha büyük ölçüde tek elde toplandığı ve mahalle ölçeğinde statü ile prestijin belirgin biçimde üretildiği bir evreyi görünür kılacaktır. Orta gelirli mahallelerde gözlemlenen bu kademeli dönüşüm, üst gelirli mahallelerde daha net, daha yoğun ve daha sistematik bir yapıya bürünmektedir.

2.3.3. Üst Gelirli Mahalleler

Selanik'te ev satışlarına dayalı servet dağılımı incelendiğinde, üst gelirli mahalleler kentsel hiyerarşinin en belirgin biçimde somutlaştığı mekânsal odaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortalama satış bedelleri 20.001 akçenin üzerinde seyreden bu mahallelerde konut, artık yalnızca barınma ihtiyacını karşılayan bir unsur olmaktan çıkarak, yüksek sermayenin dolaşıma girdiği, toplumsal statünün ve prestijin maddî olarak üretildiği bir araç hâline gelmektedir. Yakup Paşa, Aya Nikola, Pinti Hasan, Hacı İskender, El-Hac Hasan, Cezerî Kasım Paşa, İshak Paşa, Burhan Hoca, Yılan Mermeri, Abdullah Kadı, İshakiye, Aya Tanaş, Cami-i Atik, Haraççı Ali, Sulu Paşa, Balat, El-Hac İsmail, Sinancık, Timurtaş ve Sarı Müderris mahalleleri bu üst grubun farklı yoğunluk ve tipolojilerini yansıtan başlıca örneklerdir.

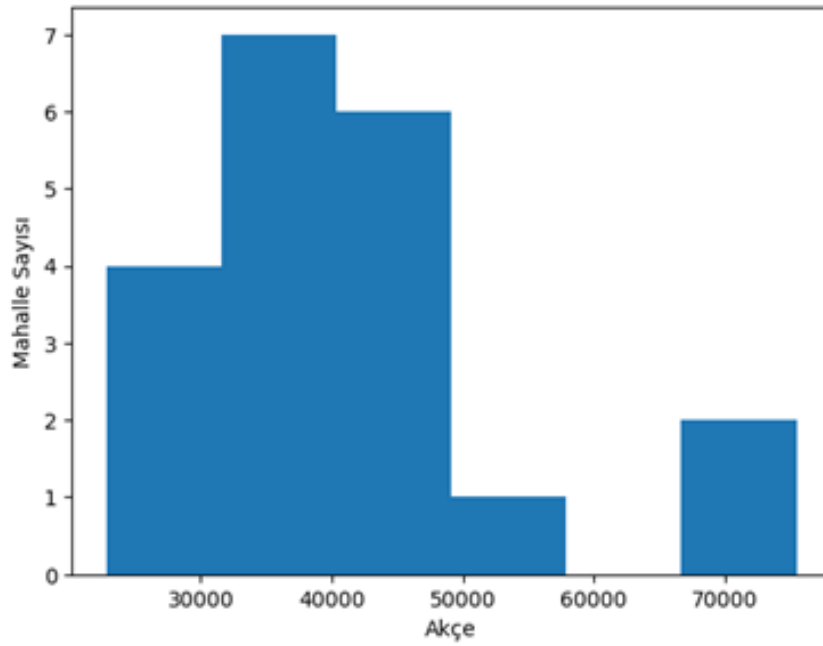

Harita 15: Üst Gelirli Mahalleler

Grafik 16: Üst Gelirli Mahallelerin Toplam Satış Değeri İçindeki Payı

Sayıca daha az satış içermelerine rağmen, üst gelirli mahallelerde gerçekleşen işlemler, Selanik'teki toplam konut servetinin yaklaşık beşte dördünü oluşturmaktadır. Bu durum, konut piyasasında nicel yaygınlık ile nitel değer arasında keskin bir ayrışma olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, kent genelinde çok sayıda düşük ve orta bedelli konut el değiştirirken, toplam servetin büyük bölümü sınırlı sayıdaki yüksek bedelli satış üzerinden şekillenmektedir. Bu tablo, Selanik'te konut mülkiyetine dayalı servetin belirgin de yoğunlaşmış bir yapıya sahip olduğunu nicel olarak ortaya koymaktadır.

Grafik 17: Üst Gelirli Mahallelerde Ortalama Satış Bedelleri

Üst gelirli mahallelerin ortalama satış bedellerine ilişkin grafik, Selanik'te konut piyasasının yalnızca yüksek değerli mülklerin yoğunlaştığı bir alan olmadığını, aynı zamanda bu yüksek değerlerin kendi içinde belirgin bir hiyerarşi oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Ortalama bedellerin 30.000–45.000 akçe bandında yoğunlaşmasına karşın, 70.000 akçe ve üzerindeki değerlerin açık uçlar olarak belirginleşmesi, bu mahallelerin homojen bir “elit alan” üretmediğini göstermektedir. Aksine, üst gelirli segmentin kendi içinde de farklı servet düzeylerine ve yaşam pratiklerine karşılık gelen alt katmanlara ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, üst gelirli mahallelerin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sembolik ve toplumsal farklılıkların da mekânsal olarak üretildiği alanlar olduğunu düşündürmektedir.

Grafikte gözlenen geniş dağılım, konutun bu gelir grubunda giderek daha la sermaye yoğun bir yatırım nesnesi hâline geldiğini göstermektedir. Üst gelirli mahallelerdeki konutlar, yalnızca barınma ihtiyacını karşılayan yapılar olmaktan çıkarak, toplumsal konumun, mesleki statünün ve ekonomik gücün somut göstergeleri olarak işlev görmektedir.-Özellikle yüksek ortalamalara sahip mahallelerde, çok odalı, avlulu, bahçeli ve çeşitli ek birimlere sahip konutların varlığı, konutun temsil gücünü artıran mimarî ve mekânsal unsurların fiyat oluşumunda belirleyici hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda konut, üst gelirli mahallelerde, bireysel refahın ötesinde kamusal olarak sergilenen bir prestij unsuru olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, grafikte alt uçta yer alan görece daha düşük ortalamalar, üst gelirli mahallelerde dahi tam anlamıyla kapalı ve dışlayıcı bir mekânsal ayrışmanın söz konusu olmadığını göstermektedir. Aynı gelir grubuna dâhil mahalleler içinde daha mütevazı konutların varlığı, Selanik'te servetin yoğunlaşmasına rağmen toplumsal katmanların mekânsal olarak tamamen ayrışmadığını düşündürmektedir. Bu durum, Osmanlı kent dokusunun karakteristik özelliklerinden biri olan sosyal geçirgenliğin²¹⁸, üst gelirli mahallelerde dahi belirli ölçüde devam ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu geçirgenlik, servetin mekânsal olarak yoğunlaşmasını engellemekte, yalnızca bu yoğunlaşmanın katı ve mutlak sınırlar üretmesini sınırlamaktadır.

Bu genel dağılımın ortaya koyduğu hiyerarşik ve çok katmanlı yapı, üst gelirli mahallelerin her birinin konut piyasası içinde aynı işlevi üstlenmediğini, aksine farklı servet düzeylerine, aktör profillerine ve mülkiyet biçimlerine karşılık geldiğini göstermektedir. Aşağıda ele alınacak olan mahalle bazlı örnekler, bu nicel çerçevenin somut mekânsal karşılıklarını görünür kılarak, üst gelirli mahallelerde konutun nasıl farklılaşan biçimlerde el değiştirdiğini ayrıntılı biçimde ortaya koyacaktır.

Bu mahalleler arasında Sarı Müderris, üst gelirli konut piyasasının uç değerlerini en net biçimde yansıtan yerleşim alanıdır. Mahallede tespit edilen en düşük bedelli satış dahi 18.000 akçe seviyesindedir. Bu satışta²¹⁹, iki tahtani oda, bir avlu ve bir fırından oluşan bir ev, iki gayrimüslim kadın arasında el değiştirmiştir. Bu örnek, Sarı Müderris'te “asgarî” kabul edilebilecek konut standartlarının bile Selanik genelinin oldukça üzerinde olduğunu göster-

²¹⁸ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s.22.

²¹⁹ SŞS-18, 75/2

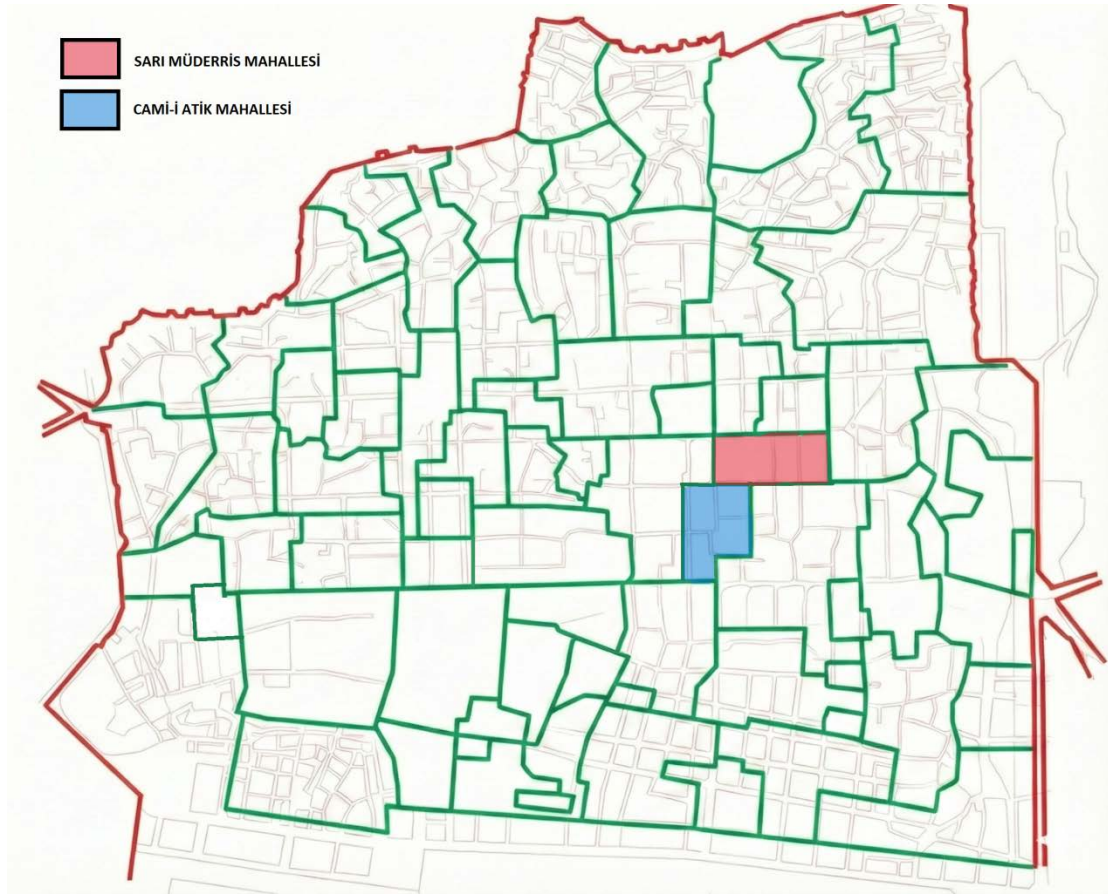
mektedir. Aynı mahalledeki en yüksek bedelli satış²²⁰ ise 159.000 akçeye ulaşmakta ve konutun fiziksel özellikleri bakımından adeta bir konak ölçeği sunmaktadır. Bir tahtani oda, dört fevkani oda, altı diğer oda, bir avlu, iki çeşme, dört sofa, bir bahçe, iki kiler, bir mutfak, bir fırın, bir ahır, bir samanlık, bir kenef ve bir hamamdan oluşan bu yapı, Müslüman bir erkek tarafından gayrimüslim bir erkeğe satılmıştır. Bu iki uç örnek birlikte değerlendirildiğinde, Sarı Müderris Mahallesi'nin kendi içinde dahi belirgin bir servet hiyerarşisi barındırdığı, ancak bu hiyerarşinin mutlak bir mekânsal ayrışmaya dönüşmediği anlaşılmaktadır. Aynı mahalle sınırları içinde hem son derece yüksek prestijli elit konutlar hem de üst gruba göre görece daha mütevazı evler bir arada bulunmaktadır.

Cami-i Atik Mahallesi, üst gelirli mahalleler arasında yalnızca satış bedelleriyle değil, mülkiyet biçimlerinin çeşitliliğiyle de dikkat çekmektedir. Bu mahalledeki en düşük bedelli satışlardan²²¹ biri, bir tahtani oda, bir fevkani oda, bir avlu ve bir çeşmeye sahip bir evin 4.800 akçeye Müslüman bir erkekten Müslüman bir erkeğe satılmasıdır. Buna karşılık mahalledeki en yüksek bedelli işlem²²² 144.000 akçe gibi son derece yüksek bir meblağa ulaşmaktadır. Bu satış yalnızca konutu değil, iki meyhanenin dörtte bir hissesi ve bir haffaf dükkânının sekizde bir hissesi gibi ticari unsurları da içermektedir. Satış iki gayrimüslim erkek arasında gerçekleşmiştir.

²²⁰ SŞS-6, 133/1

²²¹ SŞS-1, 42/1

²²² SŞS-6, 153/2

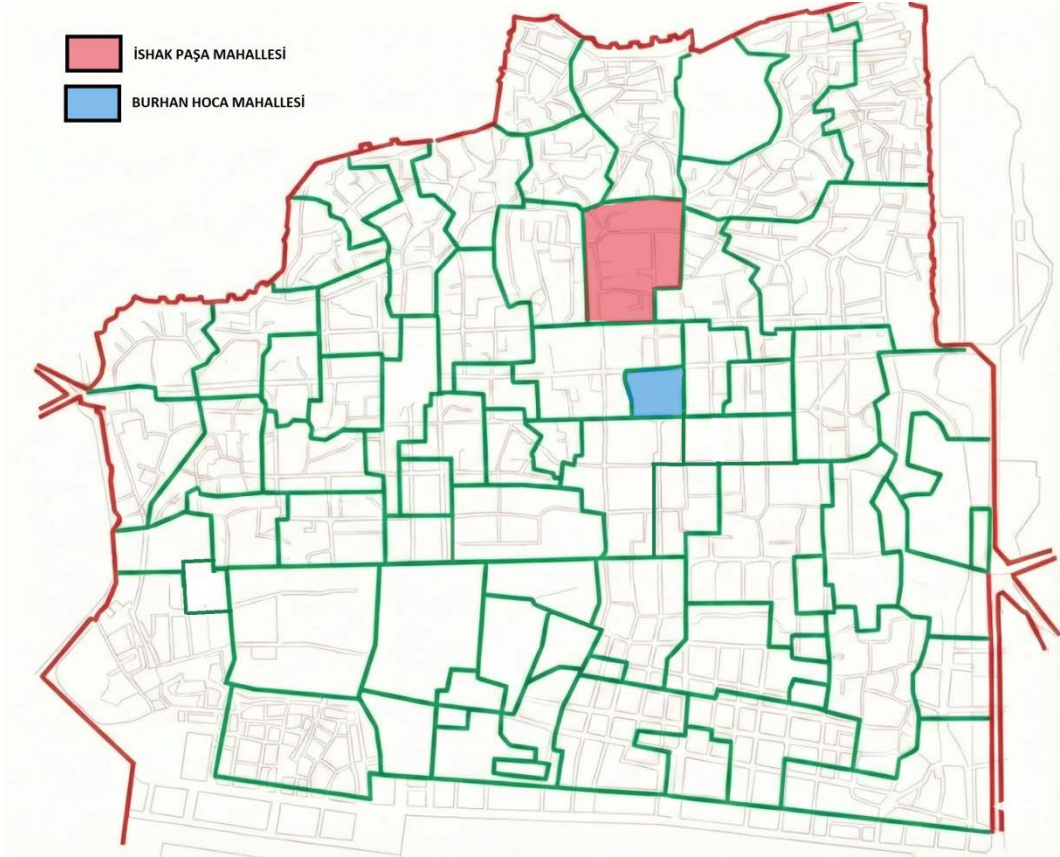
Harita 16: Sarı Müderris ve Cami-i Atik Mahalleleri

Üst gelirli mahallelerin bir diğer örneği de İshak Paşa Mahallesi'dir. Bu mahalledeki en düşük bedelli satış²²³, Müslüman bir kadın ile Müslüman bir erkek arasında gerçekleşmiş, bir tahtani oda, bir avlu ve bir kilerden oluşan ev 5.160 akçeye satılmıştır. Buna karşılık mahalledeki en yüksek bedelli satış²²⁴, Selanik Gümrük Emmini Çavuşzâde Hüseyin Ağa'ya ait olan ve dört tahtani oda, altı fevkani oda, iki avlu, bir çeşme, üç sofa, bir bahçe, bir mutfak, bir ahır, bir samanlık, üç kenef ve bir çardaktan oluşan son derece donanımlı bir yapının 75.600 akçeye Abdullah Çelebi ibn Hüseyin'e satılmasıdır. Bu iki örnek arasındaki büyük fark, İshak Paşa Mahallesi'nde yönetici elitin konutlarının, aynı mahalledeki mütevazı hane halklarıyla mekânsal olarak iç içe bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, Selanik'te servet eşitsizliğinin belirgin olmasına karşın, farklı gelir ve varlık düzeylerine sahip grupların kentte katı mekânsal ayrışmalara uğramadan, aynı mahalle sınırları içerisinde bir arada yaşayabildiklerini göstermektedir.

²²³ ŞŞS-25,122/1

²²⁴ ŞŞS-18, 71/1

Burhan Hoca Mahallesi, konut değerinin yalnızca yapısal özelliklerle değil, komşuluk ilişkileriyle de belirlendiğini açık biçimde ortaya koyan örneklerden biridir. Mahalledeki en düşük bedelli satış²²⁵, bir tahtani oda ve bir avludan oluşan bir ev ile bir göz dükkânın birlikte satıldığı 7.800 akçelik işlemdir. Bu satış Müslüman bir kız ve erkek kardeş tarafından Yanni isimli gayrimüslim bir erkeğe yapılmıştır. Buna karşılık mahalledeki en yüksek bedelli satışlardan²²⁶ biri 57.600 akçeye ulaşmakta ve bu satışta iki tahtani oda, beş fevkani oda, bir çeşme, iki sofa, bir bahçe, bir mutfak ve bir ahırdan oluşan bir ev el değiştirmektedir. Bu evin komşuları arasında kale dizdarı Halil Ağa, başkâtip Mehmet Efendi ve topçubaşı gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerinin bulunması, konutun değerinin sembolik sermaye ve prestijle nasıl ilişkilendiğini açık biçimde göstermektedir. Burhan Hoca Mahallesi bu yönüyle, devlet bürokrasisi ile konut piyasası arasındaki ilişkinin mekânsal düzeyde okunabildiği bir alan sunmaktadır.

Harita 17: İshak Paşa ve Burhan Hoca Mahalleleri

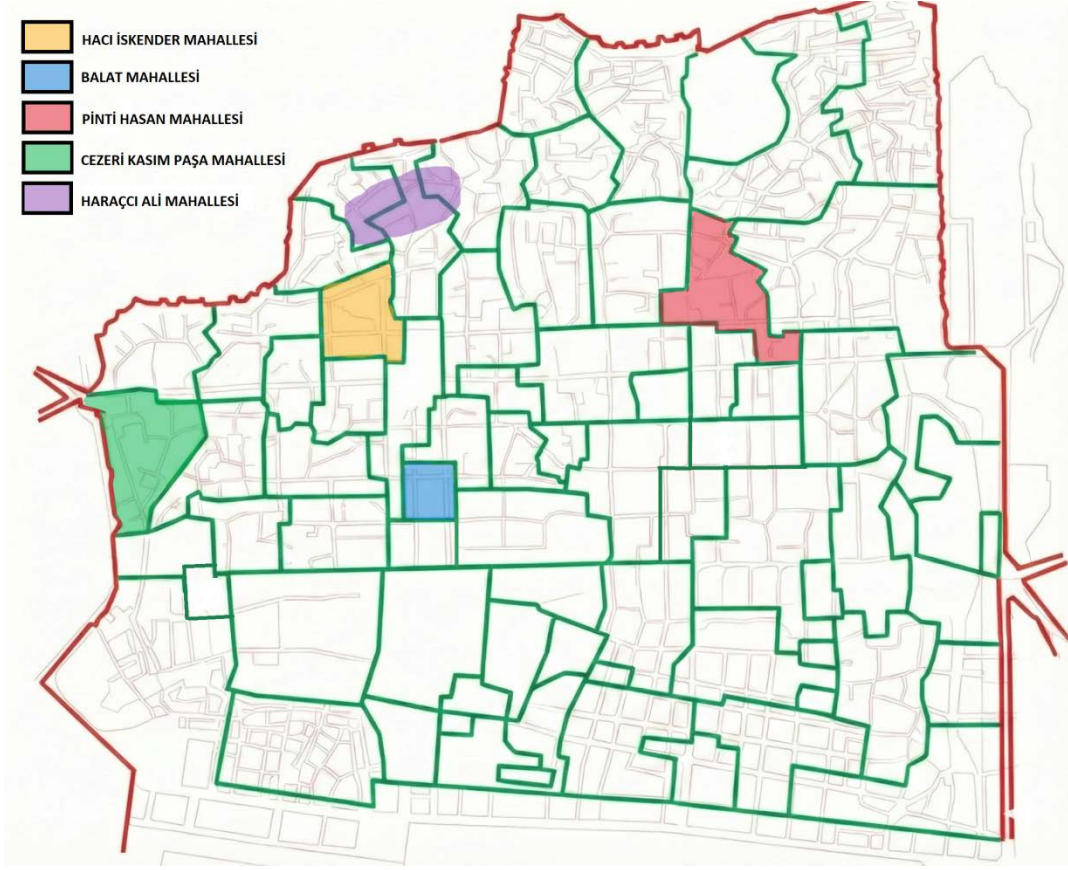
²²⁵ SŞS-1, 5/2

²²⁶ SŞS-25, 131/1

Pinti Hasan Mahallesi, üst gelirli grup içinde görece homojen bir yapı sergilemektedir. Mahalledeki satışlar büyük ölçüde birbirine yakın bedellerde gerçekleşmiştir. En yüksek bedelli satış²²⁷, iki Müslüman erkek arasında yapılan ve bir tahtani oda, iki fevkani oda, bir avlu ve bir çeşmeye sahip evin 26.400 akçeye satılmasıdır. Daha düşük bedelli satışlar da benzer ölçek ve donanımına sahip evleri kapsamaktadır. Bu durum, Pinti Hasan'da aşırı uç değerlerden ziyade istikrarlı bir "üst-orta" konut profilinin hâkim olduğunu düşündürmektedir.

Balat, Hacı İskender, Haraçcı Ali ve Cezerî Kasım Paşa mahalleleri ise üst gelirli kategoride farklı alt tipolojileri temsil etmektedir. Balat'ta ortalama değerler yüksek olmakla birlikte mahalle, tarihsel olarak ticari ve dinsel çeşitliliğin yoğun olduğu bir alan olarak öne çıkmaktadır. Hacı İskender Mahallesi'nde satışlar, mahalle içi ekonomik geçirgenliğin sürdüğünü göstermekte, düşük ve yüksek bedelli satışlar yan yana bulunabilmektedir. Haraçcı Ali ve özellikle Cezerî Kasım Paşa mahallelerinde satış sayısının yüksek olması, bu mahallelerin konut piyasasında hareketli alanlar olduğunu göstermektedir. Cezerî Kasım Paşa hem Müslüman hem gayrimüslim aktörlerin etkin olduğu, konut stokunun çeşitlilik gösterdiği bir üst gelirli mahalle profili sunmaktadır.

²²⁷ SŞS-1, 29/2

Harita 18: Pinti Hasan, Balat, Hacı İskender, Haraççı Ali²²⁸ ve Cezeri Kasım Paşa Mahalleleri

Bütün bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, Selanik'te üst gelirli mahallelerin kentsel servetin en yoğun biçimde toplandığı mekânsal odaklar olduğu açık biçimde görülmektedir. Ancak bu yoğunlaşma, modern kentlerde sıklıkla karşılaşılan katı ve mutlak bir mekânsal ayrışma biçiminde tezahür etmemektedir. Aksine, Selanik'te yüksek servet düzeyine sahip konutların belirli mahallelerde kümelenmiş olmasına rağmen, bu mahallelerin kendi içlerinde görece daha mütevazı konutlar da barındırdığı anlaşılmaktadır. Aynı mahalle sınırları içinde, hatta kimi zaman birbirine doğrudan komşu yapılarda, hem son derece yüksek bedelli, çok odalı ve donanımlı elit konutların hem de daha sınırlı fiziksel özelliklere sahip, düşük ya da orta ölçekli evlerin bir arada bulunabilmesi, Osmanlı kent dokusunun sosyal açıdan geçirgen karakterini yansıtan temel bir olgudur.

Bu durum, Selanik'te servet eşitsizliğinin mekân üzerinden okunabildiğini, ancak bu eşitsizliğin mutlak bir gettolaşma ya da sınıfsal tecrit biçimine dönüşmediğini göstermektedir.

²²⁸ Dimitriadis eserinde, 16. Yüzyılda 51 ailenin yaşadığı ve adını camiisinden alan Haraççı Ali Mahallesi'nin Haraççı Ali Camisi'yle özdeşleştirilen Salı Tekkesinin de bulunduğu Tarakçı Mahallesi yakınlarında yer aldığı belirtmektedir. Dimitriadis, *Topografia Tis Thessalonikis...*, s.84

Üst gelirli mahalleler, zenginliğin tamamen “izole” edildiği alanlar olmaktan ziyade, farklı toplumsal katmanların gündelik yaşamda temas hâlinde bulunduğu karmaşık sosyal alanlar olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda mahalle, modern anlamda homojen bir sosyo-ekonomik birimden çok, farklı gelir, statü ve meslek gruplarının aynı mekânsal çerçevede bir arada varlık gösterdiği bir mikro-evren niteliği taşımaktadır. Konut satışlarına yansıyan fiyat aralıklarının genişliği de bu heterojen yapıyı nicel olarak doğrulamaktadır.

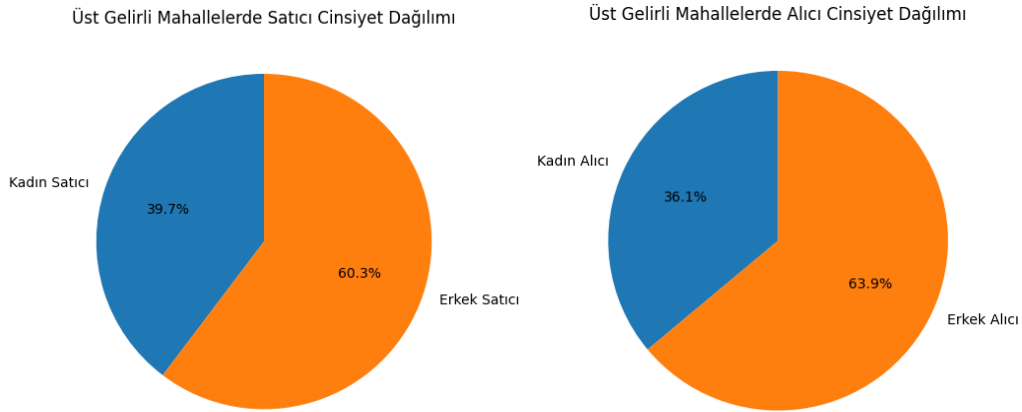
Öte yandan, üst gelirli mahallelerde konutun taşıdığı anlamın, alt ve orta gelirli mahallelere kıyasla belirgin biçimde dönüştüğü görülmektedir. Bu mahallelerde konut, yalnızca barınma ihtiyacını karşılayan bir yapı olmaktan çıkarak, giderek artan ölçüde prestij, temsil ve yatırım aracı hâline gelmektedir. Oda sayısındaki artış, sofa, bahçe, mutfak, ahır, hamam gibi ek birimlerin varlığı ve kimi zaman ticari unsurlarla birlikte el değiştiren mülkler, konutun ekonomik ve sembolik değerinin iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu tür yapılar, sahiplerinin yalnızca maddî gücünü değil, aynı zamanda toplumsal konumunu ve şehir içindeki görünür-lüğünü de yansıtan mekânlar olarak işlev görmektedir.

Öte yandan, üst gelir grubuna ait mahallelerde konutun anlamı, alt ve orta gelirli mahallelerle karşılaştırıldığında daha karmaşık ve çok katmanlı bir çerçevede şekillenmektedir. Bu mahallelerde gayrimenkuller, sadece yaşama alanı olarak değil, aynı zamanda ekonomik güç birikiminin somut bir tezahürü, toplumsal görünürlüğün ve itibarlı konumun sürdürüldüğü araçlar olarak da işlev görmektedir. Bu örüntü, Selanik’in bir liman kenti olarak sahip olduğu ticari hareketlilik, şehirlerarası ve uluslararası ekonomik ağlara açıklığı ile doğrudan ilişkilidir. Konut, bu bağlamda yalnızca yerel düzeyde barınma ihtiyacını karşılayan bir yapı olmaktan çıkarak, sermayenin farklı coğrafyalar arasında dolaşımına imkân tanıyan ve yatırım değeri taşıyan bir varlık niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla üst gelirli mahallelerdeki konut piyasası, Selanik’in ekonomik entegrasyon düzeyini ve şehir ölçeğinde sermaye birikiminin yönelimlerini yansıtan önemli bir gösterge olarak değerlendirilmelidir.

Komşuluk ilişkileri ve çevresel faktörler de üst gelirli mahallelerde konut değerlerinin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle devlet görevlileri, askerî elitler ve bürokratik zümre mensuplarının yoğunlaştığı alanlarda, bir konutun kimlerle komşu olduğu, satış bedellerini doğrudan etkileyebilmektedir. Kale dizdarları, başkâtipler, topçubaşılar ve benzeri yüksek rütbeli aktörlerin konutlarının yakın çevresinde yer alan evlerin daha yüksek bedellerle el değiştirmesi, prestijin mekânsal olarak bulaşıcı bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Bu

bağlamda üst gelirli mahallelerde konut değeri, yalnızca yapının fiziksel özellikleriyle değil, aynı zamanda çevresindeki sosyal ağlarla da şekillenmektedir.

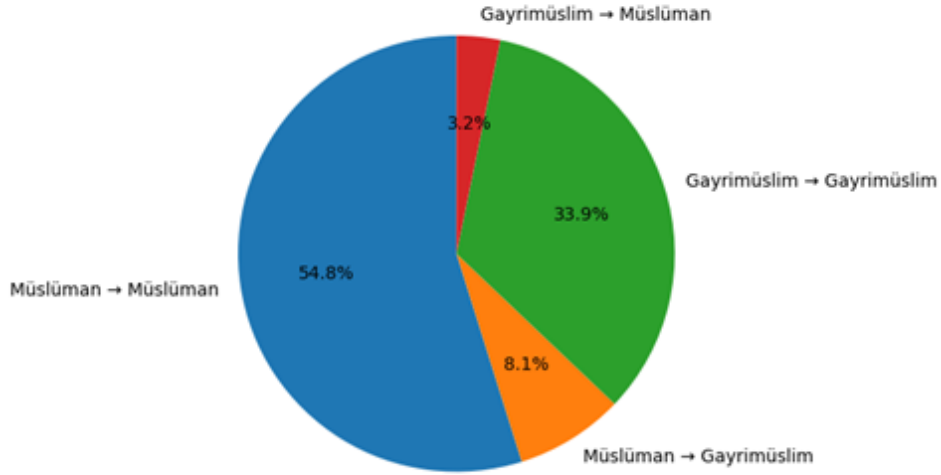
Üst gelirli mahallelerde gerçekleşen konut satışlarında alıcı ve satıcı profilleri incelendiğinde, cinsiyet dağılımının belirgin biçimde erkekler lehine yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle yüksek bedelli satışlarda erkeklerin hem satıcı hem de alıcı olarak baskın konumda olması, büyük ölçekli konut mülkiyetinin çoğunlukla erkek aktörlerin kontrolünde dolaşıma girdiğini göstermektedir. Bu durum, üst gelirli mahallelerde konut piyasasının daha fazla sermaye, kredi kapasitesi ve geniş sosyal ağlar gerektiren bir alan hâline geldiğini düşündürmektedir.

Grafik 18: Üst Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Cinsiyet Dağılımı

Bununla birlikte, kadınların üst gelirli mahallelerde tamamen dışlanmış aktörler olmadığı da dikkat çekicidir. Her ne kadar yüksek meblağlı satışlarda erkeklerin ağırlığı hissedilir düzeyde olsa da kimi mahallelerde kadınların hem alıcı hem de satıcı olarak yüksek değerli işlemlere taraf olabildiği görülmektedir. Bu tür kayıtlar, özellikle miras yoluyla edinilen mülklerin elden çıkarılması, aile içi mülkiyet devri ya da ticari ilişkiler çerçevesinde kadınların belirleyici roller üstlenebildiğini ortaya koymaktadır. Kadınların üst gelirli mahallelerdeki bu sınırlı ama anlamlı görünürlüğü, mülkiyet ilişkilerinin yalnızca cinsiyet temelli basit bir ayırım üzerinden değil, hane yapıları, miras düzenlemeleri ve sosyal statüyle iç içe geçmiş karmaşık ilişkiler ağı üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

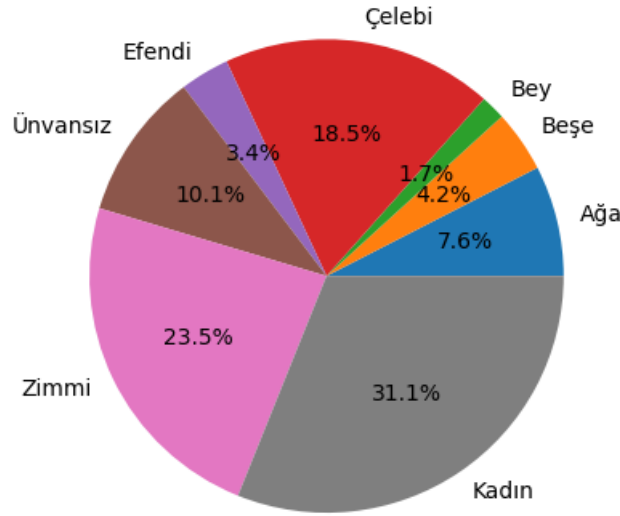
Dinî aidiyet açısından bakıldığında, üst gelirli mahallelerdeki konut satışlarında da belirgin bir cemaat içi yoğunlaşma göze çarpmaktadır. Müslümandan Müslümana ve Gayrimüslimden Gayrimüslime yapılan satışlar, bu mahallelerde de çoğunluğu oluşturmaktadır. Ancak orta ve alt gelirli mahallelere kıyasla, Gayrimüslim aktörlerin özellikle yüksek bedelli satışlarda daha görünür olduğu dikkat çekmektedir.

Grafik 19: Üst Gelirli Mahallelerde Satışların Dini Yönü

Dinler arası mülk transferlerinin (Müslümandan Gayrimüslime veya tersi yönde) görece sınırlı kalması, yüksek değerli konut piyasasında güven ilişkilerinin ve cemaat içi ekonomik ağların hâlâ belirleyici olduğunu göstermektedir.

Üst gelirli mahallelerdeki cinsiyet ve din temelli dağılımlar, Selanik'te konut piyasasının en ileri evresini temsil etmektedir. Erkeklerin ve özellikle Gayrimüslimlerin yüksek bedelli işlemlerdeki baskınlığı, sermaye birikiminin belirli aktörler etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Buna karşın kadınların tamamen dışlanmaması, üst gelirli mahallelerde dahi mülkiyet ilişkilerinin katı ve tek boyutlu olmadığını ortaya koymaktadır. Bu mahalleler, kentsel servetin yoğunlaştığı alanlar olmakla birlikte, aynı zamanda Osmanlı kent dokusunun sosyal açıdan hâlâ geçirgen bir karakter taşıdığını, cinsiyet ve din temelli sınırların mutlak değil, müzakere edilebilir olduğunu göstermesi bakımından özel bir analitik önem taşımaktadır.

Grafik 20: Üst Gelirli Mahallelerde Alıcı ve Satıcıların Unvan Dağılımı

Üst gelirli mahallelerde alıcı ve satıcıların unvan dağılımını gösteren grafik, Selanik’te mülkiyet piyasasının toplumsal bileşimi ve ekonomik gücün kimler arasında dolaştığı konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Kadınların %31,1 gibi yüksek bir orana ulaşması, Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik hayatta önemli aktörler olduğu göstermektedir. Bu oran, kadınların üst gelirli mahallelerde yalnızca küçük değerli mülklerin değil, aynı zamanda görece yüksek bedelli konutların da alım-satımında yer aldığını düşündürmektedir. Kadınların mülkiyet piyasasındaki bu görünürlüğü, miras, mehr, nafaka ve hibe gibi hukuki mekanizmalar yoluyla edindikleri sermayeyi aktif biçimde değerlendirdiklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla Selanik örneğinde kadınlar, nicel olarak erkeklerin gerisinde kalsa da, üst gelirli konut piyasasında dikkate alınması gereken bağımsız ekonomik aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte, üst gelirli mahallelerde mülkiyet piyasasının omurgasını oluşturan kesimin erkekler olduğu açıktır. Erkekler içerisinde özellikle zimmi alıcı ve satıcıların %23,5’lik payı dikkat çekmektedir. Bu oran, Selanik’in çok dinli ve çok kültürlü yapısının ekonomik hayata güçlü biçimde yansıdığını göstermektedir. Gayrimüslim erkeklerin üst gelirli mahallelerde yoğun biçimde temsil edilmesi, onların Selanik’te yalnızca ticaret ve zanaat alanlarında değil, aynı zamanda gayrimenkul piyasasında da önemli bir sermaye birikimine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, mülkiyet piyasasının dinî sınırlar temelinde

kapalı olmadığını, aksine Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında görece geçirgen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

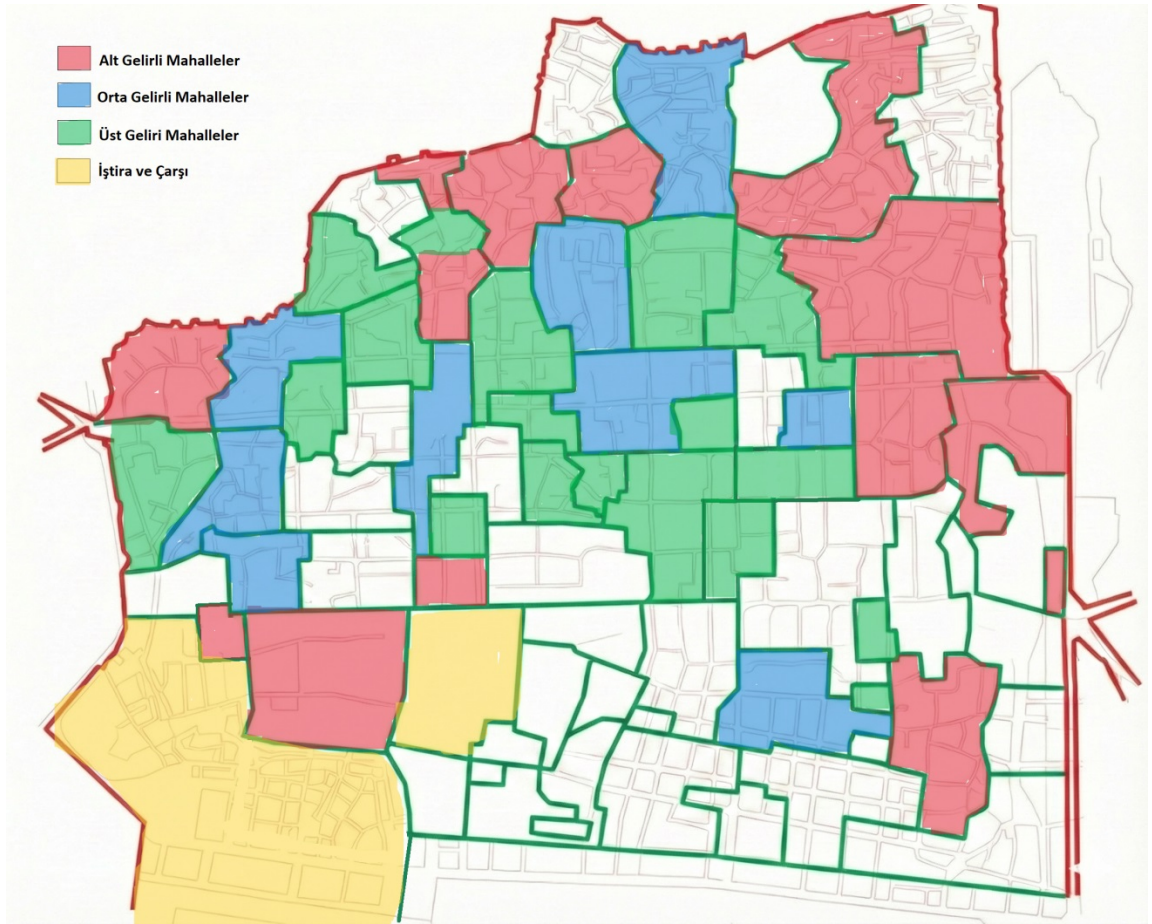
Erkekler arasında ikinci büyük grubu oluşturan Çelebi unvanlı kişiler (%18,5), Selanik'te kentli orta-üst sınıfın mülkiyet piyasasındaki belirleyici rolünü yansıtmaktadır. Çelebilerin üst gelirli mahallelerde yoğunlaşması, bu mahallelerin kentli ve eğitilmiş kesim için cazip yaşam alanları olduğunu düşündürmektedir. Aynı zamanda bu grup, konut alım-satımını yalnızca barınma ihtiyacı için değil, servetin korunması ve artırılması amacıyla da kullanan bir kesimi temsil etmektedir. Bu bağlamda Çelebiler, Selanik'te yükselen kentli elitin önemli bileşenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Unvansız erkeklerin %10,1'lik payı, üst gelirli mahallelerin yalnızca unvan sahibi seçkinlere özgü alanlar olmadığını göstermektedir. Bu durum, Selanik'te toplumsal hareketliliğin belirli ölçülerde mümkün olduğuna işaret etmektedir. Herhangi bir resmî veya toplumsal unvana sahip olmayan bireylerin de ekonomik olarak güçlenerek üst gelirli mahallelerde mülk edinebilmesi, kentin sosyal yapısının görece esnek olduğunu göstermektedir.

Buna karşılık Ağa (%7,6), Beşe (%4,2), Efendi (%3,4) ve Bey (%1,7) gibi klasik askerî ve idarî unvanlara sahip erkeklerin oranlarının görece düşük olması, üst gelirli mahallelerde ekonomik gücün yalnızca resmî statüye dayalı olarak şekillenmediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Selanik'te servet ve mülkiyetin, büyük ölçüde ticaret, kredi ilişkileri ve bireysel girişimcilik gibi piyasa temelli mekanizmalar yoluyla oluştuğunu düşündürmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, üst gelirli mahallelerdeki mülkiyet piyasası erkek egemen bir karakter taşımakla birlikte, kadınların kayda değer bir paya sahip olması Selanik'i birçok Osmanlı kentine kıyasla daha farklı bir konuma yerleştirmektedir. Kadınlar, nicel olarak azınlıkta olsalar da üst gelirli konut piyasasında güçlü biçimde temsil edilmekte ve bu yönüyle kentin ekonomik hayatında görünür bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak grafik 23, Selanik'te üst gelirli mahallelerde mülkiyetin dar bir askerî-idarî elit zümrenin tekelinde olmadığını, erkekler ağırlıklı olmak üzere, gayrimüslimler, kentli orta-üst sınıf mensupları ve önemli ölçüde kadınların da dâhil olduğu çok katmanlı bir sermaye yapısı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu tablo, Selanik'te ekonomik gücün büyük ölçüde sermaye birikimi ve piyasa ilişkileri üzerinden şekillendiğini, toplumsal statünün ise bu süreçte ikincil rol oynadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Harita 19: Gelirlerine Göre Mahalleler

Bu çerçevede ortaya çıkan servet yoğunlaşması, Selanik'te üst gelirli mahallelerde gözlemlenen konut mülkiyeti örüntülerinin yalnızca bireysel tercihler ya da hane halkı stratejileriyle açıklanamayacağını, aksine daha geniş ve kurumsal iktisadî mekanizmalarla ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Özellikle yüksek bedelli konutların belirli aktörler etrafında yoğunlaşması, bu aktörlerin servet birikimlerini hangi kaynaklar üzerinden elde ettikleri sorusunu gündeme getirmektedir. Bu noktada iltizam sistemi, sarayla kurulan mali ilişkiler, vergi toplama imtiyazları ve bu imtiyazlar etrafında şekillenen kredi ve borç ağları, Selanik'te ortaya çıkan servet piramidinin anlaşılması açısından merkezi bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bir sonraki bölümde ele alınacak olan iltizam temelli servet birikimi ve elit yoğunlaşması, üst gelirli mahallelerde konut mülkiyetinin neden ve nasıl belirli bir zümre etrafında toplandığını, bu zümrenin kentsel mekân üzerindeki hâkimiyetinin hangi ekonomik ve kurumsal dinamikler üzerinden kurulduğunu daha derinlemesine açıklamayı amaçlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SELANİK'TE SERMAYE BİRİKİMİ: İLTİZAM SİSTEMİ, KREDİ PİYASALARI VE PARA VAKIFLARI

Bir önceki bölümde 18. yüzyıl Selanik’inde konut satışları üzerinden yürütülen nicel analizler aracılığıyla servetin mahalleler arasında nasıl dağıldığı ve kentsel mekânın iktisadî eşitsizlikleri nasıl yansıttığı ele alınmıştı. Ev satış bedelleri, mahalle bazlı yoğunlaşmalar ve mülkiyetin el değiştirme biçimleri, Selanik’te servetin rastlantısal bir biçimde dağılmadığını, aksine belirli mahallelerde, belirli aktörler etrafında yoğunlaştığını göstermişti. Bu bulgular, konut piyasasının yalnızca barınma ihtiyacını karşılayan bir alan değil, aynı zamanda servet birikiminin ve toplumsal konumun mekânsal olarak görünür hâle geldiği bir mecra olduğunu ortaya koymuştu.

Ancak konut satışları, Selanik’teki iktisadî hiyerarşinin yalnızca sonuçlarını yansıtmaktadır. Bu sonuçların ardında yatan sermaye birikim mekanizmalarını, başka bir ifadeyle bu servetin nasıl üretildiğini, kimlerin elinde yoğunlaştığını ve hangi kanallar üzerinden dolaşıma girdiğini anlamak için, analiz düzleminin kentsel mülkiyetten daha geniş bir idarî-malî yapıya taşınması gerekmektedir. Bu noktada iltizam sistemi, Selanik’te servet üretimi ve elit oluşumunu anlamak açısından merkezi bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Bu bölüm, Selanik’te iltizam kayıtlarını esas alarak, kentin iktisadî ve toplumsal elitlerinin kimler olduğunu, hangi malî araçlar üzerinden yükseldiklerini ve bu yükselişin ne ölçüde süreklilik arz ettiğini incelemeyi amaçlamaktadır. İltizam, Osmanlı maliyesinde yalnızca devletin nakit ihtiyacını karşılayan bir yöntem değil, aynı zamanda yerel ve bölgesel ölçekte servetin yoğunlaşmasına imkân tanıyan, belirli aktörleri sistematik biçimde öne çıkaran idarî-malî bir mekanizma olarak işlev görmüştür. Selanik gibi yüksek hacimli ve stratejik bir merkezde ise bu işlev daha da belirginleşmektedir.

Bu bölümde ilk olarak, iltizam kayıtları üzerinden Selanik merkezli yüksek hacimli işlemler analiz edilerek, servetin belirli gruplar ya da bireyler etrafında toplanıp toplanmadığı ortaya konacaktır. Bu analiz, yalnızca kent iktisadiyatında toplam işlem hacmine değil; sermaye birikimine, tekli ya da çoklu mültezimlik olgusuna, hatta iltizamlarda bir tekel olgusunun var olup olmadığına ve servet ediniminde dinî aidiyete göre farklılaşmanın yaşanıp yaşanmadığına odaklanmaktadır. Amaç, Selanik’te “elit” olarak tanımlanabilecek mültezim grubunun nicel sınırlarını çizmek ve bu grubun iltizam sistemi içerisindeki ağırlığını görünür

kılmaktır. Böylece bir önceki bölümde mahalle ölçeğinde gözlemlenen servet yoğunlaşmasının, bu bölümde aktör ölçeğinde nasıl karşılık bulduğu analiz edilecektir.

İltizam yoluyla elde edilen servetin hangi kanallarla para piyasasına sokulduğu da yine üzerinde durulacak konulardan biridir. Bu nedenle bölümün ikinci aşamasında, iltizam sisteminde öne çıkan bu elit aktörlerin, Selanik'teki kredi ve borç ilişkileri içerisindeki konumları ele alınacaktır. Kent ekonomisinde kredi, yalnızca nakit ihtiyacını karşılayan geçici bir araç değildir, aynı zamanda ekonomik ilişkileri derinleştiren, güven ve itibara dayalı bağlar üreten temel bir mekanizmadır. İltizam sistemi içerisinde malî gücü ve güvenilirliği kanıtlanmış aktörlerin, kredi piyasasında da etkin rol oynamış olmaları güçlü bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda, Selanik'te kredi kaynakları iki ana başlık altında incelenecektir: para vakıfları ve para vakfı dışındaki kredi ilişkileri. Para vakıfları, kurumsal ve görece düzenli bir kredi mekanizması sunarken; vakıf dışı aktörler, kişisel sermayeye ve ilişki ağlarına dayalı daha esnek bir kredi alanı oluşturmaktadır. Bu bölüm, iltizam yoluyla servet edinen elitlerin, bu iki kredi kaynağıyla nasıl ilişkilendiğini, kimi zaman borç alan, kimi zaman borç veren olarak Selanik'in para piyasasında nasıl bir rol üstlendiklerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

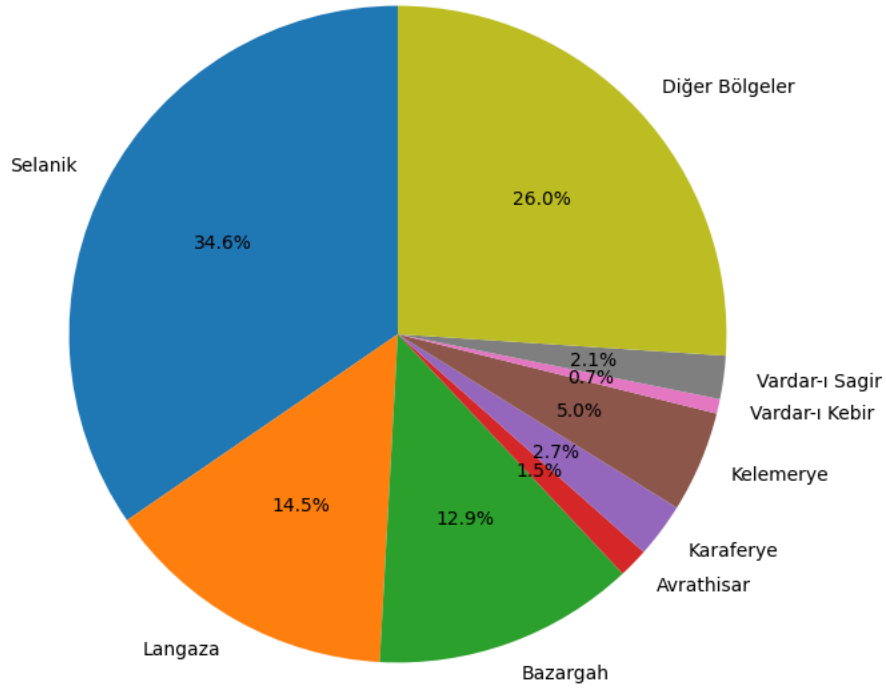
Dolayısıyla bu bölüm, konut piyasasıyla görünür hâle gelen gelir dağılımına dair sonuçları; iltizam sistemiyle açıklanan servet üretim süreçleriyle ve kredi-borç ilişkileriyle şekillenen sermaye dolaşımıyla bir araya getirmektedir. Nitekim Osmanlı dönemi kentlerinde, Selanik örneğinde iltizam, kredi ve mülkiyet konuları birbirinden kopuk değil, aksine aynı elit aktörler etrafında kesişen, birbirini besleyen ve süreklilik kazanan bir ekonomik bütünün parçalarıdır. Bu bütünlük, Selanik'te 18. yüzyıl boyunca servetin nasıl yeniden üretildiğini, nasıl korunduğunu ve hangi kanallar üzerinden el değiştirdiğini anlamak açısından temel bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Bu çerçevede, takip eden sayfalarda iltizam kayıtlarından hareketle şehrin iktisadî hayatında öne çıkan “elit” olarak nitelenebilecek kişiler tespit edilecek, ardından bu elitlerin kredi ilişkileri üzerinden kent ekonomisindeki rollerine ışık tutulacaktır. Böylece Selanik'te iktisadî güç, yalnızca rakamlar ve kayıtlar düzeyinde değil; ilişkiler, kurumlar ve aktörler ağı içerisinde bütüncül bir biçimde ele alınacaktır.

3.1. İltizam Sisteminde Servetin Dağılımı ve Selanik'in Merkezî Konumu

18. yüzyıl Osmanlı malî sisteminin temel taşlarından biri olan iltizam rejimi, devletin nakit ihtiyacını karşılarlarken aynı zamanda yerel ve merkezi aktörlerin iktisadi gücünü yansıtan bir ayna işlevi görmektedir. Elimizdeki veriler, toplam 43.951.940 akçe tutarındaki devasa bir hacmin, imparatorluğun belirli bölgelerindeki sermaye birikimini ve vergi toplama kapasitesini nasıl şekillendirdiğini nicel bir kesinlikle ortaya koymaktadır. Bu toplam bedel, yalnızca malî bir büyüklüğü değil, aynı zamanda bu bedeli üstlenen mültezimlerin oluşturduğu servet piramidinin genişliğini ve derinliğini de temsil etmektedir. Verilerin bütününe bakıldığında, 281 iltizam kaydı içerisinde her bir kalemin bu piramitte farklı bir basamağa denk geldiği ve sosyal hiyerarşinin ekonomik karşılığını oluşturduğu görülmektedir.

Bu piramidin zirvesinde ve stratejik merkezinde ise hiç kuşkusuz Selanik yer almaktadır. Toplam 281 kayıt içerisinde 108 tanesinin Selanik merkezli olması, kentin sadece bir idarî birim değil, aynı zamanda bir finansal çekim merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Selanik merkezli iltizamların ulaştığı 15.201.980 akçelik bedel, toplam hacmin yaklaşık üçte birinden fazlasına tekabül etmektedir. Piramidin nicel görünümü incelendiğinde, Selanik merkezli kayıtların yalnızca sayısal bakımdan fazla olmadığı, aynı zamanda yüksek bedelli mukâta'aları yoğun biçimde bünyesinde barındırdığı, bu nedenle servet piramidinin en üst katmanlarında belirleyici bir ağırlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 21: Bölgelere Göre Toplam İltizam Hacminin Dağılımı

Servet piramidinin bu nicel görünümü, yalnızca bireysel aktörler arasındaki eşitsizlikleri değil, aynı zamanda sermayenin belirli mekânlarda yoğunlaşma eğilimini de açık biçimde ortaya koymaktadır. Toplam iltizam hacminin %34'ünden fazlasının Selanik merkezli kayıtlardan oluşması, bu kentin iltizam sistemi içerisinde sıradan bir taşra merkezi olmaktan ziyade, yüksek sermayeli işlemlerin toplandığı başlıca odak noktalarından biri olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle Selanik, yalnızca birbirinden farklı ve çok sayıda iltizam alanını bünyesinde barındıran bir kent değil, aynı zamanda yüksek bedelli ve stratejik mukâta'aların yoğunlaştığı bir malî odak niteliği taşımaktadır. Grafiğin ortaya koyduğu bu merkezîlik, Selanik'in ekonomik ve coğrafi özellikleriyle doğrudan ilişkilidir. Liman kenti olması, Balkan hinterlandını Akdeniz ticaret ağlarına bağlaması ve yoğun nüfus barındırması, Selanik'i mültezimler için cazip bir merkez hâline getirmiştir.

Toplam iltizam hacminin %34,6'sının Selanik merkezli kayıtlardan oluşması, bu kentin sistem içerisindeki ağırlığını açık biçimde göstermektedir. Selanik'i takip eden en yüksek paya sahip bölgeler olan Langaza (%14,5) ve Bazargah (%12,9) dahi, tek başına Selanik'in ulaştığı hacme yaklaşamamaktadır. Diğer bölgeler ise daha düşük oranlara sahiptir: Kelemerye %5, Karaferye %2,7, Avrathisar %1,5 ve Vardar nahiyeleri daha sınırlı paylar üretmekte-

dir. Bu tablo, iltizam gelirlerinin coğrafi olarak eşit dağılmadığını, belirli bir merkez etrafında yoğunlaştığını göstermektedir.

Selanik dışındaki bölgelerin toplamda %65,4'lük bir paya sahip olması, iltizam sisteminin yalnızca kent merkezinden ibaret olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak bu oran, çok sayıda bölge arasında parçalı biçimde dağılmıştır. Buna karşılık Selanik tek başına, herhangi bir bölgenin ulaştığının iki katına varan bir hacim üretmektedir. Bu durum, Selanik'in hem kendi içindeki yüksek bedelli mukâta'alar hem de çevresindeki nahiyelerle kurduğu ekonomik bağlar sayesinde sistem içerisinde ayrıcalıklı bir konum edindiğini göstermektedir. Dolayısıyla grafikte görülen dağılım, Selanik'in iltizam sisteminde belirgin bir mali ağırlık oluşturduğunu; diğer bölgelerin ise daha sınırlı ve dağınık hacimlerle sisteme katıldığını ortaya koymaktadır.

Grafik 24, servetin mekânsal yoğunlaşması ile iltizam sistemindeki eşitsizlikler arasındaki ilişkiye de işaret etmektedir. Servetin Selanik gibi merkezlerde toplanması, bu merkezlerdeki aktörlerin sistem içinde daha avantajlı konumlar elde etmesine imkân tanımaktadır. Böylece iltizam, yalnızca bireyler arasında değil, bölgeler arasında da hiyerarşik bir yapı üretmektedir. Bu merkezî yoğunlaşmanın toplumsal ve ekonomik sonuçları da göz ardı edilemez.

Piramidin tabanından zirvesine doğru ilerledikçe gözlemlenen ölçek farkları, mültezimler arasındaki sınıfsal ayrışmayı da somutlaştırmaktadır. Alt basamaklarda, çoğu zaman köy ölçeğinde ve sınırlı gelir potansiyeline sahip küçük mukâta'aların iltizamları yer alırken, üst basamaklarda Selanik Gümrüğü, âdet-i ağnam mukâta'ası veya Darüssaade Ağası hasları gibi yüksek getirili ve stratejik gelir kaynakları bulunmaktadır.²²⁹ Bu geçiş, yalnızca rakamsal bir büyümeye işaret etmemekte, aynı zamanda mültezimlerin sahip oldukları siyasal nüfuz, idarî bağlantılar ve finansal kapasite bakımından da keskin farklılıklar taşıdığını göstermektedir.

Dolayısıyla servet piramidi, yatay bir dağılımı değil, belirgin biçimde dikey ve hiyerarşik bir yapıyı yansıtmaktadır. Küçük ölçekli mültezimler sistemin alt katmanlarında faali-

²²⁹ H. 1111–1116 yılları arasında kaydedilen toplam mâl bedellerine göre âdet-i ağnam mukâta'asının iltizam hacmi 4.706.140 akçe, Selanik Gümrüğü'nün iltizam hacmi 5.049.920 akçe ve Darüssaade Ağası haslarına ait iltizamların toplam hacmi 14.539.200 akçe olarak hesaplanmıştır.

yet gösterip sınırlı sermaye birikimiyle yerel düzeyde varlık sergilemekte; buna karşılık üst düzey mültezimler, büyük mukâta'aları kontrol ederek hem kentin hem de bölgenin malî kaderi üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu yapı, iltizam sisteminin kendi içinde sürekli olarak yeniden ürettiği bir eşitsizlik mekanizmasına işaret etmekte ve Selanik'in bu mekanizma içerisinde neden merkezî bir konum işgal ettiğini daha da görünür kılmaktadır.

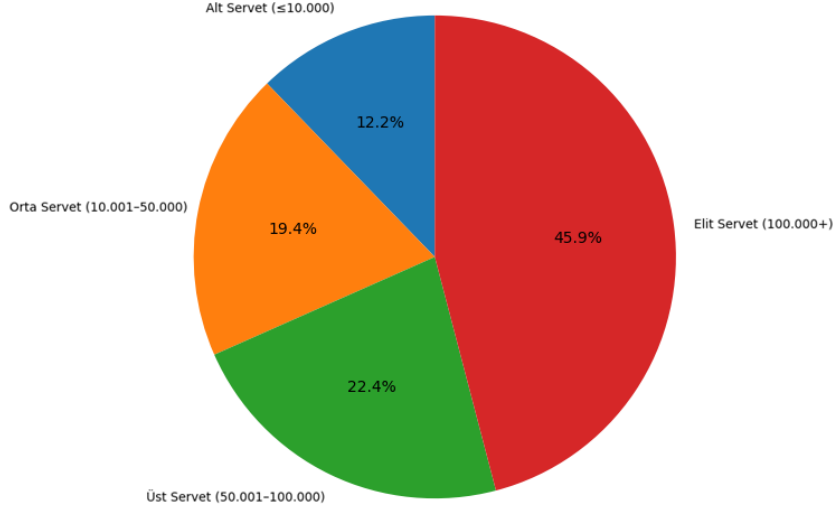
Selanik merkezli iltizam bedelleri servet dilimlerine ayrılırken rastgele ya da keyfî bir sınıflandırma yapılmamıştır. Öncelikle verilerin genel dağılımı incelenmiş ve iltizam bedellerinin belirli aralıklarda yoğunlaştığı, buna karşılık bazı meblağların diğerlerinden açık biçimde daha yüksek olduğu görülmüştür. Özellikle 100.000 akçe ve üzerindeki bedellerin hem sayıca belirli bir kümeyi oluşturduğu hem de toplam hacim içinde orantısal olarak güçlü bir yer tuttuğu tespit edilmiştir. Bu nedenle 100.000 akçe ve üzerindeki iltizamlar “elit” kategori altında değerlendirilmiştir. 10.000 ve 50.000 akçe eşikleri ise verilerin yoğunlaştığı aralıklar dikkate alınarak alt, orta ve üst grupları ayırt etmek amacıyla belirlenmiştir. Böylece sınıflandırma, verinin kendi yapısına dayalı olarak oluşturulmuştur.

Ayrıca bu baremler, konut satışlarında kullanılan eşiklerle birebir aynı değildir. Çünkü iki veri seti farklı ekonomik alanları temsil etmektedir. Ev satışları bireysel mülkiyet değişimini gösterirken, iltizam bedelleri devletle kurulan mali ilişkileri ve yıllık vergi yükümlülüklerini ifade etmektedir. Bu nedenle her iki veri seti için ayrı sınıflandırma ölçütleri belirlenmiştir. Amaç, farklı ekonomik faaliyet türlerini kendi iç mantıkları içerisinde değerlendirmek ve her bir alandaki servet yoğunlaşmasını daha doğru biçimde ortaya koymaktır.

Selanik merkezli iltizamların yüksek hacmi, bu kentte faaliyet gösteren mültezimlerin yalnızca yerel aktörler olmadığını, aksine geniş sermaye kaynaklarına erişebilen, kredi ilişkileri kurabilen ve devletle sürekli temas hâlinde bulunan kişiler olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, Selanik'te iltizamın bireysel bir kazanç alanından ziyade, elit statünün ve ekonomik gücün kurumsallaştığı bir alan olarak işlediğini göstermektedir.

İltizamı alan kişilerin kimlikleri ve unvanları, bu servet piramidinin üst katmanlarını anlamak açısından belirleyici ipuçları sunmaktadır. Çavuşzâde Ahmed ve Çavuşzâde Hüseyin, Eminzâde Ahmed, Turhanbeyzade el-Hac Mustafa ve Hasan Ağa gibi isimlerin birden fazla mukâta'a ile ilişkilendirilmiş olması; servetin tesadüfî değil, süreklilik arz eden bir birikim süreci üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Özellikle Selanik Gümrüğü Emaneti,

âdet-i ağnam mukâta'ası, duhan mukâta'ası ve Darüssaade Ağası hasları gibi yüksek getirili mukâta'aların, sınırlı bir aktör grubunun elinde toplanması dikkat çekicidir.

Grafik 22: Selanik İltizamlarında Servet Sınıflarının Dağılımı

Nicel açıdan bakıldığında, iltizam meblağlarının akçe cinsinden karşılıkları, servet piramidinin katmanları arasındaki mesafeyi çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Orta ve alt ölçekli iltizamlar birkaç bin veya on bin akçe düzeyinde seyrederken, üst gruptaki mukâta'alar yüz binlerce akçeye ulaşabilmektedir. Bu fark, yalnızca bireysel zenginlik farkını değil, aynı zamanda ekonomik risk alma kapasitesindeki eşitsizliği de yansıtmaktadır. Zira yüksek meblağlı iltizamlar, güçlü malî ağlar, kredi ilişkileri ve siyasi himaye olmaksızın sürdürülebilir görünmemektedir.²³⁰

²³⁰ Osmanlı'da siyasi himayenin ekonomik başarı üzerindeki belirleyici rolü, Don Joseph Nasi ve Esther Kyra örneklerinde açıkça görülmektedir. Nasi, Saray çevresine girerek devlet adamlarının güvenini kazanmış ve bu sayede özellikle Müslümanların mesafeli durduğu şarap ticaretinde tekel elde ederek önemli bir servet biriktirmiştir. Benzer biçimde Yahudi bir saraylı olan Esther Kyra da saraydaki nüfuzunu kullanarak gümrük, cizye ve âdet-i ağnam vergisi gibi çeşitli iltizam sözleşmelerini üstlenmiş ve servetini doğrudan bu himaye ilişkileri üzerinden artırmıştır. 15. yüzyıldan itibaren Yahudilerin Bursa ve İstanbul'daki vergi iltizamlarında etkin rol oynadığı; özellikle sarrafların iltizam sözleşmeleri yaparak veya mültezimleri finanse ederek büyük sermaye birikimleri sağladığı bilinmektedir. Devlet Maliye Dairesi ile bağlantılı işlemleri yürüten sarraflar en yüksek kazançlara ulaşmış, büyük mukâta'aların finansmanı için ortaklıklar kurmuşlardır. Askerî-idarî zümrenin serveti ise esas olarak tımar gelirleri, maaşlar ve tarımsal teşebbüs niteliğindeki iltizam çiftliklerinden beslenmiş; bu sınıfa mensup kişiler biriktirdikleri sermayeyi uzun mesafeli ticarete —çoğu zaman komandit ortaklıklar yoluyla— ya da daha geniş ölçekte faizle borç verme faaliyetlerine yönlendirmişlerdir. Bkz. Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire, *The Journal of Economic History*, Vol. 29, No.1, Mar. 1969, s.119-138.; İstanbul'da ticari kapitalizmin gelişimi, Saray ve ordunun artan mali talepleri, devletin borçlanma ihtiyacı ve iltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte büyük ölçekli finansal işlemlerin merkezileşmesine yol açmıştır. Bu süreçte ekonomik

Servet piramidinin alt katmanında yer alan aktörler, ya tek seferlik iltizam alanlar ya da düşük getirili mukâta'alarla sınırlı kalan kişilerdir. Nicel veriler, bu grubun sistem içerisinde daha kırılgan bir konumda olduğunu ve servet birikimi açısından yukarı doğru hareket etme imkânlarının oldukça sınırlı kaldığını düşündürmektedir. Böylece iltizam sistemi, teorik olarak rekabete açık görünse de pratikte servetin yukarıdan aşağıya yayılmayan bir yapı sergilemektedir. Orta katmanında ise daha sınırlı sayıda mukâta'a alan, çoğunlukla tek bir vergi kalemiyle ilişkilendirilen²³¹ ve unvanı itibarıyla daha düşük profilili aktörler yer almaktadır. Bu grup, iltizam sistemine dahil olmakla birlikte, üst katmandaki mültezimlerin sahip olduğu süreklilik ve çeşitliliğe sahip değildir. Bu durum, Selanik'te iltizam sisteminin herkes için eşit fırsatlar sunan bir alan olmadığını, aksine seçici ve hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Bütün bu sayısal veriler birlikte değerlendirildiğinde, Selanik iltizamlarına ilişkin olarak üç temel yapısal özelliğin görünür kılındığı söylenebilir. İlk olarak; Selanik'te iltizamların sayısal dağılımı dahi sistemin, üst katmanlara doğru belirgin biçimde yığıldığını ortaya koymaktadır. İltizamların yaklaşık yarısının 100.001 akçe ve üzerindeki elit servet grubunda yer alması, Selanik'te iltizam sisteminin tabandan yukarı doğru dengeli bir biçimde yayılmadığını, aksine başlangıç noktasından itibaren yüksek sermayeli işlemler lehine şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, Selanik'in iltizam sistemi içinde "yüksek eşik"li bir merkez olduğunu düşündürmektedir.

İkinci olarak, Selanik'te iltizam sisteminin yalnızca hacim bakımından değil, katılım profili bakımından da seçici bir yapı sergilediği söylenebilir. Alt servet grubundaki iltizamların sayısal olarak sınırlı kalması, Selanik'te iltizama erişimin düşük sermayeli aktörler için

güç elde eden yeni bir sosyal zümre ortaya çıkmış; bu aktörler, vergi iltizamları aracılığıyla kazandıkları sermayeyi askerî ve idarî statüye dönüştürmeye yönelmişlerdir. Nitekim İzmir limanı vergilerinin iltizamını alan Hacı Mehmed'in merkezî sipahi birliklerine kaydolması, ekonomik başarının askerî statüye tahvil edilmesine örnek teşkil etmektedir. Benzer biçimde Edirneli bir fırıncının oğlu olan Ekmekçizâde Ahmed Bey, Edirne pazarında biriktirdiği sermayeyle Roman vergilerinin iltizamına girmiş; ardından maliye bürokrasisinde yükselerek I. Ahmed döneminde vezirlik pâyesine ulaşmış ve vezir-i azam Damat İbrahim Paşa'nın seferinde vekillik yapmıştır. Bu örnekler, iltizamın yalnızca mali bir faaliyet değil, aynı zamanda siyasal ve askerî yükselişin de önemli bir aracı olduğunu göstermektedir. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire (Political and Social Transformation in the Early Modern World)*, Cambridge University Press, New York 2010, s.14-17.

²³¹ Örneğin orta servet dilimine giren iltizamlara bakıldığında; H.1115 (M.1703) senesinde Mustafa Ağa'nın, Çavuşzâde Ahmed ve Çavuşzâde Hüseyin'in uhdesinde bulunan âdet-i ağnam mukâtaa'larından Avrathisar âdet-i ağnam mukâta'asını 40.000 akçe bedelle iltizama aldığı görülmektedir. Benzer şekilde H.1113 senesinde Osman Çelebi ve Rufahel adlı şahıslar, Selanik Emmini Hasan Ağa'nın tasarrufundaki Mizan-ı Harir mukâta'asını 48.000 akçeye iltizama almışlardır. Yine H.1112 (M.1700) senesinde Lanbo isimli zımmî, Selanik Emmini Hasan Ağa eliyle şemhane mukâta'asını 39.000 akçe karşılığında üstlenmiştir. Bkz. SŞS-10, 15/1; SŞS-8, 126/2; SŞS-8, 24/2

görece dar bir alan sunduğunu göstermektedir. Buna karşılık orta ve üst grupların toplamda yaklaşık % 42’lik bir paya sahip olması, Selanik’te iltizamın yalnızca elit aktörlere özgü olmadığını, ancak sistemin ağırlık merkezinin açık biçimde yukarı kaydığını düşündürmektedir. Böylece Selanik, iltizam sistemi içerisinde hem süreklilik hem de yükselme ihtimali barındıran, fakat bu imkânları eşit biçimde dağıtmayan bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, Selanik’te iltizam sisteminin kent ekonomisiyle kurduğu ilişkinin niteliğine dair dolaylı fakat güçlü ipuçları bulunmaktadır. Elit servet grubunun sayısal ağırlığı, iltizamdan elde edilen yüksek gelirlerin kent içinde yeniden değerlendirilmesine elverişli bir ortam oluşturduğunu düşündürmektedir. Bu durum, iltizam gelirlerinin konut, ticari mülk ve diğer taşınmazlara yönelerek kentsel servet birikimini beslediği yönündeki önceki bulgularla örtüşmektedir. Dolayısıyla, Selanik’te iltizam sisteminin yalnızca malî bir faaliyet alanı olmadığı, kent içi servet yapısını ve toplumsal hiyerarşiyi şekillendiren bir mekanizma olarak işlediğini bir kez daha teyit etmektedir.

Bu bağlamda servet piramidi, Selanik’te yalnızca malî bir hiyerarşi değil, aynı zamanda mekânsal ve toplumsal bir düzenleme mekanizması olarak da işlev görmektedir. İltizam yoluyla biriken servet; üst gelirli mahallelerde yoğunlaşan büyük konutlar, ticari mülkler ve çok işlevli yapılar aracılığıyla kent dokusuna yansımaktadır.²³² Böylece malî güç, mekânsal görünürlük kazanmakta; ekonomik eşitsizlik, şehir ölçeğinde somut bir forma bürünmektedir.

Sonuç olarak, Selanik’te iltizam verilerine dayalı nicel analiz, servet piramidinin rastlantısal değil, yapısal bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu piramit; devletle kurulan ilişkiler, unvanlar, dinî aidiyet ve sermaye birikimi arasında kurulan karmaşık bağlar üzerinden yeniden üretilmektedir. Bir sonraki aşamada, bu piramidin hangi aileler ve gruplar üzerinden kurumsallaştığı, iltizam–konut–kredi ilişkilerinin nasıl iç içe geçtiği ve elit yoğunlaşmanın kent sosyolojisine nasıl yansıdığı daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

3.1.1. 18. Yüzyıl Selanik İktisadi Hayatında Mültezim Elitler ve Sermaye Birikim Dinamikleri

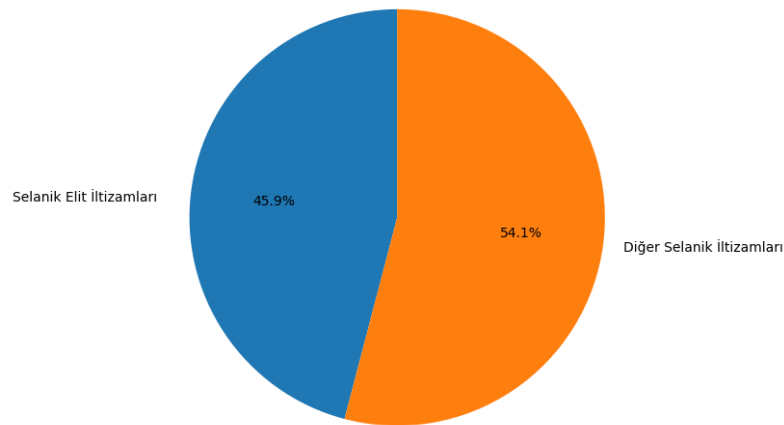
18. yüzyılın başlarında Selanik, Osmanlı İmparatorluğu’nun yalnızca önemli bir liman ve ticaret merkezi değil, aynı zamanda malî idarenin kent ölçeğinde yoğunlaştığı ve sermaye

²³² Selanik Gümrük Emni Çavuşzâde Hüseyin’in İshak Paşa mahallesindeki 75.600 akçe değerindeki evi, buna verilecek örneklerden sadece biridir. Bkz. *SŞS-18*, 71/1.

birikiminin belirli aktörler etrafında örgütlendiği bir iktisadi merkez konumundaydı. Şehrin liman kenti kimliği, gümrük gelirleri, ticaretle bağlantılı mukâta'alar ve geniş hinterlandı besleyen vergi kalemleri, Selanik'i iltizam sisteminin en cazip uygulama alanlarından biri hâline getirmiştir. Bu bağlamda iltizam, yalnızca devlet gelirlerinin tahsil edildiği bir teknik düzenleme değil, şehirdeki iktisadi gücün kimler tarafından ve hangi mekanizmalarla kontrol edildiğini görünür kılan temel bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selanik'te iltizam uygulamaları incelendiğinde, malî yapının anonim ve dağınık bir aktörler topluluğu tarafından değil, aksine sınırlı sayıda kişi ve kentin önde gelen aileleri etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, iltizamın kentte bir tür sermaye yoğunlaşma mekanizması olarak işlediğini düşündürmektedir. Vergi toplama hakkını elde edenler, yalnızca belirli bir gelir kalemini işletmekle kalmamış, aynı zamanda idarî görevler, sarayla kurulan ilişkiler ve ticari ağlar üzerinden bu hakları daha geniş bir ekonomik nüfuza dönüştürme imkânı bulmuşlardır. Böylece mültezimlik, Selanik'te sıradan bir malî faaliyet olmaktan çıkarak, kentsel elitliğin pekiştirildiği bir zemin hâline gelmiştir.

Bu çerçevede Selanik'teki mültezim elitleri, devlet ile piyasa arasında konumlanan hem idarî yetkiyi hem de malî gücü aynı anda kullanan aktörler olarak değerlendirmek gerekir. İltizam sisteminin sağladığı bu ikili konum, söz konusu kişilerin şehirdeki servet birikim süreçlerinde belirleyici bir rol üstlenmelerine olanak tanımıştır.

Grafik 23: Selanik Elitlerinin Toplam İşlem Hacmi İçindeki Payı

Bu bağlamda mültezimler, klasik literatürdeki “taşra eşrafi” olarak tanımlanabilecek pasif araçlar olmanın ötesine geçmektedir. Selanik örneğinde görüldüğü üzere mültezimler, bir yandan devlet adına vergi toplama ve iltizam dağıtma yetkisini kullanan bürokratik aktörler, diğer yandan ise büyük ölçekli sermayeyi yöneten ve bizzat mültezim olarak yatırım yapan ekonomik girişimciler olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu kişiler hem idarî otoriteyi hem de malî gücü aynı anda elinde bulunduran, iki alanı birbirini besleyecek biçimde kullanan çok yönlü elitlerdir. Selanik’te bu ikili karakterin son derece belirgin olması, kentsel malî yapının dar bir aktör grubu etrafında nasıl yoğunlaştığını açık biçimde göstermektedir. Aynı kişilerin hem “iltizamı veren” hem de “iltizamı alan” sütunlarında tekrar tekrar görünmesi, malî iktidarın kapalı bir devre içinde dolaştığını düşündürmektedir.

Bu yapının en çarpıcı örneklerinden biri kuşkusuz Eminzâde Ahmed’dir. Kayıtlarda on kez iltizamı veren kişi olarak karşımıza çıkan Eminzâde Ahmed’in yönettiği toplam hacim 3.531.960 akçedir. Bu miktar, tek başına birçok küçük mültezimin toplam hacmini aşmaktadır. Ancak Eminzâde Ahmed’i ayrıcalıklı kılan yalnızca dağıtıcı rolü değildir. Aynı dönemde on bir kez de iltizamı alan kişi olarak görünmesi ve toplamda 1.262.280 akçelik iltizam alması, onun aynı zamanda büyük ölçekli bir yatırımcı olduğunu göstermektedir.

Eminzâde Ahmed’in faaliyet alanlarının çeşitliliği de dikkat çekicidir. Âdet-i ağnam mukâta’ası²³³, kahve rüsûmu mukâta’ası²³⁴ ve Sidre Kapsi maden mukâta’ası²³⁵ gibi farklı sektörlere yayılan yatırımları, onun sermayesini tek bir gelir kanalına bağlamadığını, aksine risk dağıtımı yapan rasyonel bir sermayedar gibi davrandığını göstermektedir.

Eminzâde Ahmed Ağa’nın kariyerine dair izler, onu Selanik merkezli elit mültezimler arasına yerleştiren sürecin aslında yerel bir taşra bağlamında başladığını göstermektedir. Kendisine dair ilk kayıtlar, memleketi olan Karaferye ile ilişkilidir.²³⁶ H.1105 (M.1693) senesinde Karaferye kazası Nefs-i Varoş ve tevabii nüzul ve avâriz mukâta’asını uhdesine alması²³⁷,

²³³ SŞS-8, 78/2

²³⁴ SŞS-7, 189/1.

²³⁵ SŞS-7, 136/2.

²³⁶ “Defter oldur ki devletlü sa ‘âdetlü Dârü’s-sa ‘âdeti’ş-şerife ağası hazretlerinin havâssı olan kurâ ve kasabât sınırlarında bulunub ‘âdet-i ağnâmı beyân ider... Balâda zikr olunan ağnâm rüsûmu havâss-ı mezbûr kurâları zâbitleri tarafından ahz olunmağın bin yüz on iki senesine mahsûb resm-i ağnâm cem’ine me’mûr olan Karaferyeli Emînzâde Ahmed Ağa’nın hîn-i muhâsebede deynine mahsûb olmak için tarafından tahsîle vekîl olan Mustafa Ağa yedine virilen defterdir ki ber vech-i meşrûh tahrîr olundu.” Bkz. Bahadır Bakkaloğlu, H.1112-1114 [M.1700-1702] Tarihli 8 Numaralı Selânik Şer’iyye Sicili (Metin ve Değerlendirme), s.141-143.

²³⁷ BOA, AE.SAMD.II., 19/2019.

Ahmed Ağa'nın erken tarihte hem malî kapasiteye hem de yerel idare nezdinde güvenilirliğe sahip bir aktör olarak öne çıktığını göstermektedir. Bu ilk iltizam, onun kariyerinde yalnızca bir başlangıç noktası değil, aynı zamanda ilerleyen yıllarda genişleyecek olan malî ve idarî ağların temelini oluşturmaktadır.

Ahmed Ağa'nın faaliyet alanının Karaferye ile sınırlı kalmadığı, kısa sürede daha geniş bir coğrafyaya ve daha yüksek getirili mukâta'lara yöneldiği görülmektedir. H.1112 (M.1700) senesinde Selanik ve tevabii âdet-i ağnam mukâta'asını alması²³⁸, onun artık Selanik merkezli malî çevrelerin bir parçası hâline geldiğini göstermektedir. Bu aşama, Eminzâde Ahmed Ağa'nın yerel bir mültezimden, bölgesel ölçekte etkin bir malî aktöre dönüşümünün açık bir göstergesidir. Selanik gibi yüksek hacimli ve stratejik bir merkezde âdet-i ağnam mukâta'asını üstlenebilmek, yalnızca sermaye gücüyle değil, aynı zamanda devletle kurulan sağlam ilişkilerle mümkün olabilmıştır.

Bu yükseliş, H.1118 (M.1706) senesine gelindiğinde daha da belirginleşmektedir. Ahmed Ağa, Selanik ve çevresine ait âdet-i gulâmiyye ile resm-i ağıl-ı Müslümanân ve Gebrân mukâta'alarını uhdesine almış; bununla da yetinmeyerek Serfiçe ve tevabii için aynı kalemlere ilişkin mukâta'aları da kontrolü altına almıştır.²³⁹ Bu gelişme, Ahmed Ağa'nın yalnızca tek bir gelir kalemine değil, birbiriyle ilişkili ve tamamlayıcı nitelikteki vergi türlerine yöneldiğini göstermektedir. Böylece Ahmed Ağa, hayvancılık temelli gelirler ile gayrimüslim topluluklardan tahsil edilen kalemleri aynı anda yönetebilen, karmaşık bir malî portföy oluşturmuştur.

H.1120 (M.1708) senesi, Eminzâde Ahmed Ağa'nın kariyerinde yeni bir evreyi temsil etmektedir. Bu tarihte Selanik elitleri arasında yer alan Çavuşzâde Ahmed Ağa ile ortaklık kurması, iltizam sisteminde bireysel güç kadar elitler arası işbirliğinin de ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Selanik memlahası mukâta'asını iştiraken ellerinde bulunduran Eminzâde ve Çavuşzâde, bu görevi H.1124 (M.1712) senesine kadar birlikte yürütmüşlerdir.²⁴⁰ Bu ortaklık, Selanik'te yüksek hacimli ve riskli iltizamların tek bir kişi yerine, güven ilişkisine dayalı ortaklıklar yoluyla yönetildiğini ortaya koymaktadır.

²³⁸ SŞS-7, 203/1.

²³⁹ BOA, AE.SAMD.III, 111/10901.

²⁴⁰ BOA, TS.MA.e, 1041-57, BOA, AE.SAMD.III, 220-21281., BOA, İE.ML., 69/6461.

H.1124 (M.1712) yılında Çavuşzâde Ahmed Ağa'nın vefatı²⁴¹, Eminzâde Ahmed Ağa'nın kariyerinde bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu tarihten sonra Ahmed Ağa'nın yeni ortaklıklara yönelmesi, onun iltizam sisteminde esnek ve uyarlanabilir bir strateji izlediğini göstermektedir. Nitekim H.1129 (M.1716) senesinde Osman Ağa ile birlikte Samakov, Sofya, Üsküp, Köstendil ve tevabii âdet-i ağnam mukâta'alarına muhassıl olması²⁴², Ahmed Ağa'nın faaliyet alanını Balkanlar'ın geniş bir coğrafyasına yaydığını ortaya koymaktadır. Özellikle Samakov âdet-i ağnam kalemini H.1136 (M.1723) senesine kadar elinde bulundurması, bu bölgede uzun süreli ve istikrarlı bir malî hâkimiyet kurduğunu düşündürmektedir.²⁴³

Bu genişleme süreci içerisinde Ahmed Ağa, yalnızca iltizama aldığı kalemlerin sayısını artırmakla kalmamış, aynı zamanda tahsilat sorumluluğunu doğrudan üstlendiği gelir türlerini de portföyüne katmıştır. H.1121 (M.1709) senesinde Yenişehir ve Tırhala muhassılı²⁴⁴ olarak faaliyet göstermesi²⁴⁵, onun yalnızca bir iltizam sahibi değil, vergi gelirlerinin fiilî tahsilatını yürüten ve yerel malî işleyişi doğrudan denetleyen bir aktör hâline geldiğini göstermektedir. H.1124 (M.1712) yılında ise Üsküp, Köstendil ve tevabii Cizye-i Gebrân ma'a Yahudiyân iltizamını uhdesine alması, Ahmed Ağa'nın gayrimüslim topluluklardan tahsil edilen, hem hacmi yüksek hem de idarî hassasiyeti bulunan gelir kalemlerinde de güvenilir bir mültezim ve muhassıl olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.²⁴⁶

Eminzâde Ahmed Ağa'ya dair son kayıtlar, onun Edirne ve tevabii ile Yanbolu ve tevabii Gebrân ma'a Yahudiyân cizyesi kalemini uhdesine aldığını göstermektedir.²⁴⁷ H.1139 (M.1726) senesinden sonra Ahmed Ağa'nın ahvaline dair yeni bir belgeye rastlanmaması, onun bu dönemlerde vefat etmiş olmasının muhtemel olduğunu düşündürmektedir. Kariyeri-

²⁴¹ BOA, A.{DVNSMHH.d., 119/003., BOA, AE.SAMD.III, 192/18580.

²⁴² BOA, İE.ŞKRT, 4-321.

²⁴³ BOA, İE.ML., 90/8527.

²⁴⁴ Muhassıllık, 17. Yüzyıl sonlarında oluşturulmuş malî bir birimdir. Temel amacı, sınırları içerisindeki "mirî mukâta'aların iltizam bedellerini sağlıklı bir şekilde toplayarak hazineye teslim edebilmek ve bu sayede devletin gelirlerinin azalmasını önlemektir. Muhassıl olarak atanan kişiler, genellikle vezir rütbesinde ve Osmanlı bürokrasisi içerisinde etkili olan kişilerdendir. 18. Yüzyılda Halep, Kıbrıs, Aydın gibi bazı bölgelerde, ayanlar gibi ekonomik olarak zengin, devlet nezdinde, itibarlı ve genellikle vezir rütbesindeki kişilerin bu kurumsal yapıya tayin edildiği görülmektedir. Bu muhassıllar, Aydın Muhassıllığı'nın mirî mukâta'alarının iltizam bedellerini tahsil görevinin yanı sıra, idarî anlamda mukâta'aların bulunduğu bölgenin mülkî amirliğini de yürütmekte idiler. Bkz. Cafer Telci, "Mali Bir Ünite Olarak Aydın Muhassıllığı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 1, Temmuz 2006, ss. 135-156.

²⁴⁵ BOA, AE.SAMD.III, 159/15552.

²⁴⁶ BOA, AE.SAMD.III., 220/21276.

²⁴⁷ BOA, AE.SAMD.III., 40/3857., BOA, AE.SAMD.III., 40/3855.

nin son safhasında dahi yüksek hacimli ve stratejik cizye kalemlerini yönetiyor olması, Eminzâde Ahmed Ağa'nın iltizam sistemi içindeki konumunu son ana kadar koruduğunu göstermektedir.

Eminzâde Ahmed Ağa'nın faaliyet alanı Üsküb'den Samakov'a, Sofya'dan Köstendil'e, Yanbolu'dan Edirne'ye uzanan geniş bir Rumeli coğrafyasını kapsamaktaydı. Bu ölçekte bir malî portföyün tek bir merkezden ve tek bir şahıs tarafından fiilen yürütülmesi mümkün değildi. Özellikle âdet-i ağnam gibi hayvancılığa dayalı gelir kalemleri, kırsal üretim alanlarına yayılmış olduğundan, Ahmed Ağa'nın alt mültezimler, vekiller ve yerel tahsilat görevlileri aracılığıyla çok katmanlı bir organizasyon kurmak zorunda olduğu açıktır. Bu yapı, yalnızca vergi toplama değil; sürü hareketlerinin takibi, kırsal üretimin denetimi ve nakit akışının düzenli biçimde merkeze ulaştırılmasını da gerektiriyordu. Dolayısıyla Eminzâde Ahmed Ağa'nın başarısı, bireysel sermaye gücünün ötesinde, kurduğu mali ve idari ağın etkinliğine dayanmaktaydı.

Bu ağın sürdürülebilirliği ise yerel ve merkezî otoritelerle kurulan dengeli ilişkilere bağlıydı. Kadılar, tahsilat sırasında ortaya çıkan ihtilafların çözümünde ve sözleşmelerin hukuki çerçevesinin korunmasında belirleyici konumdaydı; sancak beyleri ve askerî-idarî yetkililer ise güvenliğin sağlanması ve yerel direnişlerin bastırılmasında kilit rol oynamaktaydı. Ancak bu ilişkiler her zaman tam bir uyum içinde ilerlemiş olmayabilir. Gelir paylaşımı, tahsilat yöntemleri veya yerel güç dengeleri zaman zaman gerilim üretmiş olmalıdır. İşte tam bu noktada Eminzâde Ahmed Ağa'nın merkezle kurduğu bağlar önem kazanmaktadır. H.1132 (M.1720) senesinde Üsküb ve Samakov âdet-i ağnam kalemi mukâta'asının Vezir Tevkii Mustafa Paşa ile birlikte uhdesinde bulunması²⁴⁸, onun yalnızca yerel bir mültezim değil, saray çevresiyle doğrudan temas kurabilmiş bir aktör olduğunu göstermektedir. Bu tür ortaklıklar, yüksek hacimli ve stratejik mukâta'aların tevcihinde merkezî güvenin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Saray kökenli bir vezirle aynı mukâta'a çerçevesinde yer almak, Ahmed Ağa'ya yalnızca prestij kazandırmakla kalmıyor; aynı zamanda yerel düzeyde karşılaşılabileceği dirençlere karşı da bir siyasal koruma zırhı sağlıyordu. Böylece merkez ile taşra arasındaki mali işbirliği, karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı bir ortaklık modeline dönüşmekteydi: Saray düzenli gelir akışını güvence altına alırken, yerel elitler siyasal himaye ve statü elde ediyordu. Bu bağlam-

²⁴⁸ BOA, AE.SAMD.III., 5/378.

da Eminzâde Ahmed Ağa'nın kariyeri, iltizam sisteminin yalnızca ekonomik bir mekanizma değil; merkezî iktidar ile taşra ayanı arasında kurulan çok katmanlı bir güç ve meşruiyet paylaşımı alanı olduğunu somut biçimde göstermektedir.

Eminzâde Ahmed Ağa'nın faaliyetleri yalnızca malî alanla sınırlı kalmamıştır. Karaferye'de kendi adını taşıyan bir camii ve kurrâhâne yaptırmış olması, onun elde ettiği serveti kalıcı ve sembolik yatırımlara dönüştürdüğünü göstermektedir. Karaferye'de kendi adını taşıyan cami ve kurrâhâne inşa ettirmesi, Ahmed Ağa'nın servetini yalnızca ekonomik birikim olarak değil, sembolik sermayeye dönüştürdüğünü göstermektedir. Geç 16. yüzyıldan itibaren saray elitleri için mimari hamilik, statüyü meşrulaştıran bilinçli bir strateji olarak işlev görmektedir. Bu tür yatırımlar, servet ve iktidarın kamusal mekânda müzakere edildiği sembolik bir ağın parçasıydı. Elbirlik'in ifadesiyle, biyolojik sürekliliği olmayan hadım ağalar için bu yapılar bir "childless patron saint" imgesi yaratarak, yani soy yerine hayır eserleriyle kalıcılığı garanti altına alan sembolik bir ölümsüzlük stratejisi üretmekteydi.²⁴⁹ Bu bağlamda Ahmed Ağa'nın Karaferye'deki mimari hamlesi, yalnızca yerel bir hayır eseri değil, servetin sembolik sermayeye dönüştürüldüğü bilinçli bir statü yatırımı olarak okunmalıdır. Bu tarihten sonra karşılaşılan belgelerin büyük ölçüde Eminzâde Ahmed Ağa Camii ve kurrâhânesi evkafına dair olması, onun malî gücünü vakıf yoluyla kurumsallaştırdığını ve adını yerel hafızaya kalıcı biçimde kazıdığını ortaya koymaktadır.²⁵⁰ Günümüzde hâlen ayakta olan bu cami, Eminzâde Ahmed Ağa'nın iltizam yoluyla elde ettiği servetin mekânsal ve toplumsal bir izini temsil etmektedir.

Bu çerçevede Eminzâde Ahmed Ağa, Selanik ve çevresinde iltizam sistemi aracılığıyla yükselen elitlerin tipik bir örneğini sunmaktadır. Yerel bir taşra mültezimi olarak başlayan kariyeri, Selanik merkezli yüksek hacimli iltizamlar, elit ortaklıklar ve geniş coğrafi yayılım sayesinde bölgesel bir malî güce dönüşmüştür. Aynı zamanda bu malî güç, vakıf ve hayır eserleri yoluyla toplumsal meşruiyet ve kalıcılık kazanmış; böylece iltizam, Eminzâde Ahmed Ağa'nın şahsında yalnızca bir gelir kaynağı değil, elit statünün üretildiği ve sürdürüldüğü çok katmanlı bir mekanizma olarak somutlaşmıştır.

Benzer biçimde Selanik Emîni Hasan Ağa, kentsel malî yapının kurumsal yüzünü temsil etmektedir. Kayıtlarda tam 40 kez iltizamı veren kişi olarak yer alması ve

²⁴⁹ Leyla Kayhan Elbirlik, "Dialogue Beyond Margins: Patronage of Chief Eunuchs in The Late 16th Century Ottoman Courts", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı 22, Yıl 2010, s.3-17.

²⁵⁰ BOA, C.EV., 502/25356., BOA, EV.d., 19110/3.

da 5.084.100 akçelik iltizam dağıtmış olması, onun Selanik maliyesinin merkezindeki konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Güherçile, şemhane ve bacahane gibi üretim odaklı mukâta'aların Hasan Ağa'nın denetiminde olması, kentin sanayi ve üretim potansiyelinin de büyük ölçüde bu aktörün kontrolünde bulunduğunu düşündürmektedir.

Aile temelli sermaye yoğunlaşmasının en güçlü örneklerinden biri ise Çavuşzâde Hüseyin ve Çavuşzâde Ahmed kardeşlerdir. Hüseyin'in Selanik Gümrük Emniyeti sıfatıyla 22 kez iltizam vermesi ve toplamda 2.600.100 akçelik işlem hacmini yönetmesi, kentin dış ticaret kapısının uzun süre bu aile denetiminde olduğunu göstermektedir. Kardeşlerin H.1115–1116 (M.1703-1704) yıllarında âdet-i ağnam mukâta'ası mültezimi olarak birlikte hareket etmeleri ise aile içi ekonomik koordinasyonun açık bir göstergesidir.²⁵¹ H.1124 senesinde Çavuşzâde Ahmed'in vefatından sonra Çavuşzâde Hüseyin hakkında da pek fazla belge bulunmamaktadır. Ancak H.1174 (M.1760) ve H.1189 (M.1775) tarihli belgelerde Çavuşzâde Ahmed adlı bir kişinin Sidre Kapsi maden mukâta'asını mâlikâne olarak aldığı ve işlettiğine dair belgeler, ailenin bu işlerde hala etkin bir rol oynadığını göstermektedir.²⁵²

Bu örnekler, Selanik'te servetin bireysel başarıdan ziyade ailevi süreklilik ve kurumsal pozisyonlar üzerinden sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Öyle anlaşıyor ki iltizamlar, yalnızca gelir sağlayan sözleşmeler değil, aynı zamanda ailelerin kuşaklar arası servet aktarımını güvence altına alan araçlar hâline gelmektedir.

Bölgesel örneklerin dışında sınırları aşan müteşebbisler de dikkate değerdir. Yetki alanı Selanik'i aşan imparatorluk ölçekli elit ağlara sahip olanlardan biri de Turhanbeyzade Hacı Mustafa'dır. Darüssaade Ağası hasları mültezimi olarak beş işlemde 960.000 akçelik bir işlem hacmini yönetmesi ve H.1113 (M.1701) yılında 1.620.000 akçe bedelle Darüssade Ağası Nezir Ağa'nın Rumeli haslarının mültezimliğini alması²⁵³, onun saray ile ilişkilerinin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir. Bu tür aktörler, Selanik'teki yerel elitlerle bağlantılı olmakla birlikte, güçlerini yalnızca kentten değil, doğrudan merkezden almaktadır. Ayrıca H.1108 (M.1696) senesinden itibaren Mustafa Bey'in Tırhala, Yenişehir, Çatalca ve tevabii âdet-i ağnam, âdet-i gulâmiyye ve resm-i ağıl-ı Müslümanân ve Gebrân mukâta'asını H.1117

²⁵¹ SŞS-10, 126/1., Yine başka bir örnekte Gazi Malkoç Beyzade Gazi Bâli Bey evkafından Varadr-ı Kebir nahiyesine tabi Babaköy karyesinin muhassıllığı Ali Bey ...bin Gazi Malkoçzade Bâli Bey tarağından aynı karyede çiftlik tasarruf eden akrabaları İbrahim Ağa'ya verilmiştir. Bkz. SŞS-8, 24/1.

²⁵² BOA, AE.SMST.III, 189/14838., BOA, C.DRB., 58/2895.

²⁵³ SŞS-8, 114/3.

(M.1705) senesine kadar (üç tahvil süresi boyunca, yani 9 yıl) uhdesinde bulundurduğunu görmekteyiz.²⁵⁴

Yukarıda ele alınan örnekler birlikte değerlendirildiğinde, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Selanik'te iltizam sisteminin yalnızca kamu gelirlerinin tahsilini sağlayan teknik bir mekanizma olmadığı açık biçimde görülmektedir. Aksine iltizam, kentin ekonomik ve toplumsal hiyerarşisini şekillendiren, belirli aktörleri öne çıkaran ve servetin belirli ellerde yoğunlaşmasına imkân veren bir yapı olarak işlev görmüştür. Bu sistem içerisinde bazı şahıslar, sahip oldukları sermaye gücü, idarî konumları ve merkezle kurdukları ilişkiler sayesinde diğer aktörlerden belirgin biçimde ayrılmıştır.

Sonuç olarak Selanik'te iltizam sistemi, ekonomik gücün dağıtıldığı nötr bir mekanizma olmaktan ziyade, belirli kişi ve ailelerin ön plana çıktığı, servetin yoğunlaştığı ve idarî malî yetki üstlenen elitin şekillendiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük ölçekli mültezimler, aile temelli sermaye yapıları ve merkezle bağlantılı aktörler birlikte düşünüldüğünde, Selanik'te kentsel elitliğin hem yerel hem de imparatorluk ölçekli unsurların kesişiminde oluştuğu görülmektedir. Bu yapı, 18. yüzyıl Osmanlı taşrasında ekonomik gücün nasıl kurulduğunu ve sürdürüldüğünü anlamak açısından Selanik'i son derece açıklayıcı bir örnek hâline getirmektedir.

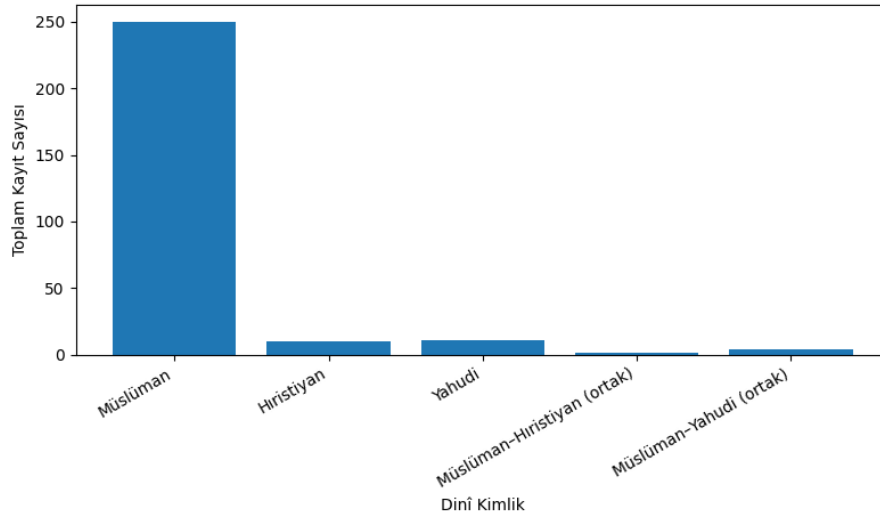
Selanik'te iltizam sistemi etrafında şekillenen bu malî yapı, kentsel elitliğin oluşum ve sürdürülme dinamiklerini görünür kılarken, aynı zamanda kentteki nakit dolaşımının yalnızca mültezimler ve büyük sermaye sahipleriyle sınırlı olmadığını da düşündürmektedir. Zira iltizam yoluyla belirli ellerde yoğunlaşan malî güç, Selanik toplumunun tamamının nakit ihtiyacını karşılamaya yetmemekte, özellikle köy ahalisi, küçük esnaf ve orta ölçekli mülk sahipleri için farklı kredi kanallarını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada iltizam sistemi ile para vakıfları ve şahıslar arası kredi ilişkileri arasında tamamlayıcı bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Büyük ölçekli malî aktörlerin yönettiği iltizam gelirleri, üst düzey bir finansman alanını temsil ederken, para vakıfları ve bireysel borç verme pratikleri, gündelik ekonomik hayatın sürekliliğini sağlayan daha yaygın ve erişilebilir kredi mekanizmaları olarak işlev görmüştür. Dolayısıyla Selanik'te malî yapıyı bütüncül biçimde anlayabilmek için, iltizam üzerinden şekillenen elit ekonominin yanı sıra, para vakıfları ve kredi ilişkilerinin kent ve kırsal toplum üzerindeki etkilerini birlikte ele almak gerekmektedir.

²⁵⁴ BOA, *İE.DH.*,21/1921., BOA, *AE.SMST.*,II., 83/8897., BOA, *İE.ML.*, 96/9008.

3.1.2. Selanik’te Dinî Kimlik ve İktisadi Erişim

Selanik’te iltizam sisteminin nicel görünümü yalnızca servetin büyüklüğü ve mekânsal yoğunlaşması üzerinden değil, bu servete kimlerin, hangi toplumsal ve dinsel kimlikler aracılığıyla erişebildiği sorusu üzerinden de okunmalıdır. Nitekim iltizam kayıtları, mültezimlerin yalnızca ekonomik kapasiteye göre değil, aynı zamanda dinî kimlikler üzerinden şekillenen kurumsal ve sosyal ağlar aracılığıyla sistemde yer aldığını göstermektedir. Bu bağlamda “dinî kimlik”, bireysel bir inanç göstergesi olmaktan ziyade, iltizam piyasasında erişim, güven ve süreklilik üreten bir toplumsal kategori olarak karşımıza çıkmaktadır.

Veri setinde yer alan 281 iltizam kaydının dinî dağılımı incelendiğinde, Müslüman aktörlerin iltizam hacmi bakımından belirgin bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. İltizamların hukukî çerçevesi, nihai onay mercileri ve idarî sorumluluklar büyük ölçüde Müslüman bürokratik elitler üzerinden işlemektedir. Ancak bu tablo, Gayrimüslim aktörlerin sistem dışına itildiği anlamına gelmemektedir.

Grafik 24: Tüm İltizamlarda Dinî Kimliğe Göre Dağılım

Öte yandan, Müslüman aktörlerin özellikle Selanik merkezli iltizamlarda ve yüksek bedelli mukâta’alarda yoğunlaşması, dinî kimliğin devletle kurulan kurumsal yakınlık açısından taşıdığı önemi göstermektedir. Gümrük eminliği, Darüssaade Ağası hasları mukâta’ası, âdet-i ağnam mukâta’ası gibi görevlerle bağlantılı mültezimlikler, çoğu zaman Müslüman elitler tarafından kontrol edilmekte, bu aktörler hem iltizamı veren hem de iltizamı alan ko-

numunda sistemin merkezinde yer almaktadır. Bu çift yönlü pozisyon, dinî kimliği yalnızca kültürel değil, idarî bir sermaye unsuru hâline getirmektedir.

Gayrimüslim mültezimlerin, özellikle Selanik dışındaki bazı iltizam alanlarında veya Selanik içinde ticari mukâta’alarda yoğunlaşmaları, sistemin tamamen kapalı bir yapı sergilemediğini ortaya koymaktadır. İltizam piyasası, dinî sınırların mutlak olduğu bir alan değil, aksine belirli koşullar altında geçirgenlik üretebilen, pragmatik bir ekonomik düzenek olarak işlemektedir. Bu geçirgenlik, özellikle bir sermaye birikimine sahip Gayrimüslim aktörlerin sisteme dahil olabilmelerini mümkün kılmıştır.

Servet Dilimi	Müslüman (%)	Gayrimüslim (%)	Ortak (%)	Diğer* (%)
Alt	78,4	6,5	2,7	12,5
Orta	81,3	7,2	3,1	8,4
Üst	96,3	1,5	0,0	2,3
Elit	96,8	1,6	0,6	1,0

Tablo 7: Servet Dilimleri × Dinî Kimlik

(Akçe Cinsinden Toplam İltizam Bedelleri İçindeki Oran)

Bu tabloda iltizam sisteminde servetin yalnızca nicel olarak değil, aynı zamanda hiyerarşik ve seçici bir biçimde dağıldığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Yüzdelik değerlere bakıldığında, alt servet diliminde gayrimüslim aktörlerin sınırlı da olsa anlamlı bir varlık gösterebildiği, ancak servet dilimleri yükseldikçe bu görünürlüğün hızla azaldığı görülmektedir. Orta dilimde Müslüman aktörlerin belirgin üstünlüğü ortaya çıkarken, üst servet diliminde iltizam hacminin neredeyse tamamının Müslüman elitler tarafından kontrol edilmesi, sistemin en yüksek bedelli ve en stratejik alanlarının dar bir aktör grubuna kapalı biçimde tahsis edildiğini düşündürmektedir. Bu tablo, iltizamın teorik olarak herkese açık bir malî araç olmasına rağmen, pratikte yüksek sermaye, idarî bağlantılar ve siyasal güven ilişkileri gerektiren üst katmanlara erişimin ciddi biçimde sınırlı olduğunu; dolayısıyla servet birikiminin dinî kimlikten bağımsız olmayan, fakat onu tek başına belirleyici kılmayan karmaşık bir eşik mekanizması üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir.

Selanik iltizamlarında üst servet diliminde Müslüman aktörlerin belirgin ağırlığı, Osmanlı iktisat tarihine dair uzun süre etkili olmuş bazı genellemeleri yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Nitekim Cemal Kafadar, Osmanlı-Müslüman unsurların özellikle “kâfirle ticaret”

konusunda çekingen olduğu ve bu nedenle uluslararası ticarete sınırlı katıldığı yönündeki yaygın varsayımı açık biçimde problematize etmektedir. Kafadar’a göre, 16. yüzyıl sonu Osmanlı toplumunun ekonomik gerileme, kültürel durağanlık ve muhafazakâr kapanma dönemine girdiği şeklindeki yerleşik anlatı, Müslüman aktörlerin ticari faaliyetlerini eksik ya da yanlış okumaya dayanmaktadır.²⁵⁵

Kafadar, Venedik ve Ankona örnekleri üzerinden Müslüman tüccarların yalnızca mevcut olmadığını, aynı zamanda uluslararası ticaret ağlarında etkin biçimde yer aldıklarını göstermektedir. 1522’de Ankona’da “Türk ve diğer Müslüman tüccarlara” özel konaklama ve depo imkânları sağlanması, bu varlığın kurumsal düzeyde tanındığını ortaya koymaktadır. 1573 sonrası Venedik’te Osmanlı ticari faaliyetlerinde gözle görülür bir artış yaşandığının özellikle vurgulanması ise, Osmanlı tarih yazımında “gerileme” ile özdeşleştirilen bir dönemde dahi Müslüman tüccarların sınır ötesi ticarete belirgin bir dinamizm sergilediklerini göstermektedir.²⁵⁶

Bu çerçevede sunulan belgeler, Müslüman tüccarların yalnızca küçük ölçekli girişimciler olmadığını da açıkça ortaya koymaktadır. Venedik’ten dönen bir grubun altı milyon akçe değerinde mal taşıması ve “frengistan’a giden zengin tacirler” ifadesiyle her biri iki yüz bin akçeyi aşan sermayeye sahip aktörlerin zikredilmesi, ciddi bir sermaye birikimine işaret etmektedir. Ayrıca Osmanlı yönetiminin Müslümanların kültürlerarası ticaretine ideolojik bir engel koymadığı; darü’l-İslam dışında yürütülen ticaretin İslam hukuku çerçevesinde ve devlet güvencesi altında sürdürüldüğü özellikle belirtilmektedir. Bu tespit, Müslümanların ekonomik faaliyetlere kapalı olduğu yönündeki yerleşik varsayımları doğrudan sorgulamaktadır.²⁵⁷

Selanik iltizam verilerinde üst servet diliminde Müslüman aktörlerin baskınlığı, bu literatür tartışmasıyla birlikte değerlendirildiğinde, tesadüfi bir sonuç olarak görülemez. Kafadar’ın ortaya koyduğu üzere, Müslüman tüccarlar 16. yüzyılda uluslararası ticarete etkin, yüksek sermayeli ve örgütlü aktörlerdir. Dolayısıyla 18. yüzyıl başında Selanik’te yüksek meblağlı mukâta’aların önemli ölçüde Müslüman elitler tarafından üstlenilmesi, Müslümanların ekonomik kapasitesinin sınırlı olduğu yönündeki eski genellemeyle çelişmektedir. Bu du-

²⁵⁵ Cemal Kafadar, “Venedik’te Bir Ölüm (1575)”, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 75.

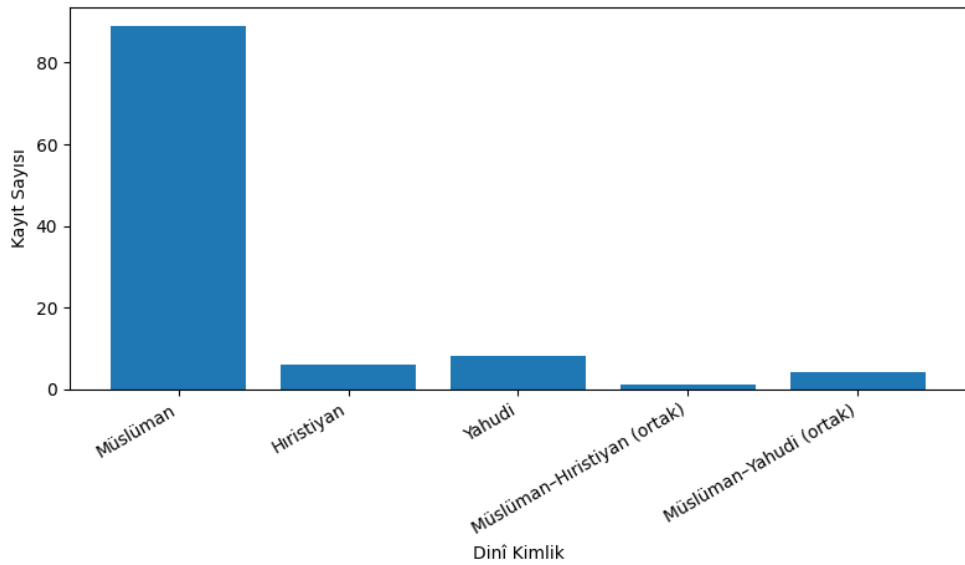
²⁵⁶ Kafadar, “Venedik’te Bir Ölüm (1575)”, s.82-91.

²⁵⁷ Kafadar, “Venedik’te Bir Ölüm (1575)”, s.88-112.

rum, Selanik örneğinde iltizam sisteminin en yüksek hacimli alanlarının, ticarî ve malî deneyime sahip Müslüman aktörler tarafından kontrol edilebildiğini göstermektedir.

Bu bağlamda ulaşılan sonuç, yalnızca Selanik’e özgü bir nicel bulgu değil; Osmanlı ekonomik tarihine dair genelleyici ve tek yönlü okumaların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine işaret eden bir katkı niteliğindedir. Selanik verileri, Müslüman aktörlerin yüksek sermayeli malî alanlarda belirleyici rol oynayabildiğini göstererek, ticarî ve malî dinamizmin yalnızca dinî kimliğe indirgenemeyeceğini ortaya koymaktadır.

İltizam sisteminde gözlemlenen dinî dağılım, ne tam bir eşitlik ne de mutlak bir dışlama modeli sunmaktadır. Ortaya çıkan tablo, dinî kimliğin ekonomik erişimi doğrudan belirleyen tek faktör olmadığı, ancak erişimin hangi kanallar üzerinden ve hangi düzeylerde mümkün olacağını şekillendiren önemli bir değişken olduğu yönündedir. Müslüman aktörler sistemin merkezî ve yüksek hacimli alanlarında yoğunlaşırken, Gayrimüslim aktörler daha çok ticaretle bağlantılı ve nakit dolaşımı yüksek sektörlerde görünür hâle gelmektedir. Toplam 15 milyon akçeyi aşan Selanik merkezli iltizam hacminin çok büyük bir bölümünün Müslüman mültezimler tarafından kontrol edilmesi, bu aktörlerin yalnızca sayısal olarak değil, sermaye yoğunluğu bakımından da sistemin merkezinde yer aldığını göstermektedir. Bu durum, iltizamın bir “açık piyasa” olmaktan ziyade, idarî yakınlık, güven ilişkileri ve siyasal sermaye üzerinden şekillenen bir alan olduğunu düşündürmektedir.

Grafik 25: Selanik Merkezli İltizamlarda Dinî Dağılım (Akçe Bazında)

Bu grafik, Selanik merkezli iltizamlarda dinî kimliğe göre katılımın mutlak sayılar üzerinden son derece asimetrik bir yapı sergilediğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Toplam 108 Selanik merkezli iltizam kaydının 89'unun Müslüman mültezimler tarafından üstlenilmiş olması, Selanik'te iltizam sisteminin yalnızca hacim bakımından değil, katılımcı profili bakımından da belirgin biçimde Müslüman ağırlıklı bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Grafikte Yahudi ve Hristiyan mültezimlerin varlığı, iltizam sisteminin Selanik'te tamamen kapalı bir yapı arz etmediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu katılım, nicel olarak sınırlı kalmakta ve sistemin genel işleyişini belirleyecek bir ağırlık kazanmamaktadır. Dinler arası ortaklıkların ise istisnai düzeyde olması, Selanik'te iltizamların büyük ölçüde tekil ve güven ilişkisine dayalı biçimde yürütüldüğünü göstermektedir. Bu durum, yüksek hacimli iltizamların gerektirdiği malî ve idarî sorumlulukların, dinler arası ortaklıklardan ziyade, homojen ve süreklilik arz eden ilişki ağları üzerinden yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Bu bağlamda grafik, daha önce hacim ve servet dilimleri üzerinden tespit edilen elit yoğunlaşması bulgularını tamamlayıcı niteliktedir. Selanik'te iltizam sisteminin üst katmanlarında Müslüman mültezimlerin baskınlığı, yalnızca servet büyüklüğüyle değil, sayı ve süreklilik üzerinden de teyit edilmektedir.

Sonuç olarak Selanik merkezli iltizamlarda dinî kimliğe göre dağılım belirgin bir örüntü sergilemektedir. Müslüman mültezimlerin sayısal ağırlığı, Selanik'te iltizam sistemine katılımın belirli toplumsal ve idarî çevreler etrafında yoğunlaştığını düşündürmektedir. Bununla birlikte bu dağılım, tek başına dinî kimliğin belirleyici olduğu yönünde kesin bir yargıya varmayı mümkün kılmamaktadır. Aksine grafik, iltizam sistemine erişimin malî kapasite, yerel nüfuz, devletle kurulan ilişkiler ve güvenilirlik gibi çok katmanlı unsurların birlikte işlediği bir çerçevede şekillendiğine işaret etmektedir. Gayrimüslim mültezimlerin ve dinler arası ortaklıkların varlığı, sistemin bütünüyle kapalı olmadığını gösterirken, bu grupların sınırlı sayısal temsili, erişimin ölçeğinin ve sürekliliğinin farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, Selanik'te iltizamın yalnızca bir vergi toplama pratiği olarak değil, aynı zamanda belirli aktörlerin ekonomik ve toplumsal konumlarını pekiştirdikleri bir alan olarak işlediğini düşündürmektedir. İltizam yoluyla elde edilen gelirler ve kurulan ilişkiler, mültezimlerin şehir içindeki malî faaliyetlerini çeşitlendirmelerine ve sermayelerini farklı kanallar aracılığıyla dolaşıma sokmalarına imkân tanımıştır. Ancak yerel elitlerin etkisi yalnızca parasal ilişkilerle sınırlı değildir. Bu aktörler, kentsel ekonominin ana taşıyıcıları oldukları kadar,

kentsel mirasın da üreticileridir. Yaptırdıkları konaklar, camiler, çeşmeler ve çeşitli hayır yapıları aracılığıyla hem servetlerini görünür kılmış hem de şehir hafızasında kalıcı izler bırakmışlardır. Böylece ekonomik güç, mimarî ve hayır faaliyetleri üzerinden toplumsal meşruiyet kazanmış; servet yalnızca birikmiş bir değer değil, kamusal alanda sergilenen ve hatırlanan bir güç göstergesine dönüşmüştür.

Bu durum, iltizam elitlerinin Selanik'te yalnızca malî değil, sembolik ve mekânsal bir hâkimiyet kurduklarını göstermektedir. Sermaye, bir yandan mukâta'a bedelleri ve kredi ilişkileri üzerinden dolaşıma girerken, diğer yandan cami, vakıf ve konut yatırımları yoluyla kentin fiziki dokusuna yerleşmiştir. Dolayısıyla iltizam sistemi, ekonomik güç ile kentsel temsil arasındaki ilişkiyi kuran temel mekanizmalardan biri olarak değerlendirilebilir.

Bir sonraki bölümde ele alınacak olan para vakıfları ile vakıf dışı kredi kaynakları bu bağlamda özel bir önem taşımaktadır. İltizam sistemi içerisinde malî gücü ve güvenilirliği kanıtlanmış elitlerin, gerek vakıflar aracılığıyla gerekse şahsi sermayeleri üzerinden borç veren aktörler olarak kent ekonomisinde yer almaları, Selanik'te malî ilişkilerin birbirinden kopuk alanlar olmadığını göstermektedir. İltizamdan elde edilen sermayenin kredi piyasasında dolaşıma girmesi ve aynı elitlerin kamusal yapılar inşa ederek şehir dokusuna müdahil olması, ekonomik güç ile toplumsal hafızanın iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Böylece mültezim elitler, Selanik'in hem ekonomik işleyişinin hem de tarihsel ve mekânsal kimliğinin belirleyici aktörleri hâline gelmektedir.

3.2. Selanik'te Kredi Mekanizmaları: Vakıflar ve Şahsi Borç İlişkileri

Selanik, Balkanlar'ın iç bölgeleriyle Ege dünyası arasında bir kavşak noktası olması, ticaret hacmi ve idarî konumu sayesinde, 18. yüzyılda yalnızca bir vergi toplama merkezi değil, aynı zamanda yoğun bir sermaye dolaşım alanı hâline gelmiştir. İltizam kayıtları, kentte belirli kişi ve ailelerin yüksek hacimli gelir kalemlerini üstlenerek öne çıktığını, bu aktörlerin zamanla Selanik'in iktisadî elitlerini oluşturduğunu göstermektedir. Bir önceki bölümde konut satışları üzerinden mahalle ölçeğinde tespit edilen servet yoğunlaşmaları, bu bölümde aktör ve kurum ölçeğinde daha geniş bir çerçeveye oturtulmaktadır.

İltizam yoluyla biriken servetin kent ekonomisindeki etkisi, yalnızca vergi gelirleriyle sınırlı değildir. Nakit sermayenin artışı, kredi ilişkilerinin yaygınlaşmasını ve çeşitlenmesini de beraberinde getirmiştir. Bankacılığın henüz kurumsallaşmadığı bir ekonomik ortamda,

nakde erişim ihtiyacı hem bireyler hem de topluluklar açısından kritik bir mesele hâline gelmiş, bu ihtiyaca cevap veren çeşitli kredi mekanizmaları ortaya çıkmıştır. Selanik'te bu mekanizmaların başında vakıflar gelmektedir. Vakıflar, klasik anlamda dinî ve hayrî kurumlar olmanın ötesinde, şehir ekonomisinin sürekliliğini sağlayan önemli malî aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1695–1725 yılları arasına tarihlenen ve bu çalışmada incelenen sicil defterleri, Selanik'te irili ufaklı toplam 137 vakfın faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır.²⁵⁸ Bu vakıflar, cami, mescid, medrese, zaviye, imaret gibi dinî ve sosyal hizmetlerin yanı sıra, gelir üretimi, mal yönetimi ve nakit dolaşımı açısından da kentin iktisadî yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Selanik'teki vakıf ağı, yalnızca merkezle sınırlı kalmayıp, nahiyelere ve köylere uzanan geniş bir etki alanına sahiptir. Bu durum, vakıfların şehir ile kırsal çevre arasında işleyen ekonomik bağların kurulmasında oynadığı rolü daha da görünür kılmaktadır.

Vakıfların bu çok yönlü yapısı, onları 18. yüzyıl Selanik'inde yalnızca sosyal yardım kurumları olarak değil, aynı zamanda ekonomik hayatın sürekliliğini sağlayan temel unsurlar olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Özellikle nakit ihtiyacının arttığı bir dönemde, vakıflar aracılığıyla işletilen sermaye, hem bireysel borçlanma ilişkilerini hem de topluluk ölçeğindeki malî ihtiyaçları karşılayan önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Bununla birlikte Selanik'te kredi ilişkileri yalnızca vakıflarla sınırlı değildir. Vakıf dışı şahsi borç verme pratikleri, iltizam çevreleriyle ilişkili aktörler ve yerel elitler aracılığıyla paralel bir kredi alanı oluşturmuştur.

Bu bölüm, Selanik'te kredi ve borç ilişkilerini bu iki ana eksen üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. İlk olarak; vakıflar çerçevesinde şekillenen kredi ilişkileri, sicillerden elde edilen örnekler üzerinden değerlendirilecektir. Ardından, vakıf dışı aktörlerin sağladığı borçlanma imkânları ele alınarak, Selanik'te nakit dolaşımının hangi kanallar üzerinden gerçekleştiği daha net biçimde ortaya konacaktır. Böylece iltizam sistemiyle başlayan servet birikiminin, vakıflar ve şahsi kredi ilişkileri aracılığıyla nasıl farklı alanlara yayıldığı bütüncül bir çerçevede incelenecektir.

Bu genel değerlendirme, Selanik'te 18. yüzyıl boyunca iktisadî gücün yalnızca devlet–reaya ilişkileri üzerinden değil, aynı zamanda iltizam, vakıf ve kredi ağları arasında kurulan

²⁵⁸ Bkz. Ek 1: 1695–1725 Yılları Arasında Selanik'te Faaliyet Gösteren Vakıflar.

çok katmanlı ilişkiler üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Takip eden alt başlıklarda, bu ilişkiler ayrıntılı örnekler ve sicil kayıtları ışığında ele alınacak; Selanik'te para vakıfları ve vakıf dışı kredi kaynaklarının kent ekonomisindeki yeri daha yakından incelenecektir.

3.2.1. Bir Mikro Finans Kuruluşu Olarak Para Vakıfları

Para vakfı, kuruluş sermayesinin bir kısmı veya tamamı nakit paradan oluşan vakıftır. Gelişmiş bir vakıf sistemine sahip Osmanlı Devleti, kendisinden önceki İslâm toplumlarında bulunmayan bir vakıf çeşidi olan para vakıflarını (vakf-ı nükûd) ortaya çıkarmıştır. Zira paranın vakfa konu olup olamayacağı çok daha önceleri teorik açıdan tartışılmış olsa da, Osmanlı'dan önce pratik olarak para vakıflarının varlığına dair herhangi bir örnek tespit edilebilmiş değildir.²⁵⁹

Para vakıflarının, benzer yaşam koşullarına ve ekonomik faaliyet alanlarına sahip topluluk üyeleri arasında dayanışmayı güçlendiren bir sosyal güvenlik kurumu olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, yeniçeriler arasında kurulan orta sandıkları, esnaf teşekküllerinin oluşturduğu esnaf sandıkları ve belirli bir mahalle ya da köy halkına yönelik avâriz vakıfları dikkat çekmektedir. Ayrıca yetim çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak kurulan eytam sandıkları da bu sosyal güvenlik ağının bir parçası olarak değerlendirilebilir.²⁶⁰

Osmanlılardan önce para vakıflarının uygulandığına dair herhangi bir somut örnek günümüze ulaşmamıştır. Bu vakıf türünün Osmanlılar tarafından ne zaman hayata geçirildiği konusunda da kesin bir kronolojik bilgi mevcut değildir. Ancak Bâli Efendi'nin²⁶¹ mektuplarında²⁶² yer alan bir ifadeye göre, para vakıflarının Rumeli'nin fethinden itibaren uygulamada olduğu ve yaklaşık üç yüzyıllık bir geçmişe sahip bulunduğu ileri sürülmektedir. Mevcut kaynaklar, II. Murad ve II. Mehmed dönemlerine tarihlenen çeşitli para vakıflarının varlığına

²⁵⁹ Ümit Güler, “Osmanlı Kıbrısı’nda Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800), *ÇÜİFD*, Cilt 18, Sayı 2, Yıl 2018, s. 873

²⁶⁰ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları – Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.79.

²⁶¹ Ustrumca doğumlu olan Sofyalı Bâli Efendi, tahsilini Sofya ve İstanbul’da tamamlamış, hem zâhirî ilimler hem de tasavvuf alanında eser vermiştir. İbn Kemal’e kazâ ve kader konusunda reddiye yazması kelâm ilmindeki yetkinliğini, Fuşûşü’l-hikem’e şerh kaleme alması ise tasavvuf sahasındaki derinliğini göstermektedir. Ayrıca Şeyh Bedreddin Simâvî aleyhinde padişaha mektup yazmış olması, tartışmalı fikrî meselelerde temkinli ve dengeli bir tavır benimsediğine işaret etmektedir. Bkz. Mustafa Kara, “Bâli Efendi, Sofyalı”, *DİA*, Cilt 5, Yıl 1992, ss.20-21.

²⁶² Mektubun ayrıntılı metni için bkz. Osman Keskinoglu, “Bulgaristan’da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi’nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı IX, Ankara 1971, ss.81-94; Tahsin Özcan, “Sofyalı Bâli Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Yıl 1999, ss.125-155.

işaret etmektedir.²⁶³ Osmanlı coğrafyasında 15. yüzyılın başlarından itibaren şer‘iyye sicillerine kaydedilmeye başlayan para vakıfları, özellikle 16. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu ve Balkan topraklarında dikkate değer bir yaygınlık kazanmıştır. Bu kurumlara dair bilinen en erken örnek, 1423 yılında Edirne’de Yağcı Hacı Muslihuddin’in 10.000 akçeyi işletilmek üzere vakfetmesiyle ortaya çıkmıştır.²⁶⁴

Osmanlı hukuk geleneği içinde para vakıfları (vakf-ı nükûd) sisteminin meşruiyeti erken tarihlerde tartışmaya açılmış; 1537’de Anadolu kazaskerî Çivizade ile Rumeli kazaskerî Ebussuud Efendi arasındaki polemik, parayı vakıf konusu yapmanın dinî hükmüne odaklanmıştır.²⁶⁵ Çivizade’nin padişaha sunduğu reddiye, “muamele-i şer‘iyye”nin faiz (ribâ) kapısını aralayacağı gerekçesiyle para vakıflarının yasaklanmasını savunmuştur.²⁶⁶ Her ne kadar 18. yüzyıl kaynaklarında muamele-i şer‘iyye için açık bir tanım bulunmasa da kavram, borç ertelemelerinde fazlalığı faiz yerine satış akdiyle meşrulaştıran bir uygulamayı ifade eder; bu işleme “devr-i şer‘î” veya kısaca “devir” de denilmiştir.²⁶⁷

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında nüfusun artışıyla birlikte köy ve şehirler arasındaki ekonomik etkileşimler giderek yoğunlaşmış, bu durum para kullanımının hızla yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Nüfusun artmasıyla birlikte ticaret hacmi genişlemiş, alışveriş işlemleri daha sık ve daha küçük tutarlarla yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler, bireylerin nakit elde tutma eğilimini azaltmış; paranın dolaşım hızı gözle görülür biçimde artmıştır. İşte bu iktisadi dönüşümün bir sonucu olarak, bu yüzyıl itibarıyla para vakıfları Osmanlı coğrafyasında dikkate değer bir önem kazanmış ve mevcut orta ölçekli kredi ilişkilerinin daha da canlanmasına katkı sağlamıştır.²⁶⁸

Sermayesinin tamamı ya da bir kısmı nakit olan bu vakıflar, klasik taşınmaz vakıflardan farklı olarak çeşitli toplumsal hizmetlerin masraflarını finanse etmiştir. Vakıf binalarının onarım giderleri, görevlilerin maaşları, mahalle ve köylerdeki kamusal işler, hatta esnafın

²⁶³ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları ...*, s.11.

²⁶⁴ Cafer Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *TAD*, Cilt 23, Sayı 36, Yıl 2004, s. 79-80.

²⁶⁵ Mehmet Şimşek “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münâkaşalar”, *AÜİFD*, Cilt XXVIII, Yıl 1985, s.210-211.

²⁶⁶ Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ...”, s.81.

²⁶⁷ Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukukî Boyutu”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 3, Bahar 2007, s.16-17

²⁶⁸ Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ...”, s.80.

mühimmat harcamaları bu kaynaklardan karşılanmıştır. Para vakfedenlerin çoğunun idareci sınıftan gelmesi, bu girişimin bilinçli ve planlı olduğunu düşündürür. Henüz bankacılığın gelişmediği bir toplumda para vakıfları hem ticari işlemlerde hem de bireysel nakit ihtiyaçlarında kritik bir kredi kanalı işlevi görmüştür. Yüksek faizli tefecilerin eline düşen köylülerden küçük işletmecilere, kadınlardan esnaf loncalarına kadar geniş bir kesime daha makul şartlarla borç imkânı sağlamış; böylece hem kentsel hem kırsal nüfusun kredi talebini karşılayarak piyasaya kayda değer ölçüde sermaye enjekte etmiştir.²⁶⁹ Bu vakıfların; krediye ihtiyacı olanları daha yüksek faiz hadleriyle tefecilik yapanların elinden kurtarma ve onlara uygun şartlarla kredi sağlama gayesine yönelik olduğu söylenebilir. Para vakfedenlerin genellikle idareci sınıfına mensup olmaları, bu işin şuurulu bir şekilde yapıldığı düşüncesini doğurmaktadır.²⁷⁰

Bir para vakfı, varlıklı bir kimsenin belirli miktar nakit parayı hayır amacıyla vakfetmesi ve bunu kadı siciline tescil ettirmesiyle meydana gelir. Belgelerde vakfedilen meblağ “asl-ı mâl” olarak adlandırılır, hayrın sürekliliği, bu sermayenin korunmasına bağlıdır. Dolayısıyla vakıf kurucuları malî kayıtların düzenli tutulmasından borç işlemlerinin kefil ve rehin teminatlarıyla kadı defterlerine işlenmesine kadar bir dizi denetim mekanizması oluşturmuştur. Vakıflar, kredi talep edenlerden malî gücü yüksek kefil ve rehin edilebilir taşınmaz ya da kıymetli eşya göstermelerini şart koşar. Borçlulardan biri vefat ederse alacak, tereke üzerinden tahsil edilir. Uygulamada vadeler çoğunlukla bir yıl ile sınırlıdır. Borçların geri ödenmesi mahkeme davalarının önemli bir bölümünü teşkil etmiştir.²⁷¹

Para vakıfları, sermayelerini işletirken mudârebe²⁷² yerine daha ziyade istiglâl²⁷³ yöntemini tercih etmiştir. Vakıf statüsünün sağladığı dinî meşruiyet, faiz suçlamasından korunma aracı olarak görülse de asıl belirleyici unsur Osmanlı devletinin kârı %5–20 aralığında sınırlandırmasıdır. Uygulamada borçlu, ipotek ettiği evinde yaşamaya devam eder; ancak vakfa

²⁶⁹ H. Veli Aydın, “Selanik’te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *TİD*, XXIX/1, Yıl 2014, s.88.

²⁷⁰ Ömer Faruk Teber, “Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, Ocak-Nisan 2002, s.204.

²⁷¹ Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ...”, s.84-86.

²⁷² Bir tarafta emek diğer taraftan sermaye olmak üzere kurulan kâr ortaklığıdır. Bkz. Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları ...*, s.74.

²⁷³ Bey’-i li’l-istiğlal, kiralama şartı ile yapılan anlaşmadır. Dolayısıyla bir kişinin sattığı malı geriye satın alacağını taahhüt etmenin yanında akit müddeti boyunca da kiralamasıdır. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları ...*, s.72.

%9–12 arasında değişen oranlarda kira öder.²⁷⁴ Bu kira, vakfın kârını oluşturur. Kredi işlemlerinde esasen gurus kullanılmış, erken örneklerde “esedî gurus” (aslan motifli), ayrıca Leh zolatası, akçe, altın ve mücevherat da borç aracı olarak kaydedilmiştir. Müslüman reaya gibi Gayrimüslimler de taşınmazlarını rehin göstererek para vakıflarından kolayca borç alabilmiş; müteveli konumundaki kişiler ise aynı anda birden çok vakıftan kredi çekebilmiştir.²⁷⁵

17. yüzyılda, faiz yasağına rağmen Müslümanlar kredi piyasasında hem borç veren hem de alan aktörler olarak yer almıştır. Osmanlı’nın gelişmiş hukukî araçları ve kurumsal yapısı, Avrupa’daki finansal dönüşümlerden bağımsız biçimde yoğun bir kredi ağı doğurmuştur. Bankacılık sisteminin yokluğunda para vakıfları, köylülerden küçük esnaf gruplarına ve kadınlara kadar geniş bir kesime düşük oranlı kredi sağlayarak tefecilere karşı önemli bir alternatif oluşturmuş, şehir ve kırsalın nakit ihtiyacını karşılamada kilit rol oynamıştır.²⁷⁶

18. yüzyılın ilk yarısında uluslararası ticaretin önemli merkezlerinden biri olan Selanik, sadece liman ticaretiyle değil, aynı zamanda güçlü bir yerel finansal sistemle de dikkat çekmekteydi. Bu dönemde kentte faaliyet gösteren para vakıfları, hem şehir halkının hem de kırsal kesimde yaşayanların kredi ihtiyaçlarını karşılayan başlıca finans kurumları haline gelmişti. Vakıflar; millet, din ya da cinsiyet farkı gözetmeden toplumun çeşitli kesimlerine borç vererek geniş bir kullanıcı kitlesine hizmet sunmaktaydı. Özellikle savaş hazırlıkları ve savaş yıllarında halka yüklenen olağan ve olağanüstü vergiler nedeniyle artan malî baskılar, kredi talebini önemli ölçüde artırmıştır. Bu zor koşullarda para vakıfları, düşük faizli krediler yoluyla kırsal nüfusu desteklemiş; köylüleri yüksek faiz talep eden muameleci murabahacıların eline düşmekten korumuşlardır. Böylelikle sadece sosyal bir işlevi yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda vakıf sermayelerini %15’e varan oranlarla kârlı biçimde değerlendirmişlerdir.²⁷⁷

Selanik Şer’iyye Sicillerine baktığımızda Zilkade 1105 (Haziran 1694) tarihli bir belgede Selanik’te ikamet eden Pazarbaşı Kara Veli oğlu İbrahim Çelebi’nin, İstanbul’da Ek-

²⁷⁴ Halime Alkan, “17. Yüzyıl İstanbul’unda Finansal ve Ticari İlişkilerin Sosyal Ağ Analizi (SNA) İle Değerlendirilmesi”, *İstanbul İktisat Dergisi*, Cilt 69, Sayı 2, Yıl 2019, s.290-292.

²⁷⁵ Nevzat Erkan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri –Şer’iyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında-*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.170-178.

²⁷⁶ Alkan, “17. Yüzyıl İstanbul’unda Finansal ve ...”, s.289.

²⁷⁷ Aydın, “Selanik’te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ...”, s.102-103.

mekçizâde Ahmed Paşa Vakfı'ndan²⁷⁸ 220 guruş tutarında kredi aldığını görmekteyiz.²⁷⁹ Osmanlı'da bakkal ve pazar esnafının kethüdâlarına “pazarbaşı” denildiği dikkate alındığında²⁸⁰, İbrahim Çelebi'nin şehir ekonomisiyle doğrudan ilişkili bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Kethüdâlık, yalnızca esnaf temsilciliği değil; çarşı düzeni, fiyat kontrolü ve esnaf içi denetim gibi işlevler üzerinden yerel ticari hayatın merkezinde yer alan bir konumu ifade eder. Bu bağlamda 220 guruşluk (26.400 akçe) meblağ, sıradan bir tüketim borcundan ziyade ticari sermaye ihtiyacına işaret etmektedir.

Ancak burada asıl dikkat çekici olan husus, kredinin alınmış olması değil, bu krediye nasıl erişildiğidir. 18. yüzyıl Selanik'inde yaşayan bir kişi, İstanbul merkezli bir para vakfının sermayesine nasıl ulaşmaktaydı? Vakfin adresi, şartları ve işleyişi şehir sakinleri tarafından hangi kanallar aracılığıyla bilinmekteydi? Zira para vakıflarından kredi temin edebilmek için kefil göstermek yahut bir gayrimenkulü rehin bırakmak zorunluydu. Bu durumda İbrahim Çelebi'nin arkasında bir kefil ağı bulunması veya şehir içinde güvenilir bir teminat sunabilmesi gerekmektedir. Pazarbaşılık gibi kurumsal bir esnaf konumu, onun hem sosyal itibara hem de geniş bir ticari ağa sahip olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla krediye erişim, bireysel bir başvurudan ziyade, esnaf teşkilatı, şehir içi dayanışma ağları ve vakıf görevlileri arasındaki ilişkiler üzerinden gerçekleşmiş olmalıdır.

Vakfin kurucusu Ekmekçizâde Ahmed Paşa, İstanbul'un yanı sıra Rumeli'deki çeşitli şehirlerde de vakıflar tesis etmiştir. Gümölcine, Selanik, Yenişehir (Larissa) ve Samakov gibi yerlerde hayrat ve para vakıfları kurmuştur.²⁸¹ Ekmekçizâde Ahmed Paşa Vakfı'nın Selanik'teki fizikî ve kurumsal varlığı bu erişim meselesini daha anlaşılır kılmaktadır. Defterdar Ahmed Paşa, 1612–1617 yılları arasında Selanik'te kendi adıyla anılan bir Mevlevihane inşa

²⁷⁸ Ekmekçizâde Ahmed Paşa, Arnavud kökenli (Yahya Koç makalesinde ailenin aslen Şirazlı olduğunu ve Safevilerin buraya hâkim olmalarından sonra kaçıp Edirne'ye geldiklerini söylemektedir. Bkz. Yahya Koç, “Yenişehir'de (Larissa) Osmanlı Vakıfları ve Ekmekçizâde Ahmed Paşa Vakfı”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Haziran 2023, s.24. (dpn.1)) Edirne doğumlu olup 17. yüzyıl başlarında Osmanlı bürokrasisinde yükselmiş önemli bir devlet adamıdır. Sefer ve ordu defterdarlıklarında görev yaptıktan sonra 1606–1613 yılları arasında vezâret pâyesiyle hizmet etmiş; Başdefterdarlık, valilik, kubbe vezirliği ve Sadaret kaymakamlığı gibi üst düzey görevlerde bulunmuştur. 1608'de Kuyucu Murad Paşa ordusuna para götürmekle görevlendirildiği belirtilen Ahmed Paşa, son yıllarında sadaret mührünü beklerken görevden uzaklaştırılmış ve 1618 (H. 1027) yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Turhan Alkan, “Ekmekçizâde Ahmet Paşa'nın Ölümüne Düşürülmüş Bir Tarih ve Cennetle Müjdelenen Bir Zâlim”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 9/54, Yıl 1988, ss.574-577.

²⁷⁹ ŞŞS-6, s.122/1. “...mahmiye-i İstanbul'da Etmekçizâde Ahmed Paşa vakfına mütevellî olan el-Hac Hasan Efendi ibn Hüseyin bin Abdullah nâm kimesneden vech-i âtî üzere...”; “Hala bu hanın mütevellisi İstanbul'da Kuruçeşme'de sakin ekmekçi hakimi nazırdır.” Evliya Çelebi Seyahatnamesi, VIII. Kitap..., s.74

²⁸⁰ Nilüfer Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2010, s.85.

²⁸¹ Koç, “Yenişehir'de (Larissa) Osmanlı Vakıfları”..., s.41.

ettirmiştir.²⁸² Selanik Kalesi dışında bulunan ve Paşa'nın ismiyle anılan bu Mevlevihane²⁸³, vakfın kentteki en önemli hayrat yapılarından biridir. Bunun yanında çarşı içinde yer alan Ekmekçizâde Ahmed Paşa Hanı'nın "gayet mükellef, işlek ve mamur" bir yapı olduğu, ayrıca Paşa'ya ait bir hamamın ve çarşı başında kendi adıyla anılan bir çeşmenin bulunduğu bilinmektedir.²⁸⁴ Bu hayrat ağı, vakfın kent dokusu içerisindeki görünürlüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır.²⁸⁵ Dolayısıyla vakıf yalnızca "İstanbul merkezli" bir kurum değil, Selanik'te somut mekânlar, görevliler ve gelir kaynakları üzerinden işleyen yerel bir aktördür.

Bu noktada şu sorular önem kazanmaktadır: Selanik'teki Mevlevihane veya han üzerinden vakfın mütevellileri ya da vekilleri mi kredi işlemlerini yürütmekteydi? İbrahim Çelebi başvurusunu doğrudan vakıf temsilcilerine mi yapmış, yoksa esnaf örgütlenmesi içinden bir aracı mı devreye girmiştir? Kefalet kim tarafından üstlenilmiştir? Eğer rehin söz konusuysa, bu bir dükkân, ev ya da ticari stok mudur? Mevcut belge bu sorulara doğrudan cevap vermemekle birlikte, vakfın Selanik'teki güçlü kurumsal varlığı ile İbrahim Çelebi'nin esnaf kökenli sosyal konumu birlikte düşünüldüğünde, kredi ilişkisinin şehirler arası ama aynı zamanda yerel ağlar üzerinden işleyen çok katmanlı bir finansman yapısına dayandığı anlaşılmaktadır.

Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın yaklaşık yüz milyon akçeye ulaştığı belirtilen serveti ve geniş vakıf ağı, bu finansal kapasitenin arkasındaki sermaye gücünü göstermektedir.²⁸⁶ Bu ölçekte bir servetin vakıf yoluyla farklı şehirlerde dolaşıma girmesi, para vakıflarının yalnızca yerel değil, imparatorluk ölçekli kredi ağları kurabildiğini göstermektedir. Nitekim Vakfın merkezi neresi olursa olsun, vakfiyesinde öngörülen hizmetler farklı şehirlerde yer alabiliyor; vakfın nakit sermayesi de ihtiyaç duyulan yerde kullanılabiliyordu. Osmanlı vakıf hukuku, vakıf kurucularının istedikleri zaman ve mekânda vakıf kurabilmelerine imkân tanıdığından, vakıfların etki alanı coğrafi sınırlara tabi değildi.²⁸⁷ Para vakıflarının sermayesi taşı-

²⁸² Cengiz Parlak, "Gümülcine'de Kurulmuş Olan Defterdar Ahmed Efendi Vakfı (XVII – XVIII. Yüzyıllar)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, Temmuz 2015, s.206.

²⁸³ BOA, C.EV., 329/16744, İE.EV., 7/787., İE.EV., 9, 1091.; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VIII. Kitap..., s.155.

²⁸⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VIII. Kitap..., s.74-158.

²⁸⁵ Meryem Kaçan Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Selanik'teki Vakıf Hanlarla İlgili Bazı Tespitler", *Near East Historical Review*, 11/3, July – Temmuz 2021, s.13.

²⁸⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, çev. Zuhuri Danışman, İstanbul 1968, s.719; Parlak, "Gümülcine'de Kurulmuş Olan" ..., s.205.

²⁸⁷ Çiğdem Gürsoy – Mehtap Özdeğer, "Ebediyete Bağış: Balat Şer'iyye Sicillerinde Para Vakfı Kayıtları (1555-1838)", *Belleten*, Cilt 86, Sayı 306, Ağustos 2022, s.572-573.

nabilir olduğundan, bir bölgede bulunan fonlar başka bir bölgedeki ihtiyaca tahsis edilebiliyordu.

Dolayısıyla İbrahim Çelebi örneği, Selanik'te kredi ilişkilerinin salt bireysel borçlanma pratiği olmadığını, sosyal sermaye, kurumsal güven, kefalet mekanizması ve şehirler arası vakıf ağlarının kesişiminde işleyen karmaşık bir finansal zemine dayandığını düşündürmektedir. Bu belge, para vakıflarının coğrafi esnekliğini göstermesinin yanı sıra, 18. yüzyıl Selanik'te krediye erişimin bireysel teminat koşullarının ötesinde sosyal ve kurumsal ağlarla temas edebilen bir zeminde işleyebildiğini düşündürmektedir.

Nitekim dönemin bazı belgeleri, borç para ve kredi ağlarının büyük şehirlerin ötesine yayıldığını ortaya koymaktadır. Örneğin Tekirdağ yöresinde de para vakıflarının, reayanın vergi borçlarını ödeyebilmesi için kredi sağladığı görülmüştür.²⁸⁸ Dolayısıyla, Selanik-İstanbul arasındaki bu kredi ilişkisi, Osmanlı'da şehirlerarası finansal entegrasyonun ve vakıf merkezli kredi ağlarının esnekliğinin somut bir göstergesidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer büyük ticaret merkezlerinde olduğu gibi, Selanik'te de 18. yüzyılda borç ve kredi piyasası oldukça hareketliydi. Bu durumu destekleyen çok sayıda kayıt, döneme ait şer'îyye sicillerinde açık biçimde yer almaktadır. Kredi ve borç ilişkileri yalnızca tek bir kaynağa dayanmıyor; tıpkı Yenişehir-i Fenâr, Bursa, Halep ve İstanbul'da olduğu gibi, bireyler arasında yahut para vakıflarından kişilere ve yerleşim alanlarına yönelik biçimde çok yönlü olarak gerçekleşiyordu. Borç veren aktörlerin önemli bir kısmı, diğer Osmanlı şehirlerindeki yapıya benzer şekilde Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bunların büyük bölümü askerî sınıfa mensup kişiler ya da toprak sahibi zümrelerdi. Gelirlerinin kayda değer bir bölümünü çiftlik işletmeciliği ile birlikte, yaklaşık %20 ila %25 oranlarında değişen faizle verdikleri kredilerden, yani fiilen yürüttükleri tefecilik faaliyetlerinden sağlıyorlardı. Bu yapı, Selanik'te de borç piyasasının hem dinamik hem de sosyal sınıf ayrımını yansıtan bir görünüm arz ettiğini ortaya koymaktadır.²⁸⁹

1696–1766 yılları arasında Selanik'te tespit edilen para vakıflarının sayısı 233'tür. Bu vakıfların toplam sermaye büyüklüğü 32.742.207 akçeye ulaşmakta; vakıf başına ortalama sermaye miktarı ise yaklaşık 138.380 akçe düzeyinde seyretmektedir. Toplam varlıkların

²⁸⁸ Koç, “Yenişehir’de (Larissa) Osmanlı Vakıfları ve Ekmekçizade ...”, s.28, dpn.:8.

²⁸⁹ H. Veli Aydın, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-24 Eylül 2010)*, Cilt IV, Kısım I, Ankara 2015, s.443.

önemli bir bölümü, yani 25.409.366 akçelik kısmı (%77,6), kredi olarak piyasaya aktarılmıştır.²⁹⁰ Aynı döneme yakın bir zaman aralığında İstanbul'da (1685–1781) 512 para vakfının faaliyette bulunması²⁹¹, Selanik'in ölçek olarak merkezden küçük olmakla birlikte dikkate değer bir vakıf finans ağına sahip olduğunu göstermektedir. Kurucu profili incelendiğinde ise 233 vakfın 50'sinin kadınlar, 183'ünün erkekler tarafından tesis edildiği görülmektedir. Buna göre kadınlar toplam vakıf kurucularının yaklaşık beşte birini (%21) oluşturarak, finansal hayatta göz ardı edilemeyecek bir varlık sergilemişlerdir.

Ayrıca Selanik para vakıflarının bir diğer dikkat çekici özelliği, kadın mütevellilerin sayıca fazlalığıdır. Öyle ki 1555-1830 tarihleri arasında İstanbul Balat mahkemesi sicillerinde kayıtlı 55 para vakfının 15'i kadınlar tarafından kurulmuştur.²⁹² Bu kadınlar, yalnızca kurucu olarak değil, vakıf sermayesini yöneten ve bazen bu sermayeyi yatırım amaçlı kullanan erkek mütevellilere kredi sağlayan aktif finans aktörleri olarak da ön plana çıkmaktadırlar.²⁹³

Sicillerde karşılaşılan kredi işlemleri, Selanik ve çevresinde borçlanmanın tekil ve istisnai bir pratikten ziyade, yaygın ve çok katmanlı bir ekonomik ilişki ağına işaret ettiğini göstermektedir. Nitekim Osman Efendi Vakfı'nın mütevellisi Ahmed Çelebi'nin beyanına göre, H.1111 (M.1699) senesinde Bazargâh nahiyesine tâbi Pobros (?) karyesi ahalisinden 95.000 akçe tutarındaki bir alacağın tahsil edilmiş olması²⁹⁴, kırsal yerleşkelerdeki ahalinin oldukça yüksek meblağlarda borçlanabildiğini ortaya koymaktadır.²⁹⁵ Yine H.1128 (M.1716) senesinde merhum Osman Efendi Para Vakfı'nın mütevellisi es-Seyyid Mahmut Ağa'nın, Langaza nahiyesine tâbi Gözde karyesi ahalisinden zimmilere 900 gurus (108.000 akçe) borç verdiği görülmektedir.²⁹⁶ Bu örnekler, gayrimüslim köy cemaatlerinin de kredi piyasasına aktif biçimde dâhil olduklarını ve borç ilişkilerinin karşılıklı güven temelinde kurulduğunu düşündürmektedir.

²⁹⁰ Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ...", s.92.

²⁹¹ İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, İSAV Yayınları, İstanbul 2015, s.225.

²⁹² Gürsoy-Özdeğer, "Ebediyete Bağış: ...", s.567.

²⁹³ Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ...", s.92.

²⁹⁴ ŞŞS-6, 17/1.

²⁹⁵ Söz konusu 95.000 akçelik meblağın büyüklüğünü anlayabilmek için dönemin satın alma gücüyle karşılaştırmak gerekir. Aynı dönemde Selanik'te orta ölçekli bir konutun 10.000–25.000 akçe aralığında el değiştirebildiği göz önünde bulundurulursa, 95.000 akçe birkaç evin toplam değerine yaklaşan bir sermaye hacmini ifade etmektedir. Bu yönüyle söz konusu borç, sıradan bir tüketim ihtiyacından ziyade kolektif, üretim odaklı veya vergi yükümlülüğüyle bağlantılı bir finansman ihtimalini akla getirmektedir.

²⁹⁶ ŞŞS-25, 118/3.

Borçlanmanın ölçeği kadar, kredi kaynaklarının çeşitliliği de sicillerde açık biçimde izlenebilmektedir. Kelimerye nahiyesine bağlı bir karye ahalisinin aynı anda birden fazla kaynaktan borç almış olması bu durumu somutlaştırmaktadır. Söz konusu karye ahalisi, H.1120 (M.1708) senesinde Ahmed Çelebi Vakfı'ndan 15.000 akçe, Osman Çelebi Vakfı'ndan 10.000 akçe, Müftü Halil Efendi Vakfı'ndan 12.000 akçe, Ömer Bey Vakfı'ndan 700 gurus (84.000 akçe), Hüseyin Efendi Vakfı'ndan ise 6.000 akçe borçlanmıştır.²⁹⁷ Bu tablo, kredi ihtiyacının tek bir kredi kaynağına bağlı kalmaksızın, birden fazla malî aktör arasında paylaştırıldığını ve köy cemaatlerinin bu çoklu ilişkileri eş zamanlı olarak yürütebildiğini göstermektedir.

Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, Selanik hinterlandındaki toplu ve yüksek meblağlı borçlanmaların tesadüfî veya yalnızca üretim finansmanına dayalı işlemler olmadığı anlaşılmaktadır. 1699 tarihi, Osmanlı Devleti'nin 1683'ten itibaren sürdürdüğü uzun Avusturya savaşlarının hemen sonrasına, Karlofça Antlaşması'nın imzalandığı döneme denk gelmektedir. Bu süreç, yalnızca askerî bir yenilgi değil, aynı zamanda malî dengelerin sarsıldığı, devletin nakit ihtiyacının olağanüstü ölçüde arttığı bir dönemdir. Uzun süren seferlerin finansmanı için taşrada artan vergi tahsilatı, avâriz yükümlülükleri ve olağanüstü vergiler, kırsal kesimin nakit ihtiyacını belirgin biçimde yükseltmiş olmalıdır.

Özellikle gayrimüslim köy cemaatlerinin yüksek meblağlarda borçlanmış olması, cizye yükümlülüklerinin bu dönemde önemli bir baskı unsuru oluşturduğunu düşündürmektedir. Aynı şekilde avâriz ve nüzul gibi olağanüstü vergiler de köy cemaatlerini kolektif borçlanmaya sevk etmiş olabilir. Bu bağlamda 95.000 akçe veya 108.000 akçe gibi meblağlar, yalnızca bireysel bir yatırım ya da ticari girişimden ziyade, köy cemaatinin vergi yükümlülüklerini yerine getirebilmek için başvurduğu finansman araçları olarak okunabilir.

Dolayısıyla söz konusu kredi kayıtları, Selanik kırsalında köylü ekonomisinin giderek daha fazla nakit temelli malî yükümlülüklerle bağlandığını göstermektedir. Bu durum, yalnızca ekonomik bir zorluk göstergesi değil; aynı zamanda savaş sonrası dönemde devlet maliyesinin taşra üzerindeki baskısının artmasıyla birlikte, köy cemaatlerinin kredi mekanizmalarına bağımlılığının derinleştiğine işaret etmektedir. Vakıfların bu süreçte başvurulan başlıca kredi kaynakları arasında yer alması ise, kırsal finansman ihtiyacının kurumsal ve düzenli bir kredi piyasası üzerinden karşılandığını göstermektedir.

²⁹⁷ SŞS-18, 32/1, 33/1, 33/2, 34/1, 35/2.

Benzer bir kredi ilişkisi, Vardar-ı Kebir nahiyesine tâbi Balatır karyesi ahalisinin Çavuşzâde Mehmed Ağa Vakfı'ndan 600 gurus (72.000 akçe) borç alması örneğinde de görülmektedir.²⁹⁸ Burada borç veren tarafın, Selanik'te iltizam ve malî faaliyetlerle ilişkili aileden bir isim olması dikkat çekicidir. Bu kayıt, şehir merkezinde ekonomik güç sahibi olan aktörlerin, kırsal alanlarla da doğrudan malî ilişkiler kurduğunu ve kredi yoluyla bu ilişkiyi sürdürdüğünü göstermektedir. Yine Bazargâh nahiyesine tâbi Topçular karyesi zimmî ahalisinin, merhum Çavuşzâde Ahmed Ağa'nın para vakfından, vakfın mütevellisi Çavuşzâde Mehmed ibn merhum Hüseyin Ağa eliyle 2.544 gurus (305.280 akçe) borç almış olması, kredi ilişkilerinin hem aileler arası süreklilik taşıdığını hem de yüksek meblağlara ulaşabildiğini göstermektedir.²⁹⁹

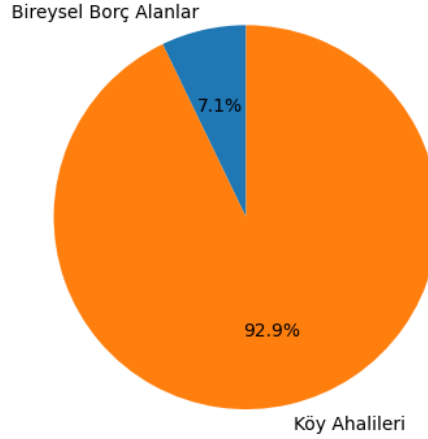
H.1105/M.1694 tarihli bir sicil kaydında Bogdan nahiyesine bağlı Balafçe köyü ahalisinin, Tilkizâde Mustafa Efendi Vakfı'ndan 26.000 akçe tutarında toplu bir borç aldığını görmekteyiz.³⁰⁰ Bu yüksek meblağlı kredi, köyün tüm sakinleri adına alınmış olup muhtemelen vergilerin ödenmesi veya olağanüstü bir malî yükümlülüğün karşılanması amacıyla kullanılmıştır. Nitekim 17. yüzyılda köy ve mahalle düzeyinde toplu borçlanmalar genellikle avâriz vergileri gibi toplulukça ödenen malî yükümlülükler için yapılmaktaydı.³⁰¹

²⁹⁸ SŞS-25, 11/1.

²⁹⁹ SŞS-25, 102/1

³⁰⁰ “Merhûm Tilkizâde Mustafa Efendi nâm sâhibü'l-hayrın nükûd-ı mevkûfesine evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere mütevellî olan Beyhan Hatun bint el-mezkûr Mustafa Efendi...” şeklinde belirtilmektedir. SŞS-1, 13/3.

³⁰¹ Koç, “Yenişehir’de (Larissa) Osmanlı Vakıfları ve Ekmekçizade ...”, s.28.

Grafik 26: 1700-1725 Yılları Arasında Kredi Kullanımının Gruplara Göre Dağılımı³⁰²

Grafikte ortaya çıkan dağılım, 1700–1725 yılları arasına tarihlenen Selanik şer‘iyye sicillerinde para vakıfları özelinde gözlemlenen kredi ilişkilerinin karakterini açık biçimde yansıtmaktadır. Buna göre vakıflardan sağlanan kredilerin ezici çoğunluğu bireyler tarafından değil, köy ahalileri adına ve kolektif biçimde kullanılmıştır. Bu durum, para vakıflarının Selanik ve çevresinde gündelik bireysel tüketimi finanse eden kurumlar olmaktan ziyade, kırsal toplulukların karşı karşıya kaldıkları vergi ve kamu yükümlülüklerini yerine getirmelerine imkân tanıyan malî araçlar olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Köylerin, özellikle avâız ve benzeri olağanüstü vergiler karşısında vakıflara yönelmeleri, vakıf sermayesinin devlet ile reaya arasında bir tür tampon mekanizma oluşturduğunu düşündürmektedir.

Balafçe köyü örneğinde de 26.000 akçe gibi dönemin şartlarına göre çok yüksek sayılabilecek bir meblağın bir köy tarafından borç alınması, muhtemel bir vergi tahsilatı veya savaş harcı gibi kolektif bir borcun ödenmesini göstermektedir. Bu kayıt, vakfın mütevellisinin bir kadın olması açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Tilkizade Mustafa Efendi Vakfı’nın mütevellisi, Mustafa Efendi’nin kızı Beyhan Hatun olarak belirtilmiştir. Yani vakfın kurucusu bir erkek (Mustafa Efendi) olsa da vakfın idaresi kızına geçmiş ve kadın bir müteveli, köy ahalisine yüklü miktarda borç verilmesi gibi önemli bir finansal işlemi yürütmüştür. Osmanlı uygulamasında vakıf kurucuları genellikle müteveli olarak evlatlarını veya güvendikleri yakınlarını atamışlar, vakfiye şartlarında nesilden nesile intikal edecek bir silsile belirlemişlerdir. Bu örnekte, muhtemelen Mustafa Efendi vefat etmiş veya yönetimi devretmiş ve

³⁰² Grafığe esas olan veriler; 1, 6, 18 ve 25 numaralı Selanik Şer‘iyye Sicilindeki kayıtlara dayanmaktadır.

kızı Beyhan Hatun vakfın idaresini üstlenmiştir.³⁰³ Dolayısıyla Beyhan Hatun'un vakıf mütevellisi olarak görünmesi, Osmanlı toplumunda kadınların vakıf idaresindeki etkin rolüne güzel bir örnektir. Bu konuya dair bir diğer örnek ise Bazargâh nahiyesine tâbi Spotnik karyesi ahalisinin, Hacı Ali Vakfı'ndan vakıf mütevellisi Fatma Hatun aracılığıyla 500 guruş (60.000 akçe) borç almış olmasıdır.³⁰⁴ Bu belgeler kadınların bu tür malî işlemlerde yalnızca pasif konumda bulunmadığını göstermektedir.

Bir diğer belgede ise Bazargah nahiyesine bağlı Vavtos köyü halkının, vergilerini ödebilmek için Ümmühan Hatun Vakfı'ndan 11.500 akçe borç aldığını kaydedilmiştir.³⁰⁵ Bu örnek de tıpkı önceki belge gibi, bir köy topluluğunun vergi yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla bir para vakfından toplu kredi kullanmasına ilişkindir. 11.500 akçe, köy ahalisi için önemli bir tutardır ve vakfın bu meblağı uygun şartlarla reayaya sağlaması, para vakıflarının kamu maliyesine dolaylı katkısı şeklinde değerlendirilebilir.

Belgedeki anlatıya göre Ümmühan Hatun'un sıradan bir şehir sakini olmadığı anlaşılmaktadır. Sicil kayıtları, onun Hacı İsmail Mahallesi'nde yaşayan muhızırbaşı Mehmed Ağa'nın annesi olduğunu ve Vardar-ı Sagir nahiyesine bağlı Ardabor karyesinde 1500 guruşluk bir çiftlik satın aldığını göstermektedir. 1500 guruşluk bir çiftlik alımı³⁰⁶, dönemin ölçütleri içerisinde kayda değer bir sermaye birikimine işaret etmektedir. Bu miktar, orta ölçekli birkaç şehir evinin toplam değerine yaklaşabilecek bir meblağdır. Dolayısıyla Ümmühan Hatun'un, ya miras yoluyla ya da ailevi ticari- idarî bağlantılar üzerinden önemli bir nakit gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Bu noktada mekânsal bağlam önem kazanmaktadır. 18. yüzyıl Selanik'inde mahalleler sosyal ve ekonomik hiyerarşiyi yansıtan alanlardı. Paşakapısı civarındaki Hacı İskender Mahallesi'nin Evrenoszâdeler gibi köklü ve nüfuzlu ailelere ev sahipliği yaptığı, Yılan Mermeri, Kazzaz Hacı Mustafa ve Şehabeddin mahallelerinin eşraf ve tüccarın yoğunlaştığı bölgeler olduğu bilinmektedir.³⁰⁷ İshak Paşa Mahallesi'nde Selanik Gümrük Emni Çavuşzâde Hüse-

³⁰³ Kadın mütevelliler de Osmanlı vakıf sisteminde azımsanmayacak bir yere sahipti. Genel bir değerlendirme için bkz. Miyase Koyuncu Kara, "Osmanlı Kadını ve Para Vakıfları: 18. Yüzyıl İkinci Yarısı Bursa Örneği", 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar (Değişim ve Güçlenme), Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi (13-16 Ekim 2009) Bildiri Kitabı, Cilt 5, İzmir 2010, s.128.

³⁰⁴ SŞS-25, 19/1.

³⁰⁵ SŞS-6, 123/2.

³⁰⁶ SŞS-1, 50/1.

³⁰⁷ Çakılcı, *Selanik Şehri 1800-1860*, s.130

yin'in ikamet etmesi, bu çevrenin idarî elit ile bağlantısını göstermektedir.³⁰⁸ Sinancık Mahallesi'nde Arnavud Ahmed Ağa'nın kızı Hüsne Hatun'un ikameti³⁰⁹ ve kızlarının kredi piyasasında görünür konumda olması ise, elit aile kadınlarının malî alanda aktif roller üstlenebildiğini ortaya koymaktadır. Bu örnekler birlikte düşünüldüğünde, Selanik'te mahallelerin yalnızca ikamet alanı değil, aynı zamanda servet ve nüfuzun mekânsal olarak kümелendiği sosyal alanlar olduğu anlaşılmaktadır.

Ümmühan Hatun'un oğlu muhızırbaşı Mehmed Ağa'dır. Muhızırbaşılik, mahkeme ve idarî işleyişle doğrudan bağlantılı bir örf görevidir; şehirli reayanın yakından tanıdığı ve hukukî süreçlerde rol oynayan bir pozisyonudur. Bu durum, ailenin yalnızca ekonomik değil, idarî çevrelerle de temas hâlinde olduğunu düşündürmektedir. Gelir düzeyini kesin olarak tespit etmek mümkün olmasa da, hem kırsalda çiftlik yatırımı yapabilecek nakit kapasiteye sahip olması hem de örfî görevle ilişkili bir aile yapısı içinde yer alması, Ümmühan Hatun'un Selanik'in üst veya en azından üst-orta servet grubuna mensup olabileceğini düşündürmektedir.

Osmanlı tarihinde pek çok kadın, ellerindeki nakit birikimleri hayır amacıyla vakfetmiş ve kendi adlarını taşıyan vakıflar kurmuştur. Ancak Ümmühan Hatun örneği, bu pratiğin yalnızca dini motivasyonla açıklanamayacağını, aynı zamanda servetin kurumsallaştırılması ve aile statüsünün pekiştirilmesiyle de bağlantılı olabileceğini göstermektedir. Kırsalda çiftlik yatırımı yapan, şehirde idarî çevrelerle bağlantılı bir aileye mensup olan ve vakıf kurarak gelirini hayrata tahsis eden bir kadın profili, Selanik'te kadınların malî ve toplumsal ağların aktif bir parçası olabildiğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Ümmühan Hatun, yalnızca bir vakıf kurucusu değil; Selanik'te servetin, mekânın ve idarî bağlantıların kesişim noktasında konumlanan bir elit kadın figürü olarak değerlendirilebilir. Onun örneği, kentteki yönetsel ve malî elitin sadece erkek aktörlerden ibaret olmadığını, aile temelli sermaye yapılarının kadınlar üzerinden de görünür hâle gelebildiğini göstermektedir.

Bir başka belge de H.1111/M.1700 tarihli bir sicil kaydı olup, Mehmet Çelebi bin Muslu'nun Rabia Hatun Vakfı'ndan 130 esedî gurus borç aldığını ve bu borca karşılık evini

³⁰⁸ SŞS-18, 71/1.

³⁰⁹ SŞS-18, 6/1.

ipoteke ettiğini (rehin bıraktığını) kayıt altına almaktadır.³¹⁰ Bu kayıt, Osmanlı para vakıflarında uygulanan kredi verme usulünün detaylarını göstermesi bakımından oldukça öğreticidir. Mehmet Çelebi'nin bu borcu temin edebilmek için evini ipotek etmesi, Osmanlı para vakfı kredilerinin teminatlı verildiğine dair önemli bir örnektir. Nakit vakıflar, sermayelerini korumak ve geri dönüşü garanti altına almak için genellikle borç alanlardan sağlam teminat isterlerdi.³¹¹ Bu teminat, kefil (şahsi garanti) olabileceği gibi, rehine verilmiş bir gayrimenkul de olabilirdi. Söz konusu belgede, Mehmet Çelebi aldığı 130 guruşu vakfa geri ödeyememesi durumunda evini kaybetmeyi göze almıştır.

Söz konusu belgede, Mehmet Çelebi, vakıftan aldığı 130 guruşu geri ödeyememesi hâlinde evini kaybetme riskini üstlenmiştir. Haraççı Ali Mahallesi'nde ikamet ettiği bilinen Mehmet Çelebi'nin evinin tam değerini ve sınırlarını kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak aynı mahallede gerçekleşen diğer ev satışlarına bakıldığında, ortalama satış bedelinin yaklaşık 44.000 akçe, yani yaklaşık 365 esedi kuruş civarında olduğu görülmektedir. Elbette bu rakam mahalledeki farklı nitelikteki evlerin ortalamasıdır ve söz konusu evin gerçek değerini birebir yansıtmayabilir. Bununla birlikte, evin bulunduğu konum ve çevresindeki mahalleler –Hacı İsmail, Hacı İskender, Sinancık ve Yılan Mermeri gibi görece canlı ve yerleşik bölgeler– dikkate alındığında, teminat olarak gösterilen mülkün kayda değer bir ekonomik değere sahip olduğu söylenebilir. Bu durum, 130 guruşluk bir borcun karşılığında ciddi bir taşınmazın riske edildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

3.2.2. Para Vakfı Dışındaki Kredi İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. ve 18. yüzyıllar, hem malî yapının dönüşüm geçirdiği hem de toplumsal gelir dağılımının giderek daha belirgin biçimde tabakalaştığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyıllarda klasik timar sisteminin zayıflamasıyla birlikte, merkezi maliye yeni vergi toplama biçimlerine yönelmiş, iltizam ve ardından gelen mâlikâne sistemi, kamu gelirlerinin tahsili karşılığında belirli bölgelerin mültezimlere uzun vadeli olarak devredilmesi esasına dayanmıştır. Bu sistem, servet birikimini hızlandırmış, özellikle saraya yakın çevreler, ye-

³¹⁰ ŞŞS-6, 91/3.

³¹¹ Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ...”, s.83.

rel eşraf ve bazı ulemâ sınıfına mensup kişiler, iltizam ihalelerini üstlenerek kısa sürede büyük ekonomik güç elde etmişlerdir.³¹²

Vergi yüklerinin artması, geçimlik ekonomi modeline göre üretim yapan köylü ve arz-talep dengesine göre farklı iş kollarında istihdam edilen şehirli esnaf üzerinde ciddi baskılar yaratırken, aynı dönemde kredi ihtiyacını karşılayabilecek sermaye birikimine sahip bir sınıf ortaya çıkmıştır. İnalıcık'a göre, Osmanlı yönetici sınıfı gerek merkezde gerekse taşrada sermaye birikimini artırmanın yollarından biri olarak kredi temelli gelir kaynaklara yönelmiştir. Erken dönemlerde banka benzeri kurumların bulunmadığı bu ekonomik yapıda, para vakıfları ve sarraflar, piyasada likidite sağlayan başlıca finansal aktörler olarak işlev görmüştür. Kredi piyasasında belirleyici konumda bulunan servet sahibi elitler ve sarraflar, çoğunlukla dönemin ekonomik koşullarına uygun olarak ve devletin bilgisi dâhilinde belirlenen oranlarda faizle işlem yürütmekteydiler. Her ne kadar kamuoyunda bu tür faaliyetler olumsuz bir biçimde algılsa da, kadı sicillerinde kayıt altına alınan sözleşmeler, söz konusu kredi ilişkilerinin hukukî ve şer'î çerçevede düzenlendiğini ortaya koymaktadır.³¹³

Osmanlı mali yapısında sarraflar yalnızca para değişimi yapan zanaatkârlar değil, devletin nakit ihtiyacını karşılayan ve iltizam sisteminin işlerliğini sağlayan başlıca finans aktörleriydi. Değişik paraların alım satımı, para nakli ve muhafazası gibi klasik işlevlerinin yanı sıra; gayrimenkul alım satımına aracılık etmek, devlet adamlarının mali işlerini yürütmek, onlara borç vermek, para vakıfları ve eytâm idarelerinin fonlarını işletmek gibi geniş bir faaliyet alanına sahiptiler.³¹⁴ 1760'lardan itibaren özellikle savaş yıllarında kısa vadeli borçlarla hazineyi finanse etmeleri, sarrafların merkezî maliye açısından vazgeçilmez konumunu daha da pekiştirmiştir.³¹⁵

Sarrafların en etkili olduğu alan ise iltizam ve mukâta'a sistemi idi. Emaneten işletilen mukâta'alarda her bir mukâta'a için bir sarrafın tayini zorunlu olup, bu tayin mukâta'a emininin teklifi, darphâne nâzırının onayı ve padişahın beratıyla gerçekleşirdi. Sarraf, hem mukâta'a eminine hem de özellikle maden mukâta'alarında görevli ustalara gerekli sermayeyi

³¹² Genç, "Mâlikâne", s.516-518.

³¹³ Metin Ziya Köse, "Galata'da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720)", *Tarih Dergisi*, Sayı 64, İstanbul 2016, s.74-77.

³¹⁴ Ertan Ünlü, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Merkez-Taşra Bağlamında Sarrafların İlişki Ağları: Bir Sosyal Ağ Analizi Yöntemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2020, s.102-105.

³¹⁵ Nebi Bozkurt, "Sarraflık" *DİA*, Cilt 36, Yıl 2009, s.163.

sağlar, hasat veya üretim dönemi sonunda hesap görülürdü. İltizam uygulamasında ise mültezimin hazineye yatırması gereken peşinat ve taksitler çoğu zaman sarraflar tarafından finanse edilmekteydi. Malikâne sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte sarraflar mültezimlere kefil olmakta, mukâta'a bedellerinin ödenmesini üstlenmekte ve merkez ile taşra arasında sermaye akışını organize etmekteydiler. Bu kefalet ve finansman rolü, sarrafları sıradan bir piyasa aktörü olmaktan çıkararak Osmanlı mali sisteminin yapısal ve kurucu unsurlarından biri hâline getirmiştir.³¹⁶

Yahudi toplumundan Yakof Sekbel'in, kendi cemaatinin kamusal ihtiyaçlarını finanse etmek üzere toplamda 476.300 akçe vermesi 18. yüzyıl Selanik'inde kredi ilişkilerinin cemaat temelli boyutunu yansıtmaktadır. Bu örnekte borç alan, bireysel bir kişi değil, Yahudi cemaatinin ta kendisidir. Öyle ki, cemaat bu meblağı Edirne ve Selanik'teki kamusal hizmet ihtiyaçları için Yakof Sekbel'den almıştır. Yakof Sekbel, muhtemelen bir sarraf ve cemaat içerisindeki varlıklı bir Yahudi olarak kredi veren konumundadır.³¹⁷ Bu kredi ilişkisi, cemaat temelli bir dayanışma örneğidir. Gayrimüslim bir topluluk kendi iç kaynaklarına başvurarak finansman sağlamış, böylece dışarıdan, özellikle de Müslüman tefecilerden yüksek faizli borç almaktan kaçınmıştır. Bu durum sarrafların kredi ilişkilerindeki rolüne bir örnektir. Yine aynı uygulama Müslümanlar içinde de kendini göstermektedir. 1128 (M.1716) yılında Selanik ahalisi şehir işlerinde kullanmak üzere Sarraf Osman'dan 585.120 akçe borç almışlardır.³¹⁸

Resmî kayıtlarda, köylülere veya şahıslara faizle borç veren kişiler için la “muameleci” yahut “murabahacı” nitelemelerinin kullanıldığı görülmektedir. “Muamele-i şer’iyye” olarak adlandırılan bu uygulama, görünürde birbirini izleyen birkaç satış akdine dayanmakta; ancak bu işlemler sonucunda ortaya çıkan fazlalıklar *ribh*, *murabaha*, *nemâ* ya da *güzeşte* gibi terimlerle ifade edilmektedir.³¹⁹ İncelenen Selanik ve çevresine ait belgeler, 18. yüzyıl ulemâsının önemli bir kısmının bu yöntemi meşru kabul ettiğini ve dolayısıyla bu yolla borç veren aktörlerin hukukî bir zeminde faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Nitekim 1125 [M.1713] senesinde Kelemerye nahiyesine bağlı Ayamama karyesi ahalisinin, borçlu oldukları muameleci Ahmed'in vefatından sonra mirasçıları tarafından asıl borcun çok üzerinde taleplerle karşılaşmaları, muameleci faaliyetlerinin köy ölçeğinde ne derece yaygın

³¹⁶ Bozkurt, “Sarrafılık”, 163-165.

³¹⁷ SŞS-1, 48/1.

³¹⁸ SŞS-25, 88/2

³¹⁹ Aydın, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler ...”, s.441.

olduğunu göstermektedir. Bu örnekte devlet müdahalesi talep edilmiş, alacaklıların haksız taleplerinin engellenmesi istenmiştir.³²⁰

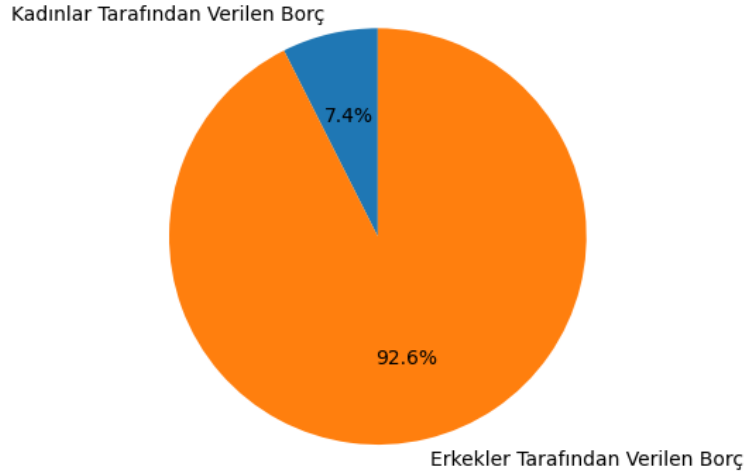
Selanik ve çevresinde muameleciler ve murabahacıların faaliyetleri, özellikle vergi yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanan köy ahalileri açısından belirleyici olmuştur. Belgelerde, köylülerin avârız, nüzül ve cizye gibi vergileri ödeyebilmek amacıyla murabahacılardan borç aldıkları, ancak bu borçların zamanla katlanarak geri ödenemez hâle geldiği açıkça ifade edilmektedir. Hatta bazı kayıtlarda, H.1130 (M.1718) senesinde murabahacıların 100 gurus borç verip buna karşılık 1.000–2.000 gurus talep ettikleri özellikle vurgulanmış ve bu uygulamaların Divân-ı Hümayun nezdinde soruşturulması istenmiştir.³²¹ Bu durum, tefecilik faaliyetlerinin resmî olarak yasaklanmamakla birlikte, aşırı faiz uygulamalarının devlet tarafından da problemli görüldüğünü göstermektedir.

Vergi borçlarını ödemekte zorlanan köylülerin, çoğu kez komşu çiftlik sahiplerinden yahut Selanikli muamelecilerden borç almak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu borçların geri ödenememesi hâlinde ise köylülerin ya köylerini terk ettikleri ya da sahip oldukları arazileri alacaklılara devretmek zorunda kaldıkları görülmektedir. 1126 [M.1714] senesinde Selanik kazasına bağlı Kelemerye nahiyesinde bazı köylerin, veba sebebiyle nüfuslarının azalması ve üretim kapasitelerinin düşmesi nedeniyle hem şahıslara hem de devlete olan borçlarını ödeyemez duruma geldikleri, bu borçların on beş yıla varan sürelerle taksitlendirilmesinin talep edildiği kayıtlara yansımıştır.³²² Bu tür örnekler, borçlanma sürecinin yalnızca malî değil, aynı zamanda demografik ve sosyal sonuçlar doğurduğunu da göstermektedir.

³²⁰ BOA, A.{DVNSMSM.d., 121/861.

³²¹ BOA, A.{DVNSMSM.d., 121/1103.

³²² BOA, A.{DVNSMSM.d. 121/1468.

Grafik 27: Selanik’te Borç Verme İlişkilerinde Cinsiyet Dağılımı³²³

1700 – 1725 yılları arasında Selanik’te kişilerden borç alma ilişkileri cinsiyet temelinde incelendiğinde, kredi ilişkilerinde toplam borç arzının büyük ölçüde erkek sermayedarlar tarafından sağlandığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, toplam 5.505.487 akçelik borç hacminin %92,6’sı (5.096.687 akçe) erkekler tarafından verilmişken, %7,4’lük kısmı (408.800 akçe) kadınlar tarafından sağlanmıştır. Bu dağılım, kredi piyasasında nicel ağırlığın belirgin biçimde erkekler lehine olduğunu göstermektedir. Bu grafik, Osmanlı Selanik’inde kredi piyasasının cinsiyet temelinde dışlayıcı bir yapıdan ziyade, ölçek ve sermaye büyüklüğüne dayalı hiyerarşik bir işleyişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

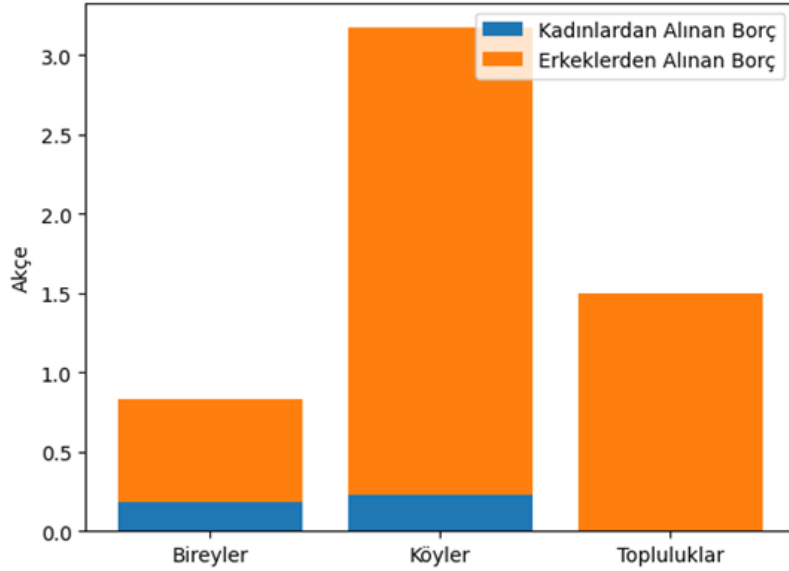
Bu nicel tablo, Selanik kırsalına ait şer’iyye sicillerinde karşılaşılan somut örneklerle de desteklenmektedir. Nitekim H.1125 (M.1713) tarihli bir belgede, Selanik kazasına bağlı Kelemerye nahiyesinin Ayamama karyesi ahalisinin, Çavuşzâde Ahmed Ağa’nın zevcesi (Şerife³²⁴) Ayşe Hatun tarafından kendilerine verilen 12.000 akçelik borcu ödemekte zorlandıkları anlaşılmaktadır. Köy ahalisi borcun geri ödenmesi hususunda acze düştüğünden, meblağın uzun vadeye yayılarak taksitlendirilmesi talep edilmiş, bu doğrultuda merkezden müdahalede bulunularak borcun zamana yayılması emredilmiştir.³²⁵ Bu örnek, kadınların toplam borç arzı içerisindeki payları sınırlı olmakla birlikte, özellikle köy ölçeğinde ve kolektif borçlan-

³²³ Grafiğe esas olan veriler; 1, 6, 18 ve 25 numaralı Selanik Şer’iyye Sicilindeki kayıtlara dayanmaktadır.

³²⁴ ŞŞS-25, 112/2; BOA, D..BŞM.MHF., 14/31.

³²⁵ BOA, A.{DVNSMSM.d., 121/1471.

malarda etkin ve işlevsel bir kredi sağlayıcı olarak rol üstlenebildiklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

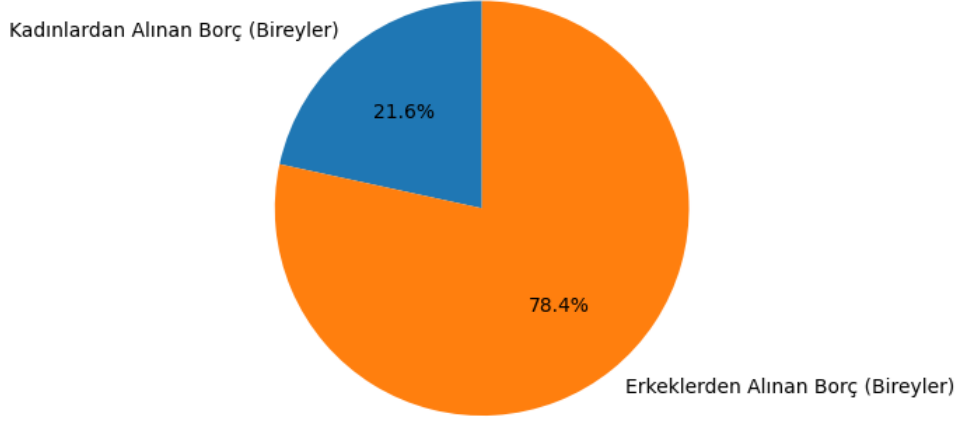
Grafik 28: Birey – Köy – Topluluk Bazında Borçların Cinsiyete Göre Dağılımı³²⁶

Grafik, Selanik ve çevresinde incelenen dönemde kişilerden sağlanan borçların birey, köy ve ortak topluluklar arasında nasıl dağıldığını ve bu dağılımın kadın ve erkek sermayedarlar açısından ne tür farklılıklar gösterdiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, Osmanlı reayasının para vakıflarının dışında kredi arayışı, hem kadınlar hem de erkekler tarafından sağlanmakla birlikte, erkeklerin bu alandaki ağırlığı belirgindir. Erkeklerden bireylere aktarılan borç miktarı 653.880 akçe iken, kadınlardan sağlanan borç 180.000 akçede kalmıştır. Bu durum, bireysel kredi ilişkilerinde erkeklerin nicel olarak baskın olduğunu, ancak kadınların da kayda değer bir paya sahip bulunduğunu göstermektedir.

Köy ölçeğinde gerçekleşen borçlanmalar ise hem hacim hem de toplumsal işlev bakımından en dikkat çekici alanı oluşturmaktadır. Köy ahalilerine verilen borçların büyük bölümü erkekler tarafından sağlanmış olmakla birlikte (2.942.392 akçe), kadınların da bu alanda 228.800 akçelik bir sermaye ile yer aldığı görülmektedir. Bu tablo, kadınların yalnızca bireysel kredi ilişkilerinde değil, kırsal malî yapının sürekliliğini sağlayan kolektif borçlanma süreçlerinde de aktif rol üstlendiklerini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, rahipler ve Yahudi toplumu gibi taife/cemaatlere yönelik borçlanmanın tamamına yakınının erkekler tarafından

³²⁶ Grafiğe esas olan veriler; 1, 6, 18 ve 25 numaralı Selanik Şer'iyye Sicilindeki kayıtlara dayanmaktadır.

karşılanmış olması (1.500.415 akçe), bu tür büyük ölçekli ve kurumsal nitelikli kredi ilişkilerinde erkek sermayesinin belirleyici olduğunu göstermektedir.

Grafik 29: Kredi Kaynağı Sağlayan Kişilerin Cinsiyete Göre Dağılımı³²⁷

1694 tarihli belgede³²⁸ Selanik kırsalında El-hac Hızır bin İbrahim'in, Mehmed Çelebi ibn el-Hac Ahmed ve Yusuf Beşe bin Mustafa'dan aldığı 655 guruşluk borcu ödeyememesi üzerine Vardar-ı Sagır Tekeli köyündeki çiftliği ile aynı köyde bulunan mülk hanını rehin bırakması, 18. yüzyıl Selanik'inde para vakfı dışındaki kredi kaynaklarının işleyişine dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Belgede hanın oda sayısı veya fiziki özellikleri belirtilmemekle birlikte, bu büyüklükte bir meblağa karşılık teminat gösterilmiş olması, söz konusu yapının düzenli kira geliri sağlayan ve kırsal ticaret ağında işlev gören bir ticari mülk olduğunu düşündürmektedir. 655 guruşluk borç miktarı, hanın sıradan bir yapıdan ziyade gelir potansiyeli bulunan bir işletme niteliği taşıdığına işaret etmektedir.

Bu örnekte borçlanmanın kefalet yoluyla değil, doğrudan taşınmaz rehni üzerinden gerçekleşmesi de dikkat çekicidir. Mülk sahibi olan Hızır'ın krediye erişiminde maddi teminatın belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, büyük meblağlı borçlarda kişisel kefalet sisteminden ziyade ipotek mekanizmasının tercih edildiğini; rehine bırakılabilecek taşınmazı bulunmayan kesimlerin ise muhtemelen kefalet sistemine yöneldiğini düşündürmektedir.

³²⁷ Grafiğe esas olan veriler; 1, 6, 18 ve 25 numaralı Selanik Şer'iyye Sicilindeki kayıtlara dayanmaktadır.

³²⁸ SŞS-1, 45/1.

Bu durum, borç ilişkilerinin şehir-kır ekseninde nasıl geliştiğine dair ipuçları vermektedir. Borçlu, muhtemelen şehirde yaşayan ancak gelir kaynakları kısmen kırsal (çiftlik), kısmen ticari (han) varlıklara dayalı bir figür olarak görünmektedir. Borcun teminatı olarak gayrimenkulün rehin olarak verilmesi, Osmanlı hukukunda yaygın bir uygulamaydı. Alacaklı, borcun ödenmemesi durumunda rehine konu mülkleri tasarruf etme hakkını elde ederek kendini güvenceye alırdı. Hızır bin İbrahim örneğinde de borcun geri ödenmesini sağlamak için çiftlik ve hanın geçici olarak alacaklının eline geçmesi kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla, bu vaka şehirli sermayedar sınıf ile taşradaki mülk sahipleri arasındaki finansal ilişkilere ışık tutmaktadır. Krediyi veren taraf, sermayesini bireysel bir borç ilişkisiyle gelir getirici şekilde kullanmakta, borçlu ise nakit ihtiyacını karşılamak için mülkünü geçici olarak riske atmaktadır.

Bu bağlamda, borç ilişkilerinde yalnızca gayrimenkul rehini değil, şahsî kefalet mekanizmasının da etkin biçimde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim 1125 (1713) tarihli bir kayıta, Selanik'te yaşayan Papasoğlu Aleksan adlı zimmi bir şahsın, Ohri Patriği Diyonesyoz'a verdiği 1.243 gurus (149.160 Akçe) tutarındaki borcu tahsil edememesi üzerine, borç için kefil olan metropolit ve rahiplerden alacağın tahsili yoluna gidilmiştir.³²⁹ Bu örnek, para vakıfları dışında işleyen şahıslar arası kredi ilişkilerinde, borcun güvence altına alınması amacıyla kefalet sisteminin devreye sokulduğunu açıkça göstermektedir. Böylece alacaklı, borcun ödenmemesi hâlinde doğrudan borçluya değil, onun adına sorumluluk üstlenen kefillere başvurarak alacağını tahsil etme imkânı elde etmiştir. Söz konusu vaka, Osmanlı kredi pratiğinde teminat anlayışının esnek ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Rehin yoluyla gayrimenkulün güvence olarak kullanılması ile kefalet yoluyla üçüncü şahısların sorumluluk altına sokulması, alacaklının riskini azaltan tamamlayıcı araçlar olarak birlikte işletilmiştir. Bu durum, Selanik ve çevresinde şahıslar arası borç ilişkilerinin hukukî açıdan kuralsız değil, aksine belirli teamüller ve şer'î güvenceler çerçevesinde yürütüldüğünü göstermektedir.

Osmanlı parasal ekonomisi, başlangıçta kent merkezleriyle sınırlı görünse de 16. yüzyıldan itibaren kırsal kesimde sikke dolaşımının yaygınlaşmasıyla derinleşti. Köylülerin gündelik işlemlerinde bile para kullanmaya başlaması, küçük çaplı borçlanma ilişkilerinin köy ölçeğinde gelişmesine imkân verdi. Ne var ki aynı dönemde mîrî toprak düzeninin çözülmesi ve iltizam usulünün tarımsal vergilerin tahsilinde yaygınlaşması, çiftçiyi ağır bir malî baskı altına soktu. Mültezimler, devlete ödedikleri peşin bedelin üzerinde kâr elde etmek amacıyla

³²⁹ BOA, A.{DVNSMSM.d., 121/1229.

köylü üzerinde vergi yükünü artırdıkça, üreticiler hem tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmek hem de kamu alacaklarını ödeyebilmek için kredi arayışına yöneldi. Bu şartlar, 18. yüzyılda köy toplumunda borçlanma talebinin belirgin biçimde artmasına yol açtı.³³⁰

Söz konusu dönemde devletin kendisi dahi kredi arayışına girmiştir. Bursa’da servetini murâbahacılık yani faizle borç verme faaliyetleriyle büyüten Çinkıllı Oğlu Damadı el-Hac Hasan Ağa, 1780’lerin sonuna doğru Bursa’nın en varlıklı kişisi haline gelmişti. Hasan Ağa’ya ilişkin ayrıntılı arşiv belgeleri, devletin dahi nakit ihtiyaçlarını karşılamak için onun kapısını çaldığını gösterir. Mayıs 1788 tarihli mahkeme kayıtlarına göre, iki cephede yürütülen seferlerin masrafları dolayısıyla hazinenin likidite açığı doğmuş, yayımlanan fermanla Hasan Ağa mahkemeye davet edilerek kendisinden “imkânı nispetinde” borç talep edilmiştir. Devlet, teminat olarak Bursa cizye gelirini ve bölgedeki diğer malî kalemleri göstermiş, ödemeyi sefer süresince taksitler halinde veya sefer sonrasında tek seferde yapmayı taahhüt etmiştir. Böylece yerel murâbahacıların sermayesi, sadece özel kredi piyasasında değil, merkezî maliyenin finansmanında da hayati bir rol oynamıştır.³³¹

Bu dönemde kredi arayışı yalnızca bireyler ve köy topluluklarıyla sınırlı kalmamış, devletin malî yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde de şahsi sermayeye başvurulduğu görülmüştür. Bu duruma Selanik sancağına ait belgeler de ışık tutmaktadır. Nitekim arşiv belgelerinde yer alan bir kayda göre, Ağustos kasabası ahalisi, cizye, avârız ve bedel-i nüzul gibi vergilerini ödeyebilmek amacıyla Selanik Cizyedarı ve Baruthane Nazırı Abdurrahman Ağa’dan 12.500 guruş (1.500.000 Akçe) tutarında borç almıştır. Belgede, söz konusu borcun yalnızca 3.500 guruşunun ödenebildiği, kalan 9.000 guruşluk meblağın ise borç olarak devam ettiği anlaşılmaktadır.³³²

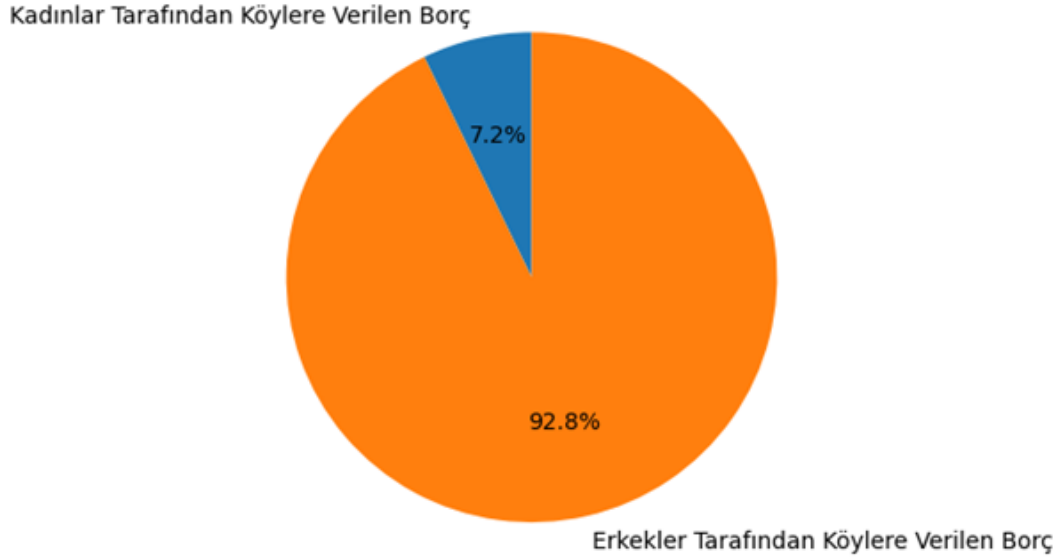
Bu örnek, şahsi sermaye sahiplerinin yalnızca bireysel ya da köy ölçeğindeki borçlanmalarda değil, kamusal malî yükümlülüklerin karşılanmasında da fiilen rol üstlendiklerini göstermektedir. Devlet adına vergi tahsilatıyla görevli bir aktörün aynı zamanda yüksek meblağlı kredi sağlayıcısı olarak ortaya çıkması, Osmanlı taşrasında kamusal maliye ile özel sermaye arasındaki sınırların pratikte geçirgen olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla Selanik örneği, yerel eşrafın ve yüksek sermaye sahiplerinin, merkezî maliyenin nakit ihtiyacının taş-

³³⁰ Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ...”, s.91.

³³¹ Nilüfer Alkan Günay, “Osmanlı Yönetiminin Bursalı Zenginlerden Borç Alma Girişimi (1787-1792), *UÜFEFSBD*, Yıl 13, Sayı 23, 2012/2, s.273.

³³² *BOA, AE.SAMD.III.*– 30/2843.

raya yansıyan sonuçlarını hafifleten, tamamlayıcı finansal aktörler hâline geldiklerini ortaya koymaktadır.

Grafik 30: Köylere Verilen Borcun Cinsiyete Göre Dağılımı³³³

Yukarıdaki grafik, Selanik ve çevresinde köy ahalilerine yönelen kredi de erkek sermayesinin belirgin bir ağırlığa sahip olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, köylere verilen toplam borcun %92,8'i erkekler tarafından, yalnızca %7,2'si kadınlar tarafından sağlanmıştır. Nicel açıdan bakıldığında, kırsal ölçekteki yüksek meblağlı ve kolektif borçlanmaların büyük ölçüde erkekler tarafından finanse edildiği görülmektedir.

18. yüzyıla ait şer'iyeye sicillerinden edinilen bilgilere göre, Selanik'e bağlı kırsal yerleşimlerde borçlanma ve kredi temini yönünde yoğun bir talep gözlemlenmektedir. Bu malî ihtiyaçların başlıca sebeplerinden biri, özellikle savaş dönemlerinde ve savaş hazırlıkları sırasında halktan toplanan olağanüstü nakdî vergilerdir. Kredi taleplerinin önemli bir kısmının, nüfusunun büyük çoğunluğunu Hristiyanların oluşturduğu Halkidiki yarımadasını da kapsayan Kelemerye, Langaza ve Bazargah nahiyelerine bağlı köylerden geldiği görülmektedir. Bu köylerin çoğunun “kömürkeşan” statüsünde olması dikkat çekicidir. Zira bu köyler, Sidrekap-si çevresindeki madenlerde faaliyet gösteren madencilik işletmelerine odun kömürü temin etmekle yükümlüydü. Dolayısıyla bu köylüler, hem vergi baskısı hem de üretim yükümlülüğü-

³³³ Grafike esas olan veriler, Selanik Şer'iyeye Sicillerinden 1, 6, 18 ve 25 numaralı defterlerden elde edilmiştir.

lerinin yarattığı ekonomik zorluklar nedeniyle borçlanmak zorunda kalmışlardır.³³⁴ Örneğin Kıptiyân taifesi, 1106 (M.1694) senesinde vergi ödemeleri için Kıptiyân beyi olan Ahmed Ağa ile Kethüdâ Hasan Ağa'dan 1100 guruş borç almıştır. İlk etapta bu borcun 630 guruşunu geri ödeyebilmişlerken, kalan 470 meblağın ödenmesi ise ertelenmiştir.³³⁵

1120 (1708) yılında Ahmed Subaşı Mahallesi sakinlerinden İsmail Beşe ibn Abdülkadir, Vardar-ı Sağır'e bağlı Kavaklı karyesinde yaşayan zimmi reayaya, cizye ve diğer malî yükümlülüklerini ödeyebilmeleri amacıyla 21.000 akçe borç vermiştir. Belgede, söz konusu borcun kefalet şartı olmaksızın verildiği ve alacaklının bu meblağın tahsili için girişimde bulunduğu anlaşılmaktadır.³³⁶ Benzer şekilde 1111 (M.1699) senesinde Bazargah nahiyesi ahalisinden Toplik karyesi ahalisinin tekâliflerini ödeyebilmeleri için gerekli olan 519 guruş (62.280 Akçe) kentin elitlerinden diyebileceğimiz Selanik âdet-i ağnam mukâta'ası mültezimi Çavuşzâde Ahmed Ağa tarafından ödenmiştir.³³⁷ Yine yıl içerisinde Bazargah nahiyesinden Vraсте-i Kebir ve Spotnik karyesi ahalilerinin tekâlif-i arıza ve şakka ile ilgili borçlarının Mustafa Efendi adlı kişi tarafından ödendiğini görmekteyiz.³³⁸ Bu durum köylülerin üzerlerine düşen vergileri ödemede yaşadıkları zorlukları ve kredi kaynağı olarak kentin ileri gelenlerine başvurduklarını net bir şekilde göstermektedir.

Selanik şehrinde halka kredi kaynağı olan kişiler sadece erkeklerden oluşmuyordu. Hatırı sayılır derecede kadın servet sahipleri de borç alacak-verecek kayıtlarına konu olmuşlardır. 1127 (M.1715) tarihinde Bazargah nahiyesine bağlı Likova karyesi ahalisi, Ayşe Hatun bint Ahmed Ağa'dan 1.107,5 guruş (132.900 akçe) tutarında borç almıştır. Söz konusu borcun geri ödemesi, alacaklı Ayşe Hatun'un rızasıyla on yıla yayılan taksitler hâlinde düzenlenmiştir.³³⁹ Bir başka belgede Arnavut Ahmed Ağa'nın kızı Hatice'nin, Selanik kazasına bağlı Kulfallu köyü sakinlerine toplam 18.000 akçe borç vermesi³⁴⁰, Osmanlı taşrasında kadınların da kredi ilişkilerinde etkin roller alabildiğini ve şehirli sermayenin kırsal kesime akışını gösteren bir örnektir. Burada borç alan taraf, Kulfallu köylüleridir. Tüm köy halkı adına hareket eden temsilciler, Hatice Hanım'dan borç almıştır. Köylülerin bu denli yüklü bir meblağa ihtiyaç

³³⁴ Aydın, "18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler ...", s.444.

³³⁵ SŞS-1, 43/2.

³³⁶ SŞS-18, 74/2.

³³⁷ SŞS-6, 24-2.

³³⁸ SŞS-6, 19/2-19/3.

³³⁹ SŞS-25, 35/2.

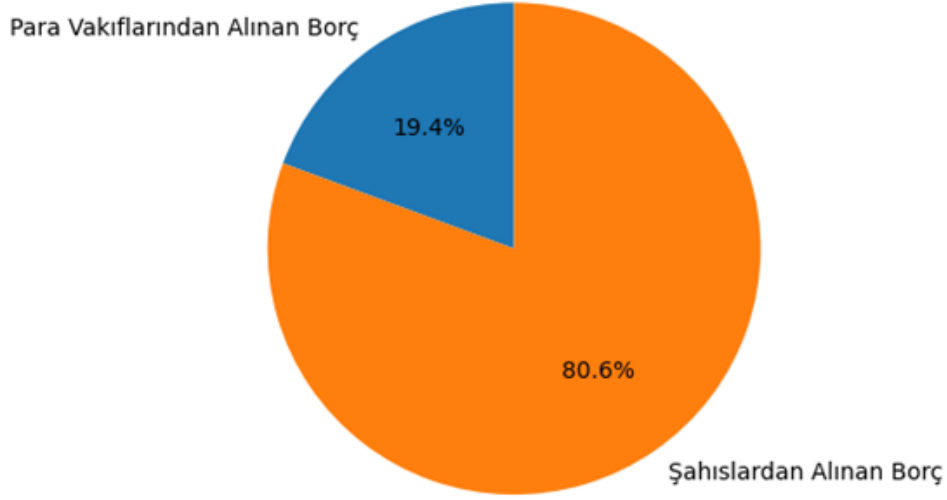
³⁴⁰ SŞS-6, 2/1.

duymalarının arkasında, genellikle vergi ödemelerinde yaşanan güçlükler, mahsulün kıt olması nedeniyle ortaya çıkan nakit darlığı veya acil masraflar (örneğin bir avârız vergisi yükü ya da savaş zamanı iâşe talepleri) yatıyor olabilir. Borç veren Hatice Hanımın babası Ahmed Ağa bölgenin ileri gelen ayanlarından ve Hatice Hanım da miras yoluyla hatırı sayılır bir nakit birikimine sahiptir. Toplumsal konumuna bakıldığında, Hatice Hanım kadın olmasıyla birlikte ekonomik gücü de elinde tutabilen ve bunu yatırım amacıyla kullanan bir şahsiyettir. Yine bir başka örnekte Arnavud Ahmed Ağa'nın diğer kızı Rabia Hatun'un Vardar bölgesindeki zimmi reayaya toplam 18.000 akçe borç vermesi³⁴¹, Arnavud Ahmed Ağa'nın şehrin hatırı sayılır kişilerinden biri olduğunu ve kızlarının ondan kalan serveti yönetiyor olduklarını kanıtlar niteliktedir.

18. yüzyılda Selanik kazasında köylüler ile kredi kaynağı kişiler arasındaki borç ilişkilerinde devletin sergilediği tutum, esas olarak bölgenin üretim kapasitesini ve vergi kaynağı olan reayanın korunması yönünde şekillenmiştir. Devlet, borç yükü altındaki köylülerin mağduriyetini hafifletmek amacıyla, borçların ertelenmesi ve taksitlendirilmesine imkân tanıyan fermanlar düzenlemiştir. Divan'a yapılan başvurular sonucunda düzenlenen bu fermanlarda, köylülerin hem ödemekle yükümlü oldukları vergileri hem de aldıkları borçların faizlerini, tefecilerin talep ettiği şekilde toplu olarak ve peşinen ödeyebilecek durumda olmadıkları vurgulanmıştır. Aynı zamanda, tefecilerin baskıcı tutumları karşısında köylülerin dağılmış ve zor durumda oldukları belirtilmiştir. Bu doğrultuda, geçmişten beri uygulanagelen teamüllere dayanarak borçların yapılandırılması yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte, borçlanmanın ağırlığı, yüksek faiz oranları ve tefecilerin uygulamaları açıkça ifade edilse de söz konusu kişilerin ne tefecilik faaliyeti yürüttükleri ne de fahiş faiz talep ettikleri gerekçesiyle hukukî ya da ahlaki bir ithama maruz kaldıkları görülmemektedir.³⁴²

³⁴¹ ŞŞS-6, 15/1.

³⁴² Aydın, "18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler ...", s.451.

Grafik 31: Toplam Borcun Kaynağına Göre Dağılımı

Yukarıdaki grafik, Selanik’te incelenen dönemde borçlanmanın hangi finansman kaynakları üzerinden gerçekleştiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, toplam borç hacminin %80,6’sı şahıslardan alınan kredilerden, %19,4’ü ise para vakıfları aracılığıyla sağlanan borçlardan oluşmaktadır. Nicel olarak bakıldığında, borçlanmanın ağırlıklı biçimde şahıs kredilerine dayandığı görülmekle birlikte, para vakıflarının da kayda değer bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dağılım, para vakıflarının Selanik kredi piyasasında ikincil fakat stratejik bir rol üstlendiğini göstermektedir. Şahıs kredileri, özellikle yüksek meblağlı ve uzun vadeli borçlanmalarda öne çıkarken; para vakıfları daha çok köy ahaliilerinin vergi yükümlülüklerini karşılamaya yönelik kolektif borçlanmalarında ve görece daha düzenli, teminatlı kredi ilişkilerinde tercih edilmiştir. Dolayısıyla vakıfların toplam borç içindeki payının %20’nin altında kalması, onların etkisiz olduğu anlamına gelmemekte, aksine istikrar sağlayıcı, tefeciliği sınırlayıcı ve kamusal malî yükleri hafifletici bir işlev gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda grafik, Selanik’te kredi piyasasının tek bir kaynağa değil, şahıs sermayesi ile vakıf sermayesinin birlikte var olduğu karma bir yapıya dayandığını nicel olarak teyit etmektedir.

Selanik’te karşılaşılan rehinli kredi işlemleri ve borç pazarlıkları, Osmanlı mali sisteminin katı ve tek yönlü bir tahsil mekanizması olarak değil, “evlâ ve enfa” ilkesi doğrultu-

sunda işleyen esnek ve müzakereye açık bir uzlaşma alanı olarak değerlendirilmesini gerektirir. Ergenç'in ortaya koyduğu üzere "evlâ ve enfâ"' kuralı, taraflar açısından en yararlı çözümün bulunmasını, bu çözüm üzerinde uzlaşılmasını ve ulaşılan mutabakatın meşrulaştırılmasını içeren üçlü bir işlev görmektedir. Özellikle vergi ve mukataa uygulamalarında mevcut kuralların çözüm üretmekte yetersiz kaldığı durumlarda devreye giren bu ilke, devlet-mültezim-re'aya üçgeninde ortaya çıkan mali sorunların esnek biçimde yeniden düzenlenmesine imkân tanımıştır. Nitekim mültezimlerin taahhüt ettikleri bedelleri zamanında ödeyememeleri halinde taksitlendirme, süre uzatma ya da tenzilat taleplerinin gündeme gelmesi ve bu taleplerin çoğu zaman pazarlık yoluyla sonuçlandırılması, mali yapının pratikte esnekliğe dayandığını göstermektedir. Ergenç'in özellikle vurguladığı gibi, mali belgelere yansıyan sayısal verilerin arkasında çoğu zaman görünmeyen bir uzlaşma ve yeniden düzenleme süreci bulunmaktadır; bu nedenle rakamların mutlak ve değişmez gerçeklikler olarak değil, müzakere edilmiş sonuçlar olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu çerçevede Selanik'teki rehin, kefalet ve yeniden yapılandırma örnekleri, bireysel borç ilişkilerinin ötesinde, yarar, uzlaşma ve meşruiyet üretimi temelinde işleyen Osmanlı mali kültürünün yerel tezahürleri olarak okunmalıdır.³⁴³

³⁴³ Özer Ergenç, "Osmanlı'da "Enfâ" Kuralının Devlet ve Re'âyâ Arasındaki Mâlî İlişkiler Açısından Anlamı", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarih Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss.429-439.

SONUÇ

Bu çalışma, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Selanik kentinin sosyal ve ekonomik yapısını, mikro düzeydeki arşiv verileri üzerinden analiz etmeyi amaçlamıştır. Ev satış kayıtları, iltizam sözleşmeleri, para vakıfları ve kredi ilişkileri birlikte değerlendirilerek, kentsel servet dağılımının yapısı ve ekonomik gücün hangi aktörler etrafında yoğunlaştığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel hareket noktası, Selanik'i yalnızca bir Balkan liman kenti olarak değil; mekân, mülkiyet ve iktidar ilişkilerinin kesiştiği bir ekonomik alan olarak okumaktır. Bu bağlamda konut piyasası, malî-idarî yapı ve kredi ağları birbirinden bağımsız olgular değil; aynı yapısal bütünün farklı görünümleri olarak ele alınmıştır.

18.yüzyılın ilk çeyreğinde Selanik, Osmanlı taşrasında yaşanan dönüşümün şehir ölçeğindeki yansımalarını izlemek için elverişli bir örnek sunmaktadır. Timar sisteminin zayıflaması, mukâta'alaşmanın hızlanması ve iltizamın yaygınlaşması, yalnızca idari bir yeniden yapılanma değil, aynı zamanda ekonomik kaynakların el değiştirmesi anlamına gelmektedir. Bu dönüşüm, şehirdeki malî aktörlerin güç kazanmasına ve ekonomik elitlerin kurumsal zeminde pekişmesine imkân tanımıştır. Dolayısıyla Selanik'te servet birikimini anlamak, taşra yönetimindeki dönüşümle doğrudan ilişkilidir.

Mahalle yapısının tarihsel sürekliliği, kentin yüzeysel olarak istikrarlı bir görünüm arz ettiğini düşündürmektedir. Ancak mahalle ölçeğinde incelenen ev satış kayıtları, bu istikrarın altında belirgin bir ekonomik farklılaşma bulunduğunu göstermektedir. Mekânsal konum ile konut değeri arasında gözlemlenen ilişki, servet yoğunlaşmasının kent içinde belirli akslar etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle liman, gümrük ve bedesten hattına yakın mahallelerde mülk değerlerinin daha yüksek seyretmesi, ticaret ile konut piyasası arasında doğrudan bir bağ bulunduğunu göstermektedir.

Selanik'te mahallelerin ekonomik karakteri, dini ve etnik aidiyetle kesişmekle birlikte mutlak bir ayrışma göstermemektedir. Farklı gelir gruplarının aynı mahallede yaşayabildiği görülmekle birlikte, mahalle ortalamaları belirli bir ekonomik eğilim ortaya koymaktadır. Bu durum, mekânsal eşitsizliğin mikro düzeyde incelenmesinin önemini göstermektedir.

Ev satışları üzerinden yapılan nicel analizler, Selanik'te konut servetinin homojen bir biçimde dağılmadığını ortaya koymuştur. Hesaplanan 0,61'lik Gini katsayısı, servet eşitsizliğinin belirgin düzeyde olduğunu göstermektedir. Ortalama ve medyan satış bedelleri arasın-

daki farkın yüksek olması, sınırlı sayıdaki yüksek değerli mülkün toplam hacmi yukarı çektiğini göstermektedir. Bu durum, konut piyasasının geniş bir orta sınıf dengesi yerine, belirli bir mülk grubunun ağırlığı altında şekillendiğine işaret etmektedir.

Selanik'in ticari niteliği, bu eşitsizlik yapısının anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Balkan hinterlandını Akdeniz ticaret ağlarına bağlayan bir liman kenti olması, şehirde nakit dolaşımını artırmış, ancak bu artış servetin tabana yayılmasını garanti etmemiştir. Aksine, ticari ağlara ve mali sözleşmelere erişim imkânı olan kesimlerin ekonomik avantajı güçlenmiştir. Bu bağlamda ekonomik büyüme ile servet eşitsizliği arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı, kurumsal ve siyasal faktörler tarafından belirlendiği anlaşılmaktadır.

İltizam verileri, bu yoğunlaşmanın kurumsal zeminini açık biçimde ortaya koymaktadır. Aynı aktörlerin hem iltizam veren hem de iltizam alan pozisyonda bulunmaları, ekonomik gücün belirli aileler ve çevreler etrafında toplandığını göstermektedir. İltizam sistemi, yalnızca devlet gelirlerinin tahsil mekanizması değil, aynı zamanda sermaye birikiminin araçlarından biri haline gelmiştir. Bu durum, ekonomik elitliğin piyasa başarısından ziyade devletle kurulan ilişkilere dayandığını göstermektedir.

Kent elitlerinin faaliyet alanlarının çeşitliliği de dikkat çekicidir. Farklı mukâta'a türlerine yatırım yapılması, risk dağıtımı ve sermaye çeşitlendirme stratejilerini göstermektedir. Bu durum, 18. yüzyıl Osmanlı taşrasında mali elitlerin giderek daha sofistike bir ekonomik davranış geliştirdiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla Selanik örneği, ekonomik aklın yerel düzeyde nasıl işlediğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Para vakıfları ve kredi ilişkileri, ekonomik yapının bir diğer tamamlayıcı unsurudur. Selanik'te 1696–1766 yılları arasında faaliyet gösteren 233 para vakfının büyük bir sermaye hacmine ulaşmış olması, şehrin finansal kapasitesini göstermektedir. Vakıf sermayesinin önemli bir bölümünün kredi olarak piyasaya sunulması, kentin güçlü bir nakit dolaşımına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Selanik'in yalnızca ticaret merkezi değil, aynı zamanda bir kredi merkezi olduğunu göstermektedir.

Kredi ilişkilerinde erkek sermayedarların sayısal ağırlığı, finansal kaynakların belirli ölçüde cinsiyet temelli bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak kadınların para vakfı kurucuları arasında kayda değer bir temsil oranına sahip olmaları, onların ekonomik hayatta marjinal değil, kurumsal düzeyde görünür ve etkin aktörler olarak yer aldıklarını gös-

termektedir. Bu durum, Osmanlı şehirlerinde mülkiyet ve sermaye ilişkilerinin tek yönlü bir erkek hâkimiyeti çerçevesinde değil, farklı ölçek ve araçlar üzerinden kadınların da katılım sağladığı çok katmanlı bir yapı içinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Rehin ve kefalet mekanizmaları, ekonomik işlemlerin toplumsal güven zeminine dayandığını göstermektedir. Hüsn-i hâl ve mahalle tanıklığı, kredi ilişkilerinde hukuki ve ahlaki bir teminat işlevi görmüştür. Bu durum, ekonomik eşitsizliğin yalnızca maddi değil, aynı zamanda sosyal sermaye ile de bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Şehir ile kırsal arasındaki ekonomik ilişki, Selanik'in bölgesel bir finans merkezi niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Kırsal mülk sahiplerinin şehirli sermayedarlara borçlanması ve mülklerini teminat göstermeleri, kentin hinterlandı üzerindeki ekonomik etkisini göstermektedir. Bu durum, servet yoğunlaşmasının yalnızca şehir içinde değil, bölgesel ölçekte de etkili olduğunu düşündürmektedir.

Karşılaştırmalı analizler, Selanik'in diğer Osmanlı şehirlerine kıyasla daha keskin bir konut eşitsizliği sergilediğini göstermektedir. Konya, Kayseri, Diyarbakır ve Bursa örnekleriyle yapılan kıyaslamalar, Selanik'te üst sınırların daha belirgin olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, liman kenti olmanın getirdiği ticari dinamizmin konut piyasasına yansıdığını düşündürmektedir.

Bu çalışmanın metodolojik katkısı, taşınmaz satış kayıtlarını nicel araçlarla analiz ederek tarihsel bir eşitsizlik okuması yapmasıdır. Gini katsayısı ve Lorenz eğrisi gibi araçların kullanımı, şehir tarihçiliğinde yapısal analiz imkânı sunmaktadır. Böylece konut piyasası, servet dağılımının ölçülebileceği analitik bir alan haline gelmiştir.

Sonuç olarak, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Selanik, ekonomik gücün belirli elit çevreler etrafında yoğunlaştığı, konut piyasasının bu yoğunlaşmayı yansıttığı, kredi ağlarının ise bu yapıyı desteklediği bir kent görünümü sunmaktadır. Mikro arşiv verileri üzerinden yapılan analizler, makro düzeydeki yapısal dönüşümlerin şehir ölçeğinde nasıl tezahür ettiğini göstermiştir.

Bu tez, Selanik'i yalnızca tarihsel bir kent olarak değil, servet eşitsizliğinin mekânsal ve kurumsal boyutlarını inceleyebileceğimiz analitik bir örnek olarak ele almıştır. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı şehir tarihçiliği ile ekonomik eşitsizlik literatürü arasında bir köprü kurmaktadır. Selanik örneği, erken modern Osmanlı dünyasında ekonomik büyüme, ticaret ve servet

yoğunlaşması arasındaki karmaşık ilişkiyi göstermektedir. Bu ilişki, eşitsizliğin yalnızca ekonomik değil; siyasal ve toplumsal boyutları da bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Son tahlilde, Selanik’te konut piyasası, iltizam sistemi ve kredi ağları birlikte değerlendirildiğinde, ekonomik gücün mekânsal, kurumsal ve toplumsal boyutlarıyla iç içe geçmiş bir yapı sergilediği anlaşılmaktadır. Bu yapı, 18. yüzyıl Osmanlı taşrasında servet dağılımının anlaşılması için önemli bir örnek sunmaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.{DVNSMHHM.d., 119/003, 121/861, 121/1103, 121/1468, 121/1471, 121/1229.

BOA, AE.SAMD.II., 19/2019.

BOA, AE.SAMD.III, 111/10901, 220-21281, 192/18580, 159/15552, 220/21276, 40/3857, 40/3855, 30/2843.

BOA, AE.SMST.,II., 83/8897.

BOA, AE.SMST.III, 189/14838.

BOA, C.DRB., 58/2895.

BOA, C.EV., 502/25356, 329/16744.

BOA, D.BŞM.MHF., 14/31.

BOA, EV.d., 19110/3.

BOA, İE.DH., 21/1921.

BOA, İE.EV., 7/787, 9, 1091.

BOA, İE.ML., 69/6461, 90/8527, 96/9008.

BOA, İE.ŞKRT, 4-321.

BOA, TS.MA.e, 1041-57.

Makedonya Tarih Arşivi (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας)

1 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

3 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

6 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

7 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

8 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

9 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

10 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

13 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

18 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

24 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

25 Numaralı Selanik Şer'iyye Sicili

ACET, Bahadır, *18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi: Selanik Örneği (1742-1743)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2020.

ADIYEKE, Nuri, “Mübadele İle Türkiye’ye Gelen Selanik Şeriye Sicilleri” *ANKARAD, C.2, S.3, 2021, ss.1-16.*

AKDAĞ, Mustafa, "Timar Rejiminin Bozulması", *AÜDTCF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, Ankara 1945, ss.419-431.

AKDAĞ, Mustafa, “Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603 – 1606”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Yıl 1964, ss.1-49.

AKDAĞ, Mustafa, “Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2, Sayı 2, Yıl 1964, ss.1-49.

AKYILDIZ, Ali, “Para”, *DİA*, C. 34, 2007, ss.163-166.

ALKAN, A. Turhan, “Ekmekçizâde Ahmet Paşa’nın Ölümüne Düşürülmüş Bir Tarih ve Cennetle Müjdelenen Bir Zâlim”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 9/54, Yıl 1988, ss.574-577.

ALKAN, Halime, “17. Yüzyıl İstanbul’unda Finansal ve Ticari İlişkilerin Sosyal Ağ Analizi (SNA) İle Değerlendirilmesi”, *İstanbul İktisat Dergisi*, Cilt 69, Sayı 2, Yıl 2019, ss.285-320.

ANASTASSIADOU, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

ASLAN, Ali, “Temettüat Defterlerine Göre Osmanlı Kumanovası’nda Sosyo-Ekonomik Yapı (1844-1845)”, *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, Aralık 2019, ss.68-100.

ASLAN, Ali, “Temettüat Defterlerine Göre Osmanlı Kumanovası’nda Sosyo-Ekonomik Yapı (1844-1845)”, *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, Aralık 2019, ss.68-100.

AVRAMEA, Anna, “M.Ö. 2. Yüzyıl ile M.S. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia’nın Güzergahı ve İşlevi”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, edt. Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 3-7.

AYDIN, H. Veli, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-24 Eylül 2010)*, Cilt IV, Kısım I, Ankara 2015, ss.439-456.

AYDIN, H. Veli, “Selanik’te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *TİD*, XXIX/1, Yıl 2014, ss.87-106.

BAKKALOĞLU, Bahadır, *H. 1112-1114 [M. 1700-1702] Tarihli 8 Numaralı Selânik Şer’iyye Sicili (Metin ve Değerlendirmesi)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

BARKAN Ömer Lütfi, “Timar”, *İA*, C.XII-I, İstanbul 1979, ss.286-232.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Timar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12/1, İstanbul 1979, ss.286-332.

BARKEY, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet – Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

BATMAZ, Eftal, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*, Elazığ 2010, ss.39-50.

BAYRAM, Selahattin, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869–1912*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

BAYRAM, Zelal, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2017.

BEN-NAEH, Yaron, *Sultanlar Diyarında Yahudiler*, çev. Nila Özkatalan, GOA Basım Yayın, İstanbul 2009.

BERGEN, Lütfi, “Medeniyetin Cüzü: Mahalle”, *İdealkent*, Sayı 2, Aralık 2010, ss.140-168.

BOZKURT, Nebi, “Sarrafılık” *DİA*, Cilt 36, Yıl 2009, ss.163-165

BULUT, Canberk– YAVUZÇEHRE, Pınar Savaş, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Yapısı ile Mahalle”, *PAUSBED*, Sayı 48, Denizli, 2022, ss-281-301.

CANBAKAL, Hülya (2008-2012), *Distribution of Wealth in the Ottoman Empire, 1500-1840 / Osmanlı İmparatorluğu'nda Servet Dağılımı, 1500-1840*, Proje No. 108K034, Destekleyen Kurum: TÜBİTAK.

CANBAKAL, Hülya– FİLİZTEKİN, Alpay, *Wealth and Inequality in Ottoman Lands in the Early Modern Period*, pp.1-30, AALIMS: https://aalims.org/uploads/Rice_v1.pdf , Erişim Tarihi: 12.02.2026.

CANBAKAL, Hülya ve FİLİZTEKİN, Alpay, “Wealth Inequality in Northwestern Anatolia Under the Ottomans, 1460-1870.”, *European Review of Economic History*, 2024, ss.1-42.

CANBAKAL, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

CERASI, Maurice M., *Osmanlı Kenti – Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarîsi*, Çev. Aslı Ataöv, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

COŞGEL, Metin M.– Boğaç A. Ergene, “Inequality of Wealth in the Ottoman Empire: War, Weather, and Long –Term Trends in Eighteenth-Century Kastamonu, *The Journal of Economic History*, Vol. 72, No.2, June 2012, ss.308-331.

COŞGEL, Metin M.– ERGENE, Boğaç A., “Inequality of Wealth in the Ottoman Empire: War, Weather, and Long –Term Trends in Eighteenth-Century Kastamonu, *The Journal of Economic History*, Vol. 72, No.2, June 2012, ss.308-331.

ÇADIRCI, Musa, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, 34(135), 1970, ss.409-420.

ÇAKILCI, Diren, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya 2021.

ÇAKILCI, Diren, *Selanik Şehri 1800-1860*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023.

ÇİFTÇİ, Cafer, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *TAD*, Cilt 23, Sayı 36, Yıl 2004, ss.79-102.

ÇOLAKER, Veysel, *Bir Kentin Kimlik Değişimi: Selanik (1908–1928)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli 2022.

DEMİR, Alpaslan, “Osmanlı Devleti’nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kayıp Köyler Meselesi”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 11, Sayı 21, Yıl 2017, ss.15-31.

DEMİRAG, Yelda, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, *OTAM*, Sayı 13, Ankara 2002, ss.15-33.

Deuxième Voyage du Sieur Paul Lucas dans le Levant (Octobre 1704 – septembre 1708), haz. Henri Dranton, Publication de l’Université de Saint-Étienne, 2002.

DIMITRIADIS, Vasilis, *Topografia Tis Thessalonikis Kata Tin Epohi Tis Tourkokratias 1430-1912*, Makedonya Araştırmaları Derneği, 2008.

DİKO, Gülay Yılmaz, “Askerler ile Sivil Arasındaki Bulanık Sınırlar: 17. Yüzyıl İstanbul’da Zanaatkar Yeniçeriler”, *Ekmek Aslanın Ağzında*, Derleyen: Suraiya Faroqhi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, ss.193-210

DÖNDER, Yasin, “Osmanlı İskan Tarihinde Kayıp Köyler Meselesi: Tokat Kazası Örneği (XVI.-XX. Yüzyıl)”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 11, Sayı 32, Yıl 2022., ss.387-398.

DURAN, Sümeyra, *XIX. Yüzyılda Selanik Kazalarından Vardar-ı Sagir Nahiyesinin Sosyo-ekonomik Yapısı (Temettuat Defterleri Işığında)*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2021.

DÜZBAKAR, Ömer, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *UÜFEFSBD*, Yıl 4, Sayı 5, 2003/2, ss.97-108.

ELBİRLİK, Leyla Kayhan, “Dialogue Beyond Margins: Patronage of Chief Eunuchs in The Late 16th Century Ottoman Courts”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı 22, Yıl 2010, ss.63-99.

ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “Osmanlı Döneminde Selanik’teki Vakıf Hanlarla İlgili Bazı Tespitler”, *Near East Historical Review*, 11/3, July – Temmuz 2021, ss.1-26.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki ‘Eşraf ve A’yân’ Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.3, İstanbul 1982, ss.105-113.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?”, *Şehir Toplum Devlet – Osmanlı Tarih Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, ss.24-36.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, c.IV., İstanbul 1984, ss.69-78.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı’da “Enfâ” Kuralının Devlet ve Re’âyâ Arasındaki Mâlî İlişkiler Açısından Anlamı”, *Şehir, Toplum - Devlet Osmanlı Tarih Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, ss.429-439.

ERGENÇ, Özer, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, C. 52, S.203, Yıl 1988, ss.501-534.

ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

ERKAN, Nevzat, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri –Şeriyeye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında-*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, haz. Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı – Robert Dankoff, VIII. Kitap, I. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

EYİCE, Semavi, “Atatürk’ün Doğduğu Yıllarda Selânik”, *Prof. Dr. Semavi Eyice Külliyyatı*, II/2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2023, ss.385-431.

EYİCE, Semavi, “Baruthane”, *DİA*, c.5, 1992, ss.94-95.

FAROQHI, Suraiya, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, ed. Halil İnalcık – D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, İstanbul 2006.

FAROQHI, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık - Donald Quataert, Cilt 2, İstanbul 2004, ss.543-758.

FAROQHI, Suraiya, *Men of Modest Substance: House Owner And House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge University Press, 1987.

FAROQHI, Suraiya, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge University Press, New York, 1987.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

FAROQHI, Suraiya, *The Ottoman Empire and The World Around It*, I.B.Tauris, New York, 2004.

GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *DİA*, C. 22, Yıl 2000, ss.154-158.

GENÇ, Mehmet, “Mâlikâne”, *DİA*, C. 27, 2003, ss.516-518.

GENÇ, Mehmet, “Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, ss.231-296.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Selânik”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, 1966, ss. 337-349.

GÖKBUNAR, Ramazan– GÖKBUNAR, Ali Rıza– Alpaslan Uğur, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletleri'nde Malî Yapı Üzerine Savaşların Etkisi”, *Maliye Dergisi*, S.159, Temmuz-Aralık 2010, ss.70-87.

GÖLEN, Zafer, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

GÖRİCELİ KOÇI BEY, *Koçi Bey Risâlesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, ECDAD Yay., Ankara 1994.

GRIGORY, Timothy E., “Thessalonike”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, Oxford University Press, New York 1991, ss.2071-2073.

GÜLDÜOĞLU Emine, “Şer’iye Sicillerine Göre Kayseri’de Mülk Satışları Üzerine Bir Değerlendirme (1678-1679)”, *History Studies*, Vol. 2/2, ss.71-84.

GÜLER, Ümit, “Osmanlı Kıbrısı'nda Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)”, *ÇÜİFD*, Cilt 18, Sayı 2, Yıl 2018, ss.872-891.

GÜNAY, Nilüfer Alkan, “Osmanlı Yönetiminin Bursalı Zenginlerden Borç Alma Girişimi (1787-1792)”, *UÜFEFSBD*, Yıl 13, Sayı 23, 2012/2, ss.269-281.

GÜNAY, Nilüfer Alkan, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2010.

GÜRSOY, Çiğdem– ÖZDEĞER, Mehtap, “Ebediyete Bağış: Balat Şer’iyye Sicillerinde Para Vakfı Kayıtları (1555-1838)”, *Belleten*, Cilt 86, Sayı 306, Ağustos 2022, ss.567-601.

HALAÇ, Hicran Hanım, “45 Numaralı Konya Şeriiye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715)”, *Turkish Studies*, Vol 7-3, ss.1437-1448.

HOURANI, A.H., “The Islamic City in the Light of Recent Research”, *The Islamic City: A Colloquim*, ed. A.H. Hourani and S. M. Stern, Near Eastern History Group, Oxford, and the Near East Centre, University of Pennsylvania, London 1970, ss.9-24.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü*, Sayı 118, Yıl X, Ağustos 1972, ss.139-146.

İNALCIK, Halil, “Capital Formation in the Ottoman Empire, *The Journal of Economic History*, Vol. 29, No.1, Mar. 1969, pp.97-140.

İNALCIK, Halil, “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica*, No 2, Year 1954, ss.103-129.

İNALCIK, Halil, “Şikayet Hakkı: ‘Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt VII-VIII, Yıl 1988, ss.33-54.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye – Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet, Cilt IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Avârız Vakfı”, *DİA*, c.4, 1991, ss.109.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Çelebi”, *DİA*, c.8, 1993, ss.259.

İSLAMOĞLU, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 2018

İSMAİLOĞLU, Göksel Zekeriya, *Selanik'te İktisadi Hayatın İzlenmesinde Bir Rehber Olarak Şark Ticaret Yıllıkları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

KAFADAR, Cemal, “Venedik'te Bir Ölüm (1575)”, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul 2009.

KARA, Miyase Koyuncu, “Osmanlı Kadını ve Para Vakıfları: 18. Yüzyıl İkinci Yarısı Bursa Örneği”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar (Değişim ve Güçlenme)*, Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi (13-16 Ekim 2009) Bildiri Kitabı, Cilt 5, İzmir 2010, ss.122-129.

KARA, Mustafa, “Bâlî Efendi, Sofyalı”, *DİA*, Cilt 5, Yıl 1992, ss.20-21.

KARADUMAN, Gökay – TABAKOĞLU, Ahmet, “19. Yüzyıl Temettuat Defterleri'ne Göre Üsküp/Koçana Kazası'nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının

Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, Yıl 2021, ss.146-165.

KARADUMAN, Gökay – TABAKOĞLU, Ahmet, “19. Yüzyıl Temettuat Defterleri’ne Göre Üsküp/Kočana Kazası’nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, Yıl 2021, ss.146-165.

KARAGEDİKLİ, Gürer, *Ev Fiyatları ve Kentsel Servet Eşitsizliği, 1600-1913/House Prices and Urban Wealth Inequality, 1600-1913*, Proje No: 220K344, Destekleyen Kurum: TÜBİTAK ARDEB 1001.

KAYA, Süleyman, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukukî Boyutu”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 3, Bahar 2007, ss.13-41.

KAYAPINAR, Levent – KILIÇ, Arslan, "Selânik Şeriyeye Siciller Kataloğu", *ABAD*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2018, ss.137-193.

KAYAPINAR, Levent, “Kuruluşundan Günümüze Selanik Şehri”, *Türk Tarihinin Kadim Şehirleri*, ed. Okan Yeşilot – Bihter Gürışık Köksal, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, ss. 447-576.

KESKİNOĞLU, Osman, “Bulgaristan’da Türk Vakıfları ve Bâlî Efendi’nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı IX, Ankara 1971, ss.81-94.

KIEL Machiel., “Notes on Some Turkish Monuments in Thessaloniki”, *Balkan Studies*, C: XI, No: 1,1970, ss.123-156.

KIEL, Machiel, “Selânik” *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, ss.352-357.

KIRAY, Emine, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul 1995

Kitâb-ı Müstetâb, Yay. Yaşar Yücel, AÜ.DTCF Yay., No:216, Ankara 1974.

Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi’i'l-Mü’minîn, Yay. Yaşar Yücel, AÜ DTCF Yay, No:307, Ankara 1981.

KOÇ, Yahya, “Yenişehir’de (Larissa) Osmanlı Vakıfları ve Ekmekçizâde Ahmed Paşa Vakfı”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Haziran 2023, ss.23-43.

KOKDAŞ, İrfan, *When The Countryside Is Free: Urban Politics, Local Autonomy and The Changing Social Structure in Ottoman Salonika, 1740 – 1820*, Doktora Tezi, Binghampton University, New York 2013.

KOLÇAK, Özgür, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

KOYUNCU, Nuran, “Osmanlı Devleti’nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fak. Der., Cilt 5, Sayı 1, Yıl 2014, ss.295-326.

KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Efendi”, *DİA*, c.10, 1994, ss.455-456.

KÖSE, Metin Ziya, “Galata’da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720)”, *Tarih Dergisi*, Sayı 64, İstanbul 2016, ss.73-99.

KURT, İsmail, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, İSAV Yayınları, İstanbul 2015.

KÜÇÜKKALAY, Abdullah Mesud, "Osmanlı Toprak Sistemi - Mîrî Rejim-", *Osmanlı*, Cilt 3, Ankara 1999, ss.53-58.

MAZOWER, Mark, *Selanik Hayaletler Şehri (Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950))*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Tarih, Aralık 2013.

MCGOWAN, Bruce, “Âyanlar Çağı 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.2, İstanbul 2006, ss.759-884.

MINTSIS, Georgios I., “Selanik’in İspanya Yahudileri (Yerleşim, Yükseliş, Büyük Yıkım)”, çev. Esin Ozansoy, *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, cilt 27, sayı 2, Yıl 2017, ss.113-123.

MOLHO, Rena, *Selanik Yahudileri 1855-1919 Özel Bir Cemaat*, çev. Panayot Abacı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2015.

MORRISON, Christian– SNYDER, Wayne, “The Income Inequality of France in Historical Perspective”, *European Review of Economic History*, 4, ss.59-83.

NAAR, Devin E., “Fahioning The “Mother of İsrail”: The Ottoman Jewish Historical Narrative and Image of Jewish Salonica”, *Jewish History*, Vol.28, No.3/4, Special Issue on Salonica’s Jews (2014), pp. 337-362.

NAAR, Devin E., *Jewish Salonica: Between The Ottoman Empire and Modern Greece*, Stanford Studies in The Jewish History and Culture, 2016.

NAÎMÂ MUSTAFA EFENDÎ, *Naîmâ Tarihi*, çev. Zuhuri Danışman, İstanbul 1968.

OIKONOMIDIS, Nicolas, “Ortaçağda Via Egnatia”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, edt. Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 8-17.

ORHAN, Muzaffer, *19. Yüzyılda Osmanlı Çiftlikleri (Selanik Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2023.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul 2000.

ÖZCAN, Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, ss. 174-180.

ÖZCAN, Tahsin, “Sofyalı Bâlî Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Yıl 1999, ss.125-155.

ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları – Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

ÖZEL, Oktay, “Osmanlı Anadolu’sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, (ed. Mehmet Öz-Fatih Yeşil), *Ötekilerin Peşinde, Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, Timaş yayınları, İstanbul 2015, ss.557-591.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1977.

ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan, “Osmanlı İskân Coğrafyasında Harabe Köy ve Mezraları Yeniden Düşünmek: Kaynaklar ve Problemler (16-18. Yüzyıllar)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 19, Sayı 37, Yıl 2025, ss.71-95.

PALA, Ayhan, “Selânik Yahudilerinin Fetihten Sonra İstanbul’da İskânı”, *Cihannüma Dergisi*, C. 7, S. 2, 2021, ss. 29-53.

PALA, Ayhan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1991.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2007

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2007.

PARLAK, Cengiz, “Gümülcine’de Kurulmuş Olan Defterdar Ahmed Efendi Vakfı (XVII – XVIII. Yüzyıllar)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, Temmuz 2015, ss.199-235.

POCOCKE, Richard, A Description of the East and Some Other Countries, Vol. II, Part I, London, 1745.

RAYMOND, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Esedî”, *DİA*, c.11, 1995, ss.368-369.

SALZMAN, Ariel, “An Ancien Regime Revisited: “Privatization” and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *Politics & Society*, Vol 21, No 4, December 1993, ss.193-423.

SARI, Serkan, “Diyarbakır’da Mülk Satışları ve Şehir Dokusuna Etkileri (1732-1733)”, *Akademik Bakış*, c.5, s.9, Kış 2011, ss.157-169.

SELÂNİKİ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, Haz. Prof. Dr. Mehmet İpşirli, c.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

SHAW, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmanacı, Cilt 1, E Yayınları, İstanbul 2008.

ŞİMŞEK, Mehmet “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münâkaşalar”, *AÜİFD*, Cilt XXVIII, Yıl 1985, ss.207-220.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.

Târîh-i Râşid ve Zeyli, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, Cilt I – II, İstanbul 2013.

TAŞ, Hülya, "Osmanlı Şehrinde 'Mahalleli'nin Ortak Sorumluluğu Nasıl Değerlendirilebilir?", *XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara:20-24 Eylül 2010), Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.IV/I, Ankara 2015, ss.609-620.

TAŞ, Hülya, “Osmanlı Maliyesinde “Bedel” Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme”, *İkinci İktisat Tarihi Kongresi 1 (Elazığ, 24-25 Haziran 2010)*, ss.291-311.

TAŞ, Hülya, “Osmanlı’da “Şikayet Hakkı”nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Sayı 3, Yıl 2007, ss.186-204.

TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara: Ankara’nın Bütüncül Tarihine Katkı*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

TEBER, Ömer Faruk, “Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, Ocak-Nisan 2002, ss.197-205.

TEKGÜL, Nil, “Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Halkaları”, ed. Ümit Ekin, *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, ss.411-432.

TELCİ, Cafer, “Mali Bir Ünite Olarak Aydın Muhassıllığı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 1, Temmuz 2006, ss. 135-156.

TEZCAN, Baki, *The Second Ottoman Empire (Political and Social Transformation in the Early Modern World)*, Cambridge University Press, New York 2010.

Thessalonique en 1726: (La relation du moine Russe Basile Barskij)”, *Dém. Hemmerdinger-Iliadou*, *Balkan Studies*, Vol. 2, No. 2 (1961),pp.293-298.

TOPAL, Mehmet, *Silâhdar Fındıklı Mehmed Ağa Nusretnâme – Tahlil ve Metin (1106-1133/1695/1722)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2001.

TOPUZ, Beyza Demir- UĞUR, Yunus, “Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet İlişkisi Osmanlı Şehirleri ve Kefalet Örneği”, *Kent ve Maneviyat*, ed. Seyfettin Erşahin – Zehra Erşahin, İdealkent, Ankara 2020, ss.461-486.

TORUNOĞLU, Muzaffer Berke, *Murder in Salonika, 1876: A Tale of Apostasy Turned into an International Crisis*, Bilkent University Department of History, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

TUĞLUCA, Murat, *Osmanlı’da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikayet Mechanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010.

TUĞRUL, Mehmet, *Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020.

UĞUR, Yunus, "Tarihçilikte "Mekânın Yeniden Keşfi": Osmanlı Şehir Çalışmalarının Önemi", *İdealkent*, Cilt 11, Sayı 30, Yıl 2020/2,ss.678-700.

UĞUR, Yunus, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *TALİD*, C.3, S.6, 2005, ss.9-26.

UMAR, Nur, “Osmanlı Döneminde Selanik (15.YY – 18.YY)”, *Mimarlık & Planlama &Tasarımda Araştırma ve Değerlendirmeler-I*, Aralık 2022, ss.99-130.

ÜNAL, Neslihan, *İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırılmalı Analizi (1650–1750)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2013.

ÜNLÜ, Ertan, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Merkez-Taşra Bağlamında Sarrafların İlişki Ağları: Bir Sosyal Ağ Analizi Yöntemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2020.

ÜSTÜNDAĞ, Nagehan, “Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Current Research in Social Sciences*, 4(1), 2018, ss.29-38.

VİLAR, Pierre, *A History of Gold and Money 1450 to 1920*, çev.Judith White, Verso, New York, 2011.

WEBER, Max, *Economy and Society*, ed. Guenter Roth and Claus Wittich, Berkeley: University of California Pres, 1978.

WEBER, Max, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul 2010.

YERELİ, Ahmet Burçin– KÖKTAŞ, Altuğ Murat– Işın Şirin Selçuk, “Sorgun Kazası XIX. Yüzyıl Temettüat Defterleri Üzerinden Gelir Dağılımı ve Göreli Yoksulluk Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyoekonomi*, Cilt 23, Sayı 23, Yıl 2015, ss.113-138.

YILDIZ, Sema Keleş, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2019.

YİĞİT, İlker – GÜMÜŞÇÜ, Osman, “Kayıp Köylere Mekansal Bakış: XVI-XX. Yüzyıl Konya Çevresi Örneği, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 44 (2017), ss.323-338.

YİĞİT, İlker, “Anadolu Kırsalında Göçün Dünkü (XVI-XX. Yüzyıl) Yapısı: Manisa ve Konya Çevresi Üzerinden Bir Göç Okuma Denemesi”, *Erdem*, Sayı 76. Yıl 2019, ss.205-244.

YÖRÜK, Gül, *Osmanlı’da Devlet-Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atık Şikayet Defteri (1727)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

DİJİTAL KAYNAKLAR

https://mnl.gov.hu/sites/default/files/schmidt_7.jpg?fbclid=IwAR25OXd9zk9LQYa3zWnJikCqz2Uw7n5UAJTYmKLAIspWITBaMgdAwUZgk (Erişim Tarihi: 20.02.2026)

EKLER

EK.1. 1695 – 1725 YILLARI ARASINDA SELANİK’TE FAALİYET GÖSTEREN VAKIFLAR³⁴⁴

VAKIF	SERMAYE
Abacı El-Hac Mehmed	15005
Abacızâde El-hac Mehmed	3000
Abdûlbaki	2940
Abdullah Kadı	3030
Afife Hatun	33000
Ağazâde Mustafa Ağa	181745
Ahi Baba El-hac Ahmed	299660
Ahmed Çelebi	110
Ahmed Efendi	90
Alagöz Hacı Hasan	335
Ali Çelebi	18000
Anbari Kara Mahmud	50
Astarcı Hacı Hasan	1284
Attarzâde	173000
Ayşe Hatun	13893
Baba El-Hac Mustafa	3580
Baderalı (?) Mustafa Bey	380700
Bakiye Hatun	300
Bali Bey	14720,5
Bayezid Baba	16720
Beyazî Ahmed Efendi	82216
Bıyıklı Süleyman Ağa	8853
Bostani Ömer Ağa	270
Burgaz (?) Hacı Mustafa	205
Cezeri Kasım Paşa	7603
Çavuşlu el-Hac Ahmed Ağa	470
Çelebi El-Hac Mahmud	3000
Çelebi Hüseyin Çavuş	106
Çerçi el-hac Mehmed	300
Çolakzâde Mehmed Ağa	952220
Davud Efendi	2554
Dündarzâde El-Hac Mehmed	70000
Dindar el-Hac Mehmed	60000
Dürzi Mehmed	60
Ebubekir Efendi	1000
El-Hac Abdullah	500
El-hac Abdurrahman	2000
El-Hac Ahmed	3567
El-Hac Ali	85590
El-Hac Cafer	20666
El-Hac Derviş	41732
El-Hac Emrullah	312,5
El-Hac Halil	500
El-Hac Hamza	820
El-Hac Hasan	52262
El-Hac Hüseyin	69312
El-hac Hüsrev	23000
El-Hac İsa	14036
El-Hac Mahmud	225
El-Hac Mehmed	32633
El-Hac Memi	82080
El-Hac Musa	214000
El-Hac Mustafa	1596
El-Hac Nuri	103000
El-Hac Osman Efendi	6000

³⁴⁴ Bu tablo; Makedonya Tarih Arşivi’nde yer alan Selanik şer’iyye sicillerinden 3, 13 ve 24 numaralı defterlerdeki verilerin derlenmesi ile oluşturulmuştur.

El-Hac Ramazan	7526
El-Hac Rıdvan	1069
El-hac Sinan	8210
El-Hac Sule	876
El-Hac Veli	28025
El-Hac Yusuf	1200
Esmâ Hatun	9660
Es-Seyyid Mehmed Efendi ibn merhum Osman Efendi	6000
Es-Seyyid Şaban	9902
Es-seyyid Şahin Çelebi	120000
Fatma Hatun	200
Fındık Mehmed Efendi	100000
Gazi El-hac Mahmud	500
Gazi Hüseyin Bey	24200
Gazi Kasım Paşa	9140
Gazi Mustafa Paşa	42917
Gececi El-Hac Halil	17000
Gernişî el-Hac Ahmed	55300
Hacı Derviş	46374
Hacı Emrullah	2127
Halime Hatun	532
Hamamî El-hac Mehmed	300
Hamza Çavuş	45300
Hanife Hatun	131272
Haraççı el-Hac Halil	200
Haraççı Kemal	3948
Hasan Hoca	5000
Hızır Bey	4713
Hoca Ali	232610
Hüma Hatun	13200
Hüseyin Beşe	41655
Hüseyin Çelebi	50775
Hüsne Hatun	590
Hüsrev Kethüda	42434
İshak Paşa	243982
Kamanlı El-Hac Mehmed	351
Kapıcı Mehmed Ağa	1333
Kapıcızade Ahmed Ağa	7833
Kara Hacı	8041
Kasab El-Hac Hasan	1200
Kazasker Kadri Efendi Hatunu Ayşe Hatun	262
Kemalzade	24000
Kızıl Yusuf Fatma Hatun	28540
Koca El-Hac Yusuf	500
Koca Kasım Paşa	8730
Koca Mustafa Paşa	42468
Köse El-hac Mehmed	781
Kurd Çelebi	49995
Madenli Mustafa Bey	8216
Mahmud Ağa	1060516
Makbul İbrahim Paşa	29412
Mustafa Bey	150
Mustafa ibn Bıyıklı Süleyman Ağa	500
Müdeccel El-Hac Ali	90700
Müftü Halil Efendi	309730
Müftü es-seyyid Mehmed Efendi	2860
Osman Çelebi	51364
Osman Efendi	1229550
Ömer Çelebi	180
Pir Mehmed Paşa	8309
Poparazade Hüseyin Bey	183266

Rabia Hatun	62716
Rodosi El-Hac Mehmed	6792
Rukiye Hatun	33200
Rüstem Bey	1080
Sadık Bey	3003
Safiye Hatun	48532
Sefer Bey	4233
Seyfullah Efendi	104896
Sirozi El-hac Ahmed	476
Solakzade Mehmed Ağa	1022260
Sultan Bayezid-i Veli	126666
Süleyman Ağa	8474
Şadi Bey	13212
Şahab Efendi	10000
Şamlı Mehmed Ağa	1315
Tavil Mehmed Ağa	551520
Topal Mehmed Ağa	286046
Ustrumcalı El-hac Hasan	1124
Ümmühani Hatun	111787
Yazıcı İbrahim	30000
Yunus Subaşı	10000

ÖZET

Osmanlı şehir tarihçiliğinin kaynaklarına baktığımızda, tahrir ve avâriz defterleri gibi Osmanlı şehirleriyle ilgili on binlerce veriyi ihtiva eden değerli birincil kaynaklardaki büyük veriyi analiz edebilmek ve harita üzerine aktarmak mümkün olmaktadır. Böylece, dinî, meslekî, mülkiyet ve unvanla ilgili bu kaynaklarda yer alan devasa bilgiler ve nitelikler mekân yani mahalle düzeyinde gösterilerek şehrin sosyo-ekonomik anatomisi çıkarılabilmektedir. Bunlara ilaveten, vakıf kaynakları yoluyla şehirlerin bina-mimari stokuna, tahrir ve avâriz defterleri ile insanî-toplumsal yapısına ve şer'îyye sicilleri ile gündelik yaşamına dair bilgiler bir araya getirilince bir aktörün ya da bir işlevin neden şehrin belirli mekânlarında bulunduğu, bu işlevlerin belirli bir mahallede olmasının şehrin yaşamına ne kattığı, birbiri ile ilişkili mekânların ve işlevlerin neler olduğu gibi kente dair pek çok soruya cevap bulmak mümkün olabilmektedir.

Tezimizin ana odağı Selanik şehrinde sosyo-ekonomik yapısı ve servet analizi üzerine olacaktır. Tezin birinci bölümü, Selanik'in tarihî gelişimi ile birlikte 18. yüzyıl başındaki genel sosyo-ekonomik görünümünü ortaya koymaktadır. Bu bölümde, kentin Osmanlı idaresi altındaki konumu, ticari bağları, etnik ve dini yapısı gibi çerçeveleyici faktörler ele alınmaktadır. İkinci bölümde, Selanik'in mahalle kültürü ve mekânsal sosyo-ekonomik örgütlenmesi analiz edilmektedir. Bu kapsamda şer'îyye sicillerinden derlenen ev satış kayıtları, mahalle ölçeğinde işlenerek fiyat ortalamaları, satış yoğunlukları ve alıcı-satıcı profilleri üzerinden değerlendirilmektedir. Amaç, servetin kent mekânına nasıl dağıldığını ortaya koymak, hangi mahallelerin görece zenginleştiğini veya ekonomik olarak zayıf kaldığını tespit etmektir. Üçüncü bölümde ise, iltizam kayıtları üzerinden kentteki ekonomik gücün üst düzey temsilcilerini tanımlamayı amaçlamaktadır. Yine aynı bölümde Selanik'teki borç ve kredi ilişkileri üzerinden kent içi finansal ağlar çözümlenmektedir. Bu bağlamda, hem para vakıfları hem de bireysel sermayedarlar tarafından verilen borçların kayıtları incelenerek, sermaye akışının aktörleri, yönü ve hukuki dayanakları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Balkanlar, Osmanlı Devleti, Servet Dağılımı, Servet Eşitsizliği, Para Vakıfları.

ABSTRACT

When examining the sources of Ottoman urban historiography, it becomes possible to analyze and map the 'big data' contained within valuable primary sources—such as *tahrir* (cadastral) and *avâriz* (extraordinary tax) registers—which encompass tens of thousands of data points regarding Ottoman cities. Thus, the socio-economic anatomy of a city can be extracted by visualizing the vast information and attributes related to religion, profession, property, and titles found in these sources at the spatial level, specifically at the neighborhood scale. Furthermore, when data regarding the architectural stock of cities via *waqf* (endowment) sources, the human-social structure through *tahrir* and *avâriz* registers, and daily life via *sharia* court records (*sicils*) are synthesized, it becomes possible to answer numerous urban-related questions, such as why a particular actor or function is situated in specific urban spaces, what the presence of these functions in a particular neighborhood contributes to city life, and what the interrelated spaces and functions are.

The primary focus of this thesis is the socio-economic structure and wealth analysis of the city of Thessaloniki. The first chapter presents the historical development of Thessaloniki along with its general socio-economic outlook at the beginning of the 18th century. This section addresses contextual factors such as the city's position under Ottoman rule, its commercial ties, and its ethnic and religious structure. The second chapter analyzes the neighborhood culture and spatial socio-economic organization of Thessaloniki. In this context, house sale records compiled from *sharia* court records are processed at the neighborhood scale and evaluated through average prices, sales density, and buyer-seller profiles. The objective is to reveal how wealth was distributed across the urban space and to identify which neighborhoods relatively prospered or remained economically stagnant. The third chapter aims to define the high-level representatives of economic power in the city through *iltizam* (tax-farming) records. Within the same chapter, intra-city financial networks are deciphered through debt and credit relations in Thessaloniki. In this regard, the records of loans provided by both cash *waqfs* and individual capitalists are examined to evaluate the actors, direction, and legal foundations of capital flow.

Key Words: Greece, Thessaloniki, Balkans, Ottoman State, Distribution of Wealth, Wealth Inequality, Money Foundations.